

TESAM AKADEMİ DERGİSİ

Turkish Journal of TESAM Academy

CİLT VOLUME: 9 SAYI ISSUE: 1 OCAK JANUARY 2022

ISSN: 2148 - 2462 E-ISSN: 2458 - 9217 DOI: 10.30626/tjbe

TESAM (Ekonomik Siyasal ve Stratejik Araştırmalar Merkezi)

Adına İmtiyaz Sahibi Owner

Yıldırım DENİZ

Yazı İşleri Müdürü Chief Executive Officer

Yıldırım DENİZ

Editör Editor

Muhammet AYDOĞAN

Alan Editörleri Section Editors*

Doç. Dr. Burak Hamza ERYİĞİT (Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. Ferhat PİRİNÇCİ (Uludağ Üniversitesi)

Doç. Dr. Filiz ERYILMAZ (Uludağ Üniversitesi)

Doç. Dr. Hilal YILDIRIR KESER (Bursa Teknik Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Levent Ersin ORALLI (Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet ERYILMAZ (Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Metin ÖZDEMİR (Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Sema AY (Uludağ Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Turgay MÜNYAŞ (Okan Üniversitesi)

*İsme göre alfabetik sırada In alphabetical order by name

Çeviri Editörleri Translation Editors

Bülent KARAKUŞ, Neslihan KAYALI

Yardımcı Editör Associate Editor

Ferzan TAŞPINAR

Yayın Kurulu Editorial Board*

Prof. Dr. Barış ÖZDAL (Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Bekir PARLAK (Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Hasan KÖNİ (İstanbul Kültür Üniversitesi)

Prof. Dr. İlyas TOPSAKAL (İstanbul Üniversitesi)

Doç. Dr. Murat ŞENTÜRK (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Önder KUTLU (Necmettin Erbakan Üniversitesi)

Prof. Dr. Veysel BOZKURT (İstanbul Üniversitesi)

*İsme göre alfabetik sırada In alphabetical order by name

Yayın Türü Publication Type

Yerel Süreli Yayın

Yayın Periyodu Publication Period

Altı ayda bir Ocak (Kış) ve Temmuz (Yaz) aylarında yayımlanır.

Biannual (Winter & Summer)

TESAM Akademi Dergisi uluslararası katılımlı ve hakemli bir dergidir.

Yayınlanan makalelerin sorumluluğu yazarına/yazarlarına aittir.

Turkish Journal of Tesam Academy is the official peer-reviewed, international journal of the Turkey. Authors bear responsibility for the content of their published articles.

Hakem ve Danışma Kurulu Board of Reviewing Editors*

- Prof. Dr. Adem ÇAYLAK (Kocaeli Üniversitesi)
- Prof. Dr. Ahmet KOYUNCU (N. Erbakan Üniversitesi)
- Prof. Dr. Ahmet NOHUTÇU (İstanbul Medeniyet Üni.)
- Dr. Öğr. Üyesi Ali Z. SAĞIROĞLU (A. Yıldırım Beyazıt Üni.)
- Prof. Dr. Alparslan CEYLAN (Manas Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Atasay ÖZDEMİR (Milli Savunma Üni.)
- Dr. Öğr. Üyesi Aynur ERDOĞAN (İstanbul Üniversitesi)
- Prof. Dr. A. Yasemin YALTA (Hacettepe Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Barış ADIBELLI (Dumlupınar Üni.)
- Prof. Dr. Canan ATEŞ EKŞİ (Ankara Hacı B. V. Üni.)
- Dr. Öğr. Üyesi Cüneyt ÖZŞAHİN (N. Erbakan Üniversitesi)
- Doç. Dr. Çiğdem AYDIN KOYUNCU (Uludağ Üni.)
- Doç. Dr. Deniz Şenol SERT (Özyeğin Üniversitesi)
- Dr. Ekaterina CLİMENKO (Stanford University)
- Prof. Dr. Elmira KHABİBULLİNA (Kazan Fed. Üni.)
- Doç. Dr. Erdal BAYRAKÇI (N. Erbakan Üniversitesi)
- Doç. Dr. Emine AKÇADAĞ ALAĞÖZ (Gelişim Üni.)
- Prof. Dr. Fadıl HOCA (International Vision University)
- Prof. Dr. Fatih MANGIR (Selçuk Üniversitesi)
- Doç. Dr. Fatma TAŞDEMİR (Ankara Hacı B. V. Üni.)
- Prof. Dr. Ferhat PİRİNÇÇİ (Uludağ Üniversitesi)
- Prof. Dr. Ferudun YILMAZ (Uludağ Üniversitesi)
- Prof. Dr. Fırat Purtaş (Ankara Hacı B. V. Üniversitesi)
- Doç. Dr. Ferhat TEKİN (N. Erbakan Üniversitesi)
- Doç. Dr. Fikrettin YA VUZ (Sakarya Üniversitesi)
- Prof. Dr. Fatma Neval GENÇ (Adnan Menderes Üni.)
- Prof. Dr. Gültekin YILDIZ (Milli Savunma Üniversitesi)
- Prof. Dr. Hamza ATEŞ (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
- Prof. Dr. Hülya KASAPÖĞLU ÇENGEL (Ankara HBV. Üni.)
- Prof. Dr. Hüseyin ÖZGÜR (Pamukkale Üniversitesi)
- Prof. Dr. İlhami DURMUŞ (Ankara Hacı B. V. Üniversitesi)
- Doç. Dr. İlsur Nafikov (İstanbul Üniversitesi)
- Prof. Dr. İlyas KEMALOĞLU (Marmara Üniversitesi)
- Doç. Dr. İmam Bakır KANLI (Marmara Üniversitesi)
- Prof. Dr. İrfan ALBAYRAK (Ankara Üniversitesi)
- Doç. Dr. İsmail ERMAĞAN (İstanbul Medeniyet Üni.)
- Prof. Dr. I. S. WEKKE (Sekolah Tinggi Agama Islam Negeri)
- Prof. Dr. Kamuran REÇBER (Uludağ Üniversitesi)
- Prof. Dr. Kutluk Kağan SÜMER (İstanbul Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Levent Ersin ORALLI (Hacı B. V. Üni.)
- Doç. Dr. Mehmet A. AYDEMİR (Selçuk Üniversitesi)
- Prof. Dr. Mehmet Dursun ERDEM (International Balkan Uni.)
- Prof. Dr. Mehmet ERYILMAZ (Uludağ Üniversitesi)
- Prof. Dr. Mehmet S. DİLEK (Atatürk Üniversitesi)
- Prof. Dr. Mehmet YÜCE (Uludağ Üniversitesi)
- Prof. Dr. Meral SERARSLAN (Selçuk Üniversitesi)
- Prof. Dr. Metin ÖZDEMİR (Uludağ Üniversitesi)
- Doç. Dr. Mevlüt YÜKSEL (Atatürk Üniversitesi)
- Prof. Dr. Muammer DEMİREL (Uludağ Üniversitesi)
- Prof. Dr. M. Afandi SALLIH (University of Soltan Zainal A.)
- Prof. Dr. Mohammed SHAHRİARİ (University of Asia Pacific)
- Prof. Dr. Mustafa LAMBA (Mehmet Akif Ersoy Üni.)
- Prof. Dr. Mustafa Nail ALKAN (Ankara Hacı B. V. Üni.)
- Prof. Dr. Muzaffer Ercan YILMAZ (Uludağ Üniversitesi)
- Prof. Dr. M. Murat ERDOĞAN (Türk-Alman Üni.)
- Dr. Öğr. Üyesi M. Nazan ARSLANEL(G.Osmanpaşa Üni.)
- Doç. Dr. M. Ozan BAŞKOL (Uludağ Üniversitesi)
- Prof. Dr. Murat SABİR (Batı Kazakistan İnovasyon ve Tek. Üni.)
- Prof. Dr. Nejat DOĞAN (Anadolu Üniversitesi)
- Doç. Dr. Öner AKGÜL (Ahi Evran Üniversitesi)
- Prof. Dr. Özlem OĞUZHAN (Medeniyet Üniversitesi)
- Prof. Dr. Ragıp Kutay KARACA (İstanbul Aydın Üni.)
- Doç. Dr. Rügeyda KIZILBOĞA ÖZASLAN (Marmara Üni.)
- Dr. Öğr. Üyesi Sertaç SERDAR (Uludağ Üniversitesi)
- Doç. Dr. Sevinç RUİNTAN (Bakü Devlet Üniversitesi)
- Prof. Dr. Stephen WİLKS (University of Exeter)
- Prof. Dr. Tuncay ÖGÜN (Muğla Üniversitesi)
- Prof. Dr. Turgay UZUN (Muğla Üniversitesi)
- Prof. Dr. Ulvi KESER (Girne Amerikan Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Umud KEDİKLİ (Karabük Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Veysel KURT (İstanbul Medeniyet Üni.)
- Doç. Dr. Yavuz GÜNAŞDI (Atatürk Üniversitesi)
- Prof. Dr. Yusuf ADIGÜZEL (Sakarya Üniversitesi)
- Prof. Dr. Zehra ODYAKMAZ (Ankara Hacı B. V. Üni.)

*İsme göre alfabetik sırada In alphabetical order by name

Bu Sayıda Görev Alan Hakemler Editors*

Prof. Dr. Yakup BULUT (Gaziantep Üniversitesi)

Prof. Dr. Suzan ERGÜN (İnönü Üniversitesi)

Prof. Dr. Ferhat PİRİNÇÇİ (Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Ali ŞAHİN (Selçuk Üniversitesi)

Prof. Dr. Ahmet YATKIN (İnönü Üniversitesi)

Doç. Dr. Şükrü APAYDIN (Hacı Bektaş Veli Üni.)

Doç. Dr. Oktay BERBER (Eskişehir Osmangazi Üni.)

Doç. Dr. Murat ŞENTÜRK (İstanbul Üniversitesi)

Doç. Dr. Metin KILIÇ (Bandırma 17 Eylül Üni.)

Doç. Dr. Mehmet A. AYDEMİR (Muş Alparslan Üni.)

Doç. Dr. Fulya KÖKSOY (Batman Üniversitesi)

Doç. Dr. Erdem ÖZLÜK (Selçuk Üniversitesi)

Doç. Dr. Elif Hatun ÖNAL KILIÇBEYLİ (Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi)

Doç. Dr. Ali ÇİFTÇİ (Amasya Üniversitesi)

Dr. Zainul Abideen JIBRIL

Dr. Öğr. Üyesi Veysel BİLİCİ (Kırklareli Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Sevdije ERSOY YILMAZ (Çankırı Karatekin Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Sertaç SERDAR (Uludağ Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Sedat DOĞAN (Erciyes Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Rifat KARAKUŞ (Çankırı Karatekin Üni.)

Dr. Öğr. Üyesi Murat JANE (İstanbul Aydın Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Emine ÇETİNEL (Çankırı Karatekin Üni.)

Dr. Öğr. Üyesi Cem SAVAŞ (Yeditepe Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Barış ATEŞ (Milli Savunma Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Aynur ERDOĞAN Coşkun (İstanbul Üni.)

Dr. Öğr. Gör. Canan Neşe KINIKOĞLU (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

*İsme göre alfabetik sırada In alphabetical order by name

Indexing-Abstracting

ULAKBİM	ASOS	INFOBASE INDEX	Open AIRE
Academic Keys	CiteFactor	INDEX COPERNICUS	SOBİAD
Acar Index	DRJI	I2OR	TEI
Araştırmax	ESJI	Journal Factor	EBSCO

ile indekslenmekte ve / veya özetlerine yer verilmektedir.

Tasarım ve Uygulama Graphic Design RMG Medya

Baskı ve Cilt Publisher

Adres: Anadolu Mahallesi Karlıdağ Caddesi No:32 Yıldırım/BURSA

Tel: 0 224 251 04 14

İletişim Correspondence

Küçükbakkalköy Mah. Kayışdağı Cad. No:111 Bilgi Plaza Ataşehir / İstanbul

TEL: 0 216 461 00 47

Üçevler Mah. Burçak Sok. No:6 Vizyon Plaza Nilüfer / Bursa

E-Posta tesamakademi@gmail.com

www.tesamakademi.com / www.tesam.org.tr

İÇİNDEKİLER Table of Contents

VI Editörden / Editorial

IX MAKALELER / ARTICLES

1 Religion and the Parameters for the Modern Understanding of Public Sphere: An Unwanted Association

Din ve Modern Kamusal Alan Anlayışının Parametreleri: İstenmeyen Birliktelik

Araştırma Makalesi / Research Article

Ahmet ÖZKİRAZ - Mutlu SESLİ

23 İmalat Sanayi Firmalarında Ürün İnovasyonuna Etki Eden Faktörler: Türkiye Örneği

Factors Affecting Product Innovation in Manufacturing Firms: The Turkish Case

Araştırma Makalesi / Research Article

Cem Okan TUNCEL - Deniz OKTAY

49 Sosyal Hareketler Bağlamında Küreselleşme Karşıtı Hareket: Sebepleri, Gelişimi ve Sonu

Anti-Globalization Movement in the Context of Social Movements: Causes, Development and End

Araştırma Makalesi / Research Article

Emine Meliha KURTDAŞ

81 Political Psychological Factors in the Polarization of Iraqi Politics (2003-2006)

Irak Siyasetinin Kutuplaşmasında Politik Psikolojik Faktörler (2003-2006)

Araştırma Makalesi / Research Article

Emin SALİHİ - İtri ATAY

105 İslami Duyarlılık Portföy Performansını Etkiler Mi? İslami Hisse Senedi Yatırımlarına Farklı Bir Bakış Açısı

Does Islamic Sensitivity Affect Portfolio Performance? A Different Perspective on Islamic Equity Investments

Araştırma Makalesi / Research Article

Fatih GÜÇLÜ

131 1965-1971 Yılları Arası Türkiye'nin Çok Yönlü Dış Politika Perspektifinde Sovyetler Birliği ile İlişkileri

Turkey's Relations with the Soviet Union in the Perspective of Multidimensional Foreign Policy Between 1965-1971

Araştırma Makalesi / Research Article

Furkan KAYA

155 Osmanlı Devleti'nde Ayanlık Müessesesi ve Merkez-Çevre İlişkisi

The Institutin of Ayanlik in the Ottoman Empire and the Center-Periphery Relationship

Araştırma Makalesi / Research Article

Halil İbrahim YANAR - Bekir PARLAK - Mehmet Şirin ÇETİN

179 G5-Sahel Ortak Gücünün Terörle Mücadele Politikası ve G5-Sahel Fransa İlişkileri

Counter-Terrorism Policy of the G5-Sahel Joint Force and G5-Sahel - France Relations

Araştırma Makalesi / Research Article

İskender KARAKAYA - Mamadou Oumarou ABDOUL DANGAVO

209 Kripto Para İşlemlerini Yönlendiren Ekonomik ve Finansal Faktörler: Bitcoin Fiyat Oluşumu

Economic and Financial Factors Driving Cryptocurrency Transactions: Bitcoin Price Formation

Araştırma Makalesi / Research Article

Murat AKKAYA

229 Hedging Stratejisi Çerçevesinde Hindistan'ın Kuşak ve Yol Girişimi'ne Yaklaşımı

India's Approach to the Belt and Road Initiative within the Framework of Its Hedging Strategy

Araştırma Makalesi / Research Article

Onur KAYA - Emine AKÇADAĞ ALAGÖZ

263 Türkiye’de Subayların Emeklilik Sonrası Sivil Hayata Uyumunu

Retirement Adjustment of Turkish Military Personnel

Araştırma Makalesi / Research Article

Ömer YILDIZ - Adem BAŞPINAR

289 Asamblaj Kavramı ile Aktör-Ağ Teorisi Arasındaki Bağlantıların
İncelenmesi: Asamblaj Kentçiliği

*Investigation of the Relationships Between the Concept of Assemblage and
Actor-Network Theory: Assemblage Urbanism*

Araştırma Makalesi / Research Article

Şefika AYDIN - Murat ŞENTÜRK

317 Modern Türk Aile Yapısında ve Kadınların Uğraşlarında Değişme

Change in Modern Turkish Family Structure and Women’s Occupations

Araştırma Makalesi / Research Article

Zehra Zeynep SADIKOĞLU

348 Yayın İlkeleri

Editorial Policy

EDİTÖRÜN NOTU

Değerli Okurlar,

Geçmişten günümüze gelişmiş ülkelerin, geri kalmış yahut gelişmekte olan ülkelere nazaran farkını bilimsel çalışmaların ve bu çalışmaların niceliği ve bilhassa niteliğinin belirlediğini görmekteyiz. Bu durum gelişmiş ülkeleri bilgi ihracatçısı konumuna getirirken, az gelişmiş ülkeleri bu ülkelere bağımlı hale getirmektedir.

Türkiye'nin gelişmiş ülkelerin seviyesine ulaşması ve hedeflerini gerçekleştirmesi için bilim dünyasına katkı sağlayacak özgün çalışmaların artırılmasına ihtiyaç vardır. Bu nedenle nitelikli bilginin üretilmesinde önemli role sahip *think-tank* (düşünce kuruluşu) ve üniversitelere, aktarılması sürecinde ise bilimsel araştırmalara gerekli önem verilmelidir. Yapılan araştırmalar ve yayımlanan akademik çalışmalar bu sürecin temel taşlarını oluşturmaktadır. Araştırma yapmak kadar araştırmanın duyurulması ve bilginin yayılması da önemlidir. Bu bağlamda akademik dergiler araştırmacıların yapmış oldukları araştırmayı duyurabilmeleri için en etkin yöntemlerden birisidir.

TESAM Akademi Dergisi, 9 yıllık yayın hayatı boyunca bilimin geniş kitlelere ulaşmasını amaç edinmiştir. Bilgi üretilmesine katkı sağlayan dergimiz hem ulusal hem de uluslararası akademik camiada referans kaynağı olma hedefini gerçekleştirmek için emin adımlarla ilerlemektedir.

Bu vizyon çerçevesinde TESAM Akademi Dergisi; yayına kabul öncesinde makaleleri, özgünlüğü ve bilime katkı anlamında titizlikle değerlendirmeye tabi tutmaktadır. Bu doğrultuda alanında uzman Türkiye'nin en önemli akademisyenleri ile birlikte çalışmalarını yürütmektedir.

Bu sayımızda, Sosyal Bilimler alanında on üç makale bulunmaktadır. Prof. Dr. Ahmet Özkiraz ve Dr. Mutlu Sesli'nin yazdığı makalede dinin kendisini; değişimlere yönlendirmeyi ve günümüzde kamusal bir nitelik kazanmayı amaçladığı için, kendi inançlarını oluşturmayı amaçlayan modern kamusal alan için dinin istenmeyen bazı parametrelerle ilişkilendirilmesi incelenmiş, Doç. Dr. Cem Okan Tuncel ve Arş. Gör. Deniz Oktay makalesinde Türk imalat sanayinde ürün inovasyonunun firma düzeyindeki belirleyicilerini araştırmaktadır. Dr. Öğr. Üyesi Emine Meliha Kurtdaş'ın yazdığı makalede ise küreselleşme karşıtı harekete neden olan etkenler, hareketin özellikleri ve sonunu getiren nedenlere dair teorik çerçevede bir analiz yapmaktır. Dr. Öğr. Üyesi Emin Salih ve İtri Atay'ın makalesinde, Iraklıların politik psikolojik tutumlarını ölçecek

veriler toplanmıştır. Ardından toplumsal kutuplaşma ve ulus-altı partilere desteğin nedenleri analiz edilmiştir. Dr. Öğr. Üyesi Fatih Güçlü'nün yazdığı makale, finansal oranlar açısından İslami kurallara daha uygun hisse senetlerinden oluşan hisse senedi portföyünün performansının, Katılım 50 Endeksi (KAT50) ile karşılaştırılması amaçlamaktadır. Dr. Öğr. Üyesi Furkan Kaya'nın makalesinde ise Türkiye'nin 1965-1971 yılları içinde Sovyetler Birliği ile ilişkilerini incelemiştir. Halil İbrahim Yanar, Prof. Dr. Bekir Parlak ve Öğr. Gör. Dr. Mehmet Şirin Çetin'in makalesinde, Osmanlı'da merkez-çevre ilişkisi bağlamında bir döneme damga vuran ayarların ortaya çıkışı, gelişimi ve etkileri üzerinde durulmuştur. Dr. Öğr. Üyesi İskender Karakaya ve Mamadou Oumarou Abdoul Dangavo, makalesinde G5-Sahel Ortak Gücünün Terörle Mücadele Politikası ve G5-Sahel Fransa İlişkilerini incelemiştir. Doç. Dr. Murat Akkaya'nın yazmış olduğu makalede ise 11 Aralık 2017 - 31 Mart 2021 döneminde Bitcoin fiyatını etkileyen ekonomik ve finansal göstergelerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Arş. Gör. Onur Kaya ve Doç. Dr. Emine Akçadağ Alagöz'ün makalesinde, önemli ekonomik ve ticari fırsatlar sunması sebebiyle pek çok ülke tarafından olumlu karşılanan Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi'ne neden Hindistan'ın dahil olmak istemediğini, bu ülkenin Çin'e yönelik uyguladığı hedging stratejisi kapsamında açıklamayı amaçlamıştır. Dr. Öğr. Üyesi Adem Başpınar ve Ömer Yıldız'ın makalesinde, Türkiye'de subayların emekli olduktan sonra sivil hayata uyum durumları, mesleki yaşam koşullarını belirleyen olgular üzerinden ele alınmıştır. Öğr. Gör. Şefika Aydın ve Doç. Dr. Murat Şentürk'ün makalesinde, Deleuze ve Guattari'nin asamblaj kavramı ile Bruno Latour'un aktör-ağ teorisi arasındaki bağlantının kent çalışmalarına nasıl yansıdığı ele alınmıştır. Arş. Gör. Dr. Zehra Zeynep Sadıkoğlu'nun makalesinde, Cumhuriyet'in ilk yıllarından günümüze Türk aile yapısında ve kadınların uğraşlarındaki değişmeyi ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Son olarak gerek yayınladığımız -veya yayınlamadığımız- makaleleriyle, gerek bilimsel hakemlikleri ve danışmanlıkları ile destek olan akademisyenlerimize, dergimiz yayın kurulu ve TESAM çalışanları adına teşekkürü bir borç biliriz.

Editör

Muhammet AYDOĞAN

MAKALELER
ARTICLES

TESAM Akademi Dergisi

Journal of TESAM Academy

ISSN 2148-2462 / E-ISSN 2458-9217

Religion and the Parameters for the Modern Understanding of Public Sphere: An Unwanted Association

Din ve Modern Kamusal Alan Anlayışının Parametreleri: İstenmeyen Birliktelik

Ahmet ÖZKİRAZ

Prof. Dr.,
Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İktisadi
ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu
Yönetimi.
ahmet.ozkiraz@gop.edu.tr
ORCID: 0000-0003-2349-6566

Mutlu SESLİ

Dr.,
Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Adalet
Meslek Yüksek Okulu, Hukuk
Bölümü.
mutlu.sesli@gop.edu.tr
ORCID: 0000-0002-1009-0041

Cilt / Issue: 9(1), 1-20
Geliş Tarihi: 07.09.2021
Kabul Tarihi: 05.01.2022

Atf: Özkiraz, A. ve Sesli, M. (2022).
Religion and the Parameters for
the Modern Understanding of
Public Sphere: An Unwanted
Association. *Tesam Akademi Dergisi*,
9(1), 1-20. <http://dx.doi.org/10.30626/tesamakademi.1028151>.

Abstract

The concept of public sphere is a highly controversial term in several disciplines. Dating from ancient Greece, the concept gained its modern definition in the early 18th century. The sense of public sphere was gender and property based and later changed completely through modernity. The concept emerged in a dereligionized area where any topics were discussable after religious and traditional beliefs and values were left in the private sphere.

Following the Industrial Revolution, the efforts to understand life and world led to new opinions, including individualism, rationalism, secularism, nation-state and citizenship. The common acceptance of these notions is definable by their rejection of religions. This study examines the unwanted association of religion with some parameters for the modern public sphere that intends to constitute its own beliefs since religion has aimed to orient itself to such changes and obtain a public characteristic, which is today more apparent than ever before.

Key Words: Modernity, Public Sphere, Private Sphere, Citizenship, Religion

Öz

Kamusal alan kavramı, çeşitli disiplinlerde oldukça tartışmalı bir terimdir. Geçmiş Antik Yunanistan'a dayanan bu kavram, modern tanımını 18. yüzyılın başlarında kazanmıştır. Toplumsal cinsiyet ve mülkiyet temelli olan kamusal alan anlayışı daha sonra modernite ile tamamen değişmiştir. Kavram, din ve geleneksel inanç ve değerlerin özel alanda bırakıldığı herhangi bir konunun tartışılabilir olduğu dinsizleştirilmiş bir alanda ortaya çıkmıştır.

Sanayi Devrimi'nin ardından yaşamı ve dünyayı anlama çabaları bireycilik, akılcılık, laiklik, ulus-devlet ve yurttaşlık gibi yeni görüşlerin doğmasına yol açmıştır. Bu kavramların kabul ettiği ortak husus dinleri reddetmeleriyle tanımlanabilir. Bu çalışma, dinin kendisini bu değişimlere yönlendirmeyi ve günümüzde her zamankinden daha belirgin olan kamusal bir nitelik kazanmayı amaçladığı için, kendi inançlarını oluşturmayı amaçlayan modern kamusal alan için dinin istenmeyen bazı parametrelerle ilişkilendirilmesini incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Modernite, Kamusal Alan, Özel Alan, Vatandaşlık, Din

Introduction

The term of public sphere has been one of the most popular matters of debate in the modern age. The term gained its modern definition soon after the 17th century though it dated back to ancient Greece. The sense of public sphere was gender and property based in ancient Greece and it later changed completely through modernity. Modernity, including the Enlightenment Era, had the assumption that reason and science could cope with any problems since the Enlightenment focused that we would comprehend the universe and life through rather reason and science than religious dogmas. In fact, what is modern is considered to be against what is traditional.

The Enlightenment was born and raised in France and later spread all across Europe, playing an active role in paving the way for the Revolution. The Enlightenment aimed to create a dereligionized world with the help of the positivist thinking. The concept of public sphere emerged in a completely dereligionized area, where anything became arguable, soon after the bourgeoisie appeared on the stage of history. Public sphere was where all citizens had equal access to discussions and creating a public opinion (Odabas, 2018, p. 2052).

Individuals would put all their religious and traditional views aside in their private spheres and later attend in the public sphere. How can the main difference between the two spheres be understood? Where does the border between *public* and *private* spheres start? What are the roles of religion in the two spheres? Has the religion phenomenon gained any public attributes so far?

Religion was no more a key element and became obsolete in public areas

where individuals gathered and shared anything, which may be attributed to religion's being the basic power throughout the Middle Ages. There was an intention to create a religious cult in accordance with the spirit of public sphere. Removed from the public sphere, religion modified itself to gain public qualities in various ways since it had already been included in constitutions, policies and education curriculums. However, the confinement of religion in private spheres was against its nature in the Middle Ages as religions was always intrinsically associated with publicity. Religions never classify life into two as private and public.

In Europe, a new situation emerged particularly after the Industrial Revolution and led to some new concepts and changes as to understanding life and world, including individualism, rationalism, nation-state, secularism and citizenship. The widely accepted common trait of these new concepts was their rejection of traditional divine beliefs, which are religions. In the present paper, we discuss the unwanted conjunction of religion with some prominent parameters in the public sphere. We must consider religion tend to gain publicity in various other ways if removed from such parameters.

Conceptual and Theoretical Framework: Modernity, Public Sphere and Private Sphere

Modernity is one of the widely used concepts in social sciences and above all related to time (Özkiraz, 2007, p. 14). However, there is still a controversy about when the modern age actually started. Furthermore, there is today no total agreement on the characteristics of modern society. The reason for this disagreement stems from the fact that key sociological concepts have undergone some changes since Marx. Deriving from the Latin word 'modernus' in the 5th century, the term has been used to define transition from old to new (Özkiraz, 2007, p. 14; Persembe, 2002, p. 160). The term means 'relating to the present, contemporary and up-to-date' and is used for describing communities that had converted into Christianity completely quit their old beliefs and traditions and a new culture was born. Thus, the term refers to a difference, even a contrast, between old and new (Beris, 2006, p. 484). As a result, the term *modern* has always been regarded as a consequence of a transition from old to new (Habermas, 1994, p. 31).

Modernity comprises the Renaissance and Reformation, which broke out as philosophical and scientific reactions to Church's oppression on people and science, scientific advancements, the Industrial Revolution, political developments and any reason-based changes. (Aslan and

Yilmaz, 2001, p. 95; Beris, 2006, pp. 485-496). Giddens (1998, p. 11) defines modernity as a concept that emerged in Europe in the 17th century and later affected almost the entire globe, focusing on communal living and organizational patterns. This period coincided with some historically important radical changeovers (Beris, 2006, p. 484). Modernity has contained a transformation of mentality, industrialization, democratic revolutions, contemporary social facts and life styles (Wagner, 2003, p. 24). The modern age proposes a new political model, a new sense of science, a new mentality of economy and a new moral sentiment. For instance, the new political model includes equality, identity, democracy, stability, talent, participation, mobilization, bureaucratization, institutionalization, differentiation, distribution, freedom, integration, legitimacy, rationalization, justice and welfare (Cetin, 2003, pp. 12-13).

Modernity is an automatic transition that happened at the junction of social, political, economic and cultural changeovers in Europe. However, some authors use 'modernization' to show an intervention oriented process in non-Western countries that will be established with intentional attempts (Beris, 2006, p. 506). Modernization is a transition process from traditional political and social values to modern principles (Cetin, 2003, p. 12). Modernization focuses on two different social structures: Modern society and traditional (ancient-primitive) society. Modern society refers to an affirmative, ideal and target type of society whereas traditional society points to an unfavorable type that must be rejected completely. As a result of the Enlightenment, modernization theories focus the transition from traditional to modern society is inevitable and irreversible and all societies will evolve from traditional into modern (Beris, 2006, p. 506). Modernization is *not* a free change but an interwoven process of transition. Modernization aims to provide urbanization via industrialization, removal of magic and religion via rationalization, further democratization and rugged individualism via several economic, political and cultural advancements (Özkiraz, 2007, pp. 44-45).

Public sphere, as old as the concept of modern, is a controversial notion in modernity. The concept of public sphere was used in ancient Greek and Roman periods and is still a matter of debate, which is closely associated with the transition that mankind underwent in the modern ages (Köroğlu, 2013, pp. 432-433). The importance of public sphere is an old theme in social and political democracy theories (Zaret, 2000, p. 22). Sennett (2013, p. 15) suggests modern ages were frequently compared with the collapse of the Roman Empire and moral corrupt in the modern period prevented the Romans dominating the Western world just as it

diminished the modern West's power in ruling the world. He further asserts the crisis that broke out after the death of Augustus was associated with the balance between public and private spheres.

Such thinkers as Habermas, Arendt and Sennett that studied on public and private spheres have still come to no agreement. However, the modern period has introduced some parameters for public sphere. The private sphere has gradually begun to enclose privacy.

The Turkish Language Association (TDK) defines the word 'public' as all people in a country, community, of people and related to people. In English, this term is usually used for people-related situations. The public sphere is described as physical places where people gather and have political discussions (Dacheux, 2012, p. 14). Sennett (2013, p. 32) argues the early usages of *public* in English focused on common interest of all individuals. The word gained some new definitions including *apparent* and *observable*. The word private was used to mean privileged for top government officials. Arendt (1994, pp. 74-77) describes public as anything visible and audible to everyone and as a common world that is completely different from what is private for us. The physical world focuses on the goings-on happening on it and any human-oriented events or activities. The differentiation between public and private is similar to that between obligation and freedom or that between mortality and immortality or shame and honor (Arendt, 1994, pp. 74-77). Sennett (2013, p. 32) remarks what is public is open to every individual's supervision whereas what is private is a living space restricted to an individual and his family and immediate circle. In TDK's dictionary, private means something relating or belonging to only a single person or a single thing, belonging not to state but to a person and concerning a person only. Thus, we can define private sphere as a place where an individual has an absolute possession and he may expel anybody he wants (Köroğlu, 2014, pp. 1493-1494). In this sphere, the individual is free to do whatever he wishes. However, religion finds its way into this private sphere of which the individual has an absolute possession. The concepts of public and private date back to ancient times when Aristotle defined life into three as pleasure, politics and contemplation. In Aristotle's definition, physical pleasure and domestic life are accepted in the private sphere while contemplation (*theoria*) is regarded as a part of the public sphere in which policies regarding city-states (*polis*) and obligatory social relationships are established (Odabas, 2018, p. 2052). In ancient Greece, free citizens maintained their lives by the distinction between the public and the private. They gathered in public places to discuss civic issues and

maintained their private lives in their houses. Citizenship and property were to determine city residents' status in their city-states. Free citizens were equal in city-states. The public sphere was strictly hierarchical. Slaves, women, foreigners and those with no lands were excluded from the system of citizenship. The public sphere was under the control of an elite group of free citizens. Ancient Greeks' understanding of the public and private separation continued in the same way in the Roman period (Köroglu, 2014, pp. 1489-1491; Nebati, 2020, pp. 836-837). We have no evidence that the public sphere was parted from private places in medieval Europe. Habermas argues no public sphere existed under feudalism (Habermas, 2014, p. 97).

In the 18th century, the concepts of public and private gained similar meanings to those we use today. In addition to establishment of big cities shortly after the Industrial Revolution, rapid population growth, introduction of printing press, newspapers, developments in education, changes in commercial relationships, increasing importance of labor; several radical changeovers in almost all fields of life including family, economy, religion and thoughts revolutionized the way people used to live. All these changeovers modified the earlier mentalities for public and private (Köroglu, 2013, pp. 432-433). Hobsbawn (2013, p. 13) describes the Industrial Revolution, which is one of the major underlying reasons for such drastic changes, as the most radical documented change in the history of humanity. Thus, the Revolution contained any advancements and changes that affected people in every aspect of life. In this period, the public sphere was the part of an individual's life he spent out of his family and immediate circle. Complex groups of communities came inevitably together in the public sphere, the focus of which was big cities of that time. In these cities, coffee houses, cafes and inns turned into social hubs and theaters and operas became popular hangouts for ordinary people (Sennett, 2013, p. 34). In major European cities, like London and Paris, several political and literary works were published and discussed in social hubs and information exchange led people to arouse interest in political issues (Dagtas, 1999, p. 162). For this reason, Habermas (2002, pp. 100-103) defines this phenomenal situation as *literary public*. To him, the introduction and discussion of literary and artistic issues in such hubs is labelled as literary public. Thus, Habermas attributes the origins of the public sphere to the 18th century when the bourgeoisie elite participated actively in literary world (Zaret, 2000, p. 23).

Having emerged with the Industrial Revolution, the bourgeoisie interacted with a wide variety of groups in their cities and gave a new meaning

to the word *public*. The word became to encompass both a social space of living out of family and immediate circle and the public sphere consisting of relatively various acquaintances and foreigners (Sennett, 2013, p. 339). In the early 18th century, the distinction between public and private evolved into the public sphere where the bourgeoisie started to live with foreigners in various identities as well as their families and immediate circles (Nebati, 2020, p. 837). The Enlightenment played an important role in this evolution.

Examining the public sphere in modern period through a historical perspective, Habermas (2004, p. 95) suggests the public sphere points primarily to a scope in which a public-opinion-like formation is achievable. Every citizen is guaranteed to have access to this sphere. Habermas' classical public sphere model has the same characteristics as the post-Enlightenment revolutions, which are regarded as the basics of modernity. Thus, reason and science are the sole acceptable criteria for negotiations to achieve the common good and social consensus (Köroğlu, 2013, pp.435-436). The two criteria are parallel with the Enlightenment's approaches to reason and individual. Habermas endeavors to legitimate bourgeois values (i.e. equality, freedom, human rights, democratic values and rights, property, privacy, etc.) in the public sphere (Cigdem, 1997, p.171).

Dacheux (2012, p. 21) defines the public sphere as a symbolic place that enables individuals from different ethno religious communities to interact with each other in creating a common political community. Dacheux further states political agents take the stage in the public sphere where public issues become detectable. There are plenty of various identities in the pluralism-dominated public sphere where debates and conflicts are considered healthy (Nebati, 2020, p. 836).

The Modern Public Sphere: Parameters and Religion – The Unwanted Association

The public sphere is, in the simplest definition, a social stage open to all individuals that can freely participate in. There are some parameters for this sphere. The coexistence of these parameters with religion is considered as *unwanted association*. These parameters' distant relation with religion is still a matter of debate in Turkey.

Individualism and Religion: Religious Individualism

Individualism found a meaning with the Renaissance, which liberated

individuals, and the Reformation, diminishing the religious pressure (Celik, 2018, p. 65). Modernism rediscovered mankind and gave him new degrees and definitions (Özkiroz, 2007, p. 15). With the impact of the Industrial Revolution, industrialization in some big cities caused giant immigration waves and economic worries, leading to the rise of individualism. The individual that was seeking for economic pleasure featured his individuality and autonomy spiritually. The modern period exalted the assumption that the society exists, works for and strengthens individuals (Sennett, 2013, p. 171). Individualism is a notion that highlights a person's freedom and personality and regards this person as an autonomous being than can exist on his own (Ünal, 2010, p. 7). The Enlightenment and modernism have always obliged individuals to be in a continuous development (Celik, 2018, p. 65). The individual was passive in traditional communities but became as active as possible in the modern period and began to attribute his acts to rather fate than to his preferences. In this sense, the main element that creates individuality by which an individual controls his own fate is *reason* (Tas and Berköz, 2015, p. 37).

Giddens (1991, p. 247) asserts in modernity individualism is related to freedom of contract unique to capitalist employment. In other words, markets contributed to individualism by placing emphasis on rights and responsibilities. Capitalism attached more importance than necessary to consumer autonomy and heightened the universal culture via exchange relationships, contributing to the emergence and rise of individualism (Saribay, 1996, p. 92). The prominence of individualism led to the emergence of new ideologies and ethics. The socialization of individualized persons created modern social institutions and the individual freedom theme became the most significant concept for the modern mentality (Tutar, 2012, p. 60). In the modern public sphere, individuals understood who they actually were, believed they could never be replaced and fulfilled their individuality (Arendt, 1994, p. 64). This is why a modern individual is regarded as a religious individualist in the public sphere.

Religious individualism may date its religious wing from the Reformation. As a result, religious individualism is a social phenomenon deriving from the Enlightenment and Reformation (Ünal, 2010, pp. 8-15). To Lukes (1995, p. 101), religious individuality is the case in which a devout person feels no need for any middlemen, assumes full responsibility and has the holy right to communicate with what he names as holly. In return for his acts, the individual comes to the present of God by himself. He now

cannot blame anyone for his acts in the presence of God. This awareness comes directly from the individual's own internalization (Ünal, 2010, p. 14). In this sense, modern man has maintained his religious beliefs and life in his private sphere after achieving individuality and religion has disappeared in the public sphere. Furthermore, modern man has linked none of his actions in the public sphere with religion and started to maintain his religious acts in his inner world. Thus, in the modern era, while individualism has come to the fore in the public sphere, religion has been lived in the private sphere of the individual.

Reason and Religion: Rational Reason

The Enlightenment lies in the intellectual background of modernity and the order created through reason is believed to be indisputably an ideal order for people (Beris, 2006, pp. 487-488). The Enlightenment aims to rescue the individual from the narrow and irrational view imposed by his own passions by educating him to join the society that organizes the action of reason and attaches importance to rational knowledge (Touraine, 2004, p. 269). The Enlightenment believes social values such as religion and tradition are an obstacle to the liberation of people and that they can get rid of this situation only through reason. Modernity is called the 'age of reason' since it is based on reason and establishes all social relations and institutions on rationality. Reason is seen as sufficient to meet human needs in this period. God is even reachable for the individual through reason (Beris, 2006, pp. 487-488). Modernity placed science with God at the center of society. With modernity, the Western mentality accepted reason as the basic pattern and adopted the idea of rational individual and society. Thus, modernity is strictly connected with rational thought (Persembe, 2002, p. 161). Rationalization means the way people think and act has increasingly been stripped of supernatural forces and left to considerations of objective performance or practical relevance (Erdogan, 2000, pp. 180-181). Modernity has shown man his own abilities and opened the way for man to get rid of other authorities such as God and tradition (Özkiraz, 2007, p. 15). This issue is a result of the Enlightenment philosophy, which was based on reason and created modernity. The Enlightenment is the intention to apply a rational way of life to everyone (Touraine, 2004, p. 25). This idea constitutes the basic paradigm of social engineering ideas. The Enlightenment wants to arrange the good for everyone. That's why the Enlightenment thinkers wanted to change society around their own ideas.

The Enlightenment relies on human reason. According to this idea,

every person has a will that can determine his own destiny, reason and the right to enlighten himself. If individuals can participate in the public sphere as equal and free individuals, fair and rational outcomes regarding social issues can be achieved for all at any time (Köroglu, 2014, p. 1493; Özbek, 2004, p. 42).

It is reason that created modernity and modern period. (Tutar, 2013, p. 58). Reason functions as a universal tool suitable for producing all other means for its purposes (Adorno and Horkheimer, 2014, p. 56). Touraine (2002, p. 13) suggests that it is also reason that drives science and scientific applications and enables social life to be adapted to individual or common needs and eventually replaces arbitrariness and violence with the rule of law and the market order. Humanity states that it moves towards both abundance, freedom and happiness by acting in accordance with the laws of reason. The dominant paradigm of the Enlightenment, and therefore of modernity, is instrumental rationality, which means the rationalization of tools against values (Özay, 2006, p. 84). Instrumental rationality rationalizes capitalist societies (Tutar, 2013, p. 58). In other words, the instrumental reason, which feeds the modern conceptions, implements the ancient law of value of capitalism and thus takes its destiny to its destination (Adorno and Horkheimer, 2014, p. 61).

Citizenship and Religion

The concept of citizen derives from the word *cite* and means someone residing in a city or town, a notable or free person of a city that has the rights and privileges of citizenship (Aslan, 2004, p. 88). According to TDK, citizenship means being a citizen, being born and raised in a country or living in a country. Citizenship is seen as a product of the Enlightenment, which is thought to have formed the philosophical basis of the French Revolution. The concept of modern citizenship is a constitutional concept that generally expresses the rights, loyalty and duties of the individual in his relationship with the state (Demir, 2005, p. 24; Tas and Berköz, 2015, p. 93).

Citizenship is an old institution and has undergone great transformations in the historical process. According to Aristotle, citizen is a person that takes office in the public sphere and gives ideas (Aristotle, 1975). That is, this person is a male proprietor. Persons, such as children, women, foreigners, who are *not* entitled to citizenship are noncitizens. Arendt (1994, pp. 51-52) argues in ancient Greece, only those, such as women and slaves, who had a private life were noncitizens because they were *not* entitled to enter the public sphere. In ancient Greece, the concept of

freedom was peculiar to men only. Citizenship was the social and political status of privileged property-owning rulers. There were examples of the phenomenon of equal citizenship in some cities in the Middle Ages but the rights and duties specific to these cities were limited (Saribay, 1996, p. 91).

Modernity, thought to have emerged with the Enlightenment, forced the West to make radical changes. Industrialization initiated an intellectual enlightenment, transformation in agriculture, and political and social revolutions. These revolutionary changes naturally affected the way people perceived themselves and led to the need to revise and adapt traditional religious interpretations to the times (Armstrong, 1998, p. 370). These developments affected the status of citizenship as well. The Enlightenment caused the end of the status of servitude, which had been applied for long years, and led to the emergence of a new social formation called *nation* consisting of free citizens (Demir, 2005, p. 22). This social category, shown as a nation, created the core of the modern state. Pierson (2000, p. 284) regards citizenship as one of the necessary features for the definition of the modern state. The modern state melted all social identities in the civic pot and opposed the clarification of sub-identities such as religious, racial and gender in the public sphere. In other words, the most important feature of modern citizenship is its rejection of racial and religious discrimination. In this context, the modern state treated citizens as *same* rather than *different* (Beris, 2006, p. 504; Sit, 2008, p. 82). Civic rights and duties were local before the emergence of the modern nation-state. However, with the formation of the nation-state, civic rights and duties were no more local and became universal after gaining a national quality. Thus, citizenship has a parallel history with Western capitalism. Historically, the core element of nation-building has essentially been the legal guarantee of the rights and duties of all individuals classified as citizens (Saribay, 1996, pp. 91-92). Citizenship that modernity has entitled for everyone has equal status in the public sphere and every individual has the right to participate in political life. A citizen is a person present in the public sphere not to realize his own personal interests but to accept public problems as everyone's problems and realize common interests. A citizen is a person that can assume collective responsibility based on the idea of a common world (Yilmaz, 2007, p. 63). Citizenship is thus a consequence of modernity and a citizen is the person empowered to participate in the life of political community (Pierson, 2000, p. 24). Roughly speaking, he is the person that participates in the political decision making process by voting.

In today's democratic state, citizenship is a legal bond established between the state and the individual that realizes a legal status in which the state unilaterally uses its sovereign right and determines its conditions and provisions (Uluocak, 1988, p. 6). That is, citizenship is a link between a person and a certain state and has legal and political aspects (Dogan, 2015, p. 239). Today, individuals defined as citizens have many rights just because they are citizens. Further, they can freely express these rights in the public sphere, where they can interact with each other on problems that concern almost every person, without any restrictions in their social environment, that is, by using their freedom of assembly, organization, expression and dissemination of their thoughts (Habermas, 2004, p. 95). In this public sphere, they chance to have an opinion and political information to choose the people that will later exercise political power. For this reason, both law makers and those that will be exposed to laws come to the fore in the public sphere (Olgun, 2017, p. 53). Political thought seems to have remained almost exclusively within the sphere of communication of the elite before the individual becomes a citizen (Zaret, 2000, p. 24).

Nation-State and Religion

One of the most distinctive features of modernity is related to the political field. During this period, power relations changed theoretically and practically. Nation-state largely defines the modern state although it emerged with the French and American revolutions (Beris, 2006, pp. 492-493).

In the modern era, nation-state refers to the institutionalization of political power whereas nation points to the source of legitimacy of the institutionalized structure (Erkis, 2013, p. 63). Based on this definition, we can define nation-state as follow: It is a modern phenomenon defined by the formation of a kind of state that has the right to use legal force within a defined territory and aims to homogenize the people under its rule, creating common norms, symbols, values, and reviving -sometimes applying- traditions and origin myths (Aslan, 2004, pp. 86-87).

According to Saribay (1996, p. 92), the process of establishing a nation-state in Western Europe was completed in four stages. The first stage includes a very long period from the 15th century to the 18th, when the French Revolution took place, and the formation of the state. The main reason for the emergence of this stage was the political, economic and cultural integration at the elite level. At this stage, political debates in public spaces such as coffee houses, cafes, theaters, operas and inns led to

integration. The second stage was the expansion of the school where the center played a role in providing contact between the elite and the margin. The third stage was the transition of individuals from passive subjects to active citizens in the political system. At this stage, the guarantees given to the opposition were institutionalized, a wider electorate was given the right in the elections of the members of representative bodies, and the interests of the political parties were organized and combined. Furthermore, industrial and national revolutions started and the cultural and economic conflicts caused by these revolutions led to new changes and transformations in societies. The concepts of property and rights began to develop and become institutionalized. In the last stage, the state tried to improve national economic conditions in order to ensure public welfare by expanding its administrative apparatus (Saribay, 1996, p.92).

The centralization of power and determination of the only source of legitimacy as citizens formed the basis of the modern state. The determination of legitimate source of sovereignty as the people created nation-state in modern times. We can here say that the magic word of modernity, reason, came into play and determined all political relations (Beris, 2006, pp. 492-493). In this period, democracy began to emerge as the only rational form of government and power was centralized and there were major changes in the legitimacy of power. The belief that the only source of legitimacy was the people became widespread (Akinci, 2012, p. 63). Thus, sources of legitimacy such as religion began to lose their influence.

The emergence of nation-states in the modern period also caused religious reality to take a national dimension. This reality paved the way for the processes of nations to build religions in accordance with their own spirit (Akkir, 2018, pp. 97-100).

State and Religion: Secularity

A large part of the history of humanity lived for a long time in a period when the worldly and otherworldly powers were together or the otherworldly was subordinate to or supported by the worldly. This situation was *not* seen as a problem when the elements of the otherworldly life, i.e. people and organizations representing religion, were politically and economically weak. However, this unity was disrupted by the political and economic strengthening of the Church, which represented religion, and the history of humanity witnessed the conflict of these power areas for a long time (Wach, 1995, pp. 353-370). Religion retained its authority for a long time until modern times and the penetration of its power

into political sphere initiated a power struggle against the worldly authority. As a result of the changes stemming from the Enlightenment and Renaissance, the sphere of influence of religious institutions and their representatives began to shrink. The relationship between the two types of power that emerged after the Industrial Revolution in the West has begun to evolve in favor of the worldly in modern times (Tas and Berköz, 2015, pp. 97-98). Religion determined demands and needs of human beings for centuries yet has begun to lose its spheres of influence and existence in modern times (Altintas, 2005, p. 42; Tutar, 2012, pp. 56-59). The developments that proposed reason for solution of any problems in modern times have formed the basis of legitimation for a secular state that is no longer dependent on religious legitimacy. The conflict between representatives of worldly and otherworldly life in France led to the institutionalization of the post-revolutionary Republic and the understanding of secularism. This transition spread gradually in the West over time, and religious and state institutions were separated from each other and the affairs and actions of the state became independent of religion. In this sense, secularism is considered as a part of the modernity process. The birth of modernity in the West was incidental to the beginning of the secularization process (Habermas, 2021, p. 6; Tas and Berköz, 2015, pp. 97-98).

In modern times, religion represents the phenomenon left behind while future is emphasizing the idea of progress independent of religion (Wagner, 2003, p. 24). Modernity acquired a position in the field of existence that belonged to religion in ancient times (Karisman, 2010, p. 118). In this period, there were attempts to reconstruct religion in accordance with society (Özay, 2006, p. 92).

Until the modern age, the sense of necessity for the sacred was intense in societies and the content of the sacred was usually filled incorrectly. With the modernity, *sacred canopy*, termed by Weber, started to move away from humanity. The sacred itself was on the target for the first time in modernity. Weber argued the canopy would become thinner and religions would disappear from the stage of history as industrialization and urbanization increased. Furthermore, such writers as Berger and Cox were highly inspired for their secularization theories by Weber's ideas that science would replace religion through the effect of scientific and technological developments, and history progressed in a straight line on which religions ceased at the beginning and middle (Erincik, 2008, pp. 105-106).

Modernity has caused radical changes in religion- and state- and society relations. Compared to traditional societies, there is a serious weakening of the social authority of religious teachings in modern societies (Mert, 1994, p.88-89). Religion will no longer be an area of sociability, but of individuality, and will *not* be determinative and binding in social relations. The point here is rather withdrawal of religion into the private sphere, which is an individual domain than a complete abandonment. Modernity has transferred God's place in the center of society and its religious functions to science and directed religious beliefs to the private sphere only (Touranie, 2004, p. 239). The rational individual of modernity, attributing everything to reason, excludes all kinds of his beliefs and thoughts from the public sphere. Individuals may have religious beliefs, however these must remain private. The rational individual is the actor of the public sphere and may have religious beliefs or traditional values but must reserve them in the private sphere. Thus, the individual has to leave everything except rational reasoning in the private sphere (Köroglu, 2013, p. 436).

Conclusion

The concept of public and private dates back to ancient Greece and has gained its modern meaning in the 18th century. In ancient Greece, only male citizens with property were allowed to participate in the public sphere where they discussed many issues concerning the society. The private sphere was considered to be the living space that concerned the home and body of the individual. The modern period started to shape the distinction between public and private spheres more clearly. Modernity led to many changes and determined a different role for the religion phenomenon. In the modern period, religion was removed from many public places and confined to the private sphere, which we may attribute to the negative functions of religion on the individual and society during the Middle Ages in the West. The transformations due to wars of religion, the Industrial Revolution, Renaissance and Reformation evolved religion into a phenomenon in the individual's inner world. In this period, the public sphere was considered as symbolic spaces where individuals gathered to meet and discuss in order to realize their goals. Individuals would come to these areas after leaving their religious views and thoughts in their private areas. This situation was evident especially in the relationship between citizenship, religion and state, and in the process of establishing a nation-state.

The attempt to confine religion to the private sphere, in other words,

the new role society assigned to religion is against its nature since it is intrinsically public. Removed from the public sphere in the modern period, religion showed tendency to gain publicity in various other ways. Religions, excluded from the public sphere and publicity, chanced to acquire positions in the public sphere through freethought. Further, religion has to some degree successfully gained a place in constitutions, policies and education curriculums. Religions circumvent formal rationality to enter the public sphere (Yükselbaba, 2008, p. 90). Allegedly, religion has always been in political modernity, even in modern times (Cigdem, 2004, p. 506). The boundaries between public and private are today blurred and the appearance of religion in the public sphere can be seen as a contribution to the diversity and pluralism of that society.

Declaration

In all processes of the article, TESAM's research and publication ethics principles were followed.

There is no potential conflict of interest in this study.

The authors declared that this study has received no financial support.

The authors contributed equally to the study.

References

Akıncı, A. (2012). Modern ulus devletlerin doğusu. *Dumlupınar University Journal of Social Sciences*, 34, 61-70.

Akkır, R. (2018). Modern zamanlarda ulus-devlet ve din-devlet ilişkilerinin batı dünyası çerçevesinde değerlendirilmesi. *Siirt University Journal of Faculty of Divinity*, 5(1), 97-121.

Altıntaş, R. (2005). *Din ve sekülerleşme*. İstanbul: Pınar Yayınları.

Arendt, H. (1994). İnsanlık durumu (B. S. Sener, Çev.). 1, İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Aristotle, (1975). Politika (M. Tuncay, Çev.) İstanbul: Remzi Kitabevi.

Armstrong, K. (1998). Tanrı'nın tarihi, (O. Özel, H. Koyukan ve K. Emiroglu, Çev.). Ankara: Ayraç Yayınları.

Aslan, C. (2004). *Birey-toplum-devlet (etnisite)*. Adana: Karahan Yayınları.

Aslan, S. ve Yılmaz, A. (2001). Modernizme bir baskaldırı projesi olarak postmodernizm. *Cumhuriyet University Journal of Faculty of Economic and Administrative Sciences*, 2(2), 93-108.

Beris, H. E. (2006). Moderniteden postmoderniteye. M. Türköne (Ed.), *Siyaset içinde*. Ankara: Lotus Yayınları.

Cambridge Dictionary. Retrieved 21.07.2021, 2021 from <https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/ingilizce/public>.

Celik, N. (2018). Değişen devlet algısı: Toplumsallıktan bireyselliğe. *Istanbul Gelisim University Journal of Social Sciences*, 5(1), 60-78.

Cetin, H. (2003, November). Gelenek ve değişim arasında kriz: Türk modernleşmesi. *Doğu-Batı Dergisi*, 25, 11-40.

Cigdem, A. (1997). *Bir imkan olarak modernite Weber ve Habermas*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Cigdem, A. (2004). Kamusal alan, kamusal din ve kamusal akıl. M. Özbek (Ed.), *kamusal Alan içinde* (501-513). İstanbul: Hil Yayınları.

Dacheux, E. (2012). *Kamusal alan: Demokrasinin anahtar bir kavramı*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Dagtas, E. (1999). Onsekizinci ve ondokuzuncu yüzyıllarda kamusal alan-özel alan ikilemi ve basın tarihsel gelişimi. *Kurgu Dergisi*, 16, 157-173.

Demir, S., (2005). *Yurttaşlık kavramı ve Türkiye için bir model önerisi: Anayasal yurttaşlık*. (Gaziosmanpaşa University, Institute of Social Science, unpublished MA thesis, Tokat).

Dogan, V., (2015). *Türk vatandaşlık hukuku*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Erdogan, M. (2000). *Demokrasi laiklik resmi ideoloji*. Ankara: Liberte.

Erincik, S. (2008). *John rawls'un siyasal liberalizminde din-toplum ilişkisi*. (Ankara University, Institute of Social Sciences, Department of Philosophy and Science of Religion, unpublished PhD thesis, Ankara).

Erkiş, İ. U. (2013). Ulus-devletin tarihsel gelişimi üzerine. *Selçuk University*,

Faculty of Economics and Administrative Sciences journal of Economic Researches, 13(26), 54-76.

Giddens, A. (1991). *Modernite ve bireysel-kimlik, geç modern çağda benlik ve toplum*. İstanbul: Say Yayınları.

Giddens, A. (1998). *Modernliğin sonuçları*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Goode. L. (2005). *Jürgen Habermas: Democracy and the public sphere, (Modern European Thinkers)*. London: Pluto Press.

Habermas, J. (2004). Kamusal alan, M. Özbek (Ed.), *Kamusal Alan içinde*. İstanbul: Hil Yayınları.

Habermas, J. (1994). *Modernlik tamamlanmamış bir proje*. İstanbul: Kıyı Yayınları.

Habermas, J. (2021). *Religion in the public sphere*. Retrieved August 23, 2021 from https://www.sandiego.edu/pdf/pdf_library/habermaslecture031105_c939cceb2ab087bdfc6df291ec0fc3fa.pdf.

Hobsbawn, E. (2013). *Sanayi ve imparatorluk*. Ankara: Dost Kitabevi.

Horkheimer, M. ve Adorno, T. W. (2014). *Aydınlanmanın diyalektiği*. İstanbul: Kabalca Yayıncılık.

Karisman, S. (2010). *Erzurumlu İbrahim Hakkı ve Adam Smith: Marifet ile zenginlik arasında iki düşünce iki dünya*. İstanbul: Ötüken Nesriyat.

Köroğlu, C. Z. (2014). Kamusal alan ve din ilişkilerinde yeni dönem. *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9(5), 1487-1505.

Köroğlu, C., Z. (2013). Modern kamusal alana eleştirel yaklaşımlar: Genel bir değerlendirme (postmodernizm, feminizm ve din). *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8(6), 431-457.

Lukes, S. (1995). *Bireycilik*. Ankara: Arık Yayınevi.

Mert, N. (1994). Laiklik tartışması ve siyasal islam. *Cogito*, 89-103.

Nebati, N. (2020). Siyasi tartışmalar bağlamında Türkiye'de kamusal alanın evrimi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 828-852.

Odabas, U. K. (2018). Tarihsel süreçte kamusal alanın yapısal dönüşümü

ve Habermas. *Atatürk University Journal of Institute of Social Sciences Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22, 2051-2066.

Olgun, H. B. (2017). Jürgen Habermas, Hannah Arendt ve Richard Sennett'in kamusal alan yaklaşımları. *Sosyolojik Düşün*, 2(1), 45-54.

Özbek, M. (2004). Kamusal alanın sınırları. M. Özbek (Ed.), *Kamusal Alan içinde* (19-91). İstanbul: Hil Yayınları.

Özkiraz, A. (2007). *Modernleşme teorileri ve postmodern durum*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.

Perşembe, E. (2003). *Modernlik ve postmodernlikte din problemi*. Retrieved 19.08.2021 from <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/188599>, 159-181.

Pierson, C. (2000). *Modern devlet*. İstanbul: Çiviyazıları Yayınları.

Sarıbay, A. Y. (1996). *Siyasal sosyoloji*. Bursa: Uludağ University.

Sennett, R. (2013). *Kamusal insanın çöküşü: 168 ağır kitaplar dizisi*. İstanbul: Ayrıntı.

Sit, B. (2008). Modern vatandaşlık kavramına bir bakış. *TBB Dergisi*, 76, 64-82.

Tas, K. ve Berköz, H. (2015). Modernizmin kamusal alan parametreleri ve din. *Süleyman Demirel University Journal of Institute of Social Sciences*, 2(22).

Touraine, A. (2002). *Modernliğin eleştirisi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Touraine, A. (2004). *Modernliğin eleştirisi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Tutar, H. (2012). Modernite ve gelenek ikileminde kimlik tasavvurları. *Sakarya İktisat Dergisi*, 1(1), 56-69.

Türk Dil Kurumu Sözlükleri. Retrieved 15.08.2021 from <https://sozluk.gov.tr/>.

Uluocak, N., (1988). *Türk vatandaşlık hukuku*. İstanbul.

Ünal, M. S. (2010). Dinsel bireycilik: Tehdit mi, fırsat mı? *Dini araştırmalar Temmuz-Aralık*, 13(37), 5-18.

Wach, J. (1995). *Din sosyolojisi*. İstanbul: Marmara University Faculty of Divinity Publishing.

Wagner, P. (2003). *Modernliğin sosyolojisi*. Ankara: Doruk Yayınları.

Yılmaz, Z. (2007). *Hannah Arendt'te özel alan-kamusal alan ayrımı ve modern çağda toplumsal alan* (Atatürk University, Institute of Social Sciences, Department of Philosophy, unpublished PhD thesis).

Yükselbaba Ü. (2008). *Habermas'ta kamusal alan/özel alan ayrımı* (İstanbul University Institute of Social Sciences unpublished PhD thesis).

Zaret, D. (2009). *Origins of democratic culture: Printing, petitions, and the public sphere in early modern England*. Princeton University Press.

TESAM Akademi Dergisi

Journal of TESAM Academy

ISSN 2148-2462 / E-ISSN 2458-9217

İmalat Sanayi Firmalarında Ürün İnovasyonuna Etki Eden Faktörler: Türkiye Örneği

Factors Affecting Product Innovation in Manufacturing Firms: The Turkish Case

Cem Okan TUNCEL

Doç. Dr.,
Bursa Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve
İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü.
cotuncel@uludag.edu.tr
ORCID: 0000-0002-7037-8506

Deniz OKTAY

Arş. Gör.,
İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi,
İktisat Bölümü.
denizoktay@istanbul.edu.tr
ORCID: 0000-0001-8872-3606

Cilt / Issue: 9(1), 23-46

Geliş Tarihi: 05.05.2021

Kabul Tarihi: 30.08.2021

Atıf: Oktay, D. ve Tuncel, C. O. (2022).
İmalat sanayi firmalarında ürün
inovasyonuna etki eden faktörler: Türkiye
örneği. *Tesam Akademi Dergisi*, 9(1), 23-46.
<http://dx.doi.org/10.30626/tesamakademi.933061>.

Öz

Bu çalışma Türk imalat sanayinde ürün inovasyonunun firma düzeyindeki belirleyicilerini araştırmaktadır. İnovasyon firma performansını ve uzun dönem makro iktisadi büyümeyi doğrudan etkilemektedir. Ürün inovasyonu mal ve hizmet kalitesi ile çeşitliliğini artırmakla birlikte yeni piyasalar açmakta ve yeni iş alanları yaratmaktadır. İnovasyonun firma düzeyindeki kaynaklarının anlaşılması daha yenilikçi endüstriler için gerekli politikaların geliştirilmesine olanak sağlayacaktır. Bu çalışma kapsamında Dünya Bankası'nın 2015 yılına ait Girişim Anketi veri setinden alınan 1.085 firmadan oluşan bir örneklem kullanılarak ulaşılan sonuçlar Türk imalat sanayinde piyasa yapısı ile firmaların ürün inovasyonu yapma olasılıkları arasında ters U ilişkisinin olduğunu, yani olumsuz etkiyi gösteren Schumpeteryan etki ile olumlu etkiyi gösteren rekabette kaçış etkisinin bir arada gerçekleştiğini göstermektedir. Ayrıca verimlilik açığı ile ürün inovasyonu arasında negatif bir ilişki bulunmuştur. Araştırma sonuçları Ar&Ge faaliyeti yürüten firmaların ürün inovasyonu yapma olasılıklarının arttığını, patent sahibi firmaların da ürün inovasyonu yapma olasılıklarının daha yüksekte olduğunu göstermektedir. Kamu desteği almış firmaların inovasyon yapma olasılıklarının %10,6 daha fazla olduğu, ihracat yoğunluğu arttıkça inovasyon olasılığının arttığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İnovasyon, Ürün İnovasyonu, İnovasyonun Belirleyicileri, İmalat Sanayi,

Jel Kodları: O14, O30, O31

Abstract

This study investigates the firm-level determinants of product innovation in the Turkish manufacturing industry. Innovation affects firm performance and long-run macroeconomic growth directly. Product innovation increases the quality and variety of goods and services, opens new markets, and creates new jobs. Understanding firm-level determinants of innovation opens up an opportunity to develop policies for more innovative industries. Using a sample of 1,085 firms from the World Bank's 2015 Enterprise Survey dataset, the results show that the relation between firms' probability of being product innovator with market structure has an inverse-U shape which means combining effects of the Schumpeterian effect, which shows the negative effect, and escape-competition effect, which shows the positive effect, in the Turkish manufacturing industry. Also, it is found that there is a negative relation between the productivity gap and product innovation. The research results show that the firms carrying out R&D activities are more likely to make product innovation, and the patent holder companies are more likely to make product innovation. It is observed that firms that have received public support are 10.6% more likely to innovate, and as the export intensity increases, the probability of innovation increases.

Keywords: Innovation, Product Innovation, Determinants of Innovation, Manufacturing Industry

Jel Codes: O14, O30, O31

Extended Abstract

Innovation is one of the most important sources of long-term economic growth at the macro level (Verspagen, 2006) and the competitive advantage of firms at the micro level (Cantwell, 2006). Product innovation increases the quality and diversity of goods and services, opens new markets, and creates new business areas (Pianta, 2001, p. 148). It provides the advantage of economies of scale as it creates new sources of demand for the firm (Mohnen and Hall, 2013) and increases the market power of the innovative firm by causing a decrease in the elasticity of the demand it faces.

Due to the above mentioned importance of product innovation and since product innovation is a phenomenon happening at the firm level, understanding what kind of firms are more likely to innovate allows developing policy sets in order to create more innovative industries. Therefore, the aim of this study is to investigate the determinants of product innovation on the firm level. The main research problem is

to determine what types of firms are more likely to engage in product innovation and what characteristics of firms make them more innovative.

One of the main inputs of innovation is R&D activity. R&D leads to an increase in the production efficiency of firms and improves the ability of firms to develop new products (Rammer et al., 2009). Carrying out R&D activities increases the capacity of companies to absorb and benefit from knowledge produced outside the firm, as well as to integrate new trends into the innovation process (Cohen and Levinthal, 1989; Freel, 2000). One characteristic of R&D investments is that it is very difficult to prevent the resulting knowledge from spreading to other firms. Intellectual property rights (such as patent) eliminate the market failure caused by the appropriability problem and encourage innovation as they give firms monopoly rights for the use and sale of the invention (Encaoua et al., 2006). Even if not every patent turns into an innovation, the patenting effort of firms is an indicator of capability, competence, and determination for innovation (Vaona and Pianta, 2008). In addition, due to the time difference between the time the innovation was made and its patenting, the fact that the firm has a patent is also accepted as an indicator of successful innovation in the past (Baldwin et al., 2002, p. 95). Studies investigating the impact of firm size and market structure on innovation occupy an important place in the innovation economics literature. This literature is built on the hypothesis that Schumpeter (1942) mentions in his book, *Capitalism, Socialism and Democracy*, that large firms in concentrated markets play a major role in innovation and technical development. An essential contribution to the innovation-competition relation was made by Aghion et al. (2005) who found an inverted-U relation between innovation and competition. Since financing constraints constitute one of the biggest obstacles to the innovation activities of firms, public supports, which reduce the cost of innovation for firms, promote innovation on the supply side. The last determinant of innovation emphasized in this study is the export performance of firms. One of the most critical factors that make exporting firms more innovative is that they have more information flow due to their relations with global markets (Rogers, 2004). The knowledge of how to innovate is passed on to exporting firms through foreign markets, and thus export activity has a significant impact on the growth and productivity of the firm (Hobday, 1995). Aghion et al. (2018) stated that market scale and competition effects of export shocks encourage firms to innovate more.

The research questions based on the summarised literature are the following: “How do firm scale and industry structure affect product

innovation?", "Are firms that run R&D projects and have patents more likely to innovate?", "Are the learning by exporting effect and the competition and scale effects of exporting effective in Turkish manufacturing firms in terms of product innovation?", "Does the productivity gap have a significant effect on product innovation? Are firms that receive public support more prone to innovate?".

The determinants of product innovation were modelled by probit regression due to the nature of the dependent variable - product innovation. The data used in this study were obtained from the "Enterprise Survey (ES)" dataset conducted by the World Bank in 2015. The ES is a firm-level dataset containing questions regarding firms' financial situation, infrastructure, and performance indicators. The questions in the innovation section were prepared following the questions of the Community Innovation Survey (CIS). The Herfindahl-Hirschman concentration index was obtained from the TURKSTAT Concentration in Industry and Service Sectors data set for 4-digit level data. Micro firms and non-manufacturing firms were excluded from the sample.

The findings show that there is an inverted-U relation between concentration and the probability of engaging in product innovation of firms, meaning that the escape-competition effect, which shows the positive effect of competition, and the Schumpeterian effect, which shows the inhibitory effect of competition, are seen in the Turkish manufacturing industry. The second result is the effect of the productivity gap. Since productive firms can allocate more resources for innovative activities, they can be more innovative. The productivity gap, which is the measure of the productivity difference between firms and the most productive firm in their sector, affects innovation negatively, and thus, policies to close the productivity gaps of firms will increase product innovations. Thirdly, our results support the idea that learning by exporting and competition increases exporters' innovation capability. Technical knowledge gained through exporting and global competition lead firms to innovate. It is seen from the model results that firms that receive public support are more prone to engage in product innovation. Public supports encourage firms to innovate by decreasing their R&D costs. Finally, according to our results, firms that run R&D projects are more likely to engage in product innovation, and firms that have a patent are more likely to engage in product innovation.

Giriş

İnovasyon, makro düzeyde uzun dönemli iktisadi büyümenin (Verspagen, 2006) mikro düzeyde ise firmaların rekabetçi üstünlüklerinin (Cantwell, 2006) en önemli kaynaklarından biridir. Literatürde inovasyonun firma performansını olumlu etkilediğini gösteren birçok kanıt bulunmaktadır (e.g. Crépon ve ark., 1998; Hashi, Stojčić, 2013; Löf, ve ark., 2001; Mairesse, ve ark., 2012; Morris, 2018; Wadho, Chaudhry, 2018) İnovasyonun firma verimliliğini artırdığını gösteren Türkiye üzerine yapılmış çalışmalar da bulunmaktadır (Erdil, Pamukçu, 2013; Fazlıoğlu ve ark., 2019; Tuncel ve Oktay, 2021)

İnovasyon ekonomik birimlerin (tüketiciler ve firmalar) davranışlarını öngörülemeyen bir şekilde etkileyecek yeni fikirlerin katkısı ile ortaya çıkar. Yeni bir teknoloji ya da yeni bir üretim organizasyonu şekli geliştirmek bir firmanın etkinliğini artırıp rakiplerinden daha düşük maliyetle çalışmasını sağlarken, sunulan yeni ürünler ve hizmetler de firmanın yeni piyasalara açılmasına ya da mevcut piyasalarda satışlarını artırmasına olanak sağlar (OECD/Eurostat, 1997, s. 31). Ürün inovasyonu, Oslo Kılavuzunda “*firmanın önceki mal veya hizmetlerinden önemli derecede farklı olan, piyasaya sunulmuş yeni ya da iyileştirilmiş mal veya hizmet*” olarak tanımlanmıştır (OECD/Eurostat, 2018, s. 21). Ürün inovasyonu mal ve hizmetlerin kalitesini ve çeşitliliğini artırır, yeni piyasalar açar ve yeni iş alanları yaratır (Pianta, 2001, s. 148). Firmaya yönelik yeni talep kaynakları yarattığı için ölçek ekonomileri avantajı sağlar (Mohnen ve Hall, 2013) ve karşı karşıya olduğu talebin esnekliğinin düşmesine neden olarak yenilikçi firmanın piyasa gücünü artırır. İnovasyon araştırmaları içerisinde ürün inovasyonuna odaklanan birçok çalışma bulunmaktadır (e.g. De Jong, Vermeulen, 2006; Lederman, 2010; Newman ve ark., 2015; Oliver ve ark., 2004).

İnovasyon çoğunlukla firmalar tarafından gerçekleştirilen bir olgu olduğu için firmaların yenilikçiliğini etkileyen faktörlerin araştırılması iktisat politikası çıkarımları için gereklidir. Endüstrideki hangi koşullarının firmaları inovasyon yapmaya teşvik ettiği, hangi özelliklere sahip firmaların daha yenilikçi olduğu gibi sorulara cevap oluşturabilecek ampirik çalışmalar teknoloji ve inovasyon politikaları tasarımı için kritik bir önem arz etmektedir. Bu konuda Türkiye’de yapılmış ilk çalışmalardan biri 1989-93 döneminde dış ticaret liberalizasyonun imalat sanayi üzerindeki etkisine odaklanan Pamukçu’nun (2003) çalışmasıdır. Pamukçu (2003) endüstrideki yoğunlaşma ile firmaların inovasyon kararı arasında pozitif doğrusal bir ilişki bulmuştur. Güngör ve Gözlü

(2012) Ar&Ge faaliyetlerinin, lisanslı teknoloji kullanımının ve eğitim programlarının önemli içsel faktörler olarak inovasyonu etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Erdil ve Pamukçu'nun (2013) bulguları ise kamu desteğinin firmaların inovasyon harcamalarının artırdığını ve ürün inovasyonu yapma şanslarını yükselttiğini göstermektedir.

Türk imalat sanayinde ürün inovasyonunun belirleyicilerini araştıran bu makalenin odak noktalarından biri piyasa yapısı – inovasyon ilişkisidir. Piyasa yapısının inovasyon üzerine etkisi çokça araştırılmış bir konu olmasına karşın hala güncelliğini korumaktadır. Çalışmanın ampirik bölümünde test edilen ters-U hipotezi Türkiye verileri kullanılarak daha önce Karaman ve Lahiri (2012) tarafından araştırılmıştır. Bu makalede Karaman ve Lahiri (2012)'den farklı olarak firmaların buldukları sektördeki rakip işletme sayısı yerine Herfindahl Yoğunlaşma Endeksi kullanılmıştır. Çalışmanın odaklandığı diğer nokta ise Aghion, vd. (2005) çalışmasında üzerinde durulan verimlilik açığının inovasyon üzerindeki etkisidir. Verimlilik açığı firmaların faaliyet yürüttükleri endüstri içerisinde verimlilik düzeyi açısından öncü konumda bulunan firma ile aralarındaki verimlilik farkını ifade etmektedir. Türkiye'de inovasyonun belirleyicileri üzerine yapılmış çalışmalarda verimlilik açığının etkisinin incelenmediği görülmektedir. Bu nedenle bu çalışma verimlilik açığının ürün inovasyonu üzerindeki etkisini Türkiye imalat sanayi verisini kullanarak araştırıp bu boşluğu da doldurmayı hedeflemektedir.

Çalışmanın bundan sonraki bölümünde inovasyona etki eden faktörler incelenerek özetlenmiş, üçüncü bölümde ise firma ölçeğinde ürün inovasyonunu açıklamaya yönelik ekonometrik model Türkiye verileri kullanılarak test edilmiştir. Sonuç bölümünde ise bulgular ve bu bulguların politika çıkarımları tartışılmaktadır.

İnovasyona Etki Eden Faktörler

Firma Ölçeği ve Piyasa Yapısı

Firma büyüklüğü ve piyasa yapısının inovasyon üzerine etkisini araştıran çalışmalar inovasyon ekonomisi literatüründe önemli bir yer kaplamaktadır. Bu literatür Schumpeter'in (1942) *Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi* isimli kitabında bahsettiği yoğunlaşmış piyasalardaki büyük firmaların inovasyon ve teknik gelişme üzerinde temel rol oynadığı yönündeki hipotezi üzerine inşa edilmiştir. Rogers (2004), büyük firmaların daha yenilikçi olduğu yönündeki hipotezin üç temeli olduğunu belirtmektedir: (i) büyük firmalar daha güçlü nakit akışına sahip oldukları için inovasyonu finanse edebilirler, (ii) büyük firmaların

daha büyük miktarlarda satış yapmaları inovasyonun ortalama sabit maliyetini minimize etmektedir, (iii) büyük firmalar daha fazla bilgi akışına ve beşeri sermaye birikimine sahip olmaktadır. Ayrıca, monopolistik güce sahip büyük firmalar inovasyonun getirilerini daha kolay sahiplenebilmektedirler (Symeonidis, 1996).

Öte yandan küçük firmaların da bazı avantajları vardır. Küçük firmaların daha esnek olmaları, odaklanma ve firma içi iletişim açısından daha avantajlı olmaları yenilik yapma kapasitelerini artırmaktadır (Freeman, Soete, 2003, s. 169). Buna ek olarak firmalar yeni fırsatları büyük firmalardan daha hızlı fark ederek araştırma planlarını yeniden düzenleme olanağına da sahiptirler (Rogers, 2004).

Özdeş kâr marjları geçerli iken, satış hacminin daha yüksek olması daha fazla inovasyon getirisi sağlayacağından küçük firmalar inovasyon yapmak konusunda daha az motivasyon sahibi olabilirler. Ancak küçük firmalar büyük ve güçlü firmalarla rekabet etmek zorunda olduklarından ve inovasyon yaparak daha geniş ölçeklere ulaşma fırsatına sahip olduklarından dolayı daha motive olabilmektedirler (Brouwer, 1998). Ayrıca, piyasa yoğunlaşmasının yüksek olması küçük firmalara inovasyonlar aracılığıyla potansiyel piyasa gücü elde etme fırsatı sunar (Bhattacharya, Bloch, 2004).

İncelenmesi gereken diğer bir nokta ise firma büyüklüğü ve yenilikçilik ilişkisinin sektörler arasında farklılaşmasıdır. Ar&Ge faaliyetlerinin güçlü finansman olanaklarını gerektirdiği sektörlerde doğal olarak büyük firmalar daha öne çıkarken, inovasyon yapmanın daha az maliyetli olduğu sektörlerde küçük firmalar daha yenilikçi olabilmektedir (Freeman, Soete, 2003, s. 268). Örneğin Acs and Audretsch (1987) sermaye yoğun, giriş engellerinin bulunduğu ve yoğunlaşma oranlarının yüksek olduğu piyasalarda büyük firmaların, rekabetçi piyasalarda ise küçük firmaların daha yenilikçi olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Farklı ampirik çalışmaların birbirinden farklı bulgulara ulaşmış olmasının en önemli nedenlerinden biri kullanılan inovasyon göstergelerinin farklı olmasıdır. Ar&Ge harcaması inovasyonun girdilerinden sadece bir tanesi olduğu için Ar&Ge yoğunluğu ve firma büyüklüğü ilişkisine odaklanmak yanıltıcı olabilmektedir. Daha yüksek Ar&Ge harcaması ya da yoğunluğu her zaman daha fazla inovasyon anlamına gelmemektedir. Nitekim Corsino vd. (2011) Ar&Ge harcamalarının hem harcama miktarı hem de firma büyüklüğü açısından ölçeğe göre azalan getirisi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Patent sayısı da ampirik literatürde sık kullanılan göstergeler arasındadır. Patent sayıları ile ilgili tartışmalı bir konu basit

patent sayılarının (simple patent count) mı yoksa nitelik ölçümü de sağlaması açısından atıf ile ağırlıklandırılmış (citation weighted) patent sayısının mı kullanılması gerektiğidir. Gayle (2001) iki değişkeni de kullanarak yoğunlaşmanın basit patent sayısını negatif etkilediğini fakat atıf ile ağırlıklandırılmış patentleri pozitif etkilediğini göstermektedir. Bu bulgulara göre en etkili inovasyonlar yoğunlaşmanın yüksek olduğu endüstrilerdeki firmalar tarafından yapılmaktadır.

Üzerinde durulması gereken diğer konu ise rekabet ve inovasyon arasındaki ilişkinin mutlaka doğrusal bir ilişki ifade etmesi gerekmediğidir. Örneğin Aghion vd. (2005) inovasyon ile rekabet arasında bir ters-U ilişkisinin var olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Aghion vd. (2005) ters-U ilişkisinin *rekabetten kaçış* (escape-competition) etkisi ile *Schumpeteryan etki* olarak tanımlanabilecek iki etkinin bir araya gelmesi sonucunda oluştuğunu söylemektedir. İlgili sektörde rekabetin artması firmaları rekabetten kaçınmak için daha fazla inovasyona yönlendirmektedir. Piyasa lideri olan bir firmanın kârı takipçi firmanın kârının çok üzerinde olacağı için rekabetçi piyasa yapısı firmaları piyasa gücü elde etmek için inovasyon yapmaya teşvik edecektir. Rekabetten kaçış etkisi olarak tanımlanan bu etkiye göre rekabet arttıkça firmaların inovasyon yapma olasılıkları artacaktır. Bununla birlikte, tam rekabet piyasasına yaklaşıldıkça firmaların kârları azalacağından inovasyon yapmak için firmaların daha az müşevviki olacak ve bunun sonucu olarak firmaların gerçekleştirdiği inovasyonlar azalacaktır. Bu durum ise Schumpeteryan etki olarak tanımlanmaktadır. Bu iki etki bir araya gelerek inovasyon ile rekabet arasında bir ters U ilişkisi oluşmasına neden olmaktadır. Aghion vd. (2005)'nin ulaştığı bu sonuç diğer araştırmacılar tarafından da incelenmiş, inovasyon ile rekabet arasındaki ters-U ilişkisi çeşitli çalışmalarda sorgulanmıştır. Tingvall ve Poldahl (2006), Polder ve Veldhuizen, (2012), Peneder ve Woerter (2014) ters-U ilişkisini doğrulayan sonuçlar bulmuşlardır. Öte yandan Hashmi (2013) ABD imalat sanayinde ters U ilişkisini sorguladığı çalışmasında rekabetin inovasyon üzerinde doğrusal ve negatif bir etkiye sahip olduğu, yani sadece Schumpeteryan etkinin geçerli olduğu sonucuna ulaşmıştır. Ters U ilişkisi Türkiye için Karaman ve Lahiri (2012) tarafından test edilmiştir. Adı geçen çalışmada rekabet ölçüsü olarak firma tarafından belirtilen rakip sayısı kullanılmış ve inovasyon ile rekabet arasında ters U ilişkisinin varlığı doğrulanmıştır.

Ar&Ge ve Patent

İnovasyonun temel girdilerinden birini Ar&Ge faaliyeti oluşturmaktadır. Ar&Ge firmaların üretim etkinliklerinde artışa yol açmakta ve firmaların yeni ürün geliştirme yeteneğini iyileştirmektedir (Rammer ve ark., 2009). Ar&Ge faaliyeti yürütmek firmaların firma dışında üretilmiş olan bilgi birikimini özümseme ve bu birikimden faydalanma yeteneğini geliştirmenin yanında yeni trendleri inovasyon sürecine entegre etme kapasitesini de artırmaktadır (Cohen, Levinthal, 1989; Freel, 2000). Veugelers ve Cassiman (1999)'ın bulguları Ar&Ge faaliyeti yürüten firmaların firma dışı bilgi kaynaklarından faydalanma yeteneğinin Ar&Ge yapmayan firmalardan yüksek olduğunu göstermiştir.

Ar&Ge yatırımlarının bir özelliği, ortaya çıkan bilginin diğer firmalara yayılmasının engellenmesinin oldukça zor olmasıdır. Bir bilgi ya da icat ortaya çıktıktan sonra herhangi bir ek Ar&Ge maliyeti olmaksızın herkesçe kullanılabilir. Neoklasik iktisadın yaklaşımına göre bilginin rekabetçi olmaması ve dışlanabilirlik özelliğinin bulunmaması piyasa başarısızlığına yol açmaktadır. Fikri mülkiyet hakları (örneğin patent) ise sahiplenme sorununun ortaya çıkardığı piyasa başarısızlığını ortadan kaldırır ve icadın kullanımı ile satışı için firmalara tekel hakkı verdiği için inovasyonu teşvik eder (Encaoua ve ark., 2006). Bu açıdan ülkeler inovasyonu desteklemek için fikri mülkiyeti koruyacak çeşitli kurumlar inşa etmektedirler (Allred, Park, 2007). Firmaların sahip oldukları bilgiyi koruma amacının yanı sıra prestijlerini yükseltmek, Ar&Ge personelinin teşvik etmek ve personelinin performansını ölçmek için de patent almayı amaçladıklarına dair bulgulara rastlanmaktadır (Blind ve ark., 2006).

Her patent inovasyona dönüşme dahi firmaların patentleme çabası inovasyon için yetenek, yeterlik ve kararlılık göstergesi olmaktadır (Vaona ve Pianta, 2008). Ayrıca inovasyonun yapıldığı zaman ile onun patentlenmesi arasındaki zaman farkı nedeniyle firmanın patent sahibi olması geçmişte başarılı bir inovasyon yaptığının göstergesi olarak da kabul edilmektedir (Baldwin ve ark., 2002, s. 95).

Kamu Desteği

Firmaların inovasyon faaliyetlerinin önündeki en büyük engellerden birini finansman kısıtları oluşturmaktadır. İşlem maliyetleri ve borç alan ile borç veren arasındaki asimetric enformasyon sorunları nedeniyle sadece gelişmekte olan ülkelerde değil, gelişmiş ülkelerde de firmalar finansman sorunu yaşamaktadır (Beck, 2007).

Neoklasik iktisat teorisinin piyasa başarısızlıkları yaklaşımına göre dışsallıklar nedeniyle piyasa koşullarında yaratılan teknik bilgi düzeyi optimal düzeyin altında kalmaktadır. Arrow (1962) bir serbest piyasa ekonomisinde araştırma-geliştirme çalışmalarının riskli oluşu, sahiplenilebilme özelliğinin ancak dar anlamda mümkün olabilmesi ve artan getirilere sahip olması sebebiyle Ar&Ge yatırımının olması gereken düzeyinin altında gerçekleştiğini belirtmiştir. Bir mal olarak bilginin rekabetçi olmaması, dolayısıyla ortaya çıkmasından sonra herkesçe herhangi bir marjinal maliyete katlanılmaksızın kullanılabilmesi Ar&Ge faaliyetinin sosyal faydasının özel faydasını aşmasına sebep olduğu için firmalar optimalin altında Ar&Ge yatırımı yaparlar ve böylece piyasada üretilen bilgi düzeyi optimal düzeyin altında kalır. Firmalara yönelik kamu teşvikleri yenilikçi faaliyetlerin özel faydasını sosyal faydası düzeyine çıkararak bu bilgi açığının giderilmesini amaçlamaktadır.

İnovasyon politikalarının önemli bir kısmını arz yönlü politikalar oluşturmaktadır. Arz yönlü inovasyon politikaları doğrusal bir Ar&Ge ve yenilik süreci varsayımının bir sonucu olarak sürecin başında aktörlerin Ar&Ge yatırımlarının desteklenmesi yoluyla bilgi üretiminin artırılacağı düşüncesine dayanır (Akçomak, 2016, s. 520). Esas olarak üç tip arz yönlü inovasyon politikası bulunmaktadır: Bunlar; (i) fikri mülkiyet hakları gibi yasal ve kurumsal düzenlemeler, (ii) kamu kurumlarında ve ulusal laboratuvarlarda doğrudan devlet eliyle yürütülen araştırmalar, (iii) firmaların yürüttükleri Ar&Ge faaliyetlerinin vergi teşvikleri ve hibeler yoluyla desteklenmesidir (Özçelik ve Taymaz, 2008).

Ar&Ge faaliyetlerini destekleyen kamu politikaları yenilikçi teknoloji geliştirmeye yönelik yatırımların maliyetini düşürerek firmaların inovatif yeteneklerini ve bunun sonucu olarak da rekabetçi üstünlüklerini artırmalarına katkı sağlar (Bronzini ve Piselli, 2016). Bu yüzden arz yönlü kamu destek programları, firmanın inovasyon çıktılarının yanında diğer performans göstergelerini de (rekabet gücü, verimlilik, kârlılık, ciro vb.) etkiler. Ar&Ge teşviki temelli kamu programları firmalara ek kaynak sağlayarak mevcut projelerini hızlandırmalarını ve yeni projelere başlamalarını teşvik etmektedir. Ayrıca, kamu desteği firmaları daha sofistike Ar&Ge projelerine girişmeleri konusunda da cesaretlendirmektedir (OECD, 2006, s. 31).

İhracat

Firmaların yenilikçi performanslarına etkisi olan bir diğer etken de dış piyasalara açılmaktır. İhracatçı firmaların daha yenilikçi olmalarını sağlayan en önemli etkenlerden biri küresel pazarlar ile kurdukları

ilişkiler neticesinde daha fazla bilgi akışına sahip olmalarıdır (Rogers, 2004). Nasıl inovasyon yapılacağı bilgisi dış piyasalar kanalıyla ihracatçı firmalara geçmekte ve bu sayede ihracat faaliyeti firmanın büyümesi ve verimliliği üzerine önemli etki yaratmaktadır (Hobday, 1995). İhracatçı firmaların uluslararası müşterilerinden teknik bilgiye ulaşabilmelerinin yarattığı öğrenme etkisine ve rekabetçi uluslararası piyasalarda hayatta kalmak için inovasyon yapmak zorunda olmalarının onları daha yenilikçi yaptığına dair kanıtlar mevcuttur (Blalock, Gertler, 2004). Dünya Bankası'nın (1998) "*World Development Report: Knowledge for Development*" raporuna göre ihracatçı firmalar küresel piyasalarda rekabet edebilmek için bilgiye daha fazla yatırım yapmaktadır ve daha fazla bilgi yatırımı ise firmaların inovasyon performansını artırmaktadır. Aghion vd. (2018) pozitif ihracat şoklarının verimli firmaları daha çok inovasyon yapmaya yönlendirdiğini belirtmiştir. Bu etki *piyasa ölçeği etkisi* ve *rekabet etkisi* olarak iki kanaldan gerçekleşmektedir. Pozitif ihracat şokları firmaların satış yaptığı piyasa ölçeğinin büyümesi anlamına geldiği için farklılaştırılmış ürünlerden kazanılacak olan gelirin miktarı artacaktır ve buna ölçek etkisi denmektedir. Uluslararası piyasalara açılma sonucu artan rekabet, firmaları rekabetten kaçmak için daha fazla ürün yeniliği yapmaya yönlendirerek rekabet etkisi olarak tanımlanan olgunun ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Ampirik Analiz

Veri Seti

Bu çalışmada kullanılan veriler Dünya Bankası tarafından 2015'te Türkiye'de düzenlenen "Enterprise Survey (ES)" veri setinden elde edilmiştir. ES firmaların finansal durumları, altyapıları, performans ölçümleri gibi birçok konuda sorular barındırmaktadır. ES'de bulunan inovasyon bölümü altındaki sorular inovasyon anketlerinde konu yaklaşımına göre düzenlenmiş olan "Topluluk İnovasyon Anketi (Community Innovation Survey – CIS)" sorularına uygun olarak düzenlenmiştir. Veri seti içerisinden sadece imalat sanayi firmaları analize dâhil edilmiştir ve çalışan sayısı onun altında olan (mikro) işletmeler veri setinden çıkarılmıştır.

Firma düzeyindeki verilerin tamamı ES'den sağlanmıştır. Yoğunlaşma göstergesi olarak TÜİK Sanayi ve Hizmet Sektörlerinde Yoğunlaşma veri setinden 2014 yılına ait Herfindahl endeksi firmaların faaliyet yürüttükleri sektörün NACE koduna göre eşleştirilmiştir.

Tablo 1

Özet İstatistikler

Değişken	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum	Tür
Ürün inovasyonu	0,130	0,336	0	1	İkili
Patent	0,116	0,321	0	1	İkili
Ar&Ge	0,049	0,216	0	1	İkili
Hibe	0,047	0,212	0	1	İkili
İhracat yoğunluğu	6,888	19,826	0	100	Sürekli
Herfindahl endeksi	0,035	0,056	0,002	0,339	Sürekli
Ölçek (log)	3,559	1,113	2,302	7,601	Sürekli
Verimlilik açığı	1,567	1,336	0	5,369	Sürekli

Not: n=1.085

Veri setinde sonradan dâhil edilerek kullanılan diğer bir değişken verimlilik açığıdır. Verimlilik açığı Aghion, vd. (2005) tarafından teknoloji açığı ismiyle bir endüstri içinde en verimli firmanın toplam faktör verimliliğinden diğer firmaların toplam faktör verimliliklerinin yüzdelik farkı olarak hesaplanmış ve daha sonra yapılan çalışmalarda benzer tanımlar ve hesaplama yöntemleriyle sektör düzeyinde ve firma düzeyinde hesaplanmıştır (Brouwer, van der Wiel, 2010; Hashmi, 2013; Mulkay, 2019). Bu çalışmada verimlilik açığı işçi başına çıktı olarak ölçülen verimliliğin logaritması kullanılarak hesaplanmıştır. $verimlilik_i$ sektördeki verimlilik düzeyi en yüksek firmanın (frontier) verimlilik düzeyini ve $verimlilik_i$ aynı sektördeki i firmasının verimlilik düzeyini göstermek üzere; i firmasına ait verimlilik açığı aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır:

$$verimlilik\ açığı_i = \log(verimlilik_i) - \log(verimlilik_i)$$

Verimlilik açığı yüksek olan firmaların ürün inovasyonu yapma olasılığının düşük olduğu, dolayısıyla verimlilik açığının negatif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu beklenilmektedir. Verimlilik açığının inovasyon üzerine etkisinin incelendiği çalışmalarda bulguların negatif ve anlamlı olduğu görülmektedir. Tablo 1’de kullanılan değişkenlere ait özet istatistikler, Tablo 2’de ise değişkenler arası korelasyon katsayıları yer almaktadır.

Tablo 2

Korelasyon Matrisi

		1	2	3	4	5	6	7	8
1	Ürün inovasyonu	1							
2	Patent	0,255	1						
3	Ar&Ge	0,368	0,245	1					
4	Hibe	0,193	0,169	0,197	1				
5	İhracat yoğunluğu	0,212	0,238	0,195	0,208	1			
6	Herfindahl endeksi	0,107	-0,117	-0,085	-0,111	-0,125	1		
7	Ölçek (log)	-0,091	-0,068	-0,075	-0,019	-0,092	0,112	1	
8	Verimlilik açığı	-0,079	-0,088	-0,054	-0,106	-0,052	0,096	0,310	1

Ekonometrik Model

Araştırma modelinde yer alan bağımlı değişken olan ürün inovasyonu, ikili (binary) formda olduğu için çalışmada tahmin yöntemi olarak probit model kullanılmıştır. Probit model ikili değer alan bir bağımlı değişkeni olasılık fonksiyonu haline dönüştürmektedir. G , tüm gerçek sayılar z için sıfır ile bir arasında değer alan bir fonksiyondur ve probit model de 1 nolu denklemde yer alan standart normal birikimli dağılıma sahip bir fonksiyon olarak ifade edilmektedir (Wooldridge, 2019, s. 576):

$$G(z) = \Phi(z) \equiv \int_{-\infty}^z \phi(v)dv \quad (1)$$

İkili modeller bir örtük (latent) değişken modelinden elde edilir. y , ikili ve gözlenen bir bağımlı değişken ve y^* , sürekli ve gözlenemeyen (örtük) bir değişkendir (Cameron and Trivedi, 2010, s. 461):

$$y^* = x'\beta + u \quad (2)$$

(3)'de y^* gözlenemiyor olsa da y gözlenebilmektedir:

$$y = \begin{cases} 1 & \text{eğer } y^* > 0 \\ 0 & \text{eğer } y^* \leq 0 \end{cases} \quad (3)$$

$y=1$ firmanın ürün inovasyonu (prodivn) yaptığını, $y=0$ ise firmanın ürün inovasyonu yapmadığını göstermektedir. Tahmin edilecek ekonometrik model aşağıdaki gibidir:

$$\text{inovasyon} = \beta_0 + \beta_1 \log(\text{ölçek}) + \beta_2 \text{Herfindahl} + \beta_3 \text{Herfindahl}^2 + \beta_4 \text{verimlilik açığı} + \beta_5 \text{patent} + \beta_6 \text{Ar\&Ge} + \beta_7 \text{ihracat} + \beta_8 \text{hibe} + \varepsilon_i \quad (4)$$

Bağımlı değişken ürün inovasyonu firmanın son üç yıl içerisinde yeni ya da önemli derecede iyileştirilmiş bir mal ya da hizmet ortaya koyup koymadığını gösterir. Açıklayıcı değişkenlerden ölçek değişkeni 2014 yılında firmadaki toplam çalışan sayısını ifade etmektedir. Yoğunlaşma ile inovasyon arasında ters U ilişkisinin olup olmadığını sorgulamak amacıyla Herfindahl endeksi kare olarak da tahmin edilmektedir. $\beta_2 > 0$ ve $\beta_3 < 0$ olduğunda ters U ilişkisi geçerlidir. Patent değişkeni firmanın patent sahibi olup olmadığını ifade eder. Ar&Ge değişkeni de firmanın son üç yıl içinde araştırma ve geliştirme faaliyetleri için harcama yapıp yapmadığını göstermektedir. İhracat değişkeni firmanın 2014 mali yılı satışları içerisinde ihracatın payını yüzdelik olarak göstermektedir. Hibe değişkeni firmanın son üç yıl içerisinde devletten doğrudan ya da dolaylı olarak hibe alıp almadığını göstermektedir.

Bulgular ve Tartışma

Çalışmada kullanılan ekonometrik modelin tahmini sonucunda elde edilen bulgular Tablo 3 ve 4'te sunulmaktadır. Probit model katsayıları Tablo 3'te, ortalamada marjinal etkiler ise Tablo 4'te yer almaktadır. En geniş model olan Model 5'in model seçme kriterleri açısından en iyi model olduğu görülmektedir. Tahmin sonuçları incelendiğinde tüm modellerde firma ölçeğinin firmaların ürün inovasyonu yapma olasılığı üzerine anlamlı bir etkisi görülmediği ortaya çıkmaktadır.

Firmaların faaliyet yürüttüğü sektörün yoğunlaşma oranı ile ürün inovasyonu yapma olasılıkları arasında ters U ilişkisi görülmektedir. Herfindahl endeksine ait katsayının (β_2) pozitif ve anlamlı ($p < 0,01$) olması ve Herfindahl endeksinin karesine ait katsayının (β_3) negatif ve anlamlı olması ($p < 0,05$) ürün inovasyonu ile yoğunlaşma arasında ters U şeklinde bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Buna göre Türk imalat sanayinde yoğunlaşma derecesi değiştikçe rekabetten kaçış etkisinin ve Schumpeteryan etkinin gerçekleştiği görülmektedir. Bu sonuç aynı yoğunlaşma ölçütünün kullanıldığı Tingvall ve Poldahl (2006) çalışmasının bulguları ile uyumludur.

Firmanın verimlilik açığının ürün inovasyonu yapma olasılığı üzerine negatif ve anlamlı ($p < 0,05$) bir etkisi olduğu görülmektedir. Firmaların verimlilik düzeyi sektördeki en verimli firmadan uzaklaştıkça ürün inovasyonu yapma olasılıkları düşmektedir. Bu sonuç Mulkay (2019) ile uyumluluk göstermektedir. Firmaların verimlilik açığı inovasyon

yeteneklerini sınırlamakta, böylece ürün inovasyonu yapma olasılığını düşürmektedir.

Tablo 3

Probit Model Katsayıları

	Bağımlı değişken: Ürün inovasyonu				
Açıklayıcı değişkenler	1	2	3	4	5
log(ölçek)	0,039 (0,044)	0,041 (0,044)	0,033 (0,039)	0,026 (0,038)	0,024 (0,037)
Verimlilik açığı	-0,120* (0,063)	-0,0121* (0,063)	-0,091** (0,040)	-0,089** (0,044)	-0,080** (0,036)
Herfindahl	1,835** (0,763)	6,279** (2,471)	6,585*** (2,416)	6,092** (2,359)	6,199*** (2,328)
Herfindahl ²		-21,472* (10,666)	-22,756** (11,269)	-20,451* (10,774)	-20,826** (10,599)
Patent			0,684*** (0,076)	0,593*** (0,091)	0,568*** (0,089)
Ar&Ge			1,501*** (0,202)	1,402*** (0,211)	1,360*** (0,206)
İhracat yoğunluğu				0,008*** (0,002)	0,007*** (0,002)
Hibe					0,453** (0,181)
Kesme terimi	-1,152*** (0,127)	-1,228*** (0,146)	-1,482*** (0,139)	-1,506*** (0,142)	-1,530*** (0,137)
Log Likelihood	-416,464	-414,604	-360,195	-354,243	-351,909
Prob>chi2	0,0008	0,0016	0,0000	0,0000	0,0000
Pseudo R2	0,015	0,020	0,148	0,162	0,168

Not: * p<0,10; **p<0,05; ***p<0,01 (Parantez içlerinde sektör düzeyinde kümelenmiş robust standart hatalar yer almaktadır.)

Patent ve Ar&Ge değişkenlerinin ürün inovasyonu üzerine pozitif

ve anlamlı ($p<0,01$) etkilere sahip olduğu görülmektedir. Firmaların yenilik çabalarının göstergesi olarak Ar&Ge ve patent, firmaların ürün inovasyonu yapma olasılıklarını artırmaktadır. Bu sonuçlar Baldwin vd. (2002) ile uyumludur.

İhracattan öğrenme etkisi ve rekabet etkisi ihracat yoğunluğunun inovasyonu olumlu olarak etkilemesine yol açmaktadır. Her ne kadar bulgular Aghion vd. (2018) ile uyumlu bir şekilde pozitif ve anlamlı ($p<0,01$) bir etkiye işaret etse de ihracat yoğunluğunun marjinal etkisinin düşük (0,0013) olduğu görülmektedir.

Tablo 4

Marjinal Etkiler

	Bağımlı değişken: Ürün inovasyonu				
Açıklayıcı değişkenler	1	2	3	4	5
log(ölçek)	0,008	0,008	0,006	0,005	0,004
Verimlilik açığı	-0,025*	-0,025*	-0,017**	-0,016**	-0,015**
Herfindahl	0,386**	1,307**	1,249***	1,131**	1,147***
Herfindahl ²		-4,469*	-4,315**	-3,798*	-3,385**
Patent			0,173***	0,142***	0,135***
Ar&Ge			0,485***	0,443***	0,426***
İhracat yoğunluğu				0,0015***	0,0013***
Hibe					0,106**

Not: * $p<0,10$; ** $p<0,05$; *** $p<0,01$

Ampirik model ile ulaşılan bir diğer sonuç hükümet desteğinin firmaların ürün inovasyonu yapma olasılıkları üzerine pozitif ve anlamlı ($p<0,05$) bir etkiye sahip olduğudur. Bu sonuç da Erdil ve Pamukçu (2013) bulguları ile uyumludur. Firmaların finansman sorunları inovasyon yapmalarının önünde önemli bir engel oluşturmaktadır. Finansman sorunlarının azalmasını sağlayan hibe şeklindeki destekler firmaların inovasyon yapmasını teşvik etmektedir.

Sonuç

Türkiye ekonomisi 2001 Krizi sonrası dönem dikkate alındığında, yakaladığı büyüme ivmesi ile kişi başı gelir düzeyinde önemli bir artış

yaşamış ve üst orta gelirli ülkeler arasına katılmıştır. Ancak son beş yıllık dönemde yaşanan zayıf büyüme performansı sonucunda kişi başı gelir artışının durağanlaştığı hatta mutlak düzeyde gerilediği vurgulanmalıdır. Diğer taraftan Türkiye'nin son elli yıllık gelişme süreci incelendiğinde gelişmiş ülkelerle olan gelir açığını kapatamadığı ve orta gelir tuzağında yer alan bir ülke olduğu ortaya çıkmaktadır. Orta gelir tuzağından çıkan ülke deneyimlerine bakıldığında (özellikle Asya Kaplanları olarak tanımlanan ülkeler) en etkili faktörün uygulanan Sanayi, teknoloji ve inovasyon politikaları olduğu gözlenmektedir (Tuncel, 2014). Bu bağlamda yenilikçi bir imalat sanayi uzun dönemli iktisadi büyümenin en önemli kaynağı konumundadır. Bu çalışmada mikro ekonomik bir perspektiften imalat sanayi işletmelerinin inovasyon performansına etki eden faktörler incelenmiştir. Çalışma özel olarak firmaların yurt içi ve dışında yeni pazarlara açılmasına olanak sağlayacak ürün inovasyonun kaynakları üzerine odaklanmıştır.

Makalenin bulguları Türkiye'de imalat sanayinde yoğunlaşma ile firmaların ürün inovasyonu yapma olasılıkları arasında ters U ilişkisinin varlığını göstermektedir. Bu sonuca göre rekabetin olumlu etkisini gösteren rekabetten kaçış etkisi ve rekabetin engelleyici etkisini gösteren Schumpeteryan etki Türk imalat sanayinde gözlenmektedir. Rekabetin başlangıç derecesi düşük (yüksek yoğunlaşma) ise ters U artan rekabetin inovasyon üzerine pozitif etkiye sahip olduğunu göstermektedir (rekabetten kaçış etkisi). Öte yandan başlangıç rekabet düzeyinin daha yüksek (düşük yoğunlaşma) olduğu durumda artan rekabet inovasyonu azaltmaktadır (negatif Schumpeteryan etki). Firma büyüklüğü ile ürün inovasyonu arasındaki ilişkiye bakıldığında ise anlamlı bir etkinin ortaya çıkmadığı görülmektedir.

Verimli firmalar inovasyon faaliyetlerine daha fazla kaynak ayırabildikleri için daha yenilikçi olmaktadır. Firmaların buldukları sektörde görece verimlilik düzeyinin bir ölçüsü olarak verimlilik açığı ürün inovasyonunu olumsuz etkilediğinden dolayı firmaların verimlilik açıklarını gidermelerini sağlayacak politikalar ürün inovasyonunu artıracaktır. Kılıçaslan vd. (2017) ve Taştan ve Gönel (2020) Türk firmalarında bilgi ve iletişim teknolojilerinin (BİT) verimliliği artırdığını göstermektedirler. Firmalarda BİT kullanımlarını artırmaya yönelik teşvikler verimlilik açığını azaltacak böylece firmaların ürün inovasyonu yapma olasılıklarını artıracaktır. Süreç iyileştirmelerine odaklanan üniversite-sanayi işbirliklerinin artırılması da firmaların verimlilik açığının giderilmesine hizmet ederek ürün inovasyonunu destekleyecektir.

İnovasyonun temel girdilerinden biri olan Ar&Ge faaliyeti firmaların yeni ürün geliştirme kabiliyetlerini sadece doğrudan firma içinde üretilmiş bilgi sayesinde değil firmanın dışarıdaki teknik bilgiyi özümseme kapasitesini geliştirerek de inovasyon yeteneğini geliştirmektedir. Dolayısıyla Ar&Ge'nin inovasyon üzerine aynı anda birçok etkisi bulunmaktadır. Çalışma bulguları Ar&Ge'nin ürün inovasyonunu artırıcı özelliğini kanıtlamaktadır. Ar&Ge ile üretilen bilginin dışlanabilirlik özelliğinin olmaması firmaları bu faaliyetlerden alıkoyabilmektedir. Patentler sayesinde firmalar ürettikleri yeni teknik bilgi üzerinde tekel hakkı elde edebildikleri için buluşlarını patentleyen firmalar daha çok inovasyon yapmaktadırlar. Patentlerin tamamı inovasyona dönüşme dahi patent sahibi olmak inovasyon çabası için önemli bir göstergedir. Bulgularımız patent sahibi olan firmaların ürün inovasyonu yapma olasılıklarının daha yüksek olduğunu göstermektedir. Bu açıdan firmaların Ar&Ge faaliyeti yürütmelerini ve ürettikleri yeni bilgiyi patentler sayesinde fikri mülkiyet haline getirmelerini teşvik etmek firmaların yenilikçiliğini artıracaktır.

İhracattan öğrenme ve rekabet etkileri ihracatçı firmaların inovasyon yeteneğini artırmaktadır. İhracat sayesinde uluslararası piyasalardan edinilen yeni teknik bilgi ve küresel rekabetin zorlaması ile firmalar daha çok ürün inovasyonu yapmaktadırlar. Bulgularımız firmaların ihracat yoğunluğunun ürün inovasyonunu pozitif ve anlamlı olarak etkilediğini ancak küçük bir marjinal etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

Devlet destekleri firmaların Ar&Ge maliyetlerini düşürerek inovasyon yapmalarını teşvik etmektedir. Bu destekler temel olarak vergi desteği ya da hibe şeklinde olabilmektedir. Bu çalışmada hibe desteğinin etkisi incelenmiş ve devletten hibe alan firmaların ürün inovasyonu yapma olasılıklarının daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu desteklerin verildiği firma sayısının artırılması toplamda daha yenilikçi bir imalat sanayinin oluşmasına katkı sağlayacaktır.

Gelecek çalışmalarda imalat sanayi firmalarının yanı sıra hizmet işletmelerinde de özellikle hizmet inovasyonunun kaynaklarının incelenmesi dolayısıyla çalışmaların hizmet sektörünü de kapsayacak şekilde genişletilmesi gerekmektedir.

Ek Beyan / Declaration

Makalenin tüm süreçlerinde TESAM'ın araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Bu çalışma Bursa Uludağ Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından HDP(İ)-2020/16 numaralı proje kapsamında desteklenmiştir.

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

In all processes of the article, TESAM's research and publication ethics principles were followed.

There is no potential conflict of interest in this study.

This study was supported by Bursa Uludağ University Scientific Research Projects Unit within the scope of HDP(İ)-2020/16 project.

The authors contributed equally to the study.

Kaynakça / References

Acs, Z. J. and Audretsch, D. B. (1987). Innovation, market structure, and firm size. *The Review of Economics and Statistics*, 64(4), 567–574.

Aghion, P., Bergeaud, A., Lequien, M. and Melitz, M. J. (2018). The impact of exports on innovation: Theory and evidence. *Banque de France Working Paper*, 678.

Aghion, P., Bloom, N., Blundell, R., Griffith, R. and Howitt, P. (2005). Competition and innovation: An inverted-u relationship. *The Quarterly Journal of Economics*, 120(2), 701–728.

Akçomak, İ. S. (2016). Bilim, teknoloji ve inovasyon politikasının kuramsal çerçevesi. İ. S. Akçomak, E. Erdil, M. T. Pamukçu, M. Tiryakioğlu (Ed.), *Bilim, teknoloji ve yenilik: Kavramlar, kuramlar ve politika içinde* (s. 509–528). (Birinci Baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınevi.

Allred, B. B., ve Park, W. G. (2007). The influence of patent protection on firm innovation investment in manufacturing industries. *Journal of International Management*, 13, 91–109.

Arrow, K. J. (1962). Economic welfare and the allocation of resources for invention. *The Rate and Direction of Inventive Activity: Economic and*

- Social Factors* (pp. 609–626). Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Baldwin, J., Hanel, P., ve Sabourin, D. (2002). Determinants of innovative activity in Canadian manufacturing firms. In A. Kleinknecht and P. Mohnen (Ed.), *Innovation and firm performance*. New York: Palgrave.
- Beck, T. (2007). Financing constraints of SMEs in developing countries: Evidence, determinants and solutions. *Financing Innovation-Oriented Businesses to Promote Entrepreneurship*.
- Bhattacharya, M., ve Bloch, H. (2004). Determinants of innovation. *Small Business Economics*, 22, 155–162.
- Blalock, G., ve Gertler, P. J. (2004). Learning from exporting revisited in a less developed setting. *Journal of Development Economics*, 75(2004), 397–416.
- Blind, K., Edler, J., Frietsch, R., ve Schmoch, U. (2006). Motives to patent: Empirical evidence from Germany. *Research Policy*, 35(5), 655–672.
- Bronzini, R. and Piselli, P. (2016). The impact of R&D subsidies on firm innovation. *Research Policy*, 45(2), 442–457. Elsevier B.V.
- Brouwer, E. and van der Wiel, H. (2010). *Competition and innovation: pushing productivity up or down?* (No. 2010–52).
- Brouwer, M. (1998). Firm size and efficiency in innovation: Comment on van Dijk et al. *Small Business Economics*, 11(4), 391–393.
- Cameron, A. C., ve Trivedi, P. K. (2010). *Microeconometrics using stata* (Revised.). Texas: Stata Press.
- Cantwell, J. (2006). Innovation and competitiveness. In J. Fagerberg, D. C. Mowery, and R. R. Nelson (Eds.) *The Oxford handbook of innovation* (pp. 543–567). Oxford University Press.
- Cohen, W. M. and Levinthal, D. A. (1989). Innovation and learning: The two faces of R&D. *The Economic Journal*, 99(397), 569–596.
- Corsino, M., Espa, G. and Micciolo, R. (2011). R&D, firm size and incremental product innovation. *Economics of Innovation and New Technology*, 20(5), 423–443.
- Crépon, B., Duguet, E., ve Mairesse, J. (1998). Research, innovation and productivity: An econometric analysis at the firm level. *Economics of Innovation and New Technology*, 7, 115–158.

Encaoua, D., Guellec, D. and Martínez, C. (2006). Patent systems for encouraging innovation: Lessons from economic analysis. *Research Policy*, 35(9), 1423–1440.

Erdil, E. and Pamukçu, T. (2013). *Institutional Environment , Economic Performance and Innovation in Turkey*. SEARCH Working Paper, WP5/17.

Fazlıoğlu, B., Dalgıç, B. and Yereli, A. B. (2019). The effect of innovation on productivity: Evidence from Turkish manufacturing firms. *Industry and Innovation*, 26(4), 439–460.

Freel, M. S. (2000). Strategy and structure in innovative manufacturing SMEs: The case of an English region. *Small Business Economics*, 15(1), 27–45.

Freeman, C. ve Soete, L. (2003). Yenilik İktisadı (E. Türkcan, Çev.). TÜBİTAK Yayınları.

Gayle, P. G. (2001). *Market concentration and innovation : New empirical evidence on the schumpeterian hypothesis* (No. 01–14). *Department of Economics, University of Colorado*.

Güngör, D. Ö., ve Gözlü, S. (2012). Influencing factors of innovation for Turkish companies. *International Journal of Quality and Service Sciences*, 4(4), 374–386.

Hashi, I., ve Stojčić, N. (2013). The impact of innovation activities on firm performance using a multi-stage model: Evidence from the Community Innovation Survey 4. *Research Policy*, 42(2), 353–366.

Hashmi, A. R. (2013). Competition and innovation: The inverted-u relationship revisited. *The Review of Economics and Statistics*, 95(5), 1653–1668.

Hobday, M. (1995). *Innovation in East Asia*. Aldershot, UK: Edward-Elgar.

De Jong, P. J. and Vermeulen, P. A. M. (2006). Determinants of product innovation in small firms: A comparison across industries. *International Small Business Journal*, 24(6), 587–609.

Karaman, F. N., ve Lahiri, S. (2012). Competition and innovation in product quality: Theory and evidence from Turkey. *SSRN Electronic Journal*.

Kılıçaslan, Y., Sickles, R. C., Atay Kayış, A. and Üçdoğruk Gürel, Y. (2017). Impact of ICT on the productivity of the firm: Evidence from

- Turkish manufacturing. *Journal of Productivity Analysis*, 47(3), 277–289.
- Lederman, D. (2010). An international multilevel analysis of product innovation. *Journal of International Business Studies*, 41(4), 606–619.
- Lööf, H., Heshmati, A., Asplund, R. and Nåås, S.-O. (2001). *Innovation and performance in manufacturing industries: A comparison of the Nordic countries* (No. 457). SSE/EFI Working Paper Series in Economics and Finance. Stockholm.
- Mairesse, J., Mohnen, P., Zhao, Y. and Zhen, F. (2012). *Globalization, Innovation and Productivity in Manufacturing Firms: A Study of Four Sectors of China*. ERIA Discussion Paper Series.
- Mohnen, P. and Hall, B. H. (2013). Innovation and productivity: An update. *Eurasian Business Review*, 3(1), 47–65.
- Morris, D. M. (2018). Innovation and productivity among heterogeneous firms. *Research Policy*, 47(10), 1918–1932.
- Mulkay, B. (2019). How does competition affect innovation behaviour in french firms? *Structural Change and Economic Dynamics*, 51, 237–251.
- Newman, A., Gao, Y. and Zheng, J. (2015). Overcoming the innovation challenge: Examining the determinants of new product innovation in Chinese SMEs. In D. Cumming, M. Firth, W. Hou and E. Lee (Eds.) *Developments in Chinese entrepreneurship* (pp. 33–57). New York: Palgrave Macmillan.
- OECD/Eurostat. (1997). *Proposed guidelines for collecting and interpreting technological innovation data: Oslo manual, the measurement of scientific and technological activities*. Paris: OECD Publishing.
- OECD/Eurostat. (2018). *Oslo manual 2018: Guidelines for collecting, reporting and using data on innovation*. (Dördüncü Baskı). Paris: OECD Publishing.
- OECD. (2006). *Government R&D funding and company behaviour: Measuring behavioural additionality*. OECD Publishing.
- Oliver, N., Dostaler, I. and Dewberry, E. (2004). New product development benchmarks: The Japanese, North American, and UK consumer electronics industries. *Journal of High Technology Management Research*, 15(2), 249–265.
- Özçelik, E. and Taymaz, E. (2008). R&D support programs in developing countries: The Turkish experience. *Research Policy*, 37(2), 258–275.

Pamukçu, T. (2003). Trade liberalization and innovation decisions of firms: Lessons from Post-1980 Turkey. *World Development*, 31(8), 1443–1458.

Peneder, M. and Woerter, M. (2014). Competition, R&D and innovation: Testing the inverted-U in a simultaneous system. *Journal of Evolutionary Economics*, 24(3), 653–687.

Pianta, M. (2001). Innovation, demand and employment. In P. Petit and L. Soete (Eds.) *Technology and the future of European employment* (pp. 142–165). Cheltenham: Elgar.

Polder, M. and Veldhuizen, E. (2012). Innovation and competition in the Netherlands: Testing the inverted-u for industries and firms. *Journal of Industry, Competition and Trade*, 12(1), 67–91.

Rammer, C., Czarnitzki, D. and Spielkamp, A. (2009). Innovation success of non-R&D-performers: Substituting technology by management in SMEs. *Small Business Economics*, 33(1), 35–58.

Rogers, M. (2004). Networks, firm size and innovation. *Small Business Economics*, 22(2), 141–153.

Schumpeter, J. A. (1942). *Capitalism, socialism and democracy* (Altıncı Baskı). London: Unwin Paperbacks, 1987.

Taştan, H. and Gönel, F. (2020). ICT labor, software usage, and productivity: Firm-level evidence from Turkey. *Journal of Productivity Analysis*, 53(2), 265–285.

Tingvall, P. G. and Poldahl, A. (2006). Is there really an inverted u-shaped relation between competition and R&D? *Economics of Innovation and New Technology*, 15(2), 101–118.

Tuncel, C. O. (2014). Orta gelir tuzağı ve inovasyon politikaları: Doğu Asya deneyimi ve Türkiye için dersler. *Maliye Dergisi*, 167, 40–70.

Tuncel, C. O. and Oktay, D. (2021). Innovation and productivity in Turkish manufacturing firms. *Applied Economics Letters*.

Vaona, A. and Pianta, M. (2008). Firm size and innovation in European manufacturing. *Small Business Economics*, 30(3), 283–299.

Verspagen, B. (2006). Innovation and Economic Growth. In J. Fagerberg, D. C. Mowery and R. R. Nelson (Eds.) *The Oxford Handbook of Innovation* (pp. 487–513). Oxford University Press.

Veugelers, R. and Cassiman, B. (1999). Make and buy in innovation strategies: Evidence from Belgian manufacturing firms. *Research Policy*, 28(1), ss. 63–80.

Wadho, W. and Chaudhry, A. (2018). Innovation and firm performance in developing countries: The case of Pakistani textile and apparel manufacturers. *Research Policy*, 47(7), 1283–1294.

Wooldridge, J. M. (2019). Ekonometriye giriş: Modern yaklaşım. E. Çağlayan (Ed.), Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

World Bank. (1998). *World development report: Knowledge for development*. New York: Oxford University Press.

TESAM Akademi Dergisi

Journal of TESAM Academy

ISSN 2148-2462 / E-ISSN 2458-9217

Sosyal Hareketler Bağlamında Küreselleşme Karşıtı Hareket: Sebepleri, Gelişimi ve Sonu

Anti-Globalization Movement in the Context of Social Movements: Causes, Development and End

Emine Meliha KURTDAS

Dr. Öğr. Üyesi,
İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi,
Türkçe ve Sosyal Bilgiler Eğitimi
Bölümü.
emine.kurtdas@inonu.edu.tr
ORCID : 0000-0001-8483-064X

Cilt / Issue: 9(1), 49-78

Geliş Tarihi: 04.03.2021

Kabul Tarihi: 15.07.2021

Atıf: Kurttaş, E. M. (2021). Sosyal hareketler bağlamında küreselleşme karşıtı hareket: Sebepleri, gelişimi ve sonu. *Tesam Akademi Dergisi*, 9(1), 49-78. <http://dx.doi.org/10.30626/tesamakademi.891239>.

Öz

Toplumsal yaşamda zaman zaman kaynaklara erişimde ve kaynakları kullanmada birey ve grupların çıkarlarının çatıştığı görülmektedir. Kaynakların dağılımında avantajlı olanlar ve bu durumdan çıkar sağlayanlar var olan düzenin devam etmesini isterken, kaynaklara ulaşamayanlar ve daha az fayda sağlayan bireylerin ise hoşnutsuzlukları artmaktadır. Çıkar çatışmalarından ve bundan kaynaklı eşitsizliklerden muzdarip olan bireyler zaman zaman bir araya gelerek hoşnutsuzluklara karşı örgütlü bir şekilde harekete geçebilmektedir. Sosyal hareketler olarak da adlandırılan bu örgütlü hareketler hoşnutsuzluğa sebep olan şeylerin giderilmesi amacını taşımaktadır. Tarihte çeşitli dönemlerde ve çeşitli toplumlarda hoşnutsuzluklardan kaynaklı çeşitli hareketlere rastlansa da bir olgu olarak sosyal hareketler modern dönemin ürünüdür. Modern dönemde ekonomik eşitsizliklerden kaynaklı ve sınıf temelli ortaya çıkan sosyal hareketler de zamanla değişime uğramış, yeni sosyal hareketler adı ile anılan hareketler ortaya çıkmıştır. 20.yy'ın son çeyreğinde başlayan büyük bir değişim ve dönüşüm sürecini anlatan küreselleşme de yaratmış olduğu geniş hoşnutsuzluklar ile bir sosyal harekete yol açmıştır. Bu çalışmanın amacı küreselleşme karşıtı harekete neden olan etkenler, hareketin özellikleri ve sonunu getiren nedenlere dair teorik çerçevede bir analiz yapmaktır.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Sosyal hareketler, Yeni Sosyal Hareketler, Küreselleşme Karşıtlığı.

Abstract

In social life, it is seen that the interests of individuals and groups conflict in accessing and using resources from time to time.. Individuals who are

disturbed by inequalities can come together from time to time and take organized action against discontent. These organized movements are called social movements and they aim to alleviate discontent. Various movements originating from discontent have been encountered in various periods in history and in various societies. However, as a phenomenon, social movements are the product of the modern period. In the modern period, social movements originated from economic inequalities and emerged on a class basis. However, social movements have also changed over time, and movements known as new social movements have emerged. Globalization, which started at the end of the 20th century and explained a process of great change and transformation, also led to a social movement with its large discontent. The aim of this study is to make a theoretical analysis of the factors causing the anti-globalization movement, the characteristics of the movement and the causes that bring it to an end.

Keywords: Globalization, Social Movements, New Social Movements, Anti-Globalization.

Extended Abstract

Human beings aim to survive and survive in all stages of their life and in all periods. The ability to survive depends on the ability to meet their needs. Human beings initially tried to satisfy only their basic needs. However, living together over time has brought the different needs of individuals to the agenda. These; physiological, psychological and social needs. However, while meeting these needs, the expectations and needs of individuals and groups started to coincide and conflict with the interests of other individuals and groups. This situation from time to time has led to confusion and depression. Individuals and groups have had to fight each other to achieve their expectations. Since some individuals and groups are in a more advantageous position than others in this struggle, they always have superiority in owning and using resources. This situation created a discontent among those who did not have the resources and these discontent caused the emergence of social movements.

Although there are some examples that can be described as social movements in history, social movements emerged as a phenomenon in the modern period. The social structure that changed with modernization created income-based social divisions and inequalities. The increasing inequalities that exist among these divisions, which are also defined as social class, have increased discontent in modern societies and led to the emergence of social movements. In addition, factors such

as urbanization, centralization of authority and the emergence of an organized society have prepared a suitable ground for the formation of social movements.

Social movements, which are a collective form of action for a specific purpose, usually emerge as a result of discontent with the political institutions of society. The reason for the emergence of social movements as a phenomenon has been the increasing inequality between classes in the modern world in accessing and using resources. As a result of the inequality created by capitalism, the distance between social classes has increased. As a result, the discontent of the groups that did not reach the resources and could not get enough share from the created wealth increased. Therefore, social movements occur as a result of unrest in the social sphere and the spread of this unrest by reaching the masses. What creates discomfort in the society is the widespread of deprivation and exclusion resulting from modernization and industrialization. However, like all social phenomena, social movements also experienced a change in the process of social change. Especially the phenomenon of globalization that emerged with the development of communication and transportation technologies in the world and the postmodern discourses that emerged as a reaction to modernism have led to the emergence of social movements, also called "new social movements". One of the most important of these new social movements is the Anti-Globalization Movement.

The phenomenon of globalization includes some inequalities and discontents that can cause a social movement. As a matter of fact, the increasing economic, political, cultural and ecological objections against the effects of globalization have caused a worldwide social movement. These objections, also called the Anti-Globalization Movement, are different from classical social movements. It is considered within the New Social Movements Paradigm because it does not have a class and economic base, it is heterogeneous and it also emphasizes cultural issues. In addition, classical social movements have characteristics such as being oriented towards a certain purpose, being organized and continuity. However, the aim of the Anti-Globalization Movement differs from classical social movements in terms of its organization and continuity. The aim of this study is to make an analysis on a theoretical basis based on the literature on which aspect of globalization leads to a social movement, how the Anti-Globalization Movement is organized, and what causes the movement to end. The anti-globalization movement is a movement that has a socio-cultural basis rather than an economic and

class basis and does not have a direct political source. Although it does not have a formal and continuous organization as it is in classical social movements, it has a dispersed organization and a relative continuity. On the other hand, the movement, which has an impact on politics even though it is not a political movement, has a certain scope, albeit on a global scale. However, every social movement has a duration. When a social movement achieves its goal, it either disintegrates because it is no longer needed, or it fails and disappears before it reaches its goal. The anti-globalization movement is also a movement that has existed and survived with the opportunities created by globalization. This situation is also the weakest point of the movement. Because the divided structure of the movement, the lack of a common action plan and style, their loose organization, and the association of the movement with marginal groups and taking strict measures have weakened the movement and brought it to the point of almost extinction.

The disappearance of the anti-globalization movement does not mean that the negative effects of globalization have been reduced. Globalization keeps the vast majority of the world out of the system economically, politically, socially and culturally as it used to be, and the vast majority continue to experience great deprivations. In this respect, globalization continues to contain the potential to destroy a new movement at any moment.

Giriş

İnsanoğlu yaşamının tüm evrelerinde ve her dönemde varlığını sürdürmeyi ve hayatta kalmayı amaç edinmiştir. Yaşamını sürdürebilmesi ise ihtiyaçlarını giderebilmesine bağlıdır. İnsanoğlunun başlangıçta yalnızca temel gereksinimleri doğrultusunda ihtiyaçlarını giderme çabasına karşılık, zamanla bir arada yaşamının getirdiği bir zorunluluk olarak bireylerin farklı ihtiyaçları da gündeme gelmiştir. Bunlar; fizyolojik, psikolojik ve sosyal ihtiyaçlardır. Ancak bu ihtiyaçların giderilmesi sürecinde bireylerin ve grupların beklenti ve ihtiyaçları diğer birey ve grupların çıkarları ile çakışmaya ve çatışmaya başlamış ve bu durum zaman zaman kargaşaya ve bunalıma yol açmıştır. Bireyler ve gruplar beklentilerini gerçekleştirebilmek için birbirleriyle mücadeleye girmek zorunda kalmışlardır. Bu mücadelede birtakım birey ve gruplar diğerlerine göre daha avantajlı durumda olmalarından dolayı, her zaman kaynaklara sahip olma ve onları kullanmada üstünlük sağlamışlardır. Bu durum kaynaklara sahip olamayan kesimlerde ise bir hoşnutsuzluk yaratmış ve bu hoşnutsuzluklar kimi zaman sosyal hareketlerin ortaya çıkmasına neden olabilmektedir.

Tarihte sosyal hareket olarak nitelendirilebilecek bazı örnekler olsa da bir olgu olarak sosyal hareketler modern dönemde ortaya çıkmıştır. Modernleşme ile değişen toplumsal yapı, gelir temelli toplumsal bölünmeler ve eşitsizlikler yaratmıştır. Sosyal sınıf olarak da tanımlanan bu bölünmeler arasından var olan ve gittikçe artan eşitsizlikler, modern toplumlarda hoşnutsuzlukları arttırmıştır ve bu hoşnutsuzluklar bazen sosyal hareketlere yol açmıştır. Bunun yanında kentleşme, otoritenin merkezileşmesi ve örgütlü toplumun ortaya çıkışı gibi faktörler de sosyal hareketlerin oluşması için uygun bir zemin hazırlamıştır.

Belli bir amaca yönelik kolektif bir hareket biçimi olan sosyal hareketler, genellikle bir hoşnutsuzluğun sonucunda toplumun politik kurumlarına yönelik olarak ortaya çıkabilirler. Bir olgu olarak sosyal hareketlerin ortaya çıkma nedeni ise modern dünyada sınıflar arasında kaynaklara ulaşmada ve kullanmada gündend güne artan eşitsizliklerdir. Kapitalizmin yaratmış olduğu eşitsizlik neticesinde sosyal sınıflar arasında var olan mesafenin artması, kaynaklara yeterli derecede ulaşmayan ve yaratılan zenginlikten yeterli payı alamayan grupların hoşnutsuzluklarını arttırmıştır. Dolayısıyla sosyal hareketler, toplumsal alanda ortaya çıkan bir huzursuzluk ve bu huzursuzluğun kitlelere ulaşarak yaygınlaşması sonucunda ortaya çıkabilir. Toplumda huzursuzluk yaratan şey ise modernleşme ve sanayileşme sonucunda meydana gelen yoksunluk ve

dışlanmışlığın yaygınlaşmasıdır. Ancak bütün sosyal olgular gibi sosyal hareketlerde de toplumsal değişme sürecinde bir değişim yaşamıştır. Özellikle dünyada iletişim ve ulaşım teknolojilerinin gelişmesi ile ortaya çıkan küreselleşme olgusu ve modernizme bir tepki olarak ortaya çıkan postmodern söylemler, “yeni sosyal hareketler” olarak da adlandırılan sosyal hareketlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu yeni sosyal hareketlerin en önemlilerinden biri de Küreselleşme Karşıtı Hareket'tir. Küreselleşme olgusu bir sosyal harekete neden olabilecek birtakım eşitsizlikler ve hoşnutsuzlukları içerisinde barındırmaktadır. Nitekim küreselleşmenin etkilerine karşı artan ekonomik, politik, kültürel ve ekolojik itirazlar, dünya çapında bir sosyal harekete neden olmuştur. Küreselleşme Karşıtı Hareket olarak da adlandırılan bu itirazlar, klasik sosyal hareketlerden farklı olarak, sınıfsal ve ekonomik bir tabana sahip olmaması, heterojen bir niteliğinin olması ve kültürel konulara da vurgu yapması bakımından Yeni Sosyal Hareketler Paradigması içinde değerlendirilmektedir.

Küreselleşmenin yaratmış olduğu olumsuzluklara bir tepki olarak ortaya çıkan Küreselleşme Karşıtı Hareket tüm dünyada ses getirmiş hatta önemli çatışmalara yol açmıştır. Ancak hareket başarıya ulaşmadan sona ermiştir. Oysa küreselleşmenin yaratmış olduğu olumsuz etkiler azalmak şöyle dursun her geçen gün şiddetini artırmaktadır. Dolayısıyla küreselleşmenin yaratmış olduğu problemler olanca hızıyla devam ederken uzun bir süredir küreselleşmeye karşı kolektif bir tepki ortaya çıkmamaktadır. Bu problemenden yola çıkan çalışma, küreselleşmenin hangi yönü ile bir sosyal harekete yol açtığı, Küreselleşme Karşıtı Hareketin neden Yeni Sosyal Hareketler paradigması içinde değerlendirildiği, Küreselleşme Karşıtı Hareketin nasıl örgütlendiği ve hareketin sonunu getiren nedenlerin neler olduğuna dair konuya ilişkin literatürden yola çıkarak kuramsal temelde bir analiz yapmak amacını taşımaktadır.

Sosyal Hareketler

Sosyal Hareketlerin Tanımı ve Özellikleri

Sosyal hareketler en genel anlamda; belirli sayıdaki insan topluluğunun, toplumun başlıca özelliklerinden birini ya da birkaçını değiştirmek ya da değiştirilmesine karşı koymak amacıyla ortaya çıkardığı örgütlü çabaların bütünüdür (Marshall, 1999, s. 746). Bu yönü ile sosyal hareketler belli bir amaca yönelik kolektif bir davranış biçimidir. Bu kolektif davranış biçimi ya ortak bir amaç elde etmek ya da ortak çıkarlara ulaşılmasını sağlamak adına, genellikle yerleşik politik kurumlara yönelik ve resmi alanın dışında kalan eylemler yoluyla gerçekleştirilen bir girişim (Giddens

ve Sutton, 2014, s. 402) olarak nitelendirilebilir.

Sosyal hareketler her şeyden önce kolektif bir davranış biçimidir. Çünkü sosyal hareketler, kolektif etkileşim ile şekillenirler. Kolektif etkileşim, çok sayıda kişinin ya da grubun aktif olarak katıldığı ve birbirlerine tepki verdiği bir kolektif davranış biçimidir (Şentürk, 2006, s. 34). Sosyal hareketler her ne kadar kolektif bir davranış biçimi olsa da her kolektif hareket sosyal hareket kapsamına girmemektedir. Kolektif davranışlar kitle ve sosyal hareketlerin az rastlanan veya sınırlı bir özelliği olarak kabul edilebilir. Kolektif davranışlar, fert ve toplumun tutum ve zihniyetlerini belirleyen davranış biçimleridir ve geniş ölçüde toplumdan kaynaklanan norm kuralları ile de saçak halindedir. Yani bir yandan ferdin psikolojik eğilimlerinden beslenirken bir yandan da toplumun norm ve kuralları ile biçimlenir (Türkdoğan, 2004, ss. 32-48). Dolayısıyla kolektif davranışlar toplumsal norm ve değerleri destekleyici tarzda da ortaya çıkabilir. Oysa sosyal hareketler kolektif davranışlardan farklı olarak sabit, organize ve süreklidir (Şentürk, 2006, s. 35). Bunun yanında bir amaca hizmet ederler ve örgütlüdürler. Örneğin medeni hakları, eşcinsel haklarını, sendikacılığı, çevreciliği ve feminizmi destekleyen kuruluşlar ve bunların eylemleri toplumsal hareketler bağlamında değerlendirilir. Kolektif davranışlar ise gelişigüzel ve kaotiktirler. Ayaklanmalar, geçici modalar ve çılgınlıklar, panikler, söylentiler ve kitlesel sanrılar kolektif davranışlara birer örnektir (Marshall, 1999, s. 746). Kolektif davranışlar genellikle anonim ve kendiliğinden oluşan bir yapı olarak görülmektedir. Kısıtlı bir süre ile bir araya gelen ve belli biçimsel değer ve normlardan yoksun olarak kabul edilirler. Toplumsal hareketler ise kolektif davranışlar gibi bir defalık, kısa süreli veya coşkudan ibaret değildir (Tecim, 2016, s.17-18). Ayrıca sosyal hareketler; bir hoşnutsuzluktan kaynaklanması, belli bir amacının ve sürekliliğinin olması, organize ve örgütlü bir hareket olması bakımından kolektif davranışlardan ayrılır.

Sosyal hareketlerin farklı şekillerde tanımlandıkları görülmektedir. Touraine'e göre "bir sosyal hareket; tarihselliğin biçimi, kültürel yatırım, bilgi ve ahlak modelleri üzerindeki hâkimiyeti ya da bağımlılığı ile tanımlanan bir sosyal sınıfın, bu kültürel modellere yönelmiş çatışmacı hareketidir" (1999, s. 51). Melucci'ye göre ise sosyal hareket; dayanışmaya dayalı, bir çatışma taşıyan ve yer aldığı sistemin sınırlarını zorlayan kolektif bir hareket biçimidir (1999, s. 87). Çok sayıda kişinin ortaklaşa paylaştığı huzursuzluktan, hoşnutsuzluktan ya da ortak amaçlardan kaynaklanan sosyal hareketler, bir değer sistemi ve insani ilişkiler düzeni oluşturmak ve bu düzenin devamlılığını sağlamak üzere gösterilen çabalardan (resmi bildirimler, yazılar, toplantılar ve doğrudan

eylemler) oluşur (Şerif ve Şerif, 1996, s. 726). Bu bağlamda en önemli kolektif davranış tipleri arasında yer alan ve toplumda çoğu zaman kalıcı etkiler bırakan sosyal hareketler, sosyal değişimi teşvik eden ya da engelleyen örgütlü faaliyetlerdir (Macionis, 2017, s. 609). Sosyal hareketleri ele alış ve tanımlamalarda çeşitli farklılıklar olmasına rağmen tanımlamaların ortak noktası; sosyal hareketlerin topluma yönelmiş reformcu ve inkılâpçı nitelikteki eylem biçimleri (Türkdoğan, 2004, s. 31) olduğudur. Dolayısıyla sosyal hareketlerin temelini; toplumda oluşan bir rahatsızlık, hoşnutsuzluk ve bunun sonucunda bireylerin bu rahatsızlık ve hoşnutsuzlukları giderme talepleri ve çabaları oluşturmaktadır. Çünkü hiçbir zaman hiçbir sistem, toplumu oluşturan her birey ve her gruba uygun koşullar ve olanaklar hazırlama kudretine sahip değildir. Toplumsal gerçeklikleri ile üyelerinin beklentileri her zaman birbiriyle örtüşmeyebilir (Şentürk, 2006, s. 33). Böylece üyesi oldukları mevcut toplumsal sisteme karşı uyum sorunları yaşamaya başlayan bireylerin taleplerinin karşılanmaması durumunda ise fertlerin mevcut sisteme karşı tepkisel birtakım davranış tarzları yaratmaları kaçınılmaz hale gelir. Bu davranış tarzları genellikle fertlerin sahip oldukları amaçlar, idealler, beklentiler ve değerler sistemi ile içinde buldukları toplumun kurumsal mekanizmalarının çatışması sonucunda oluşur. Mevcut kurumların fonksiyonlarını yitirmesi ve fertlerin taleplerine cevap verememesi de bu çatışmada etkili bir unsurdur.

Toplumsal kurumlar, çoğunluğun paylaştığı ve bazı temel grup gereksinmelerinin karşılanması amacıyla yönelik davranış örüntülerinin toplamıdır. Daha açık bir ifade ile kişilerin temel sosyal gereksinimlerini karşılamak amacıyla belirli onaylanmış ve birleştirilmiş tarzlarda oynadıkları, oldukça sürekli sosyal örüntü, rol ve ilişki yapısıdır. Kişiler bu süreçleri ve rolleri meydana getirirken bir yandan söz konusu süreç ve rolleri birbirine bağlamış ve dolayısıyla hepsini bir kurum olarak bir araya getirmiş olurlar. Buradan hareketle denilebilir ki; kurumların her biri sosyal gereksinimlerin karşılanmasına yönelik bir harekete sahip olmalarından ötürü amaçlıdır (Fichter, 1996, s. 119-121). Dolayısıyla sistemi oluşturan bireylerin, oluşum sürecinde rol oynadıkları kurumlardan sosyal, ekonomi, siyasal ve kültürel birtakım beklentiler içerisine girmeleri olağandır. Ancak bu kurumlar zamanla toplumun bir kesimine hitap etmekten yoksun kalabilir. Bu durumda talepleri karşılanmayan bireyler, içerisinde buldukları bu eşitsiz durumu sorgulamaya başlarlar. Bu sorgulama belli bir amaca yönelik kolektif bir eyleme dönüştüğünde ise bir sosyal hareket ortaya çıkar.

Sosyal hareketlerin çoğu zaman Marksizm ile ilişkilendirilmesi ve iktidarı

zorlayan oluşumlar olarak görülmesi, sosyal hareketlerin anomik, hukuk dışı, zaman zaman kriminal ve yapı bozucu nitelendirmelerine (Tecim, 2016, s.33) ve 20.yy'ın büyük bölümünde marjinal, sıra dışı ve irrasyonel kolektif bir davranış biçimi olarak görülmelerine yol açmıştır. Ancak sosyal hareketler üzerine yapılan incelemeler arttıkça bu hareketlerin sosyal değişimin bir ürünü olmaktan çok, sosyal değişimin aracı olan eylemler olduğu görüşü yaygınlaşmaya başlamıştır. Buna göre sosyal hareketler kolektif eylemlerin en güçlü, organize ve kalıcı etki yaratan biçimleridir. Sosyal hareketlerin ortaya çıkmasının çeşitli aşamaları mevcuttur. Bireylerin bir sorundan dolayı endişe duymaya başlamaları ilk aşama olan “sosyal mayalanma” aşamasıdır. Örgütlü olmayan ve soruna tam anlamıyla odaklanılmayan bu aşamayı hoşnutsuzluğa sebep olan kaynakların tam olarak açıklandığı ve anlaşıldığı “genel uyarılma” aşaması izler. Üçüncü aşamada ise gelişmekte olan hareketi koordine eden ve daha etkili kampanyalara olanak sağlayan formel organizasyonlar oluşur. Son olarak ise hareket kurumsallaşır ve politik yaşamın bir parçası haline gelir. (Giddens ve Sutton, 2014, ss. 402-403). Bu bakımdan sosyal hareketlerin başlıca özellikleri şu şekilde sıralanabilir (Marshall, 1999, ss. 746-747):

- 1- Sosyal hareketlerin özgül hedefleri, formel örgütlenmeleri vardır ve bir ölçüde süreklilik arz eder.
- 2- Toplumun düzenli siyasi kanallarının dışında hareket ederler. Ancak çıkar grupları şeklinde siyasi iktidar çevreleri üzerinde etkilidirler.
- 3- Dar kapsamlı ya da küresel ölçekte geniş kapsamlı olabilirler.
- 4- Devrimci ya da reformist olabilirler. Hatta kendi içlerinde çatışabilen gruplara sahip olabilirler.

Sosyal hareketlerin etkisi, genişliği ve kalıcılığı sahip olduğu niteliklere ve hangi ihtiyaca ne kadar cevap verdiği ile yakından ilgilidir. Ancak sosyal hareketler her zaman başarılı olmazlar. Hareketlerin bazıları tamamen başarısız, bazıları ise kısmen başarılı olur. Bazı hareketler uzun süre devam ederken, bazıları ise kısa sürede son bulabilir. Çünkü bir sosyal hareketin başarılı olabilmesi için birtakım unsurlara ihtiyaç vardır. Bu unsurların başında ideoloji gelir. İdeoloji; varlığını haklı kılan inançlar, değerler ve fikirlerin tutarlı sistemidir. Sosyal hareketler bağlamında ideoloji öncelikle, manevi kavramlara bir çerçeve sağlar. Böylece birey konumunun manevi değerlerine inandıktan sonra doğabilecek her türlü sonucu göze alır. İkinci olarak ideoloji grubun menfaatlerini tanımlar ve böylece taraflar ve düşmanları belirler. Son olarak ise bir hareketin

belirli hedeflerine birliktelik duygusu ile katılımcı sağlar. Sosyal hareketin başarılı olmasında diğer bir unsur, etkili bir organizasyondur. Hiçbir toplumsal hareket para, çalışan, destekçi, yasal destek, medya desteği gibi temel kaynaklara sahip olmadan, bunları organize etmeden başarılı olamaz. Diğer bir unsur bir sosyal hareketlerin başarısının sürekli ve uzun vadeli çabayı gerektirmesidir. Toplumsal ve siyasi çevrede kalıcı sonuçlar meydana getiren sosyal hareketler zaman içinde kendileri de büyüyerek bürokratik bir hale dönüşebilir. Son olarak ise bir sosyal hareketin başarısı kendisi dışındaki şartlara da bağlıdır. Bu şartlardan biri de mevcut siyasi kurumlardır. Siyasi sistemlerin yapısının sağlam ya da zayıf olması hareketin başarısı üzerinde etkilidir (Newman, 2013, ss. 238-242). Bu bakımdan bir sosyal hareketin ortaya çıkması, büyümesi ve son bulması ortaya çıktığı toplumsal yapının bütünü ile kurmuş olduğu karşılıklı etkileşiminin bir sonucudur. Bir sosyal hareketi tanımlamak ve analiz etmek için bu bütünü iyi tanımak gerekmektedir.

Sosyal Hareketleri Açıklayan Yaklaşımlar

Sosyal hareketlerin ortaya çıkışını hazırlayan temel dinamiklerin ve etki alanlarının açıklanması konusunda birbirinden farklı yaklaşımların olduğu görülmektedir. Klasik kurama göre sosyal hareketlerin ortaya çıkış amacı yapısal gerginlik, ekonomik kriz ve modernleşmeye tepkidir (Çayır, 1999, s. 7). Bu yaklaşıma göre sosyal hareketler yoksunluk ve dışlanmışlıktan kaynaklanmaktadır. Kitle eylemleri, başkaldırı ve toplumsal hareketler, modernleşmenin henüz tatmin edilmemiş kitlelere ulaşmasıyla son bulacaktır. Çünkü modernite birtakım kesimleri mağdur etmiştir (Çetinkaya, 2008, s. 21). Birtakım fırsat ve kaynaklardan yararlanmayan kesimin içinde bulunduğu mağduriyetin bir sonucu olarak tepki göstermesi kaçınılmazdır. Bu bakımdan klasik sosyolojide iki ana yaklaşım tarzı öne çıkmaktadır. Sosyal hareketler ya yapısal bir krizin sonucu olarak görülür ya da ortak inançların bir ifadesi olarak ele alınır. Çöküş/dayanışma terimleri ile de formüle edilebilen bu yaklaşımlardan birincisi sosyal hareketleri ekonomik çöküş ve sosyal çözülmenin bir sonucu olarak görürken ikincisi ise sosyal hareketleri ortak çıkarların bir ifadesi olarak değerlendirir (Melucci, 1999, ss. 82-83). Sosyal hareketleri modernleşmenin ve onun yarattığı problemlerin sonuçlarına bağlayan bu klasik açıklamalar 19.yy'ın ikinci yarısında ortaya çıkan hareketleri açıklama yeteneğine sahip değillerdir. 1960 ve 1970'li yıllarda özellikle Avrupa ve Amerika'da sivil toplumda ortaya çıkan yeni hareketler, ne klasik kolektif davranış paradigmasına ne de hareketteki aktörleri anomik, imtiyazsız ve irrasyonel sapkınlar olarak gösteren açıklamalara uymamaktadır (Cohen, 1999, s. 112). Dolayısıyla

1960'lı ve 1970'li yıllarda Avrupa ve Amerika'da ortaya çıkan çevreci, etnik, feminist ve yerel özellikteki sosyal hareketlerin ortaya çıkışı ile teorik bir kırılma noktası yaşanmıştır. Bu gelişmeler iki büyük temel paradigmanın ortaya çıkışına sebep olmuştur: Kaynak Mobilizasyonu Paradigması ve Yeni Sosyal Hareketler Paradigması (Çayır, 1999, ss. 8-9).

Kaynak Mobilizasyonu Paradigması öncelikle protestocuların davranışlarına yoğunlaşmış ve oradan sosyal hareketlerin genel niteliklerinin ne olduğuna ulaşmıştır. Buna göre protesto, siyasetin bir parçası olarak ve protestocular da mantıklı hedeflere ulaşmaya çalışan normal insanlar olarak görülmüştür (Jasper, 2002, s. 65). Paradigma ayrıca sosyal hareketlerin başka bir iktisadi bileşenine vurgu yapmıştır. Kurama göre toplumsal hareketin merkezinde yer alan olgu, eylemde bulunanların kurdukları örgütlülüklerdir. Çünkü bir hareketin ortaya çıkması için gereken parasal ve diğer kaynaklar zaten şarttır. Dolayısıyla bir toplumda her zaman hazır durumda bulunan belli tepkileri harekete geçirecek bir seferberliğe ihtiyaç vardır. Bunu da gerçekleştirecek olan şey, formel örgütlerdir. Bu paradigmaya göre sosyal hareketler, kaynak toplama, personel oluşturma ve fikirlerini potansiyel alıcılara iletme fonksiyonlarını yerine getirmektedirler (Çetinkaya, 2008, s. 24). Öte yandan stratejik ve araçsal akıl kullanan rasyonel aktör (birey ve grup), kolektif harekette merkezi olgu olarak kalabalığın yerini almaktadır. (Cohen, 1999, s. 114). Yeni Sosyal Hareketler paradigması ise klasik sosyal hareketlerden ayrılmaktadır. Özellikle yeni sosyal hareketlerin klasik anlamda bir siyasal tabanının olmaması, iktisadi ve sınıfsal bir arka planının olmaması, hareketi destekleyenlerin heterojen bir niteliğinin olması, yine hareketi destekleyenlerin eğitimli olması, bunun yanında yeni sosyal hareketlerin kültürel konuları içermesi yönleri ile farklılaştığı görülmektedir (Şentürk, 2006, s. 41). Bu bağlamda post – endüstriyel toplumla birlikte işçi sınıfının hak ve talepleri çerçevesinde oluşan hareketler yerini yaşam biçimi, özerklik, etnik ve kimlik gibi kültürel taleplerin baskın olduğu hareketlere bırakmıştır. Bu hareketlerin asıl amacı değerlerin hayata geçirilebilmesidir (Tekin, 2016, s.60).

Genel hatları ile eski ve yeni sosyal hareketler paradigmaları şu noktalarda farklılaşmaktadır: Eski paradigmanda aktörler grup olarak hareket edip gelir dağılımı gibi çatışmalara müdahil olurken yeni paradigmanda grup gibi davranmayan topluluklar belli temalar üzerinde yoğunlaşmaktadırlar. Eski paradigmanın temaları ekonomik büyüme ve güvenlik iken yeni paradigmanın konuları barış, çevre ve insan hakları gibi özel konulardır. Eski paradigmaya göre sosyal hareketlerin amacı, özgürlük ve maddi ilerleme iken yeni hareketler bireysel özerlik ve kimliğe vurgu yaparlar.

Eski hareketlerde büyük ölçekli birlikler vardır. Yeni hareketler ise enformel ve farklılaşmaya dayalı zayıf bir örgütsel hiyerarşiye sahiptir (Offe, 1999, s. 67). Eski paradigmaya sendikal hareketler örnek verilebilirken, yeni paradigmaya ise küreselleşme karşıtı hareket örnek verilebilir.

Bir Sosyal Hareket Olarak Küreselleşme Karşıtlığı

Küreselleşme Nedir?

İletişim ve ulaşım ağıyla birbirine bağlanmış olan dünyanın tek ve bütünleşmiş bir yer olarak algılanması durumunu anlatan bir kavram olan küreselleşme, coğrafi ve zamansal sınırlılıkların yanında iki kutuplu dünyanın sona ermesi ile birlikte ortadan kalkan siyasi ve ekonomik sınırlarla, dünyanın tek bir yer olarak algılandığı bir süreçtir. Küresellik, bundan sonra dünyada olan bir olayın yerel bir olay kalmaması demektir (Beck, 2006, s. 222). Küreselleşme iktisadi ve teknolojik güçlerin dünyayı hızla şekillendirdiği ve dünyanın bir bölgesindeki gelişmelerin kürenin diğer tarafındaki bireylerin veya toplulukların yaşama şansları için büyük ve derin sonuçlar yaratacağı yaygın görüşünü yansıtmaktadır. Bu bağlamda küreselleşme, modern toplumsal hayatın bütün yönlerinde dünya çapında bağımlılığın artması (Held vd., 2006, ss. 161-163) ve dünya genelinde toplumsal ilişkilerin yoğunlaşması olarak tanımlanmaktadır (Giddens, 1998, s. 66). Bu yoğunlaşma aynı zamanda dünya çapında sosyal, ekonomik ve politik anlamda karşılıklı bağımlılıkları artırmıştır.

Küreselleşme, dünyanın görünme biçimi ile ona bakma biçimini değiştirmektedir. Herkesin giderek “tek bir dünyada” yaşadığına işaret eden bir olgu olan küreselleşme dünyanın gittikçe artan karşılıklı bağımlılığını anlatmaktadır. Ekonomik güçler küreselleşmenin ayrılmaz bir parçası olmasına rağmen, tek başına küreselleşmeyi ortaya çıkaramamaktadır. Küreselleşme iktisadi, politik ve sosyo - kültürel faktörlerin bir araya gelmesiyle ortaya çıkan bir olgudur. Ancak hepsinden önemlisi enformasyon ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerle ilişkilidir (Giddens, 2005, ss. 51-52). Dolayısıyla küreselleşme enformasyon ve iletişim teknolojilerindeki gelişme ile birlikte ortaya çıkan dünya çapında ekonomik, politik ve sosyo – kültürel alanlardaki karşılıklı bağımlılığı ve ilişkileri anlatan bir kavramdır.

Küreselleşme her ne şekilde tanımlanırsa tanımlansın, tüm dünyayı derinden etkileyen bir değişim ve dönüşüm süreci yaratmıştır. Ancak bu süreç dünyayı farklı şekillerde etkilemiştir. Küreselleşme bir yandan tüm dünya için ekonomik, siyasi ve sosyo – kültürel olanaklar ve gelişmeler yaratırken, bir yandan da bu olanak ve gelişmelerden tüm

dünyanın adil bir şekilde yararlandığını söylemek mümkün değildir. Bu nedenle küreselleşme beraberinde pek çok olumsuzluk ve tartışmayı da sürükleyen bir süreçtir. Bir sosyal hareketin ortaya çıkmasının ilk ve en önemli koşulu toplumda gittikçe büyüyen bir huzursuzluğun var olmasıdır. Küreselleşme olgusu da belli bir coğrafya ile ilişkili olmadan neredeyse tüm dünyada bir huzursuzluk ve hoşnutsuzluk yaratmıştır. Küreselleşme ile birlikte tüm dünyada muazzam bir gelir yaratılırken, dünyanın büyük bir kısmının yoksulluk içinde yaşaması, küreselleşmeye karşı ortaya çıkan hoşnutsuzlukların da temel nedenidir. Buna bağlı olarak küreselleşmenin sorgulanması ve küreselleşmenin yaratmış olduğu olumsuzlukların bir sosyal harekete yol açması kaçınılmaz olmuştur.

Küreselleşmeye Yapılan İtirazlar

Küreselleşmenin dünya genelinde yaratmış olduğu çeşitli sorunlar vardır. Bu nedenle küreselleşme bir yandan muazzam bir gelir artışı ve her alanda önemli fırsatlar yaratırken, aynı zamanda kendisine düşmanlar yaratarak bir direniş de doğurmuştur. Direnişin kaynağı ise dünyanın büyük bir kısmının küreselleşmenin vaatlerinden ve nimetlerinden faydalanamaması, beklentilerinin karşılanmaması ve en temel ihtiyaçları için bile yoksunluk duymalarıdır. Bu durumda küreselleşme, muhaliflerini ve düşmanlarını yaratmakta ve küreselleşmeye karşı bir direnç hareketi oluşmaktadır (Ritzer, 2011, s. 499). Ancak bu direnç hareketinin belli bir coğrafyası, belli bir sınıfı, salt ekonomik bir kaygısı ve örgütlü bir yapısı olmaması nedeni ile klasik sosyal hareketlerden farklı bir niteliğe sahiptir.

Küreselleşmeye olan tepkiler doğal olarak küreselleşmenin ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel etkileri üzerinedir. Ancak özellikle ekonomik etkiler bu konuda başı çekmektedir. Birçoklarına göre küreselleşme, kapitalizmin aldığı yeni şekil ve kapitalizmin dünya geneline yayılmasıdır. Bu bağlamda küreselleşme; modernliğin bir evresini ve yeni bir sanayi devrimini tanımlamanın ötesinde aşırı kapitalist bir modernleşme şekline denk düşer. Küreselleşme, artık karşısında hiçbir güç bulunmayan, uç noktada bir kapitalizm biçimidir (Touraine, 2007, ss. 41-43) ve bu kapitalizm, doğasına uygun olarak büyük eşitsizlikler yaratmaktadır. Örneğin dünyada var olan küresel ekonomik sistem teknolojik yeniliklerle üretimin artmasına, teknolojinin emeğin yerini almasına ve bunun sonucunda insanların daha az çalışıp daha iyi yaşamasını mümkün hale getirebilecek güce sahip iken, hem zengin ülkelerle fakir ülkeler arasında hem de gelişmiş ülkelerde zenginlerle fakirler arasında farkın açılmasına neden olmuştur. Bunun sonucunda da küreselleşmeye tepkiler kaçınılmaz bir hale gelmiştir (Yılmaz, 2004, s. 308). Küreselleşme aşırı zenginlerin

daha da zenginleşmesi için fırsatlar yaratmaktadır. Bunu yapabilmek için de son teknolojiyi etkili bir şekilde kullanmaktadırlar. Ancak bu teknoloji, dünyanın büyük kısmını oluşturan yoksulların hayatları üzerinde olumlu bir etki yapmamaktadır. Bu bakımdan küreselleşme bir paradoks yaratır. Çünkü az sayıda insan küreselleşmenin nimetlerinden büyük faydalar sağlarken, dünya nüfusunun büyük kısmı bu sürecin dışında kalmaktadır (Bauman, 2006, s. 83). Gelişmiş ülkelerle yoksul ülkeler arasında büyüyen mesafe, Üçüncü Dünya ülkelerinde çok sayıda insanı geri döndürülemez bir yoksulluğa itmektedir. 20.yy'ın son çeyreğinde pek çok kez dile getirilen yoksulluğu azaltma sözlerine karşın, yoksul insanların sayısı gün geçtikçe artarken dünyanın toplam geliri de her geçen gün sürekli artmaktadır (Stiglitz, 2006, ss. 27-28). Sonuç ise gelişmiş ülkelerin gittikçe zenginleşmesi, dünyanın geri kalan kısmının da daha çok çalışıp daha fazla yoksullaşması olmuştur. Ekonomik küreselleşme dünyayı tek bir açık pazar haline getirmiş ve bu pazarın kurallarını ise gelişmiş ülkeler koymuştur. Böylece dünyada her geçen gün yoksullar ile zenginler, gelişmiş ülkelerle geri kalmış ülkeler arasındaki mesafe hızla artmaktadır.

Küresel gelişmelerin bolluk ve refah yaratması beklenirken eşitsizliği ve işsizliği artırması, Üçüncü Dünya ülkelerini sistem dışına atması gibi sonuçları yüzünden küreselleşmeye karşı şüphe duyulmasına neden olmuştur. Bugün de sınırsız ekonomik gücün yığılmasının kölelikte olduğu gibi bazı insanları yeniden insanlıktan çıkarma sürecine soktuğu bir döneme gidilme endişesi, küresel gelişmelere tepki doğurmaktadır (Yılmaz, 2004, ss. 294-297). Bu sürecin ortaya çıkmasında uygulanan neoliberal politikalar önemli bir görev üstlenmektedir. Küreselleşme sürecinin ekonomi anlayışı olan neo-liberal politikalar ile insan mutluluğu ve refahı üzerinde olumsuz etkiler yaratmıştır (Falk, 2002, s. 2). Neoliberal politikalarla beraber sosyal devlet anlayışından vazgeçilmesi, yoksulluğun giderek artmasına yol açmaktadır. Küreselleşme, devleti ve devletin sosyal yönünü zayıflatmaktadır. Devlet, Batıda karma ekonomiler sayesinde milli hâsılâtın önemli bir kısmını elinde tutmuş ve sosyal meselelerde etkin bir politika takip edebilmiştir. Bu sayede bir yandan büyümeyi sağlarken bir yandan da sosyal politikalarla sosyal bütünlüğü sağlayabilmiştir. Ancak küreselleşme ile beraber sosyal devlet anlayışının terk edilmeye başlanması şimdiye kadar dizginlenmiş olan kriz temayüllerinin yeniden baş gösterme tehlikesini ortaya çıkarmıştır. Böylece liberal toplumların bütünleşme kabiliyetini aşan sosyal sıkıntılar ortaya çıkmaktadır. Gelirler arasındaki farklar sonucunda fakirlik ve sosyal güvensizliğin artması çok açıkça görülmektedir. Aynı şekilde sosyal çözülme eğilimleri de gözden kaçmayacak boyuttadır (Habermas,

2002, ss. 59-60). Bu eğilimlerin giderek belirgin hale gelmesi, yalnızca ekonomik alanda değil, sosyal, kültürel ve siyasi olmak üzere yaşamın tüm alanlarında etkisini gösterecek boyuta ulaşmıştır.

Küreselleşme ile uluslararası sermayenin etkin ve belirleyici hale gelmesi, sosyal güvenlik sistemi ve refah uygulamalarını zayıflatmaktadır. Bu süreçte hem küresel hem de ulusal çapta zenginler daha zenginleşmekte, fakirler ise daha fakirleşmektedirler. Küreselleşme ile birlikte dünya tarihinde belki de ilk kez yoksulluğu sona erdirmeye umudu ortaya çıkarken diğer taraftan sosyal politikalardan vazgeçilmesi çoğu insanın küreselleşmenin nimetlerinden dışlanmasına neden olmaktadır. Küreselleşmenin en temel çelişkilerinden biri olan bu süreçte, yaklaşık 3 milyar insanın yoksullukla mücadele ettiği söylenebilir. Bu nedenle küreselleşmenin yeniden gözden geçirilmesi talepleri yaygınlık kazanmaktadır (Yılmaz, 2004, ss. 24-25). Açıķça görülmektedir ki küreselleşmenin getirmiş olduğu zenginlik dünyanın büyük bir kısmına uğramamakta, sadece zaten gelişmiş ve zengin olan dünyanın birkaç bölgesi küreselleşmenin getirdiği nimetlerden faydalanmaktadır. Bu durum doğal olarak dünyanın geri kalanında ve gelişmiş ülkelerdeki bazı kesimlerce tepki ile karşılanmaktadır ve küreselleşme karşıtı hareketin temel rahatsızlığını oluşturmaktadır. Ancak küreselleşme karşıtı hareketin itirazı yalnızca ekonomik eşitsizliklere değildir. Küreselleşmenin siyasi ve kültürel alanda yarattığı olumsuzluklara da tepkiler büyüktür.

Küreselleşme karşıtlığının üzerinde durduğu önemli bir itiraz da küreselleşmenin ulus devlet üzerindeki aşındırıcı etkisidir. Özellikle ulus ötesi şirketlerin ekonomik sistemde etkin bir hale gelmesi, ulus devletin piyasa üzerindeki etkisini azaltmakta ve ekonomik düzlemde ulus ötesi yapılanmalar ulus devletin önüne geçmektedir. Bununla beraber ulus devletin sosyal devlet anlayışından uzaklaşması da gerek ulusal gerekse uluslararası düzlemde yoksulluk, güvensizlik ve kriz ortamını derinleştirmektedir. Bu nedenle küreselleşme, küresel bir toplum oluşturmak şöyle dursun siyasal, toplumsal ve kültürel ayrışmalara yol açmaktadır. Ekonomik küreselleşme, kaçınılmaz bir biçimde ulus devletlerin çöküşüne ve ekonominin yoğun bir biçimde düzensizleşmesine yol açar. Bunun yanında küreselleşmenin u noktada bir kapitalizm kurma isteği (Touraine, 2007, s. 38), uluslararası alanda siyaseti etkileyerek devletlerarasında da kaybeden ve kazananların olmasına yol açmaktadır. Bir yandan ekonomik büyüme, demokratik yönetim ve özgürlükçü hoşgörüye dayanan uyumlu, çoğulcu, güvenli ve endüstrileşmiş ülkelerin oluşturduğu barış bölgeleri yaratırken; öte yandan diğer ülkelerin oluşturduğu kargaşa bölgeleri yaratmaktadır.

Bu ülkelerde artan ekonomik eşitsizlik, politik, dini ve etnik gerilik nedeniyle devlet ve demokrasi zayıflamaktadır (Toprak, 2001, ss. 30-31). Bu nedenle küreselleşmenin dünya ülkeleri arasında siyasi bir bütünleşmeyi sağlamak şöyle dursun, bölünmeleri ve ayrışmaları artırdığı söylenebilir.

Küreselleşme karşıtlığının kültürel boyutu ise kültürel hegemonya üzerinde yoğunlaşmaktadır. Küreselleşme karşıtları küreselleşmeyi; kültürlerin benzeşmesine, başat bir kültürün hegemonyası altına girmesine ve ulus devletlerin ortadan kalkmasına yol açan bir süreç olarak algırlar. Küreselleşme yerel-yerli kültürleri tahrip etmekte, kimlikleri yok etmekte, ulus devletlerin gücünü zayıflatmakta, zenginlerle ve yoksullar arasında var olan uçurumu büyütme ve ekolojik sistemlerin ortadan kalkmasına yol açmaktadır (Aktan-Vural, 2004, s. 177). Bunun yanında, iletişim ağlarının gelişmesinin çok farklı kültürler ve ulusları birbirine yakınlaştırma ve kültürel çoğulculuk ya da hoşgörü yaratması şöyle dursun; aşırı tüketim, maddi refah ve sürekli eğlenceye dayalı Batı tarzı yaşam hayalini tüm dünyaya yaymıştır. Böylece özellikle yeni nesillerde bir tür kültürel türdeşlik oluşturmuştur. Bunun neticesinde kapitalist konfor, barbarlıkla yan yana yaşamaktadır. Çünkü dünyada var olan tahmini bir milyarın üzerindeki işsiz insan için tüketim toplumu küresel anlamda yaygınlaşmamıştır. Bu şartlar altında tüm dünya çapında ilan edilen, herkesin istenilen tüketim seviyesine ulaşabileceği söyleminin gerçekleşmemesinden ötürü şiddet ve köktenci hareketler küresel çapta artış göstermektedir (Rivero, 2003, s. 29).

Küreselleşmeye yönelik kültürel tepkinin diğer bir nedeni de küreselleşmenin insanı homojenleştirdiği düşüncesidir. Küreselleşmenin ülkelerinin kendine özgü kültürlerini yok ettiği, Amerikanlaşmış-küreselleşmiş tüketim kültürünün yerel kültürleri tahrip ettiği düşüncesi, küreselleşme karşıtlığının temel savlarından biridir. Burada kültürel bir ters tepki ortaya çıkmaktadır. Bu ters tepkinin siyasi istikrar bakımından en tehlikeli biçimi ise diğer ters tepki türlerinden biriyle birleştiği zaman ortaya çıkar. Küreselleşmenin yoksullaştırdığı bireyler ile kültürel açıdan mağdur ettiği birey ve gruplar buluştuğu zaman şiddet de dâhil olmak üzere çeşitli eylem biçimleri gündeme gelmektedir. Bunu en açık gözlemlendiği coğrafya ise Ortadoğu'dur (Friedman, 2003, s. 344). Nitekim 11 Eylül saldırıları, bu tespitin ne kadar yerinde olduğunun en açık göstergesidir.

Küreselleşmenin faydaları küreselleşme savunucularının iddia ettiklerinden çok daha azken, ödenen bedel oldukça fazladır. Küreselleşmenin yarattığı çevre sorunları, ekonomik krizler, işsizlik, yoksullaşma, etnik

ve dini çatışmalar küresel çapta önemli problemlerdir. Bunun yanında küreselleşmeyi yönlendiren üç ana kuruluş, IMF, Dünya Bankası ve WTO (Dünya Ticaret Örgütü), neyin yanlış olduğunu ve neyin yanlış gittiğini anlamak için önemli ipuçları vermektedir (Stiglitz, 2006, ss. 30-32). 1980'lerde ve 1990'ların başlarından itibaren toplumların içinde ve toplumlar arasında gelir açısından zengin-yoksul farkı oldukça büyümektedir. Dünya nüfusunun büyük bir kısmı yoksullukla mücadele etmekte, yüz milyonlarca insan sağlıklı içme suyundan, sağlık hizmetinden ve eğitim olanaklarından yararlanamamaktadır. Yatırım ve ticaret olanaklarının istikrarsızlığı nedeniyle kimi bölgeler, özellikle de Sahra-altı Afrika, Karayipler ve Orta Amerika ekonomik büyümenin sağladığı kazançların dışında bırakılmıştır. Küresel kapitalizmin algılanan siyasal ve ekonomik başarısızlıkları, seküler ve maddeci bakış açısı ve bunun sömürgecilik sonrası Batı ya da Amerikan hegemonyası olarak görülmeye başlanması (Falk, 2005, ss. 130-138), küreselleşmeye yapılan itirazların temelini oluşturmaktadır. Bütün bu olumsuz koşullar doğal olarak küreselleşmeye karşıt bireylerin ve grupların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu oluşuma genel olarak Küreselleşme Karşıtı Hareket ismi verilmekte ve bu hareket dünyanın dört bir yanında küreselleşmenin olumsuzlukları ve küreselleşmenin aktörleriyle mücadele etmiştir.

Küreselleşme Karşıtı Hareketin Ortaya Çıkışı ve Örgütlenmesi

Küreselleşme Karşıtı Hareket, küreselleşmenin yarattığı sorunlar üzerinde uzlaşarak bir araya gelen, kendine has örgütlenmesi ve hareket tarzı olan ve farklı profillere sahip birey ve gruplardan oluşan bir harekettir (Çopuroğlu ve Çetin, 2010, s. 74). Bu hareket, küreselleşmenin özellikle iktisadi, politik, sosyo - kültürel ve ekolojik açılarından yarattığı olumsuzluklara yönelmiş bir tepki olarak tanımlanabilir. Küreselleşme Karşıtı Hareket, küreselleşmenin yaratmış olduğu ekonomik, politik, sosyal ve kültürel sisteme bir tepki olarak görülebilir. Ancak tam tersine küreselleşme karşıtı olarak adlandırılan pek çok grup küreselleşmenin yarattığı/yaratacağı birçok olumlu gelişmeyi ve fikri savunmaktadır. Bu nedenle küreselleşme karşıtlığı, küresel kapitalist sisteme bir karşıtlık veya alternatif küreselleşme gibi daha geniş bağlamda değerlendirilmektedir (Tuna, 2005, s. 105). Bu nedenle küreselleşme karşıtlığı, küreselleşmeye tam anlamıyla bir karşı duruştan ziyade küreselleşmenin adil olmayan yönüne bir itiraz niteliği taşır.

Küreselleşmeyi reddedenler küreselleşmenin yarattığı olumsuzlukları özellikle Üçüncü Dünya ülkelerinin yaşadığı ekonomik, insani değerler ve egemenlik problemleri bağlamında göstermeye çalışmaktadırlar.

Küreselleşme muhaliflerine göre küreselleşen sermaye sosyal refah devletini zayıflatmakta, zenginler ile yoksullar arasındaki uçurumu ve sosyal dengesizliği artırmaktadır (Aktan-Vural, 2004, s. 175). Küreselleşmeye yönelik ters tepkinin ortak özelliği ise küresel sisteme bağlanan ülkelerin tek boy bir altın deli gömleğini giymeye zorlandığı biçimindeki duygudur. Bu gömlek; ekonomik, siyasi, kültürel, sosyal ve çevresel bakımdan kimi ülkeleri sıkmakta kimilerine ise bol gelmektedir. Başka bir ifade ile küreselleşmeye yönelik ters tepki, yeni küresel sistemin ve uymada karşılaşılan güçlüklerden kaynaklanan pek çok farklı duygu ve endişeden beslenen geniş bir fenomendir (Friedman, 2003, s. 337). Başka bir ifade ile tüm dünyada ortaya çıkan siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel temelli eşitsizliklere karşı duyulan ve kaygı ile beslenen bir huzursuzluk hissinin dile getirilmesidir.

Bir sosyal hareketin yaygınlaşması için çoğunluğun yaşadığı hoşnutsuzluk, engellenme, yoksunluk ve tehlike tek başına yeterli değildir. Uzak coğrafi alanlarda bulunan kişiler arasında iletişimin sağlanması da gereklidir. Böylece hüküm süren koşulların fertler tarafından kavranması ile entelektüel ve siyasi olgunluğa erişmeleri mümkün olmaktadır. (Şerif ve Şerif, 1996, s. 725). Bu bakımdan küreselleşme, gerek ulusal ölçekte gerekse uluslararası düzeyde sosyal hareketlerin ortaya çıkma olasılığını artırmıştır. Bu iki yönlü bir süreçtir. Birincisi; küreselleşme ile birlikte ortaya çıkan hızlı sosyo – ekonomik değişim, bireylerde yaşamları üzerindeki kontrolü kaybettikleri duygusunu yaşatmasından dolayı sosyal hareketlerin ortaya çıkması için elverişli bir ortam yaratmaktadır. Küreselleşme aynı zamanda sosyal hareketleri sınırları olmayan hareketlere dönüştürmekte ve bireylere toplumların yönünü belirleyebilecekleri inancını daha etkili bir şekilde kazandırmaktadır (Giddens ve Sutton, 2014, s. 406). Böylece küreselleşme bir yandan bir hoşnutsuzluk yaratırken bir yandan da küreselleşme karşıtı hareketin doğması için gereken koşulları yaratmaktadır. Bu koşullardan en önemlisi ise hareketi oluşturan unsurların bir iletişim ağı ile birbirine bağlı olmasıdır. Küreselleşmenin dünyayı bir iletişim ve ulaşım ağı ile birbirine bağlaması, birbirine uzak coğrafyalarda olsalar bile küreselleşme karşıtlarının sürekli ve kesintisiz bir iletişim ve etkileşim içinde olmalarına neden olmaktadır. Böylece küreselleşme karşıtı hareket, örgütlü bir harekete dönüşebilmektedir.

Küreselleşme karşıtı hareket, küreselleşmenin zaman ve mekân sınırlılıklarını ortadan kaldırması ile birlikte bir sosyal harekete dönüşebilmiş, örgütlü bir hareket haline gelmiştir. Özellikle uluslararası protestolar bu hareketin örgütlü yapısının en belirgin örneğini oluşturur. Küreselci güçler ile karşıtlarının arasındaki büyük ölçekli çatışmaların ilk örneği,

18 Haziran 1999'da çeşitli emek, insan hakları ve çevre gruplarının G8 Ekonomik Zirvesi sırasında "J 18" olarak bilinen uluslararası protestoları örgütlemesiyle ortaya çıkmıştır. Altı ay sonra Seattle'daki Dünya Ticaret Örgütü karşıtı protestolara kırk ila elli bin kişi katılmıştır. Çoğu Kuzey Amerikalı protestocular olsa bile önemli ölçüde uluslararası katılım da olmuştur (Steger, 2006, ss. 165-166). Küreselleşme karşıtı hareketin dönüm noktası niteliğinde olan Seattle şehrindeki gösteriler, aslında 26 Haziran 1999'da Paris'te Aydınlar Toplantısı'yla ateşlenen ve "başka bir dünya mümkündür" sloganıyla başlayan sürecin bir devamıdır. Son kurumsal tepki ise zenginler kulübü toplantısına karşıtı Brezilyanın Porto Alegre kentinde yapılan Dünya Sosyal Forumu Zirvesi'dir. Bu zirve aynı zamanda küreselleşme karşıtı tepkinin kurumsallaşma sürecine girdiğini göstermektedir. Dünya Ekonomik Forumu toplantısına karşıtı, Brezilyanın Porto Alegre kentinde yapılan Dünya Sosyal Forumu "başka bir dünya mümkün" sloganıyla harekete geçmiş ve insani değerlerin iktisadi değerlerden üstün olduğunu vurgulayarak, pazar ve sermayenin adeta bir din haline getirilmesine karşıtı çıkmıştır (Yılmaz, 2004, ss. 292-301). Sonraki süreçte ise küreselleşme karşıtılığı, küreselleşmenin işlevselliğini yürüten IMF, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü gibi ekonomik ve G8, Avrupa Birliği, NATO gibi siyasi oluşumların yıllık toplantılarına paralel olarak düzenlenen hareketlerle devam etmiştir (Tuna, 2005, ss. 111-117). Ancak özellikle on binlerce eylemcinin gösterileri üzerine Dünya Ticaret Örgütü'nün 30 Eylül 1999'daki toplantısının sona erdirilmesi, küreselleşme sürecini şekillendiren çıkar ve değerlere, küresel ölçekte karşıtı çıkan büyük bir toplumsal hareketin doğuşunu müjdelemiştir (Castells, 2006, ss. 188-189). Artık IMF, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü'nün neredeyse her büyük toplantısı, çatışma ve karmaşaya sahne olmuştur. Aslında küreselleşmeye karşıtı ayaklanma ve protestolar yeni değildir. Az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde çeşitli eylemler yapılmıştır. Yeni olan şey ise artık gelişmiş ülkelerdeki protesto dalgaları olmuştur (Stiglitz, 2006, s. 25). Çünkü küreselleşme artık sadece üçüncü dünya ülkelerini olumsuz etkilemekle kalmıyor, aynı zamanda gelişmiş Batı ülkelerinde yaşayan insanları da olumsuz etkilemeye başlıyordu.

Seattle'da ki protesto eylemleri sonucunda kazanılan zafer yalnızca DTÖ'ne yönelik farklı muhalefet hareketlerini bir araya toplamakla kalmamış aynı zamanda daha pek çok alanda farklı toplumsal hareketlerin protestolarını sokaklara taşımalarının da yolunu açmıştır. Küreselleşme karşıtı hareketin içinde; sendikalar, gençlik hareketleri, köylü hareketleri, işsizler hareketi, feminist hareketler ve bunların dışında kalan ve farklı alanlarda mücadele veren çok sayıda sivil toplum örgütü bulunmaktaydı (Aguiton, 2005, ss. 126-130). Küreselleşme karşıtı hareketin ortak noktası

ise küreselleşmenin kültürel ve ekonomik getirilerine veya götürülerine olan tepkiye odaklanmasıdır. Bu minimal ortak paydadana yola çıkan gruplar, zaman zaman dünya görüşleri ve alternatif yönetim modelleri birbirinden oldukça farklılaşsa da ortak düşmana karşı ortak tepki merkezlerinde birleşmeyi başarmış, zaman zaman da yöntem açısından farklılıklar gösteren hareketler içine girmişlerdir (Tuna, 2005, ss. 107). Minimal ortak paydaya ve farklı dünya görüşlerine sahip olmalarına, farklı yöntemler kullanmalarına rağmen küreselleşme karşıtı hareket, örgütlü bir şekilde hareket edebilme yeteneği ve kapasitesine sahip olduğu için bir sosyal hareket hüviyetini kazanmıştır. Bu hareket, en çok kullandığı yöntem olan protesto eylemlerini örgütlü bir şekilde yapmış ve bunu yaparken de özellikle küreselleşmenin iletişim ve ulaşımda kolaylık sağlayan olanaklarından faydalanmıştır.

21.yy'da yeni iletişim araçları ve bu araçların etkin kullanımı toplumsal hareketlerin oluşmasında ve aktivitelerinde önemli bir yapısal değişime neden olmuştur (Özensel, 2016, s.134). Bu bağlamda küreselleşme karşıtı hareketin, örgütlü bir hareket olmasını sağlayan temel etmen teknolojidir. Seattle Savaşı, küreselcilerin küreselleşmenin gerçek göstergesi olarak selamladıkları yeni teknolojilerin çoğunun, küreselci karşıt güçler tarafından kendi siyasi gündemlerini hayata geçirmek için de kullanılabileceğini kanıtlamıştır. Örneğin internet, Seattle'dekine benzer olayları örgütleyenlerin, dünyanın çeşitli kentlerinde aynı anda bir dizi gösteri yapılması gibi yeni protesto biçimlerini kullanabilmelerini sağlamıştır. Dünyadaki kişi ve gruplar interneti; yeni üyeler bulmak, tarihleri belirlemek, deneyimleri paylaşmak, lojistiği planlamak, hedefleri belirlemek ve duyurmak gibi işler için kullanmaya başlamışlardır (Steger, 2006, s. 170). Castels'e göre ağlar oluşturma, özellikle de internete dayalı ağlar oluşturma, küreselleşme karşıtı hareketin özünü oluşturur. 1990'daki neoliberal politikalara karşı çıkan birçok mücadele, eylemlilik ve örgütlenme, elektronik iletişim sayesinde bir ağlar ağıyla birleştirmiştir. Küreselleşme karşıtı hareket çelişkili çeşitliliği yüzünden, bir ağ olarak var olduğu koşullar dışında, imkânsız bir kolektif aktördür. Hareketin ağın kendisi olmasının, bir ağ hareketi olmasının sebebi budur (Castells, 2006, ss. 200-202). Bu açıdan bakıldığında küreselleşme karşıtı hareket, küreselleşmeyi kendi silahıyla vurmaktadır. Ayrıca hareketi küreselleşmenin yarattığı ortam beslemekte ve ona hareket kabiliyeti sağlamaktadır.

Bir hareketin sosyal bir hareket olarak değerlendirilmesi için en önemli ön koşullardan biri hareketin belli bir ideolojiye sahip olması gerekliliğidir. Ancak küreselleşme karşıtlığı kavramını belli ideolojilere oturtmak şöyle

dursun, sağ veya sol görüşlere yakın göstermek dahi oldukça zordur. Çünkü hareketin söylemleri birbirine çok uzak politik görüşlerden olan insanların bile ilgisini çekmiştir. Bu bakımdan küresel kapitalizm karşıtı sosyalist, komünist, anarşist ve diğer sol görüş ağırlıklı fraksiyonlar, kapitalist düzenin sosyal hayatta yarattığı eşitsizlik nedeniyle insan hakları dernekleri ve benzer sivil toplum kuruluşları, “küresel kültür” olgusunu kabullenmeyen kimi topluluklar ve çevreci gruplar, küreselleşme karşıtı hareketin lokomotifini oluşturan ideolojilerdir (Tuna, 2005, ss. 105-106). Bu nedenle hareket çok yönlü bir nitelik taşır ve farklı ideolojilerin bir araya gelmesi ile oluşur. Ancak bu niteliği hareketin belli bir ideolojisinin olmadığı anlamına gelmemektedir. Hareketin bir ideolojisi vardır. Sadece bu ideoloji, eski dünyadan farklı olarak küresel dünyada belli bir sınıfa ya da düşünceye bağlı bir ideolojiden ziyade içinde farklı ideolojileri ve görüşleri barındıran ancak ortak bir noktada buluşabilen bir ideolojidir. Bu ortak nokta, küreselleşme karşıtı hareketin “başka dünyacı” olarak adlandırılmasına neden olmuştur. Hareketin bu ismi almasının sebebi; üretimin ve değiş tokuşların dünyaya açılmasına karşı olmadığı, zayıfları, yerel çıkarları, azınlıkları ve çevreyi salt zenginliği, gücü ve itibarı elinde tutanlar yararına ezmeyecek başka bir dünyasallaşma (küreselleşme) için savaşım verdiğini açıkça belirtmesidir. Ancak başka dünyacılığın en az başarısı kadar belirgin olan bir zayıf noktası da vardır. Bu zayıf nokta; kimin, hangi çıkarların ya da hangi toplum anlayışının adına savaşım verdiğini açıkça tanımlayamıyor olmasından kaynaklanmaktadır. Ancak bu durum hareketi, azınlık gruplarının ruhsuz bir biçimde bir araya geldiği bir oluşum haline getirmemesine karşılık (Touraine, 2007, ss. 44-45), harekete dair birtakım soru işaretleri de yaratmaktadır. Küreselleşmenin kendisi gibi direnişinin de son derece karmaşık, çelişkili, tuhaf ve birbirine zıt ve aşırı uçlara kadar uzanan çeşitliliğe sahip olması, bu hareketlerin küresel bir toplumsal hareket olarak değerlendirilmesine engel teşkil etmemektedir.

Toplumsal hareketler; ortaya çıkan bir kimlikle birlikte, çatışmalı sorunlara müdahale eden grupların ve eylemcilerin esas itibarıyla alışılmadık katılım biçimleri kullanarak oluşturdukları ağlar olarak ifade edilebilir. Küreselleşme karşıtı harekete katılan gruplar amaçları, söylemleri, ideolojiler bakımından çeşitli farklılıklar içerse de ortak bir payda da birbirleriyle örtüşmekte ve zamanla karşılıklı ilişkileri yoğunlaşmaktadır. Eyleme katılanlar, kendilerini küreselleşme sürecini eleştiren bir hareketle özdeşleştirmekte, geleneksel olmayan küresel hedeflere yönelik eylemler (örneğin sokak protestoları) yapmakta, özellikle internet aracılığıyla küresel örgütsel bir yapı geliştirmekte ve çatışma tanımları da küresel kapsamda olmaktadır (Ritzer, 2011, ss.

499-503). Dolayısıyla küreselleşme karşıtlığı birbirinden farklı grupları bir araya getirerek küresel bir sosyal harekete yol açmıştır.

Bütün sosyal hareketler, değişim yaratmak için çaba göstermezler. Bazıları toplumda var olan belli bir konuya dikkat çekmeyi amaçlar. Bu kolektif eylemler belli bir hedefe yönelmiş, belli bir grup tarafından destek gören hareketlerdir. Dolayısıyla hiçbirinin yapının bütününde temel değişiklikler hedeflemez ve sistemin önceliklerini değiştirmeye çalışmazlar. Bu nedenle “yeni” olarak nitelendirilirler (Şentürk, 2006, s. 39). Küreselleşme karşıtı hareket de bu özelliklere sahip olması bakımından yeni sosyal hareketler bağlamında ele alınabilir. Çünkü eski sosyal hareketlerin sahip olduğu; iktisadi hedeflerin peşinde koşan ve iktidarı ele geçirmeye çalışan hareket özelliği göstermezler. Bu hareketlere dair düşünceler daha çok sanayi sonrası toplum düşüncesi ile temellenir. Bu paradigmaya göre yeni sosyal hareketler ve küreselleşme karşıtı hareket şu özelliklere sahiptir (Çetinkaya, 2008, s. 35):

- Dar ve iktisadi çıkarlardan bağımsızlaşmışlardır.
- Daha demokratik ve katılıma açıktırlar.
- Formel – siyasi kanalların dışında çalışırlar.
- Hayat tarzı, etik ve kimlik duyarlılıklarına vurgu yaparlar.
- Zengin içerik ve taleplere sahiptirler. Sınıf mücadeleleri sona ermiştir.

Küreselleşme karşıtı hareket her ne kadar küreselleşmenin yarattığı ekonomik eşitsizlikler temelinde yükselmiş olsa da politik, sosyal ve kültürel söylemleri ile klasik sosyal hareketler gibi salt ekonomik bir temele ve dolayısıyla sınıf mücadelesine dayanmaz. Aynı zamanda çok farklı çıkarlara ve temellere sahip grupların bir araya gelmesi ile oluştuğu için demokratik ve katılımcı bir özellik gösterir. Formel – siyasi kanalların dışında çalıştığı için de küreselleşme karşıtı hareket “yeni sosyal hareketler” bağlamında değerlendirilir.

Küreselleşme Karşıtı Hareketin Sonunu Getiren Nedenler

Belli bir amaca yönelen sosyal hareketler kimi zaman başarılı, kimi zaman kısmen başarılı ya da başarısız olabilirler. Bir sosyal hareketin başarısı; belli bir ideolojiye sahip olması, organizasyon yeteneğinin olması, kısa veya uzun vadede harcanacak bir çaba ve kendi dışındaki şartlara bağlıdır (Newman, 2013, ss. 238- 242). Bu noktalar ele alındığında, küreselleşme karşıtı hareketin başarılı bir hareket olduğu söylenemez. Her şeyden

önce küreselleşme karşıtlığı her ne kadar ortak bir noktada buluşmuş olsa da küreselleşme karşıtı hareketin karşı karşıya kaldığı sorunların başında, hareketin bölünmüş bir yapıya sahip olması gelmektedir. Harekete entelektüel bir temel sağlayacak gruplar mevcutken, sadece eylemciliği benimseyen gruplar da mevcuttur. Bu gruplar, hareketin ve hareketin içinde yer alan grupların sorun, yaklaşım ve eylem konularında nasıl davranmaları gerektiği konusunda çelişki ve çatışma içindedirler (Karadeli, 2005, ss. 137-139). Bu nedenle küreselleşme karşıtı hareket, çok derin çelişkiler barındırmaktadır. Hareketin çok farklı unsurlardan meydana gelmesi, hareketin belirleyici unsurlarının belli toplumsal özelliklerden ziyade; çeşitliliği, değerleri ve hedefleri olduğunu gösterir. Dolayısıyla küreselleşme karşıtı hareket, imkânsız görülen bir çıkarlar ve ideolojiler birliğine dayalı muhalif bir çeşitlilik gösterir. (Castells, 2006, ss. 191-195). Her ne kadar ortak birtakım temel değerler üzerinde yoğunlaşılsalar da yine ortak bir hareket kabiliyetinden yoksun ve dağınık bir yapıya sahip olmaları, bu hareketi sürekliliği ve etkinliği konusunda çıkmaza sokmuştur.

Yeni toplumsal hareketlerin somut başarısı, taleplerinin siyasallaşması ve bu bağlamda hayata geçirilmesi ölçüsü ile değerlendirilebilir. Bu yönü ile Küreselleşme Karşıtı Hareket'in yaşadığı en büyük problemlerden biri, hareketin parçalı ve bölünmüş yapısının, taleplerin siyasi platformların şemsiyesi altına girmesini engellemesi durumudur. Hareket siyasi bir ideoloji oluşturamadığı için sürekliliği ve taleplerin karşılanması noktasında problem yaşamaktadır. Taleplerin politik bir program olmadan nasıl hayata geçirileceği sorusunun muğlaklığı, hareketin sadece muhalefet düzeyinde kalmasına yol açmaktadır (Dede, 2018, ss. 61). Bu durumu yaratan temel faktör ise karşıtlığın küresel niteliğidir. Küreselleşme Karşıtı Hareket genişledikçe organizasyonun eksikliği, grupların birbirinden kopuk ve farklı amaçları savunuyor olmalarına neden olmuştur. Küreselleşme sürecinin siyasal, toplumsal, kültürel ve çevresel olumsuzluklarının hepsine aynı anda, farklı oranlarda duyulan seslerle karşı çıkılması birtakım yetersizlikleri yarattığı gibi yanlış anlaşılma ve kötüye kullanmayı de beraberinde getirmiştir (Karadeli, 2005, ss. 129-130). Bu bakımdan küreselleşmeye karşı muhalefet hareketleri çok sorunsuz bir şekilde ilerlememiştir. Bu alanda mücadele vermekte olan toplumsal muhalefet hareketlerinin, uluslararası alanda belirleyecekleri stratejiler için almaları gereken kararları verebilecekleri doğrudan kontak noktaları mevcut değildir. İşte bu koşullarda, bu muhalefet hareketlerinin toplum üzerinde yeterince etkili olamama ve yalnızca aktivistlerin içinde yer aldıkları yapılanmalar olarak marjinalize olma tehlikeleri bulunmaktadır (Aguiton, 2005, ss. 251-252). Bu marjinalleşme

sürecinde, hareket içerisinde yer alan bazı grupların şiddeti bir eylem biçimi olarak öncesinin büyük etkisi olmuştur.

Küreselleşme karşıtları aslında küreselleşme sürecinin kendi içerisinde bir şiddet eğilimi barındırdığı görüşüne sahiptirler. Küreselleşme; kendisini ifade etmekte ve kendini benimsetmekte şiddeti bir araç olarak kullanmaktadır. Bu sebeple küreselleşme karşıtları için şiddet olgusu küreselleşme sürecinin kendisinden kaynaklanmaktadır. Küreselleşme karşıtları her ne kadar şiddeti bir amacı gerçekleştirmek için kullanmayı doğru bulmasalar ve şiddetin her türüne karşı olduklarını ifade etseler de küreselleşme karşılığının bölük pörçük yapısı içinde bazı marjinal gruplar şiddeti bir amaç olarak kullanma eğilimi göstermişlerdir. Ancak bu marjinal grupların yaptığı şiddet eylemleri, küreselleşme karşıtı hareketin temel düşüncelerine aykırı olduğu hareketin sözcüleri tarafından sıklıkla belirtilmiştir (Çetin, 2012, s. 233).

Şiddetin, küreselleşme karşıtı hareket üzerinde çelişkili bir etkisi olmuştur. Şiddet sayesinde etkinlikler kolaylıkla ve garantili olarak medyaya yansırken, diğer yandan ise harekete şiddet yanlısı bir imaj vererek nüfusun sessiz çoğunluğunu harekete yabancılaştırmıştır. Oysa küreselleşme karşıtı harekete katılanların çoğu genelde teatral eylemlerle, şiddete dayanmayan sivil-itaatsizlik eylemleri gerçekleştirmeyi benimsemiştir (Castells, 2006, s. 204). Bu bakımdan hareket içinde şiddet kullanımı, hareketin tamamının imajını olumsuz etkileyen bir olgudur. Ancak Friedman'a göre bu biraz da kaçınılmaz bir süreçtir. Çünkü küreselleşmeden zarar görenlerin ve sisteme ayak uyduramayanların tepkileri, alternatif bir ideoloji üretmeyeceklerinden ve böyle bir ideolojinin de olmamasından dolayı farklı bir biçimde ortaya çıkar. Bu nedenle bu insanların karşılanmamış ihtiyaçları ve özlemleri kimi zaman suç dalgaları ve şiddet eylemleri biçiminde ortaya çıkmaktadır (Friedman, 2003, ss. 342-343). Dolayısıyla küreselleşme karşıtı hareketlerin bulunduğu noktalarda ortak bir ideolojik düşüncenin ortaya çıkmaması ve bu nedenle ortak bir eylem planının gerçekleştirilememesi, birbirinden farklı mücadele biçimlerinin benimsenmesi, hareketin sürekliliği ve başarısı önündeki en büyük engeldir. Hareketi başarısızlığa uğratan en önemli etken ise hareketin şiddet ile ilişkilendirilmesi olmuştur. Böyle olumsuz bir kanaatin ortaya çıkmasında 11 Eylül saldırıları milat kabul edilebilir.

11 Eylül dünya genelinde hayatın her alanına etki ettiği gibi küreselleşme karşıtı hareketi de çok derinden etkilemiştir. 11 Eylül terörist saldırılarının ardından eylemi üstlenen örgütlerin amaç ve seçtikleri simgeler, küreselleşme

karşıtlarının amaç ve simgelerine dikkat çekecek şekilde benzeşmektedir. Bu nedenle mesele basitçe ABD ile İslam dünyası arasında yaşanan bir husumetin yansımalarından çok, küresel kapitalizme olan tepkinin terör eylemlerine dönüşmesi şeklinde algılanmıştır. Dolayısıyla 11 Eylül olayları sesi giderek daha çok çıkmaya başlayan küreselleşme karşıtı harekete beklenmedik bir darbe vurmuştur. Saldırıların dünyada yaratmış olduğu paranoyanın avantajlarını iyi kullanan sistem, küreselleşme karşıtı hareketin üzerine çullanmakta gecikmemiştir. Terör eylemlerinin faturasını ayırım gözetmeden küreselleşme karşıtı oluşumların tümüne mal eden sistemin bu bağlamda amacına ulaştığı rahatlıkla ifade edilebilir (Tuna, 2005, ss. 121-124). 11 Eylül olaylarına kadar küreselleşme karşıtı yaklaşımlar yalnızca sosyal değişikliklerin arzulandığı bir ortam ve dolayısıyla da gündelik demokrat ilişkilerin ayrılmaz bir parçası olarak algılanmıştır. Ancak zaman içerisinde hareket meşru bir eleştiri ortamı yerine terörist saldırı tehdidi içeren bir oluşum olarak algılanır hale gelmiştir. 11 Eylül sonrası dünya iyiler ve kötüler grubu olarak iki grupta algılanmaya başlandığında, terör yanlısı olmasa da toplumsal anarşi yaratan her tür hareket gibi küreselleşme karşıtı hareket de şer grubunun saflarında değerlendirilmeye başlanmıştır. (Karadeli, 2005, s. 133). Dolayısıyla 11 Eylül saldırıları küreselleşme karşıtı hareket için bir anlamda sonun başlangıcı olmuştur. Mevcut sistemin yapısının ve gücünün küreselleşme karşıtı hareketin sonunu getirdiği söylenebilir.

Sonuç

Bir toplumsal hareket ancak büyük bir çoğunluk tarafından bir ihtiyacın hissedilmesi ve bu doğrultuda bir amacın ortaya konmasıyla gerçekleştirilebilir. Ancak bu süreç küçük bir zaman dilimini kapsamaz. Bir rahatsızlığın hissedilmesi, kamuoyunun oluşturulması ve karşıt düşünce tarzlarının geliştirilmesi, uzunca devam eden bir süreç sonunda ortaya çıkabilir. Toplumsal hareketleri sadece zaman açısından değerlendirmek de yeterli değildir. Her toplumsal sistem birbirinden farklı ve kendine özgü birtakım niteliklere sahiptir. Öte yandan her toplumsal hareket, içinde doğduğu toplumun iktisadi, sosyal, kültürel ve siyasi yapısı içinde şekillenir. Dolayısıyla sosyal hareketler hakkında yapılan analizlerde bu faktörlerin gözden kaçırılmaması önemli bir husustur. Bu bakımdan sosyal hareketleri ele alırken, içinde doğdukları toplumun yapısını bütünü ile ele almak ve bu bağlamda değerlendirmek gerekir.

Küreselleşme karşıtlığı, yeni sosyal hareketler paradigması içinde değerlendirilebilecek bir sosyal harekete yol açmıştır. Küreselleşme karşıtı hareket, ekonomik ve sınıfsal temelden ziyade sosyo-kültürel

temelleri olan ve doğrudan politik bir kaynağı olmayan bir harekettir. Klasik sosyal hareketlerde olduğu şekliyle formel ve süreklilik arz eden bir örgütlülüğü olmasa da dağınık bir örgütlenmeye ve görece bir sürekliliğe sahiptir. Öte yandan politik bir hareket olmasa da politika üzerinde bir etkiye sahip olan hareket, küresel ölçekte de olsa belli bir kapsama sahiptir. Ancak her sosyal hareketin bir süresi vardır. Bir sosyal hareket ya amacına ulaştığı zaman artık ona ihtiyaç kalmadığı için dağılır ya da başarısız olup amacına ulaşmadan yok olur. Küreselleşme karşıtı hareket de küreselleşmeye bir tepki olmasının yanı sıra aynı zamanda küreselleşmenin yarattığı imkânlar ile var olan ve varlığını sürdürebilmiş bir harekettir. Bu durum aynı zamanda hareketin en zayıf noktasıdır. Çünkü hareketi oluşturan grupların farklı niteliklere ve ideolojilere sahip olmasından dolayı bölünmüş yapısı, grupların birleştiği ortak bir eylem planının ve tarzının olmaması, gevşek bir örgütlenmeye sahip olmaları ve 11 Eylül olaylarından sonra hareketin marjinal gruplarla ilişkilendirilip sıkı tedbirlerin alınması hareketi zayıflatmış ve neredeyse yok olma noktasına getirmiştir. Dolayısıyla küreselleşme karşıtı hareket, bir anlamda küreselleşmenin olanaklarından faydalanarak var olabilmiş ancak varlığını sürdürememiş ve amacına ulaşamamış bir hareket olarak değerlendirilebilir.

Küreselleşme karşıtı hareketin yok olmaya yüz tutması küreselleşmenin olumsuz etkilerinin azaldığı anlamına gelmemektedir. Küreselleşme günümüzde de eskiden olduğu gibi ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel anlamda dünyanın büyük çoğunluğunu sistemin dışında tutmakta ve büyük çoğunluk büyük yoksunluklar yaşamaya devam etmektedir. Bu bakımdan küreselleşme her an yeni bir harekete yok açacak potansiyeli içinde barındırmaya devam etmektedir. Örneğin Mayıs 2018'de Fransa'da akaryakıt fiyatlarının artışı ve hükümetin koyduğu ek vergilere tepki olarak ortaya çıkan ve sarı yelekliler olarak adlandırılan farklı örgütsel yapılarıdaki katılımcıların oluşturduğu bir hareket kısa zamanda Belçika, Hollanda, Almanya, Bulgaristan gibi ülkelere de sıçramıştır. Sosyal medya aracılığı ile kısa sürede gelişen hareket hayat pahalılığı, ücretlerin ve satın alma gücünün giderek düşmesiyle ilgili olarak çeşitli taleplerini başta şiddet olmak üzere çeşitli şekillerde dile getirmiş, Paris başta olmak üzere pek çok şehirde yağma ve yıkım yaratmıştır. Ancak yeni bir küreselleşme karşıtı hareketin fitilini ateşleme potansiyeline sahip olan bu oluşum pandemi dolayısı ile sekteye uğramış, adeta uykuya dalmıştır da denebilir.

Küreselleşme karşıtlığının yeni bir harekete yol açma potansiyeli güçlü bir şekilde varlığını sürdürmektedir. Corona virüsün yol açtığı pandemi

tüm dünyayı olumsuz etkilerken özellikle dar gelirliiler bu süreci daha ağır yaşamaktadır. Hükümetlerin virüsün yayılmasını engellemek için almış olduğu kısıtlama ve kapanma kararları pek çok ülkede hükümetlerin protesto edilmelerine ve çeşitli eylemlere yol açmaktadır. Dünya çapında ekonomik krizin uzun süre devam edebileceği gerçeğinin tüm dünyada huzursuzlukların ve hoşnutsuzlukların artmasına yol açacağı aşikârdır. Bunun yanında pandemiyi sona erdirecek aşılamanın gelişmiş ülkelerin tekeli altında olduğu düşünöldüğünde ve dünyanın büyük kısmının aşuya ulaşmada yaşayacağı sıkıntılar da göz önünde bulundurulduğunda, önümüzdeki dönemde küresel eşitsizliklere tepkilerin artacağı ve bu durumun bir küreselleşme karşıtı hareket ya da hareketler doğurabileceği söylenebilir.

Ek Beyan / Declaration

Makalenin tüm süreçlerinde TESAM'ın araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

In all processes of the article, TESAM's research and publication ethics principles were followed.

There is no potential conflict of interest in this study.

The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça / References

Aguiton, C. (2005). Bu dünya bizim. (U. Konuş ve B. Onar, Çev.). İstanbul: İthaki Yayınları.

Aktan, C. C., ve Vural, İ. Y. (2004). *Globalleşme fırsat mı, tehdit mi?* İstanbul: Zaman Kitap.

Bauman, Z. (2006). Küreselleşme. (A. Yılmaz, Çev.). İstanbul: Ayrıntı

Yayınları.

Beck, U. (2006). Küreselleşme nedir? (K. Bülbül, Çev.). *Küreselleşme Okumaları* içinde. K. Bülbül (Ed.). Ankara: Kadim Yayınları.

Castells, M. (2006). *Enformasyon çağı: Ekonomi, toplum ve kültür, İkinci cilt: Kimliğin gücü*. (E. Kılıç, Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Cohen, J. (1999). Strateji ya da kimlik: Yeni teorik paradigmlar ve sosyal hareketler. K. Çayır. (Yay. Haz.). *Yeni Sosyal Hareketler* içinde. İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Çayır, K. (1999). Toplumsal sahnenin yeni aktörleri: Yeni sosyal hareketler. K. Çayır. (Yay. Haz.). *Yeni Sosyal Hareketler* içinde. İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Çetin, B. N. (2012). Küreselleşme karşıtlarının şiddet olgusuna ilişkin temel yaklaşımları. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(1), 221-234.

Çetinkaya, Y. D. (2008). Tarih ve kuram arasında toplumsal hareketler. Y. D. Çetinkaya. (Ed.). *Toplumsal Hareketler* içinde. İstanbul: İletişim Yayınları.

Çopuroğlu, Y.C., ve Çetin, B. N. (2010). Yeni sosyal hareketler paradigması bağlamında Türkiye'deki küreselleşme karşıtı grupların birbirleriyle ve dünyadaki karşıtlarla karşılaştırılması. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 13(1), 67-100.

Dede, A. (2018). Talepkâr bir hareket olarak yeni toplumsal hareketler. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(13), 48-66.

Falk, R. (2002). Yırtıcı küreselleşme. (A. Çaksu, Çev.). İstanbul: Küre Yayınları.

Falk, R. (2005). Dünya düzeni nereye. (N. Domaniç ve N. Arhan, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.

Fichter, J. (1996). Sosyoloji nedir? (N. Çelebi, Çev.). Ankara: Atilla Kitapevi.

Friedman, T. (2003). Küreselleşmenin geleceği. (E. Özsayar, Çev.). İstanbul: Boyner Yayınları.

Giddens, A. (1998). Modernliğin sonuçları. (E. Kuşdil, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Giddens, A. (2005). Sosyoloji. C. Güzel. (Haz.). Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Giddens, A., ve Sutton P. W. (2014). Sosyolojide temel kavramlar. (A. Esgin Yay. Haz. ve Çev.). Ankara: Phonex Yayınevi.
- Habermas, J. (2002). Küreselleşme ve milli devletlerin akıbeti. (M. Beyaztaş, Çev.). İstanbul: Bakış Yayınları.
- Held, D., - McGrew, A., - Goldblatt, D., - Perraton, J. (2006). Küresel dönüşümler, siyaset, ekonomi ve kültür. (İ. Aktar, Çev.). K. Bülbül. (Ed.). *Küreselleşme Okumaları* içinde. Ankara: Kadim Yayınları.
- Jasper, M. J. (2002). Ahlaki protesto sanatı. (S. Öner, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Karadeli, C. (2005). Küreselleşme ve karşıtlığının sorunları ve sonuçları. C. Karadeli. (Der.). *Küreselleşme ve Alternatif Küreselleşme* içinde. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Macionis, J. J. (2017). Sosyoloji. (V. Akan, Çev. Ed.). Ankara: Nobel.
- Marshall, G. (1999). Sosyoloji sözlüğü. (O. Akınhay ve D. Kömürcü, Çev.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Melucci, A. (1999). Çağdaş hareketlerin sembolik meydan okuması. K. Çayır. (Yay. Haz.). *Yeni Sosyal Hareketler* içinde. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Newman, D. M. (2013). Sosyoloji günlük yaşamın mimarisini keşfetmek. (A. Aslan, Çev.). Ankara: Nobel Yayınları.
- Offe, C. (1999). Yeni sosyal hareketler: Kurumsal politikanın sınırlarının zorlanması. K. Çayır. (Yay. Haz.). *Yeni Sosyal Hareketler* içinde. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Özensel, E. (2016). Sosyal Hareketler ve 'Yeni Medya': Mısır Örneği. F. Tekin ve E. Tecim (Ed.). *Sosyal Hareketler Çağı* içinde. İstanbul: Açılım Kitap.
- Ritzer, G. (2011). Küresel dünya. (M. Pakdemir, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Rivero, O. D. (2003). Kalkınma efsanesi. (Ö. Karakurt, Çev.). İstanbul: Çitlenbik Yayınları.
- Steger, M. B. (2006). Küreselleşme. (A. Ersoy, Çev.). Ankara: Dost Kitapevi Yayınları.

- Stiglitz, J. E. (2006). Küreselleşme büyük hayal kırıklığı. (A. Taşcıoğlu ve D. Vural, Çev.). İstanbul: Plan B Yayıncılık.
- Şentürk, Ü. (2006). Küresel ve yeni sosyal hareketler ve savaş karşıtlığı. *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 30(1), 31-46.
- Şerif, M., ve Şerif, C. (1996). Sosyal psikolojiye giriş II. (M. Atakay ve A. Yavuz, Çev.). İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Tecim, E. (2016). Toplumsal hareketler ve yenilik bağlamı: Eleştirel bir teorik konumlandırma. F. Tekin ve E. Tecim (Ed.). *Sosyal Hareketler Çağı* içinde. İstanbul: Açılım Kitap.
- Tekin, F. (2016). Toplumsal hareketlerde bedenin temsili. F. Tekin ve E. Tecim (Ed.). *Sosyal Hareketler Çağı* içinde. İstanbul: Açılım Kitap.
- Toprak, M. (2001). *Küreselleşme ve kriz*. Ankara: Siyasal Kitapevi.
- Touraine, A. (1999). Toplumdan toplumsal harekete. K. Çayır. (Yay. Haz.). *Yeni Sosyal Hareketler* içinde. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Touraine, A. (2007). Bugünün dünyasını anlamak için yeni bir paradigma. (O. Kunal, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tuna, O. D. (2005). Küreselleşme karşıtlığının gelişimi üzerine. C. Karadeli. (Der.). *Küreselleşme ve Alternatif Küreselleşme* içinde. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Türkdoğan, O. (2004). *Sosyal hareketlerin sosyolojisi*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Yılmaz, A. (2004). *İkinci küreselleşme dalgası*. Ankara: Vadi Yayınları.

TESAM Akademi Dergisi

Journal of TESAM Academy

ISSN 2148-2462 / E-ISSN 2458-9217

Political Psychological Factors in the Polarization of Iraqi Politics (2003-2006)¹

Irak Siyasetinin Kutuplaşmasında Politik Psikolojik Faktörler (2003-2006)

Emin SALİHİ

Dr. Öğr. Üyesi,
Nigde Ömer Halisdemir
Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve
Uluslararası İlişkiler Bölümü.
eminsalih@ohu.edu.tr
ORCID: 0000-0003-0074-0407

İtri ATAY

Doktora Öğrencisi,
Universitat Rovira i Virgili, Coğrafya
Bölümü.
itri.atay@estudiants.urv.cat
ORCID: 0000-0002-3570-7458

Cilt / Issue: 9(1), 81-102

Geliş Tarihi: 15.03.2021

Kabul Tarihi: 02.08.2021

Atf: Salih, E., Atay, I. (2021).
Political psychological factors in the
polarization of Iraqi politics (2003-
2006). *Tesam Akademi Dergisi*, 9(1),
81-102. <http://dx.doi.org/10.30626/tesamakademi.897121>.

¹This study includes some parts of
Dr. Emin Salih's Ph.D. thesis titled
"Conflict And Confidence Problem
During Restructuring of Iraqi State
(2003-2012)" under the supervision
of Prof. Dr. Cengiz Çağla at the
Graduate School of Social Sciences at
Yıldız Technical University

Abstract

A new political structuring took place in Iraq after Saddam Hussein's regime. During the democratic transition period, sub-national political movements came to the fore along with the United States (USA). Institutions of the Iraqi state after Saddam Hussein were formed in the 2003-2005 transition period. It is understood today that the structuring formed in that period did not make Iraq successful. Iraq is described as an unstable country. The activities of terrorist organizations and social upheavals show that Iraq is an unstable country. However, in the 2005 elections, a large part of Iraqi society cast their votes for sub-national parties. The study aims to analyze the reasons behind the social support of ethnic parties which do not allow Iraq to be a successful state. Vamık Volkan has demonstrated through his studies that under certain conditions subnational groups are polarized and act in line with their own broad group identity. For this purpose, political psychological concepts were used to understand Iraqi society within the conditions of the period. The data reflecting the political psychological attitudes of Iraqis were collected and the reasons for social polarization and support for ethnic parties were analyzed. This study was concluded that when a new situation arises in a country and sub-national groups feel threatened, they tend to polarize and reflect it on their political behavior.

Keywords: Iraq, Security, Social Polarization, Ethnic Conflict, Political Psychology.

Öz

Saddam Hüseyin rejimi sonrası Irak'ta geçiş döneminde yeni bir siyasi yapılanma oluştu. Demokratikleşmeye geçiş sürecinde, Amerika Birleşik

Devletleri (ABD) tarafından ulus-altı siyasi hareketler ön plana çıkarıldı. Saddam Hüseyin sonrası devlet kurumları 2003-2005 yılları arasında geçiş sürecinde inşa edildi. Söz konusu dönemde oluşan yapılanmanın Irak'ı başarılı kılmadığı günümüzde anlaşılmaktadır. Irak istikrarsız bir ülke olarak tanımlanmaktadır. Terör örgütlerinin faaliyetleri ve toplumsal ayaklanmalar Irak'ın istikrarsız bir ülke olduğunu göstermektedir. Ancak, Irak toplumunun büyük bir çoğunluğu 2005 yılında yapılan ilk seçimde ülkeyi başarısızlığa götüren söz konusu ulus-altı siyasi partilere oy vermiştir. Bu çalışmada, Irak Devleti'ni başarılı kılmayan ulus-altı siyasi partilere verilen toplumsal desteğin sebepleri irdelenmiştir. Vamık Volkan, belli koşullarda ulus-altı grupların kutuplaştığı ve kendi geniş grup kimliği doğrultusunda hareket ettiğini çalışmalarıyla ortaya koymuştur. Bu doğrultuda, politik psikolojik kavramlara başvurularak Irak toplumu dönemin şartları içinde anlamaya çalışılmıştır. Çalışmada, Iraklıların politik psikolojik tutumlarını ölçecek veriler toplanmıştır. Ardından toplumsal kutuplaşma ve ulus-altı partilere desteğin nedenleri analiz edilmiştir. Çalışmada, bir ülkede yeni bir durum ortaya çıktığında ve bu durum ulus-altı gruplarda tehdit hissi uyandırdığında, ulus-altı grupların bu durumu politik davranışlarına yansıtıktıkları sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Irak, Güvenlik, Toplumsal Kutuplaşma, Etnik Çatışma, Politik Psikoloji.

Introduction

After the US invasion of Iraq in 2003, a new political order emerged in Iraq. In the new order, subnational actors came to the fore. The identity-based politics of the new sub-national¹ actors (elites) that emerged in 2003 as a result of the conditions of the period have not been met by Iraqis in recent years. Iraqi voters, who participated in the 2018 elections in Iraq by 44 percent, do not see existing political actors as part of the solution. In particular, Iraqi youth demonstrate their political attitudes with street demonstrations, and these demonstrations have been going on since 2018. Demonstrators draw attention to the insufficiency of basic services such as electricity and water, foreign interventions, corruption scandals, and the insecurity caused by militia forces. These political actions show that they have begun to change Iraqi politics and also indicate the shift from identity-based politics to issue-based politics. In other words, politics based on ethnic identities that are tried to be shown as democracy did not bring the expected prosperity to Iraq. So the question at this point is what kind of motivations were behind Iraqis' support to ethnic parties in the past.

We can ask this question by generalizing it independently from Iraq. "Why do people need to form a political union with their ethnic groups?" Among the theories of ethnicity, primordialism and instrumentalism are prominent in the literature. Primordialists see this as a natural process. According to Clifford Geertz (1996), ethnic identity is given to innate individuals with blood ties, and everyone is born in a community that follows a certain religion, speaks a language and even its dialectic has traditions, and develops behavioral practices (Geertz, 1996, p. 42). The political identities of individuals are also shaped within the group. Instrumentalists say there is no historical continuity in this regard and criticizes the primordialists. For example, the Shi'a and Sunnis in Iraq have not always created separate political organizations. Nevertheless, it is not possible to indicate that Shi'a and Sunnis are in constant conflict in Iraq. The Shiites took part in the state during the Monarchy and Ba'ath governments, which were perceived as Sunni power (Batatu, 1989, pp. 180-184). Even Salih Jabr, who was a Shi'a, was appointed as the Prime Minister of Iraq (Kedourie, 1988, p. 249).

Instrumentalists have targeted group elites as the cause of ethnic

¹ In this study, the term ethnic groups will be used instead of sub-national groups. The term ethnic group can be used for groups that differ in language and religion/sect. For example, even though the conflicts in Northern Ireland stem from sectarian differences, they are considered within the context of ethnic conflicts.

polarization. The elites need the support of large groups to achieve their own political goals. It can also make the group identity instrumentalized to act in its favor. For example, in the 1980s, Serbian leader Slobodan Milosevic attacked the Croats, referring to the past Croatian and Serbian conflicts, to expand his area of power (Jesse and Williams, 2010, p. 12). It has been criticized that the instrumentalist approach ignores the dimension of emotion in individuals about ethnicity and focuses on the orientation of interests and elites to ethnic groups. For example, in some cases, subnational groups pursue their leaders unconditionally, whereas in other cases we can see that it can be the opposite (Varshney, 2009, p. 282). However, we can see that the elites do not change in Iraq but voters' voting behavior is changing and there is a serious decline in the rate of participation in the elections.

Ethnic conflict approaches that examine psychological factors prefer to deal with the individual and society. Psychological approaches advocate the notion that polarization and conflict arise in certain situations. It is seen in many examples that the politicization of ethnic groups and the polarization of the society are not permanent. The desire of individuals to act with the ethnic group arises in "certain" situations. For that reason, answers are sought in some studies in the field of political psychology where individuals act together with the ethnic group. Vamık Volkan (2005) has worked essentially in this area. In this study, the rising ethnic nationalism and polarization in Iraq will be tried to be explained through Volkan's academic works since Volkan focuses on the origins of insecurity and its impact on broad group identity.

The study will try to test the polarization and voter behavior in Iraqi society. First of all, the concepts used by Vamık Volkan will be emphasized to look at the political psychological origin of polarization in Iraqi politics. Secondly, we will try to explain how Volkan explained the processes behind the creation of social polarization. Third of all, the reality of the social traumas that Volkan emphasizes in Iraq will be discussed. At the same time, we will try to explain how a great part of the Iraqi society was traumatized with examples. Afterward, the political system that emerged in Iraq after 2003 and the social insecurity process it generated will be explained and discussed in the next section. Finally, the problematic legacy and the reflection of the failed transition process in Iraqi society will be discussed in the last section. Studies that embody the insecurity and anxiety feelings of the Iraqi society between 2003 and 2006 will be evaluated.

Political Psychological Reasons of Social Polarization

When do subnational groups worry about each other in a country, and their boundaries become thicker and polarized? Vamik Volkan looks for the answer to this question by using political psychology methods. Volkan sees the sense of belonging to groups such as tribes, religions, sects, and races defined as subnational groups, not as good or bad, but as a normal process. A learns from his family who they and others are when he or she gets around 3-4 years old. Hence, your “large group identity” is formed and you share this identity with people you do not know within the same group in this process. Your large group identity includes common geography, language, religion, sect, rituals, symbols, and memories. Thousands and even millions of people who do not know each other define themselves as “us” under the large group identity. In the process of defining the group, it is also determined who is in and outside the group (Volkan and Harris, 1995, pp. 146-150).

According to Volkan, group identity is not something we consciously focus on the flow of our daily lives. It does not defend that individuals live by constantly thinking about their large group identity symbols and rituals. When a new situation arises and one can feel a threat or anxiety over the large group identity and “regression” occurs. “Regression” is a process without thought at its origin. It is a situation seen in every group. During this process, large group identity members were asked “who we are?” questions themselves, and group-specific identity elements are experienced more intensely. For example, we cannot wake up in the morning with a strong feeling of being Syrian, Vietnamese, or American. On the way to our work, even if we see any symbols on the identity of the group, such as a flag, we may not think of belonging to the group.

Vamik Volkan tries to explain when and why the group identity can be important. Volkan likens the group identity to breathing in ordinary times. People constantly breathe to live, but we do not realize that we breathe unless someone reminds us. People give weight to their breathing only when they are concerned. For example, a person cares more about his breathing when is diagnosed with pneumonia or when he is about to choke due to a fire in a closed environment. The group identity is similar and we remember our belonging to this group only when the group is under an attack. Consequently, we recall the emotional bond we have to the group and how much we are similar to the other members (Volkan, 2005, p. 14).

In the decline period, group members recall the identity of their ancestors

who have experienced similar traumas to unconsciously suppress anxiety (Göka and Göral, 2003, p. 91). Thus, according to Volkan, after the feeling of anxiety, our commitment to our sub-national identity increases and we develop new political attitudes. Some of those; loyalty to the leader increases, exclusion of moderate ones within the group, and increased polarization if you have traumatic memories in the past with neighboring communities with which you interact. At the same time, more focus on the differences against the groups that are defined as “others” and much more emphasis on traditions (Volkan, 2005, p. 87).

Volkan comes up with another concept here. If traumatic events experienced by the large group in the past are passed down from generation to generation, it is called “selected traumas”. Hence, one will relive the traumas that are included in the large group identity during the periods when the feeling of anxiety prevails as if they were experienced recently (Volkan, 2014, pp. 24-26). This situation is also called “time collapse”. A psychological concept called “a time collapse” describes trauma and pain experienced hundreds of years ago and the feeling of experiencing it as if it had happened recently. An experience explaining this situation is observed in the ritual repetitions of the pain that occurred as a result of the killing of Ali ibn Abi Talib, centuries ago, by Shiite Muslims (Çevik, 2010, p. 63). Volkan determined that the societies that experienced these processes thickened their boundaries with other societies they lived with. As a result, he stated that social polarization has increased.

Failure of the State, Insecurity and Fear in Iraq

There was no necessity for politicization for all ethnic identities in the world. Therefore, why some ethnic groups become politicized has been the subject of research. When the politicization process of ethnic groups is examined, answers are obtained that psychological factors have an important place. Kurubaş (2008) states that the politicization process of ethnic groups started with the triggering of a feeling of fear within the group. When ethnic groups do not feel secure, they embrace their identity and act on the basis of political goals and ethnic identity (Kurubaş, 2008, p. 20).

Fear deactivates the mind, distancing people from being a consciously moving subject. It brings together people who have similar fears. Fear creates a compromise between group members against the same threat. Because history is filled with examples of societies that are dispersed, enslaved, or dissolved in other people because they could not provide their unity and solidarity in time (Çetin, 2012, pp. 48-75). The traumas

experienced by ethnic groups affect the political- psychological situation of the groups by reproducing themselves in cases where a feeling of fear occurs. In short, the feeling of fear triggers the politicization process of sub-identities.

Another question that needs to be asked at this stage is in which societies and when such collective fears emerge. Fear is most often experienced when it is unclear which danger will come from which side, which is called an anarchy environment. Since social traumas are common in countries with a weak state background, ethnic groups are increasingly concerned about life, culture, and economic security in the case of anarchy.

Security was the most important problem in Iraq after the US invasion. A survey on the most important problems of Iraqis was conducted by Oxford Research International in 2004. Respondents pointed out the lack of security in the country as the biggest problem among the 22 options (BBC News, 2004). The survey concluded that the biggest problem after the security problem is unemployment. In another survey, 94 percent of the respondents stated that Iraq has turned into a more insecure country after the invasion in the survey made by Gallup Poll Company after the invasion (Diamond, 2005, p. 26). The dismissal of the security forces of the state in the process of debasing is the main reason for this situation. The existence of militia forces other than the state's security units, concerns about the unreliability of the state's security units, and the traumas caused by the massacres that all groups have suffered in the past, increase the fear of life safety of Iraqis.

It has to be noted that, militia forces gained more importance with the post-invasion security gap. Kurdish groups have militia forces called Peshmerga. Although Peshmerga is officially linked to the central government, in practice it acts independently according to the command chain of the regional Kurdish administration (Diamond, 2005, p. 170). On the other hand, there are other militia groups apart from Peshmerga such as Bedr Brigade affiliated to the Hekim group and the Mahdi army affiliated to the Sadr group in Iraq. Apart from these, there are approximately 20-30 militia forces, whose numbers vary according to the period and are also connected with leading political movements. It is known that militia forces do not act only for security purposes and occasionally take illegal actions (Abdullah, 2011, p. 127). The inadequacy of the central government's security forces and the fact that the militia forces continue their existence more strongly without sticking to the law causes the security dilemma in Iraqis.

Vamık Volkan states that when there are new anxious developments that can be explained through identities, individuals return to their large group identities. When subnational groups in Iraq return to their large group identities, they recall social traumas. This causes them to draw large group boundaries again with thick lines, which leads to polarization. Subnational groups in Iraq such as Shiites, Kurds, Turkmen, and Assyrians have been massacred in Iraq. The losses of the Shiites in the 1991 uprising came to the fore as the most concrete trauma of the Shiite society with the fall of the regime after 2003. Mass graves opened during this period have become the symbol of victimization of the Shiites. Mass graves opened in the south of Iraq led to the renewal of the suffering experienced at that time. The painful feelings of that period were re-experienced in the Shi'a society after the invasion, along with television programs, conferences, and memorials (Haddad, 2011, p. 163). The suffering experienced during the uprising was reduced to the sectarian ground in this process and turned into social trauma for the Shiites.

An air attack was carried out on March 16, 1998, in Halabja and chemical weapons were used. This attack on civilians had a traumatic effect on the Kurds to be exemplary by order of Saddam Hussein. Today, the pain of the period has been kept alive with many museums, sculptures, and academic studies. Even those who survived the attack due to the usage of chemical weapons in the attack on Halabja are experiencing various health problems today. One of them, Aras Abid Ekrem, stated in an interview with Chicago Tribune that he had health problems, but the most permanent wound was psychological traumas caused by the attack (Inanç and Özel, 2006, pp. 99-102). Representing the third largest ethnic group in Iraq, Turkmen were also exposed to massacres. Turkmen, who constitute an important population of Kirkuk, decreased the trust in other groups and especially Kurds due to the massacre they suffered on 14 July 1959. Turkmen blamed the nationalist Kurds, acting together with the Iraqi Communist Party, for this massacre, in which they lost their leading leaders. As Prof. Suphi Saatçi stated, Turkmen do not trust the Kurds because of the traumatic effects of the 1959 Massacre on the Turkmen society (Hasasu, 2014). This issue will be discussed in more detail as a case in the last section.

On the other hand, Assyrians in Iraq were also exposed to violence during the Baath regime as well as in the post-2003 period. As it can be seen in the examples of Kurds and Turkmen, during the Baath regime, Assyrians and other Christian minorities were also considered as parts

of a homogeneous nation since they were forced to assimilation through “Arabization” and “Baathist” policies. Although the Assyrians wanted to continue their existence as one of the ancient indigenous peoples of Iraq, they gradually lost their identities with the rigorous policies of the administration (Georgis, 2017, pp. 77-81). Therefore, the Assyrians saw the US Invasion in 2003 as a chance to revive their identity at first, but the violent events that emerged later turned into a versatile trauma upon them.

These violent events led Assyrians to remember Simile Massacre which is a social trauma among Assyrians that passed from generation to generation. Simile Massacre was a massacre committed by the armed forces of the Kingdom of Iraq led by Bakr Sidqi during a campaign systematically targeting the Assyrians of northern Iraq in August 1933. The phrase is used to describe not only the massacre in Simele but also the killing rampage that took place among 63 Assyrian villages in Northern Iraq (Dohuk and Mosul districts) that led to the deaths of between 600 and 3,000 Assyrians (Zubaida, 2004, pp. 363-382). As a result, it can be observed that the remaining Assyrians and other Christian minorities are still experiencing similar traumas and they have certain mistrust against the central government since the central government cannot totally provide their security in Iraq.

Meanwhile, in the post-2003 period, with the prevalence of the Shi’a elite in the governments, the Sunni’s rhetoric and social traumas increased. It has been seen from the discourses on the official television channel of the state, which is a propaganda tool, that the state has lost its neutrality in the direction of the Shiites. The state’s official TV channel al-Iraqiya used the term “terrorist” for Sunni warriors but “militia” for Shiite warriors during the civil war (Haddad, 2014, p. 99). Apart from this, the adoption of the approach of “All Sunnis are guilty until proven guilty” in the post-invasion bailing process has damaged the trust link between the state and the Sunni section (Wing, 2013).

Iraq after 2003 and Problems

This section will focus on three issues that explain the “new situation” of Iraq. The first is the invasion process of Iraq. The second is that insecurity becomes the biggest problem in society due to the unpreparedness and depolarization policies in the invasion process. America’s decision created the conditions for chaos and a wholly sectarian atmosphere in Iraq (Abdullah, 2006, p. 88). Finally, sharing the new Iraqi Interim Government by sub-state groups and laying the foundations for the

new Iraqi policy.

The decision and process of the US to invade Iraq directly affected the process of restructuring Iraq later. The invasion of Iraq without the support of both the domestic and international public opinion of the US has restricted the post-invasion movement area. Apart from that, the invasion process cannot be said to be successful. In the coming years after the invasion, the US officials stated that the invasion of Iraq without taking sufficient precautions and proper planning in the memoirs and their statements caused anarchy in Iraq. The state's dysfunction and anarchy situation enabled local ethnic leaders to institutionalize as new elites in Iraq. Local leaders, who emphasized the continuity of the national union and were fed from the conflict instead of the national elite prone to cooperation, were more effective in the restructuring process.

The US and Coalition Forces did not have a legal basis for the invasion of Iraq, as well as a viable management plan for post-invasion. This situation had a direct impact on post-invasion Iraq's restructuring process. First of all, Coalition Forces failed at the first stage in maintaining order in Baghdad. In other words, the Coalition Forces could not resolve the post-invasion authority gap. Because it was insufficient about the military capabilities required to provide authority during the invasion process. The negative consequences of the operation with at least 500,000 troops with 173,000 troops and the subsequent reduction of the number of troops to 139,000 could not escape being overshadowed by more important issues in the country (Dodge, 2012, p. 37).

The USA, especially in Vietnam, has an experience that can see the possibility of things not going well in cross-border military operations. The views of Casper Weinberger and Colin Powell on this issue are important and these views are called the Weinberger-Powell Doctrine. Weinberger, who was the Defense Minister during the Ronald Reagan era, explained in six articles under which conditions and how a transnational military operation could be successful (Record, 2007, p. 81). Powell was serving as the Chairman of the Joint Chiefs of Staff during Operation Desert Storm (US military action against Iraq after Iraq's invasion of Kuwait) in 1991. Powell wrote an article for Foreign Affairs in which he cautioned his audience against repeating the mistakes of Vietnam in the former Yugoslavia (Record, 2007, p. 83). The Weinberger-Powell Doctrine covers issues such as the pre-military operation, the operation process, the creation of a new administration in the intervened country, the support of the US public to the military operation, and the US leaving

the country in which it intervened when necessary. Due to his military experience, mainly in Vietnam, US Secretary of State Powell expressed his views before and after the war that the existing military capacity was insufficient to control 25 million Iraqis. Moreover, he did not have the idea that a stable democracy could exist in Iraq after the military operation (Record, 2007, p. 86). In a meeting with President Bush, Powell likened Iraq to a crystal glass and said, "If you strike a blow to Iraq, you will shatter it and anarchy will occur in the country" (Bowen, 2009, p. 3).

George Bush stated that a free country to be created in Iraq, in the heart of the Middle East, will be the turning point for a global democratic revolution (Diamond, 2005, p. 12). In other words, fighting against authoritarian structures such as the Taliban and Saddam Hussein regimes had become a target of the US's National Defense Strategy. The US and Coalition Forces invaded Iraq in March 2003, claiming that weapons of mass destruction exist. The Coalition Forces launched the war on 20 March with the attacks of the air force. Then, on April 9-10, ground forces advanced to Baghdad without encountering any resistance. Thus, the USA gained control over Iraq in a very short time. The USA administration announced on May 1, 2003, that it had gained control in Iraq (Ari, 2004, pp. 607-609). It is important to note that although the US captured Baghdad in a short time, it took time to rule over Western Iraq.

After the US invasion of Iraq, there were problems with the internal security of Iraq. Two factors stand out among the reasons for the internal problems related to the internal security of Iraq. Firstly, after Saddam Hussein left, the dissolution of the security and intelligence units opened up even greater opportunities for those who wanted to create chaos inside. Dismissed officers also became part of the chaos (Thompson, 2015). Secondly, invading Iraq with insufficient military capacity. Insufficient military capacity led to the inability to control Iraqi border regions after the invasion. Armed groups from other countries are one of the important causes of chaos and violence in Iraq after 2003 since the borders cannot be controlled. According to Abdullah, the fact that the borders were uncontrolled led to the fact that all states with a secret agenda regarding Iraq, as well as terrorist organizations, transferred arms to Iraq and increased conflicts in Iraq (Abdullah, 2011, p. 99). Another important issue caused by insufficient military capacity is that gang and local militia forces increased their effectiveness in different parts of the country during this period. Such security problems have profoundly affected the socio-psychological state of Iraqis and shaped their post-2003 political tendencies. Due to the absence of the state and

order, local armed organizations that performed the functions of the state, especially security, gained power. Coalition Forces have not been successful in issues such as authority, order, and stability that they had to build before a democratic system in Iraq due to their insufficient military capacity (Marr, 2012, pp. 260-263).

The fact that the invasion is against international law has had a direct impact on the US's policies and process of establishing order in Iraq. In this process, the USA needed the support of the United Nations (UN) again to get out of the invasion situation, overcome the difficulties in Iraq, and regain international support. The road map drawn by the UN is built on creating a temporary administration and transferring sovereignty to Iraqis without building a healthy order and stable environment in Iraq (Allawi, 2007, pp. 105-106). The US administration, without establishing an institutional state structure and improving structural problems in Iraq, has attempted to organize the political process within the framework of primary identities and handed over the political institution to Iraqi politicians prone to conflict. This situation led to negative consequences in terms of the unity and political stability of the country in a short time.

Coalitional Provisional Authority was created to ensure the transition process. American diplomat Paul Bremer was appointed as the head of the Provisional Coalition Administration. Bremer made important moves to determine Iraqi politics in the new process. The first one is the process of the removal of former Baathist members of the Baath Party from their duties, called "De-Ba'athification", and then the Interim Governing Council was created under the Coalitional Provisional Authority. The de-Ba'athification Commission set to work eliminating the jobs of 30,000 to 50,000 people (Abdullah, 2006, p. 98). As a result of the removal, the central state bureaucracy during the Ba'ath era was completely liquidated together with law enforcement officers in Iraq. This practice led to the formation of a security vacuum in Iraq and the importance of militia forces. During the appointment of Temporary Council members within the framework of Bremer's other activity, as mentioned above, their ethnic, religious, and sectarian identities were taken into account. Accordingly, the 25-person council consisted of 13 Shiite, 5 Sunni, 5 Kurdish, 1 Turkmen, and 1 Christian (Assyrian) member. The profile of the new management members has shown that Iraqi politics will be shaped by ethnic and sectarian identities (Trip, 2007, p. 284).

The religious leader Ayatollah Ali al-Sistani, whose name is considered important in Iraq, wanted the constitution to be made by the Iraqis, not

the USA (Cole, 2006, pp. 10-11). After the Interim Governing Council, on January 30, 2005, a provisional assembly was elected to establish the constitution. In this election, Iraqis gave their votes to ethnic parties. Therefore, the constitutional negotiations proceeded in this line. However, the Iraqi Constitution was not prepared after long negotiations. The Constitution in Iraq was prepared in a few weeks in 2005 and presented to the public for approval. For comparison, the constitutional negotiations in Tunisia recently took two years. The negotiations that started in Iraq in May 2005 ended in August and were presented to the referendum. The US administration assumed that sections that were missing in the constitution would complete new legislation over time. However, ethnic parties with a lack of negotiation experience in compromise could not complete the missing parts in the constitution (Musing on Iraq, 2014). As a result of the suspect counts, the constitution was approved and went to the election again to determine the Iraqi administration. As a result of the election, the parties representing sub-national identities received 92 percent of the total votes (Abdullah, 2006, p. 111). With these results, it was observed that polarization increased in society. The transition process after the Saddam regime in Iraq was not very healthy. As a result of this process, ethnic parties fed from the conflict dominated Iraqi politics and there was not a strong constitution to stop them.

Lack of Confidence in Iraq and Its Reflection on Political Behavior

The fall of Saddam Hussein's regime led to dramatic changes in Iraq, and politics, as well as elections, came back to the lives of Iraqis after many years of authoritarian Baathist regime. Nevertheless, it did not take so long for the social traumas to be remembered, and months after the fall of the Saddam Hussein regime, insecurity had become a primary concern for many Iraqis (Fontan, 2007, p. 217). As a consequence, we aim to focus on the polls and elections that were held between 2003 and 2005 to have a deeper understanding of the lack of confidence among different groups and its reflection on political behavior in Iraq. However, first of all, interviews with Iraqi Turkmens will be mentioned to show the link between traumas and insecurity.

Vamik Volkan stated that past traumas have revealed the feeling of insecurity. Turkmens are one of the communities subjected to the massacre in Iraq. Tunahan Hazır has researched the origins and the details of the 1959 massacre using the oral history method. He has conducted in-depth interviews with ten people that witnessed the massacre and he has presented this data on the trauma caused by the massacre in his

work (Hazır, 2020). In the study, the witnesses were asked about the transfer of memories of the massacre from generation to generation and all of the witnesses stated that the process and feelings of the massacre were passed on to the next generations (Hazır, 2020, pp. 78-82). Another question was asked whether there was a feeling of distrust towards the Kurds because of the massacre. All of the witnesses expressed a feeling of insecurity (Hazır, 2020, pp. 76-78). In this sense, as Volkan has stated, it is also seen in the Turkmen example that there is a link between trauma and insecurity.

The remnants of the Baathist regime were alive in 2003-2004, and strong polarization showed itself quickly, due to xenophobia and existing demagogues in the society. As Inglehart et al. (2006) underlined, existential insecurity is permeable to xenophobia and strong-in group solidarity (Inglehart, Moaddel and Tessler, 2006, p. 495). As a result, mass fears which are directly linked to strong-in group solidarity led to polarization and then to insecurity in Iraq. According to a survey that was conducted in 2004 by World Values Surveys, the Iraqi public showed higher levels of intolerance of foreigners than any other 80 societies that have been part of the survey (Inglehart et al., 2006, p. 496).

The polarization and negative sentiments among groups affected political behavior in Iraq as well as parliamentary elections in January 2005 which were held to create an assembly to write a new constitution. Strong-in group solidarity was manifested by high levels of national pride as well as extremely high levels of solidarity with one's ethnic group within Iraq as Inglehart et al. underlined (Inglehart et al., 2006, p. 496). Consequently, the elections showed the levels of polarization and distrust among groups, and low turnout amongst Sunni Arabs threatened the legitimacy of the elections, with voter turnout as low as 2% in Al Anbar Governorate (Lemieux, 2011, pp. 32-52). At the same time, parliamentary elections' legitimacy affected by violence as well since more than 100 armed attacks on polling places took place. These attacks resulted in 44 deaths and insecurity became the top issue in Iraq and led to politics based on ethnic parties (Lemieux, 2011, pp. 32-52). In order to understand the whole situation more deeply, we believe that it is a necessity to look at the polls that were conducted after the January 2005 elections.

There were two detailed surveys which were conducted by International Republican Institute after the January 2005 elections and before the December 2005 elections in Iraq. The first survey was conducted from

April 10 – April 20, 2005, with 2,705 valid interviewees in 15 of 18 governorates, excluding Dohuk, Ramadi, and Mosul for security reasons (International Republican Institute, 2005(a)). Interviewees were asked a variety of questions related to economic, social, and political matters in Iraq. One of these questions was related to Iraq's future direction and %52 of the respondents saw insecurity and violence as the main reasons for Iraq to have a wrong future (International Republican Institute (a), 2005).

Another question in this survey was related to identities and interviewees were asked whether their ethnic group, their tribe, their religion, or their country strongly identify them. According to survey results, %51 of Iraqi Arabs responded that their country strongly identifies themselves (International Republican Institute, 2005(a)). Nevertheless, the results showed that Iraqi Kurds had different perceptions compared to Iraqi Arabs. Iraqi Kurds believed that their ethnic group and their tribe strongly identify them and almost %47 of them responded to the survey in this way (International Republican Institute, 2005(a)).

The second survey was conducted from November 1 – November 11, 2005, with 2,725 valid interviewees in 17 of 18 governorates, excluding Al Anbar / Ramadi for security reasons (International Republican Institute, 2005(a)). Hence, this survey was relatively more representative compared to the previous one that was conducted in April 2005 since it excluded major governorates of Dohuk and Mosul in Northern Iraq. The structure of the survey was similar to the previous one and interviewees were asked a variety of questions related to economic, social, and political matters in Iraq. Nevertheless, this time the answers of the respondents were distributed according to their geographical locations. As a matter of fact, this survey was able to show the perceptions more clearly compared to the one in April 2005.

The same question which was related to the future direction of Iraq was again asked the interviewees in this survey. According to survey results, %79 of the respondents that were located in Northern Iraq (Kurdish populated areas) believe that Iraq was going in the right direction and at the same time, %66 of the respondents that were located in Southern Iraq (Shi'a Arab populated areas) gave a same positive response to the question (International Republican Institute, 2005(b)). However, the perceptions of the respondents that were located in Central Iraq (Sunni Arab populated areas) were quite different.

According to survey results, %55 of respondents that were located in Central Iraq said that Iraq was going in the wrong direction and in

addition to this, %80 of respondents who were Sunni Arabs that were located in Northern Iraq responded the same answer (International Republican Institute, 2005(b)). Hence, these results show us that there were clear differences in the perceptions among different groups in Iraq, and in fact, this was an indicator of polarization in the society. In addition to this question, interviewees were asked about the main issues in Iraq which had an impact on their daily lives in Iraq. According to survey results, %55 respondents mentioned insecurity as their main concern which affected their daily lives in Iraq (International Republican Institute, 2005(b)). This was followed by unemployment and high prices/low wages as the other issues that had an impact on respondents' daily lives in Iraq.

Hence, these responses show that insecurity increased from April 2005 until November 2005 and it started to have more impact on the daily lives of Iraqis. Furthermore, interviewees were asked whether the new constitution represents them or not. The results were varied but some indicators showed that representation was geographically uneven distributed. As an example, %46 interviewees in Salahaddin Governorate responded that the new constitution represents the will of only certain ethnic and religious groups whereas %85 interviewees in Babil Governorate responded that the new constitution does not represent the will of the Iraqi people at all and %79 interviewees in Ninewa Governorate responded that the new constitution represents the will of only certain ethnic and religious groups (International Republican Institute, 2005(b)).

It has to be noted that, all of these three governorates have a significant Sunni Arab population. However, one can notice that the answers were way different in the governorates which have a significant Shi'a Arab or Kurdish population. As an example, %98 of the respondents in Erbil Governorate and %74 of the respondents in Basra Governorate said that the new constitution represents the will of the Iraqi people (International Republican Institute, 2005(b)). For that reason, one can notice that the new constitution was not appreciated by all the groups in Iraq and it had led to even more polarization in Iraq. Though Iraqis went to parliamentary elections within a polarized environment and we will analyze the election results of December 2005, below.

The Parliamentary Election in Iraq was held in December 2005 and election results showed clear polarization among groups since ethnic parties won the majority of the seats. Ethnic and sectarian parties dominated the Iraqi

Parliamentary Elections and these parties won 250 of 275 seats in the parliament. United Iraqi Alliance (UIA) won 128 of 275 seats with %41.2 of all votes and UIA received the majority of the votes from Southern Iraq where Shi'a Arabs are populated (Iraq Officials, 2006). On the other hand, the Democratic Patriotic Alliance of Kurdistan (DPAK) won 53 of 275 of the seats with %21.7 of the all votes and DPAK received the majority of the votes from Northern Iraq where Kurds are populated and the Iraqi Accord Front won 44 of 275 of the seats with %15.1 of the all votes and Iraqi Accord Front received the majority of the votes from Central Iraq where Sunni Arabs are populated (Iraq Officials, 2006).

Conclusion: Lessons from Iraq

The first election in which the current political actors (political parties) were selected was the 2005 election in Iraq. Today, Iraqi youth are not satisfied with the current political structure and they express their dissatisfaction through street demonstrations. Although the current political system has been consolidated since 2005, the people today show that they are not satisfied with this system with street demonstrations. Protestors are chanting slogans which are criticizing ethnic and sectarian politics. The fact that the turnout in the Iraqi national elections held in 2018 was below 50 percent is also perceived as a reaction to the current system. For that reason, this study aims to examine the factors that determined voter behavior in 2005.

We have used Vamik Volkan's theoretical works in this study since he focuses on the reasons behind ethnic groups' solidarity. Volkan concludes that when ethnic groups are concerned, they act together. The Invasion of Iraq caused the state to collapse and led anarchy to appear suddenly. It has to be noted that an insecure environment that is developed in the vacuum after an authoritarian government's collapse can trigger conflicts and negatively affect the restructuring of the state. This kind of result has been seen with the collapse of the state in Iraq. The new actors who made politics with confidence in ethnic, sectarian and tribal ties became the new actors of the transition to democracy. These actors were giving priority to building their own communities instead of healthily rebuilding the state and they led to a competition among ethnic and sectarian groups in the transition process, which worried Iraqi people.

In the last part of the study, data on the causes and existence of social polarization are presented. Tunahan Hazır examined the effect of the traumatic social memories of Iraqi Turkmens on their current political attitudes by interview method. In his study, it was concluded that Iraqi

Turkmen did not trust the rest of the society, especially the Kurds. The result obtained in this study is thought to be generalizable to the entire Iraqi society. Because, as explained in the study, all communities in Iraq have traumatic memories. The effects of this situation on post-occupation Iraqi politics are also important. The biggest reason for these actors to gain power in society is the feeling of fear that occurs in society. As we have discussed above, it was observed that there was a sense of fear and insecurity in the society in the polls that were conducted before 2005. In the study of Inglehart, Moaddel and Tessler, it has been revealed by numbers that in-group solidarity is high in Iraqi society and that outsiders are not tolerated.

Two surveys conducted by the International Republican Institute were used in the study. In these studies, the political thoughts of Iraqi society were tried to be obtained. In both surveys, questions were asked in the context of what the society saw as a problem and their perspectives on the new constitution. In the study, the differences in political thoughts between Iraqi cities were revealed. The differences in the approach of Iraqis from different identities to the events were analyzed with the survey results. Accordingly, the sharp polarization in the society was tried to be shown with the survey results.

Finally, the results of the December 2005 national elections were evaluated in the study. In the election, the lists representing a certain social identity, instead of the lists that made politics with national identity, were put forward with numbers that were supported by the society. Vamik Volkan's theory, the post-2003 political conjuncture in Iraq, and the results obtained in social studies provide us the following conclusion regarding the reason behind the voter behavior; Iraqi citizens did not make their choices considering the election programs of the parties in the election processes instead Iraqis voted their fears in the elections.

Declaration

In all processes of the article, TESAM's research and publication ethics principles were followed.

There is no potential conflict of interest in this study.

The authors declared that this study has received no financial support.

1st author 70%, 2nd the author contributed 30%.

References

Abdullah, C. (2011). *E1-Irak Beyn El-Tahrir and El-Tedmir: İhtilal El-Irak Bidun Muafaka Meclis El-Emn*. London: Dar el-Hikme.

Abdullah, T. A. J. (2006). *Dictatorship, imperialism and chaos: Iraq since 1989*. New York: Zed Books.

Allawi, A. A. (2007). *The occupation of Iraq: Winning the war, losing the peace*. New Haven: Yale University Press.

Arı, T. (2004). *Geçmişten günümüze Orta Doğu siyaset, savaş ve diplomasi*. İstanbul: Alfa Yayınları.

Batatu, H. (1989). *The old social classes and the revolutionary movements of Iraq: A study of Iraq's old landed and commercial classes and of its communists, Ba'thists and free officers*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.

BBC News. (2004, 16 March). National Survey of Iraq February 2004. Accessed: 22.06.2020, http://www.bbc.co.uk/pressoffice/pressreleases/stories/2004/03_march/16/iraq_polls.shtml.

Bowen, Jr. S. W. (2009). *Hard Lessons: The Iraq reconstruction experience*. Washington, D.C.: CreateSpace Independent Publishing Platform.

Cole, J. R. I. (2006). *The Ayatollahs and democracy in Iraq*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Çetin, H. (2010). *Korku siyaseti ve siyaset korkusu*. İstanbul: İletişim.

Çevik, A. (2010). *Politik psikoloji*. Ankara: Dost Kitabevi.

Diamond, L. (2005). *Squandered victory: The American occupation and the bungled effort to bring democracy to Iraq*. New York: Times Books.

Dodge, T. and International Institute for Strategic Studies. (2012). *Iraq: From war to a new authoritarianism*. London: Routledge.

Geertz, C. (1996) "Primordial Ties", In J. Hutchinson and A. Smith (Eds). *Ethnicity* (pp. 40-45). New York: Oxford University Press.

Georgis, M. (2017). Nation and identity construction in Modern Iraq: (Re)Inserting the Assyrians, in Hamdon, Evelyn et al. (Eds.), *Unsettling Colonial Modernity in Islamicate Contexts* (pp. 67-87). Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.

Haddad, F. (2014). Sectarian relations and Sunni identity in post-civil war Iraq, in Laurence Potter (Eds.), *Sectarian Politics in the Persian Gulf* (pp. 67-115). New York: Oxford University Press.

Haddad, F. (2011). *Sectarianism in Iraq: Antagonistic visions of unity*. New York: Columbia University Press.

Hasasu, C. (2014). *Türkmenlerin 14 Temmuz travması*. Accessed: 15.10.2020, <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/turkmenlerin-14-temmuz-travmasi>.

Hazır, T. (2020). Tanıkların gözüyle 14 Temmuz 1959 Kerkük Katliamı (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Niğde).

Inanç, Z. and Özel, Ç. (2006). *Dünya basınında Irak (2003-2005)*, İstanbul: Doz Basım Yayın.

Inglehart, R., Moaddel, M. and Tessler, M. (2006). Xenophobia and in-group solidarity in Iraq: A natural experiment on the impact of insecurity. *Perspectives on Politics*, 4(3), 495-505.

International Republican Institute. (2005a). *Survey of Iraqi public opinion April 11-April 20, 2005*. Accessed: 20.10.2020, <https://www.iri.org/sites/default/files/2005-05-05-Iraq-Poll-April-April.pdf>.

International Republican Institute. (2005b). *Survey of Iraqi public opinion November 1-November 11, 2005*. Accessed: 20.10.2020, <https://www.iri.org/sites/default/files/2005-11-23-Iraq%20poll%20Nov%20Nov.pdf>.

CNN International Website. (2006). Iraq officials: Shiite-led alliance wins election. Accessed: 10.06.2020, <https://edition.cnn.com/2006/WORLD/meast/01/20/iraq.main/index.html>.

Kedourie, E. (1988). Anti-Shiism in Iraq under the Monarchy, *Middle Eastern Studies*, 24(2), 249–253.

Kurubaş, E. (2008). Etnik sorunlar: Ulus-Devlet ve etnik gruplar arasındaki varoluşsal ilişki. *Doğu Batı: Düşünce Dergisi*, 44, 11-41.

Lemieux, M. (2011). Iraq's conflicted transition to democracy: analyzing elections in a violent society, In David Gillies (Eds), *Elections in dangerous places: Democracy and the paradoxes of peacebuilding* (pp. 32-53), Montreal: McGill-Queen's Press.

Marr, P. (2012). *The Modern history of Iraq*. Boulder, CO: Westview Press.

Musings on Iraq website. (2014). *How faults with Iraq's constitution undermines the country "Interview with Constitutional Scholar Zaid Al-Ali"*. Accessed: 30.07.2020, <http://musingsoniraq.blogspot.com/2014/02/how-faults-with-iraq-constitution.html>.

Neal, G. and Williams, K. (2010). *Ethnic conflict: A systematic approach to cases of conflict*. Washington, D.C.: CQ Press.

Record, J. (Fall 2007). Back to the Weinberger-Powell Doctrine?. *Strategic Studies Quarterly*, 1(1), 79-95.

Thompson, M. (2015). How disbanding the Iraqi army fueled ISIS, *Time*. Accessed: 03.06.2021, <https://time.com/3900753/isis-iraq-syria-army-united-states-military/>.

Tripp, C. (2007). *A history of Iraq*. New York: Cambridge University Press.

Varshney, A. (2009). Ethnicity and ethnic conflict, In C. Boix and S. C. Stokes (Eds), *The Oxford handbook of comparative politics* (pp. 274-297), Oxford; New York: Oxford University Press.

Volkan, V. D. (2005). *Körü körüne inanç: Kriz ve terör dönemlerinde geniş gruplar ve liderleri*. İstanbul: Okuyan Us.

Volkan, V. D. (2014). *Psychoanalysis, international relations, and diplomacy: A sourcebook on large-group psychology*. London: Karnac.

Volkan, V. D. and Harris, M. (1995). The psychodynamics of ethnic terrorism, *International Journal on Group Rights*, 3(2), 145-159.

Musings on Iraq Website. (2013). *Sunni identity politics in Iraq after 2003*. Accessed: 05.05.2020, <http://musingsoniraq.blogspot.com.tr/2013/12/sunni-identity-politics-in-iraq-after.html>.

Zubaida, S. (2004). Contested nations: Iraq and the Assyrians, *Nations and Nationalism*, 6(3), 363-382.

TESAM Akademi Dergisi

Journal of TESAM Academy

ISSN 2148-2462 / E-ISSN 2458-9217

İslami Duyarlılık Portföy Performansını Etkiler Mi? İslami Hisse Senedi Yatırımlarına Farklı Bir Bakış Açısı

*Does Islamic Sensitivity Affect Portfolio Performance? A Different Perspective on
Islamic Equity Investments*

Fatih GÜÇLÜ

Dr. Öğr. Üyesi,
Karabük Üniversitesi, İşletme
Fakültesi, İşletme Bölümü.
fatihguclu@karabuk.edu.tr
ORCID: 0000-0002-1007-4594

Cilt / Issue: 9(1), 105-128

Geliş Tarihi: 22.09.2021

Kabul Tarihi: 10.01.2022

Atf: Güçlü, F. (2022). İslami
duyarlılık portföy performansını
etkiler mi? İslami hisse senedi
yatırımlarına farklı bir bakış açısı.
Tesam Akademi Dergisi, 9(1), 105-
128. [http://dx.doi.org/10.30626/
tesamakademi.1022807](http://dx.doi.org/10.30626/tesamakademi.1022807).

Öz

Bu çalışmanın amacı, finansal oranlar açısından İslami kurallara daha uygun hisse senetlerinden oluşan hisse senedi portföyünün performansının, Katılım 50 Endeksi (KAT50) ile karşılaştırılmasıdır. Bu doğrultuda, Borsa İstanbul'da (BIST) işlem gören ve hem faaliyet alanı hem de finansal oranlar bakımından filtreleme kriterlerini karşılayan 50 hisse senedi ile piyasa değeri ağırlıklı ve eşit ağırlıklı iki portföy oluşturulmuştur. Örneklem dönemi, Temmuz 2014 – Ekim 2021 olarak belirlenmiştir. Performans ölçümünde Sermaye Varlıkları Fiyatlama Modeli (SVFM) ve risk ayarlı performans ölçüm yöntemleri içerisinde Sharpe Oranı, Treynor Oranı, M2 Ölçütü ve Bilgi Oranı kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre Portföy 1 en düşük sistematik riske (β katsayısı) sahiptir. Risk ayarlı performans ölçüm yöntemlerine göre Portföy 2'nin en başarılı portföy olduğu tespit edilmiştir. Portföy 1'in performansı ise hem Portföy 2'ye hem de KAT50'ye göre daha düşüktür. Çalışmanın sonuçları, filtrelemede kullanılan eşik değerlerin düşük olması ilkesi temel alınarak yapılan bir İslami hisse senedi yatırımının, başarılı bir risk-getiri performansı sunabileceğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslami Finans, İslami Hisse Senedi Piyasaları, Portföy Yönetimi, Sermaye Varlıkları Fiyatlama Modeli.

Abstract

The aim of this study is to compare the performance of the stock portfolio, which consists of stocks that more comply with Islamic rules in terms of financial ratios, with the Participation 50 Index (KAT50). In this direction, two portfolios, market value-weighted and equally weighted, were created with 50 stocks traded on the Borsa İstanbul (BIST) and meeting

the criteria in terms of both business activity and financial ratios. The sampling period was determined as July 2014 – October 2021 Capital Asset Pricing Model (CAPM) and risk adjusted performance measurement methods which are Sharpe Ratio, Treynor Ratio, M2 Measurement and Information Ratio were used to evaluate performance. The analysis shows that Portfolio 1 has the lowest systematic risk (β). Portfolio 2 performed better than others according to risk-adjusted performance measurement methods. Performance of Portfolio 1 was lower than both Portfolio 2 and KAT50. The results of the study reveal that an Islamic stock investment based on the principle of low threshold values used in screening can offer a successful risk-return performance.

Keywords: Islamic Finance, Islamic Stock Markets, Portfolio Management, Capital Asset Pricing Model.

Extended Abstract

In the context of Islamic finance, investments should be away from interest, excessive uncertainty and excessive risk. Besides, stocks and/or organizations core business activities should not be related to prohibited activities by Islam. In addition, Islamic financial instruments should be based on risk sharing and transactions should be carried out on a partnership basis. The implementation of the aforementioned Islamic rules in stock markets is provided through Islamic stock indices. These firms which are included in the Islamic stock indices released by various index providers, must meet certain criteria in order to involve and remain in the index. Although there are some small differences between them, the screening criteria of all index providers are almost similar. In order for firms to be included in the indices, first of all, interest-bearing banking-insurance, production of alcohol, tobacco, pork products, etc., which is prohibited by Islam should not operate in these business fields. Screens for Islamic compliance also have financial ratios screening. At this point, the threshold values used by different index providers for financial ratios may vary. Considering the screening criteria of the Participation 50 (KAT50) index, the ratio of the total interest-bearing loans of the firms to the market value of the firm and the ratio of the interest-bearing cash and securities to the market value of the firm must be less than 33%. Besides, it is appealed that the income of the firms from the prohibited business areas should not exceed 5% of their total income. Firms that meet the mentioned screening criteria are included in the index. In order for firms to remain

in the index, their compliance with the screening criteria should continue in the assessments made every 3 months.

The purpose of this study is to compare the performance of the stock portfolio, which consists of stocks that have more compliance with Islamic rules in terms of financial ratios, with the Islamic stock index. Stocks in portfolios are determined according to the criterion of having the lowest financial ratios. Financial ratio values were gathered from report titled “Compliance with the Participation Index Criteria of Firms as of October 1, 2021 and their Purification Rates”, which includes the results of the fourth quarter review of 2021, published by Bizim Menkul Değerler for the Participation Index. While selecting the stocks included in the portfolios among 200 stocks that are qualified in the report, a ranking was made by taking the average of the mentioned ratios, since no hierarchy is specified between filtering ratios by the TKBB standard. According to the ranking, 50 firms with the lowest average ratio and traded in the stock market since July 2014, the date of publication of the Participation 50 Index, have been included in the portfolios. Although the two portfolios created contain the same stocks, there are differences between them in terms of weights. The first portfolio (Portfolio 1) is a market cap weighted portfolio, while the second portfolio (Portfolio 2) is an equal weighted portfolio. In the analysis, Borsa İstanbul 100 Index (BIST100) was used to represent the market, and the 2-year benchmark treasury bond interest rate was used as the risk-free interest rate. Monthly closing prices of indices and stocks and interest rates were obtained from the Thomson Reuters Eikon database. The sampling period is from July 2014 to October 2021. Risk and return characteristics of the portfolios and KAT50 were examined within the context of the Capital Asset Pricing Model (CAPM). In this context, first of all, the systematic risks (β - beta) of the portfolios and KAT50 and the α coefficients called Jensen (1968) alpha (α) were calculated. Apart from Jensen α coefficient, Sharpe Ratio, Treynor Ratio, Modigliani-Modigliani (M^2) Measurement and Information Ratio, which are called risk-adjusted performance measurement methods in the literature, were used to measure performance.

According to the results of the analysis, the portfolio with the lowest systematic risk is Portfolio 1, which is a market value weighted portfolio. Only the Jensen α coefficient of KAT50 was found to be statistically significant and positive. Portfolio 2 is the most successful portfolio according to risk-adjusted performance measurement methods. The results of the study reveal that an Islamic stock investment based on the principle of low threshold values used in filtering can offer a successful

risk-return performance. This result shows that investors can make a more religiously compatible stock investment, not only limited to stocks in Islamic stock indices. In terms of index providers and advisory boards, it can be a motivation to create alternative indices with lower threshold values.

Giriş

İslami finansa artan ilginin bir yansıması olarak, İslami bankacılık (katılım bankacılığı) dışındaki diğer İslami finans araçlarına olan ilgi ve farkındalık da gün geçtikçe artmaktadır. Bu noktada sukuk (kira sertifikaları), İslami yatırım fonları ve İslami hisse senedi endeksleri gibi araçlar, dini hassasiyete sahip yatırımcıların katılım bankaları haricinde tasarruflarını değerlendirebilecekleri yatırım alternatifleri olarak varlık göstermektedir.

Temelinde faiz/ribâ yasağı, garar (aşırı belirsizlik) yasağı ve meysir (kumar) yasağı olan İslami finans yatırımlarının, bu yasakların yanı sıra risk paylaşımı, kâr-zarar ortaklığı ve İslam'ın meşru gördüğü alanlarda faaliyette bulunma gibi birtakım özellikleri de bünyesinde bulundurması gerekmektedir. Söz konusu şartları sağlayan ve yatırımcılara uzun vadeli yatırım fırsatı sunan İslami finans araçlarından birisi de İslami hisse senedi yatırımlarıdır (Mohammad ve Ashraf, 2015, s. 169). İslami hisse senedi yatırımı yapmanın çeşitli yolları bulunmaktadır. Bunlar; bir endeks sağlayıcı tarafından oluşturulmuş bir İslami hisse senedi endeksini temel alan borsa yatırım fonlarına dahil olmak, İslami hisse senedi yoğun fonlara dahil olmak ve İslami hisse senetleri içerisinde yer alan hisse senetlerinden portföy oluşturmak olarak sıralanabilir.

Borsalarda işlem gören hisse senetlerini, faaliyet alanı ve finansal oranlar açısından filtreleyen İslami hisse senedi endekslerinde, İslam'ın yasakladığı alanlarda faaliyet göstermeyen ve faizli kredi, faiz içeren menkul kıymet ve yasak alanlardan elde edilen gelirlerine ilişkin finansal oranları eşik değerlerin altında bulunan işletmelerin hisse senetleri yer almaktadır. Endekslerde kullanılan filtreleme ölçütleri, danışma kurulları ya da global çapta veya yerel düzeyde İslami finans araçlarına ilişkin standart yayınlayan kurulların standartları ile belirlenmektedir. Söz konusu standartlarda finansal oranlar için kullanılan eşik değerlerin, zaruret ilkesi çerçevesinde verilmiş bir ruhsat olduğu belirtilmektedir. Burada zaruretten kasıt, işletmelerin varlıklarını sürdürebilmek için mecbur kaldığı ya da yasal mevzuat gereği gerçekleşen faizli işlemlerdir. Hem Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions (AAOIFI) hem de Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB)'nin standartlarında, faizin ve her türlü haram maldan edilen gelirin haram olduğu ve hisse senedi yatırımdan elde edilen gelirden mahzurlu kısmın arındırılması gerektiği açıkça belirtilmiştir (AAOIFI, 2015, s. 555; TKBB, 2020, ss. 14-15). Bu bağlamda, filtreleme oranları eşik değerlere çok yakın olan işletmelerin hisse senetlerinin yerine oranları sıfır ya da eşik değerlerden çok düşük

olan işletmelerin hisse senetlerine yatırım yapmanın İslami açıdan daha uygun olduğu tespiti yapılabilir. Çalışmanın temel motivasyonunu, bu tespit oluşturmaktadır.

İslami finans literatüründe yer alan İslami hisse senedi yatırımları ile ilgili çalışmaların, İslami hisse senedi endekslerinin ve fonlarının, konvansiyonel emsallerinden daha iyi getiri performansı gösterip göstermediği noktasına odaklandığı görülmektedir (Al-Yahyaee, Mensi, Rehman, Vo ve Kang, 2020; Rejeb ve Arfaoui, 2019; Trabelsi, Bahloul ve Mathlouthi, 2020). Literatürde İslami hisse senedi yatırımlarının daha iyi performans gösterdiğine dair kanıtların sunulduğu çalışmaların yanında (Abu Bakar ve Ali, 2014; Charles, Darné ve Pop, 2015; Jawadi, Jawadi ve Louhichi, 2014), tersi yönde bulgulara da rastlanmaktadır (Abu-Alkheil, Khan ve Parikh, 2020; Habib ve Islam, 2014). Bazı çalışmalara göre ise İslami ve konvansiyonel hisse senedi yatırımları arasında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır (Alam, Arshad ve Rizvi, 2016; Trabelsi ve diğerleri, 2020). Literatürde bu çalışmanın işaret ettiği bağlamda, yani İslami açıdan daha uygun hisse senetlerine yatırım yapmanın ve bu tip bir yatırımın risk-getiri karakteristiğini ölçen bir çalışmanın varlığına rastlanmamıştır.

Bu çalışmanın amacı, finansal oranlar açısından İslami kurallara daha uygun hisse senetlerinden oluşan hisse senedi portföyünün performansının, İslami hisse senedi endeksi ile karşılaştırılmasıdır. Bu doğrultuda, Borsa İstanbul'da (BIST) işlem gören ve hem faaliyet alanı hem de finansal oranlar bakımından kriterleri karşılayan 50 hisse senedinden iki portföy oluşturulmuştur. Aynı hisse senetlerini içeren portföylerden ilki, karşılaştırma yapılan Katılım 50 (KAT50) endeksi ile benzer şekilde piyasa değeri ağırlıklı, diğeri ise portföy performansının büyük işletmelerin hisse senetlerinin ağırlığından etkilenmemesi adına eşit ağırlıklı oluşturulmuştur. Örneklem döneminin Temmuz 2014 – Ekim 2021 olarak belirlendiği çalışmada, finansal oranlarının ortalaması düşük olmasına rağmen, KAT50'nin yayınlanmaya başladığı tarih olan Temmuz 2014'ten sonra borsaya kote olan işletmelerin hisse senetleri portföy dışında bırakılmış, yerine sıralamada bir altta olan hisse senedi dahil edilmiştir. Performans ölçümünde Sermaye Varlıkları Fiyatlamaya Modeli (SVFM) ve risk ayarlı performans ölçüm yöntemleri kullanılmıştır.

İslami Hisse Senedi Endeksleri

1999 yılında Dow Jones tarafından yayınlanan ilk endeksten bu yana, tüm dünyada farklı endeks sağlayıcıları tarafından pek çok ülke ve bölge için yayınlanan İslami hisse senedi endekslerinin sayısı hızla artmıştır.

İslami hisse senedi endekslerinin temel mantığı, borsada işlem gören tüm hisse senetlerinin faaliyet alanı ve finansal oranlar açısından filtrelenmesi, kriterleri karşılayan işletmeler ile bir endeks oluşturulmasıdır. Eğer piyasada endekste yer alması gereken hisse senedinden daha fazla sayıda kriterleri sağlayan hisse senedi varsa, piyasa değeri en yüksek olan hisse senetleri endekse dahil edilmektedir (Katılım Endeksi, 2021).

Endekslerde kullanılan kriterler, endeks sağlayıcılarının bünyelerinde bulunan danışma kurulları veya AAOIFI gibi standart belirleyici kurulların fetvalarına göre belirlenmektedir. Bu çalışma kapsamında incelenen Katılım 50 Endeksi, önceleri kendi danışma kurulunun fetvalarına göre kriterleri uygularken, şu anda 2018 yılında kurulan TKBB Danışma Kurulunun 2020 yılında yayınladığı 1 nolu “Pay Senedi İhracı ve Alım-Satımı” standardına göre filtreleme işlemini gerçekleştirmektedir. Bu nedenle burada söz konusu standarttaki ölçütlere değinilecektir.

Filtreleme sürecinde ilk adım, payları borsada işlem gören işletmelerin faaliyet alanlarının incelenmesidir. TKBB standardında, işletmelerin faaliyette bulunmaları uygun olmayan alanlar şu şekilde sıralanmıştır (TKBB, 2020, s. 5):

- Alkollü içki üretim ve ticareti,
- Tıbbi gayeler dışında uyuşturucu maddelerin üretim ve ticareti,
- Kumar ve kumar hükmündeki faaliyetler,
- Domuz ve mamullerinin üretim ve ticareti,
- Faizli finans işlemleri,
- Para ve/veya para hükmündeki varlıklar arasında yapılan vadeli işlemler,
- Ahlaka ve İslami değerlere aykırı yayıncılık,
- İslami değerlerle bağdaşmayan eğlence, otelcilik vb. faaliyetler,
- Çevreye ve canlılara büyük zararı olan faaliyetler,
- İnsan fitratını değiştirmeye yönelik biyolojik/genetik faaliyetler,
- Sağlığa zararlı tütün ürünlerinin üretim ve ticareti.

Filtreleme sürecinin ikinci adımında ise faaliyet alanı açısından uygun olduğu belirlenen işletmeler, finansal oranlar açısından incelenmektedir.

TKBB standardında belirtilen oranlar ve eşik değerleri şu şekildedir¹ (TKBB, 2020, s. 14):

$$\text{Oran 1: } \frac{\text{Alınan Faizli Borçlar}}{\text{Toplam varlıklar veya Piyasa Değerinden Büyük Olanı}} < \%33$$

$$\text{Oran 2: } \frac{\text{Faizli Mevduat Hesaplarında Tutulan Varlık ve Haklar}}{\text{Toplam varlıklar veya Piyasa Değerinden Büyük Olanı}} < \%33$$

$$\text{Oran 3: } \frac{\text{Mubah Olmayan Alanlara Ait Gelir}}{\text{Toplam Gelir}} < \%5$$

Endekste yer alan işletmeler, bahsedilen kriterlere göre üçer aylık dönemlerde izlenmektedir. Yapılan izleme sonucunda kriterleri karşılayamayan işletmelerin hisse senetleri endeksten çıkarılmakta, yerlerine kriterleri sağlayan diğer işletmeler eklenmektedir. Ancak burada finansal oranlarla ilgili olarak, eşik değerlerin bir döneme mahsus olmak üzere %10'a kadar aşılması durumunda, ilgili hisse senedi endekste kalmaya devam etmektedir (TKBB, 2020, ss. 14-15).

Veri Seti ve Yöntem

Çalışmada, Bizim Menkul Değerler'in Katılım Endeksi için yayınladığı 2021 yılı dördüncü çeyrek gözden geçirme sonuçlarını içeren "1 Ekim 2021 İtibariyle Şirketlerin Katılım Endeksi Kriterlerine Uygunluk Durumu ve Arındırma Oranları" isimli rapor baz alınarak, finansal filtrelemede kullanılan oranları en düşük olan işletmelerin hisse senetlerinden oluşan iki adet portföy oluşturulmuştur. Raporda endeks kriterlerine uygun olarak nitelendirilen 200 hisse senedi arasından portföylerde yer alan hisse senetleri seçilirken, TKBB standardında Oran 1, Oran 2 ve Oran 3 arasında herhangi bir hiyerarşi belirtilmemesi nedeniyle, söz konusu oranların ortalaması alınarak bir sıralama yapılmıştır. Yapılan sıralamaya göre en düşük ortalama orana sahip ve Katılım 50 Endeksinin yayınlanmaya başladığı tarih olan 2014 yılı Temmuz ayından bu yana borsada işlem gören 50 işletme portföylere dahil edilmiştir. Oluşturulan iki portföy de aynı hisse senetlerini ihtiva etmesine karşın oluşturulma biçimleri açısından aralarında farklılık bulunmaktadır. İlk portföy

¹ Katılım Endeksi web sitesi endeks kurallarının anlatıldığı bölümde, Oran 1 ve Oran 2 için eşik değerler %30 olarak belirtilmekte ve oranların payında sadece piyasa değeri olduğu görülmektedir. Ancak yine Katılım Endeksi tarafından yayınlanan "Şirketlerin Katılım Endeksi Kriterlerine Uygunluk Durumu ve Arındırma Oranları" raporunda, oranlar ve eşik değerleri, TKBB standardındaki şekliyle verilmiştir.

(Portföy 1) piyasa değeri ağırlıklı (market cap weighted) bir portföyken, ikinci portföy (Portföy 2) eşit ağırlıklı (equal weighted) bir portföydür.²

Analizlerde piyasayı temsilen Borsa İstanbul 100 Endeksi (BIST100), risksiz faiz oranı olarak ise 2 yıllık gösterge tahvil faiz oranı kullanılmıştır. Endekslere ve hisse senetlerine ait aylık kapanış fiyatları ile faiz oranları, Thomson Reuters Eikon veritabanından elde edilmiştir. Örneklem dönemi, Temmuz 2014 – Ekim 2021 olarak belirlenmiştir. Analizler, Denklem 1'deki formüle göre oluşturulmuş aylık getiri serileri üzerinden gerçekleştirilmiştir.

$$R_{i,t} = \ln \left[\frac{P_{i,t}}{P_{i,t-1}} \right] \quad (1)$$

Burada;

$R_{i,t}$, t ayında i varlığının getirisini,

$P_{i,t}$, t ayında i varlığının kapanış fiyatını,

$P_{i,t-1}$ ise t-1 ayında i varlığının kapanış fiyatını ifade etmektedir.

Çalışma kapsamında oluşturulan portföyler ile KAT50'nin risk ve performans durumları, Sermaye Varlıkları Fiyatlama Modeli (SVFM) çerçevesinde incelenmiştir. Bu bağlamda öncelikle Denklem 2'deki formül kullanılarak portföylerin ve KAT50'nin sistematik riskleri (β - beta) ile Jensen (1968) alfa (α) olarak isimlendirilen α katsayıları hesaplanmıştır. α katsayısı, portföyün beklenen getirisinin üzerinde mi yoksa altında mı getiri sağladığına cevap veren bir göstergedir. α katsayısının pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı olması, portföyün beklenen getirisinin üzerinde bir getiri sağladığını gösterir.

$$R_i - R_f = \alpha + \beta_i (R_m - R_f) + \varepsilon_i \quad (2)$$

Burada;

R_f , i varlığının ortalama getirisini,

R_f , risksiz faiz oranının ortalamasını,

α , varlığın alfa katsayısını,

β_i , i varlığının sistematik riskini,

² Portföyde yer alan işletmeler ve filtreleme oranları ile 1 Ekim 2021 tarihi itibarıyla Katılım 50 Endeksinde yer alan işletmeler ve filtreleme oranları için Tablo 1 ve Tablo 2'ye bakılabilir.

R_m , piyasa getirisinin ortalamasını,

ε_i hata terimini ifade etmektedir.

Portföylerin ve KAT50 endeksinin performansının ölçümünde Jensen α katsayısının haricinde, literatürde risk ayarlı performans ölçüm yöntemleri olarak adlandırılan, Sharpe Oranı, Treynor Oranı, Modigliani-Modigliani (M^2) Ölçütü ve Bilgi Oranı kullanılmıştır. Söz konusu yöntemlerin açıklamaları şu şekildedir:

Sharpe Oranı: Sharpe'ın (1966) çalışmasında ortaya koyduğu yöntem, portföyün riskinin portföyün getirisinin standart sapması olarak ele alınmasına dayanır. Oran, Denklem 3'teki formüle göre hesaplanmaktadır.

$$\text{Sharpe Oranı} = \frac{R_i - R_f}{\sigma_i} \quad (3)$$

Burada;

R_i i portföyünün ortalama getirisini,

R_f risksiz faiz oranının ortalamasını,

σ_i i portföyünün standart sapmasını ifade etmektedir.

Treynor Oranı: Treynor (1965) tarafından geliştirilen yöntemde, Sharpe Oranından farklı olarak portföy riski olarak portföyün sistematik riski yani β katsayısı alınır.

$$\text{Treynor Oranı} = \frac{R_i - R_f}{\beta_i} \quad (4)$$

Burada;

R_i i portföyünün ortalama getirisini,

R_f risksiz faiz oranının ortalamasını,

β_i i portföyünün sistematik riskini ifade etmektedir.

Modigliani-Modigliani (M^2) Ölçütü: Modigliani ve Modigliani'nin (1997) çalışmasına dayanan yöntemde, portföy için hesaplanan Sharpe Oranı ile piyasanın standart çarpması çarpılır ve bu değere risksiz faiz oranı eklenir.

$$M^2 \text{ Ölçütü} = \left(\frac{R_i - R_f}{\sigma_i} \times \sigma_m \right) + R_f = (SR_i \times \sigma_m) + R_f \quad (5)$$

Burada;

R_i , i portföyünün ortalama getirisini,

R_f , risksiz faiz oranının ortalamasını,

σ_i , i portföyünün standart sapmasını,

σ_m , piyasanın standart sapmasını ve

SR_i ise i portföyünün Sharpe Oranını ifade etmektedir.

Bilgi Oranı: Goodwin'in (1998) çalışmasında ortaya koyduğu yöntem, Sharpe Oranı gibi portföyün riskini standart sapma olarak ele almakta, ancak portföyün artık getirisini piyasa getirisi üzerinden hesaplamaktadır. Yine ölçütte kullanılan standart sapma da portföyün getirisinin standart sapması değil portföyün ortalama getirisi ile piyasanın ortalama getirisinin farkının standart sapması olarak kabul edilmektedir.

$$\text{Bilgi Oranı} = \frac{R_i - R_m}{\sigma(R_i - R_m)} \quad (6)$$

Burada;

R_i , i portföyünün ortalama getirisini,

R_m , risksiz faiz oranının ortalamasını,

$\sigma(R_i - R_m)$, i portföyünün piyasa getirisi üzerinden hesaplanan artık getirisinin standart sapmasını ifade etmektedir.

Bulgular

KAT50 ve Portföylerin Temel Özellikleri

Tablo 1 ve Tablo 2'de 1 Ekim 2021 tarihi itibarıyla Katılım 50 Endeksinde yer alan işletmeler ve bu işletmelere ait filtreleme oranları ile portföyde yer alan işletmeler ve bunlara ait filtreleme oranları görülmektedir.

Tablo 1

Katılım 50 Endeksinde Yer Alan İşletmeler ve Filtreleme Oranları

Kod	İşletmenin Adı	Oran 1	Oran 2	Oran 3	Ort.
ALBRK	ALBARAKA TÜRK KATILIM BANKASI A.Ş.	%0,00	%0,00	%0,00	%0,00
BIMAS	BİM BİRLEŞİK MAĞAZALAR A.Ş.	%0,00	%0,00	%0,10	%0,03

PENTA	PENTA TEKNOLOJİ ÜRÜNLERİ DAĞITIM TİC. A.Ş.	%0,00	%0,40	%0,40	%0,27
KONYA	KONYA ÇİMENTO SANAYİİ A.Ş.	%0,00	%0,80	%1,20	%0,67
ALKİM	ALKİM ALKALİ KİMYA A.Ş.	%2,20	%0,50	%0,70	%1,13
JANTS	JANTSA JANT SANAYİ VE TİCARET A.Ş.	%1,50	%1,60	%0,70	%1,27
GENİL	GEN İLAÇ VE SAĞLIK ÜRÜNLERİ SAN. VE TİC. A.Ş.	%3,50	%0,00	%0,30	%1,27
AFYON	AFYON ÇİMENTO SANAYİ T.A.Ş.	%3,00	%0,00	%0,90	%1,30
SELEC	SELÇUK ECZA DEPOSU TİCARET VE SANAYİ A.Ş.	%1,00	%3,70	%0,70	%1,80
TRILC	TURK İLAÇ VE SERUM SANAYİ A.Ş.	%3,20	%0,00	%2,30	%1,83
ARDYZ	ARD GRUP BİLİŞİM TEKNOLOJİLERİ A.Ş.	%0,70	%4,30	%0,70	%1,90
KARTN	KARTONSAN KARTON SANAYİ VE TİCARET A.Ş.	%0,00	%3,80	%1,90	%1,90
TKNSA	TEKNOSA İÇ VE DIŞ TİCARET A.Ş.	%10,20	%0,00	%0,30	%3,50
RTALB	RTA LAB. BİY. ÜRÜNLER İLAÇ VE MAK. SAN. TİC. A.Ş.	%3,30	%3,90	%3,60	%3,60
GUBRF	GÜBRE FABRİKALARI T.A.Ş.	%6,50	%5,40	%0,10	%4,00
EGEEN	EGE ENDÜSTRİ VE TİCARET A.Ş.	%2,70	%7,50	%2,40	%4,20
KRVGD	KERVAN GIDA SANAYİ VE TİCARET A.Ş.	%12,50	%0,00	%0,80	%4,43
VESBE	VESTEL BEYAZ EŞYA SANAYİ VE TİCARET A.Ş.	%10,20	%0,20	%3,10	%4,50
BERA	BERA HOLDİNG A.Ş.	%13,90	%0,00	%1,40	%5,10
ISDMR	İSKENDERUN DEMİR VE ÇELİK A.Ş.	%6,00	%8,00	%1,30	%5,10
EGGUB	EGE GÜBRE SANAYİİ A.Ş.	%8,30	%5,40	%2,00	%5,23
YATAS	YATAŞ YATAK VE YORGAN SANAYİ VE TİCARET A.Ş.	%15,80	%0,30	%0,70	%5,60
ASELS	ASELSAN ELEKTRONİK SANAYİ VE TİCARET A.Ş.	%11,50	%6,20	%1,00	%6,23
TUKAS	TUKAŞ GIDA SANAYİ VE TİCARET A.Ş.	%17,80	%0,10	%0,90	%6,27

BIOEN	BİOTREND ÇEVRE VE ENERJİ YATIRIMLARI A.Ş.	%16,20	%2,40	%1,60	%6,73
OYAKC	OYAK ÇİMENTO FABRİKALARI A.Ş.	%8,40	%8,20	%3,70	%6,77
ERBOS	ERBOSAN ERCİYAS BORU SANAYİİ VE TİCARET A.Ş.	%15,50	%8,50	%-2,20	%7,27
INDES	İNDEKS BİLGİSAYAR SİS. MÜH. SAN. VE TİC. A.Ş.	%18,70	%2,80	%1,40	%7,63
ISGYO	İŞ GAYRİMENKUL YATIRIM ORTAKLIĞI A.Ş.	%20,00	%0,80	%3,30	%8,03
FROTO	FORD OTOMOTİV SANAYİ A.Ş.	%16,80	%9,40	%1,40	%9,20
SASA	SASA POLYESTER SANAYİ A.Ş.	%26,40	%0,20	%2,10	%9,57
OTKAR	OTOKAR OTOMOTİV VE SAVUNMA SANAYİ A.Ş.	%21,80	%3,80	%3,20	%9,60
EREGL	EREĞLİ DEMİR VE ÇELİK FABRİKALARI T.A.Ş.	%12,50	%14,30	%2,10	%9,63
TTRAK	TÜRK TRAKTÖR VE ZİRAAT MAKİNELERİ A.Ş.	%12,10	%15,40	%2,10	%9,87
NUGYO	NUROL GAYRİMENKUL YATIRIM ORTAKLIĞI A.Ş.	%30,50	%0,30	%1,50	%10,77
THYAO	TÜRK HAVA YOLLARI A.O.	%20,60	%8,60	%4,60	%11,27
PGSUS	PEGASUS HAVA TAŞIMACILIĞI A.Ş.	%17,70	%16,00	%1,60	%11,77
ESEN	ESENBOĞA ELEKTRİK ÜRETİM A.Ş.	%32,20	%1,00	%4,10	%12,43
AKSA	AKSA AKRİLİK KİMYA SANAYİİ A.Ş.	%28,50	%8,60	%0,90	%12,67
TKFEN	TEKFEN HOLDİNG A.Ş.	%15,40	%19,90	%2,80	%12,70
KRDMD	KARDEMİR KARABÜK DEMİR ÇEL. SAN. VE TİC. A.Ş.	%14,80	%20,00	%3,40	%12,73
HEKTS	HEKTAŞ TİCARET T.A.Ş.	%27,90	%7,40	%3,00	%12,77
DOAS	DOĞUŞ OTOMOTİV SERVİS VE TİCARET A.Ş.	%35,10	%3,60	%0,30	%13,00
DEVA	DEVA HOLDİNG A.Ş.	%23,60	%14,80	%1,70	%13,37
BRSAN	BORUSAN MANNESMANN BORU SAN. VE TİC. A.Ş.	%31,40	%8,60	%1,70	%13,90
CIMSA	ÇİMSA ÇİMENTO SANAYİ VE TİCARET A.Ş.	%28,20	%12,80	%2,30	%14,43
CCOLA	COCA-COLA İÇECEK A.Ş.	%26,40	%16,40	%0,90	%14,57

AYGAZ	AYGAZ A.Ş.	%29,00	%12,30	%3,40	%14,90
MAVI	MAVİ GİYİM SANAYİ VE TİCARET A.Ş.	%25,70	%18,40	%2,40	%15,50
AKSEN	AKSA ENERJİ ÜRETİM A.Ş.	%35,20	%11,90	%1,90	%16,33
ORTALAMA		%14,49	%5,97	%1,65	%7,37

Kaynak: (Bizim Menkul Değerler, 2021)³

Tablo 2

Portföyde Yer Alan İşletmeler ve Filtreleme Oranları

Kod	İşletmenin Adı	Oran 1	Oran 2	Oran 3	Ort.
YYAPI	YEŞİL YAPI ENDÜSTRİSİ A.Ş.	%0,00	%1,40	%-36,00 ⁴	%-11,53
ALBRK	ALBARAKA TÜRK KATILIM BANKASI A.Ş.	%0,00	%0,00	%0,00	%0,00
DOGUB	DOĞUSAN BORU SANAYİİ VE TİCARET A.Ş.	%0,00	%0,00	%0,00	%0,00
BIMAS	BİM BİRLEŞİK MAĞAZALAR A.Ş.	%0,00	%0,00	%0,10	%0,03
MIPAZ	MİLPA TİCARİ VE SİNAİ ÜR. PAZ. SAN. VE TİC. A.Ş.	%0,20	%0,00	%0,20	%0,13
TETMT	TETAMAT GIDA YATIRIMLARI A.Ş.	%0,00	%0,00	%0,40	%0,13
SANEL	SAN-EL MÜH. ELEKT. TAAHHÜT SAN. VE TİC. A.Ş.	%0,30	%0,70	%-0,50	%0,17
ALKA	ALKİM KAĞIT SANAYİ VE TİCARET A.Ş.	%0,00	%0,00	%0,60	%0,20
CMBTN	ÇİMBETON HB. VE PREF. Y. EL. SAN. VE TİC. A.Ş.	%0,00	%0,10	%0,70	%0,27
ESCOM	ESCORT TEKNOLOJİ YATIRIM A.Ş.	%0,00	%0,00	%0,90	%0,30
SELGD	SELÇUK GIDA ENDÜSTRİ İHRACAT İTHALAT A.Ş.	%0,00	%0,00	%1,20	%0,40
AVHOL	AVRUPA YATIRIM HOLDİNG A.Ş.	%0,00	%0,00	%1,40	%0,47

³ Tablo 1 ve Tablo 2’de yer alan ortalama sütunu, yazar tarafından oluşturulmuştur.

⁴ YYAPI, PAMEL ve GOODY için verilen Oran 3 değerlerinin negatif olmasının sebebi bilinmemektedir. Veri kaynağında bu şekilde verilmiş olduğu için herhangi bir müdahalede bulunulması ve ortalamalar bu değerler üzerinden hesaplanmıştır.

SONME	SÖNMEZ FİLAMENT SEN. İPLİK VE ELYAF SAN. A.Ş.	%0,00	%0,20	%1,20	%0,47
FMIZP	FEDERAL-MOGUL İZMİT PİS. VE PİM ÜR. TES. A.Ş.	%0,00	%1,50	%0,30	%0,60
KONYA	KONYA ÇİMENTO SANAYİİ A.Ş.	%0,00	%0,80	%1,20	%0,67
NIBAS	NİÇBAŞ NİÇDE BETON SANAYİ VE TİCARET A.Ş.	%0,00	%0,30	%1,70	%0,67
DITAS	DİTAŞ DOĞAN YEDEK PARÇA İMALAT VE TEK. A.Ş.	%1,10	%0,00	%1,00	%0,70
DZGYO	DENİZ GAYRİMENKUL YATIRIM ORTAKLIĞI A.Ş.	%0,90	%1,10	%0,10	%0,70
ERSU	ERSU MEYVE VE GIDA SANAYİ A.Ş.	%0,00	%0,10	%2,30	%0,80
IHEVA	İHLAS EV ALETLERİ İMALAT SAN VE TİC. A.Ş.	%0,00	%0,30	%2,20	%0,83
KRSTL	KRİSTAL KOLA VE MEŞRUBAT SAN. TİC. A.Ş.	%2,20	%0,00	%0,50	%0,90
ACSEL	ACISELSAN ACIPAYAM SELÜLOZ SAN. VE TİC. A.Ş.	%0,00	%2,50	%0,70	%1,07
AGYO	ATAKULE GAYRİMENKUL YATIRIM ORT. A.Ş.	%0,00	%0,80	%2,60	%1,13
ALKIM	ALKİM ALKALİ KİMYA A.Ş.	%2,20	%0,50	%0,70	%1,13
KUTPO	KÜTAHYA PORSELEN SANAYİ A.Ş.	%0,00	%0,20	%3,20	%1,13
PAGYO	PANORA GAYRİMENKUL YATIRIM ORTAKLIĞI A.Ş.	%0,00	%1,20	%2,20	%1,13
INTEM	İNTEMA İNŞAAT VE TES. MAL. YAT. VE PAZ. A.Ş.	%0,10	%0,00	%3,40	%1,17
BFREN	BOSCH FREN SİSTEMLERİ SANAYİ VE TİCARET A.Ş.	%0,00	%1,10	%2,50	%1,20
IDGYO	İDEALİST GAYRİMENKUL YATIRIM ORT. A.Ş.	%2,20	%0,00	%1,50	%1,23
JANTS	JANTSA JANT SANAYİ VE TİCARET A.Ş.	%1,50	%1,60	%0,70	%1,27
AFYON	AFYON ÇİMENTO SANAYİ T.A.Ş.	%3,00	%0,00	%0,90	%1,30
HLGYO	HALK GAYRİMENKUL YATIRIM ORTAKLIĞI A.Ş.	%3,30	%0,10	%0,50	%1,30

BURVA	BURÇELİK VANA SANAYİ VE TİCARET A.Ş.	%3,50	%0,00	%0,50	%1,33
KRONT	KRON TELEKOMÜNİKASYON HİZMETLERİ A.Ş.	%3,60	%0,00	%0,60	%1,40
MAKTK	MAKİNA TAKIM ENDÜSTRİSİ A.Ş.	%0,00	%0,00	%4,30	%1,43
SANKO	SANKO PAZARLAMA İTHALAT İHRACAT A.Ş.	%0,00	%4,00	%0,30	%1,43
KRGYO	KÖRFEZ GAYRİMENKUL YATIRIM ORTAKLIĞI A.Ş.	%0,00	%0,00	%4,40	%1,47
PEGYO	PERA GAYRİMENKUL YATIRIM ORTAKLIĞI A.Ş.	%0,30	%0,80	%3,70	%1,60
BEYAZ	BEYAZ FİLO OTO KİRALAMA A.Ş.	%0,70	%3,80	%0,40	%1,63
YAPRK	YAPRAK SÜT VE BESİ ÇİFT. SAN. VE TİC. A.Ş.	%1,60	%0,80	%2,60	%1,67
PAMEL	PAMEL YENİLENEBİLİR ELEKTRİK ÜRETİM A.Ş.	%5,10	%0,20	%-0,20 ⁵	%1,70
CEMTS	ÇEMTAŞ ÇELİK MAKİNA SANAYİ VE TİCARET A.Ş.	%0,00	%4,60	%0,70	%1,77
SELEC	SELÇUK ECZA DEPOSU TİCARET VE SANAYİ A.Ş.	%1,00	%3,70	%0,70	%1,80
SRVGY	SERVET GAYRİMENKUL YATIRIM ORTAKLIĞI A.Ş.	%4,30	%0,90	%0,40	%1,87
AKMGY	AKMERKEZ GAYRİMENKUL YATIRIM ORT. A.Ş.	%0,00	%2,00	%3,70	%1,90
KARTN	KARTONSAN KARTON SANAYİ VE TİCARET A.Ş.	%0,00	%3,80	%1,90	%1,90
SAMAT	SARAY MATB. KAĞIT. KIRT. TİC. VE SAN. A.Ş.	%5,00	%0,00	%1,00	%2,00
PENGD	PENGUEN GIDA SANAYİ A.Ş.	%5,70	%0,10	%0,40	%2,07
AVGYO	AVRASYA GAYRİMENKUL YATIRIM ORT. A.Ş.	%0,00	%6,00	%0,40	%2,13
GOODY	GOODYEAR LASTİKLERİ T.A.Ş.	%7,10	%0,00	%-0,10 ⁵	%2,33
ORTALAMA		%1,10	%0,90	%0,48	%0,83

Kaynak: (Bizim Menkul Değerler, 2021)

Filtreleme oranları incelendiğinde, KAT50'de yer alan işletmelerin oranları ile portföyde yer alan işletmelerin oranları arasında ciddi derecede farklılıklar olduğu görülmektedir. KAT50'de en yüksek ortalama orana sahip işletmenin oranı %16,33 iken, portföyde ise %2,33'tür. Oranların genel ortalamasına bakıldığında ise KAT50'de Oran 1'in ortalaması %14,49, Oran 2'nin ortalaması %5,97, Oran 3'ün ortalaması %1,65 ve üç oranın ortalaması %7,37'dir. Portföydeki işletmelerin ortalamaları ise sırasıyla %1,10, %0,90, %0,48 ve üç oranın ortalaması %0,83 gibi çok düşük bir orandır.

Tablo 3

2021 Yılı Ekim Dönemi Verilerine Dayalı Endeks ve Portföy Karakteristikleri

Bilgiler	KAT50	Portföy 1	Portföy 2
İşletme Sayısı	50	50	50
Toplam Piyasa Değeri	537,44 Milyar TL	98,41 Milyar TL	98,41 Milyar TL
İşletme Büyüklükleri (Piyasa Değeri)			
Ortalama	10,75 Milyar TL	1,97 Milyar TL	1,97 Milyar TL
En Büyük	69,26 Milyar TL	37,92 Milyar TL	37,92 Milyar TL
En Küçük	918,10 Milyon TL	91,36 Milyon TL	91,36 Milyon TL
Ortanca	4,80 Milyar TL	684,45 Milyon TL	684,45 Milyon TL
En Büyük İşletmenin Ağırlığı	%12,89	%38,54	%2,00
En Büyük 10 İşletmenin Ağırlığı	%67,01	%72,25	%20

Tablo 3'te Ekim 2021 dönemine ait verilerden oluşturulmuş KAT50 ve oluşturulan portföylere ait temel karakteristik bilgiler yer almaktadır. Tablodan da görüleceği üzere, KAT 50 ile portföyler arasında yaklaşık 5,5 kat gibi önemli derecede piyasa büyüklüğü farkı bulunmaktadır. Ayrıca piyasa değeri ağırlıklı bir portföy olan Portföy 1'in %38,54 ile büyük çoğunluğu tek bir hisse senedinden (BIMAS) oluşturmaktadır. Bu oran bazı dönemlerde %60'lara kadar çıkmaktadır.

Analiz Bulguları

Tablo 4’te analizde kullanılan getiri serilerine ait tanımlayıcı istatistikler yer almaktadır. Çalışma kapsamında incelenen endeks ve portföylerin tamamı örneklem dönemi içerisinde pozitif ortalama getiri sağlamıştır. Portföy 2 en yüksek standart sapmaya sahiptir. Portföy 1 ve Portföy 2’nin sahip oldukları yüksek standart sapma, getirilerin geniş bir aralıkta gerçekleştiğini, başka bir ifadeyle portföylerin BIST100 ve KAT50’ye göre daha riskli olduğunu göstermektedir.

Tablo 4

Tanımlayıcı İstatistikler

Endeks/Portföy	Gözlem S.	Ortalama	Max.	Min.	Ortanca	Std. Sapma
BIST100	87	0,0071	0,1432	-0,1675	0,0068	0,0630
KAT50	87	0,0141	0,2010	-0,1805	0,0064	0,0636
Portföy 1	87	0,0151	0,6008	-0,3428	0,0050	0,1198
Portföy 2	87	0,0206	0,7348	-0,2164	0,0085	0,1309

Jensen α ve β katsayılarının hesaplanması için SVFM regresyon modeli tahmin edilmiştir. Regresyon tahmininin yapılabilmesi, başka bir ifadeyle değişkenler arasında sahte regresyon ilişkisinin bulunmaması için analizde kullanılan serilerin durağan olması (birim kök içermemesi) gerekmektedir. Bu bağlamda öncelikle değişkenlere ait seriler Augmented Dickey Fuller (1979) ve Phillips-Perron (1988) birim kök testlerine tabi tutulmuştur. Her iki test sonucuna göre de analizlerde kullanılan tüm getiri serileri düzey değerlerde durağandır.

Tablo 5

Birim Kök Testleri Sonuçları

Endeks/Portföy	Test İstatistikleri			
	ADF	p Değeri	PP	p Değeri
BIST100	-3,8281*	0,0002	-9,8300*	0,0000
KAT50	-2,6666*	0,0082	-9,1661*	0,0000
Portföy 1	-5,2075*	0,0000	-10,6925*	0,0000
Portföy 2	-4,9110*	0,0000	-10,5123*	0,0000

Not: * işareti, %1 önem düzeyinde “seriler birim kök içermektedir” sıfır hipotezinin reddedildiğini göstermektedir.

Tablo 6

SVEM Regresyon Analizi Sonuçları

Endeks/Portföy	α	p Değeri	β	p Değeri
KAT50	0,0067	0,0289	0,9130	0,0000
Portföy 1	0,0073	0,5373	0,8079	0,0000
Portföy 2	0,1357	0,2748	1,0228	0,0000

Tablo 6'ya göre, hesaplanan α katsayılarından yalnızca KAT50 için hesaplanan değer %5 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı, portföyler için hesaplanan değerler ise anlamsızdır. KAT50 için 0,0067 olarak hesaplanan α katsayısı, KAT50'nin BIST100'den az da olsa daha iyi performans gösterdiği anlamına gelmektedir. β katsayılarına bakıldığında ise hesaplanan tüm katsayıların %1 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. KAT50 ve Portföy 1'in sistematik riski BIST100'den daha düşük iken, Portföy 2'nin sistematik riski daha yüksektir. En düşük β katsayısı ise Portföy 1'e aittir.

Tablo 7

Sharpe Oranı Sonuçları

Endeks/Portföy	Sharpe Oranı
KAT50	0,0497
Portföy 1	0,0347
Portföy 2	0,0736

Riskin standart sapma kabul edildiği Sharpe Oranı ölçütüne göre en başarılı performansı Portföy 2'nin gösterdiği Tablo 7'den anlaşılmaktadır. Sharpe Oranı sonuçlarına göre KAT50 ikinci sırada yer alırken Portföy 1'in oranı en düşüktür.

Tablo 8

Treynor Oranı Sonuçları

Endeks/Portföy	Treynor Oranı
KAT50	0,0035
Portföy 1	0,0051
Portföy 2	0,0094

Treynor Oranı sonuçlarına göre, Portföy 2 Sharpe Oranı ile benzer

şekilde en başarılı portföydür. Sistematik riskin risk ölçütü kabul edildiği yöntemde, Portföy 1 ikinci, KAT50 ise üçüncü sırada yer almaktadır.

Tablo 9

M² Ölçütü Sonuçları

Endeks/Portföy	M ² Ölçütü
KAT50	0,0141
Portföy 1	0,0131
Portföy 2	0,0155

Sharpe Oranı temelli bir yöntem olan M² ölçütünü sonuçları, Sharpe Oranı ile birebir benzerlik arz etmektedir. M² ölçütüne göre Portföy 2 en başarılı portföyken, KAT50 ikinci, Portföy 1 ise üçüncü sırada yer almaktadır.

Tablo 10

Bilgi Oranı Sonuçları

Endeks/Portföy	Bilgi Oranı
KAT50	0,2474
Portföy 1	0,0733
Portföy 2	0,1179

Analizlerde kullanılan son risk ayarlı performans ölçütü olan Bilgi Oranı sonuçları, diğer üç yöntemden de farklılık göstermektedir. Tablo 10'da görüldüğü üzere en yüksek orana KAT50 sahiptir. İkinci sırada Portföy 1, son sırada ise Portföy 3 yer almaktadır.

Tablo 11

Risk Ayarlı Performans Ölçüm Yöntemleri Sonuçlarının Özeti

Endeks/Portföy	Sharpe Oranı	Treynor Oranı	M ² Ölçütü	Bilgi Oranı
KAT50	2	3	2	1
Portföy 1	3	2	3	3
Portföy 2	1	1	1	2

Tablo 11'de çalışmada kullanılan risk ayarlı performans ölçüm yöntemlerinin toplu sıralama sonuçları görülmektedir. Tabloya göre Portföy 2 kullanılan üç yöntemde en başarılı portföy iken, Bilgi

Oranına göre ikinci sıradadır. KAT50 yöntemlerin birinde ilk, birinde ikinci sırada, ikisinde ise son sıradadır. Portföy 1 ise hiçbir yöntemde ilk sırada yer almamış, üç yönteme göre son sırada yer almıştır. Portföy 1 yalnızca Treynor Oranına göre ikinci en başarılı portföy olmuştur.

Sonuç

İslami hisse endekslerinin kriterlerinde kullanılan finansal oranlar için belirlenen eşik değerler, İslami açıdan olması gerekeni, başka bir ifadeyle makbul olanı gösteren değerler değil, “zaruret” ilkesi çerçevesinde verilmiş bir ruhsattır. Dolayısıyla dini hassasiyetleri yüksek yatırımcılar için, söz konusu oranlara ait değerleri sıfır ya da çok düşük olan işletmelerin hisse senetlerine yatırım yapmak da bir seçenektir. Bu çalışmada, bahsedilen noktadan hareketle, oranları en düşük olan işletmelerden oluşturulmuş portföylerin performansının ölçülmesi amaçlanmıştır. Portföyü oluşturan hisse senetleri seçilirken Katılım Endeksinin BIST’te işlem gören tüm hisse senetlerine uygulamış olduğu İslami filtreleme sonuçları kullanılmıştır. Aynı 50 hisse senedini içeren, ancak birisi piyasa değeri ağırlıklı, diğeri ise eşit ağırlıklı olarak oluşturulmuş iki portföyün BIST100, KAT50 ile ve kendi aralarında performansları karşılaştırılmıştır. Karşılaştırma β katsayıları, Jensen α , Sharpe Oranı, Treynor Oranı, M^2 Ölçütü ve Bilgi Oranı üzerinden yapılmıştır.

Analiz sonuçlarına göre, sistematik riski en düşük olan portföy, piyasa değeri ağırlık bir portföy olan Portföy 1’dir. KAT50, BIST100’den yani piyasadan daha düşük sistematik riske sahip iken Portföy 2’nin betası ise 1’den büyük yani hem Portföy 1 hem İslami hisse senedi endeksi KAT50 hem de piyasadan (BIST100) daha yüksektir. Bu durumun muhtemel nedeni, Portföy 2’nin eşit ağırlıklı bir portföy olması, dolayısıyla portföyde çok sayıda küçük çaplı işletmeye ait hisse senedi bulunması nedeniyle yüksek risk içermesidir. Yalnızca KAT50’ye ait Jensen α katsayısı istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bulunmuştur. Risk ayarlı performans ölçüm yöntemlerine göre ise Portföy 2 en başarılı portföy olarak görülmektedir. Piyasa değeri diğerlerine göre çok yüksek olan birkaç işletmenin ağırlıkta olduğu Portföy 1’in performansı ise hem Portföy 2’ye hem de KAT50’ye göre düşüktür.

Çalışmanın sonuçları, filtrelemede kullanılan eşik değerlerin düşük olması ilkesi temel alınarak yapılan bir İslami hisse senedi yatırımının, başarılı bir risk-getiri performansı sunabileceğini ortaya koymaktadır. Bu sonuç, yatırımcılar açısından yalnızca İslami hisse senedi endekslerinde yer alan hisse senetleri ile sınırlı kalınmayarak, dini açıdan daha uygun bir hisse senedi yatırımı yapılabileceğini göstermektedir. Endeks sağlayıcıları ve

danışma kurulları açısından ise eşik değerlerin daha düşük tutulduğu alternatif endeksler oluşturma noktasında bir motivasyon oluşturabilir.

Gelecek çalışmalarda, yine eşik değerleri en düşük hisse senetleri kullanılarak farklı sayıda hisse senedi içeren ve farklı portföy oluşturma teknikleri ile oluşturulacak portföylerin performansı incelenebilir. Benzer analiz teknikleri farklı ülkelerin İslami hisse senedi piyasalarına uygulanarak araştırma sonuçlarının uluslararası düzeyde geçerliliği araştırılabilir.

Ek Beyan / Declaration

Makalenin tüm süreçlerinde TESAM'ın araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

In all processes of the article, TESAM's research and publication ethics principles were followed.

There is no potential conflict of interest in this study.

The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça / References

AAOIFI. (2015). *Faizsiz finans standartları*. İstanbul: TKBB Yayınları.

Abu-Alkheil, A., Khan, W. A. and Parikh, B. (2020). Risk-reward trade-off and volatility performance of islamic versus conventional stock indices: Global evidence. *Review of Pacific Basin Financial Markets and Policies*, 23(1). doi:10.1142/S0219091520500022.

Abu Bakar, M. A. A. and Ali, N. (2014). Performance measurement analysis: Shariah-compliant vs. Non shariah-compliant securities. *Malaysian Accounting Review*, 13(1), 75–108.

Al-Yahyaee, K. H., Mensi, W., Rehman, M. U., Vo, X. V. and Kang, S. H. (2020). Do Islamic stocks outperform conventional stock sectors

during normal and crisis periods? Extreme co-movements and portfolio management analysis. *Pacific Basin Finance Journal*, 62. doi:10.1016/j.pacfin.2020.101385.

Alam, N., Arshad, S. and Rizvi, S. A. R. (2016). Do islamic stock indices perform better than conventional counterparts? An empirical investigation of Sectoral Efficiency. *Review of Financial Economics*, 31(1), 108–114.

Bizim Menkul Değerler. (2021). Katılım endeksi uygunluk durumu ve arındırma oranları hk. Erişim tarihi: 14.10.2021, https://bmd.com.tr/page/duyuru_detay/33/katilim-endeksi-uygunluk-durumu-ve-arindirma-oranlari-hk..htm.

Charles, A., Darné, O. and Pop, A. (2015). Risk and ethical investment: Empirical evidence from dow jones islamic indexes. *Research in International Business and Finance*, 35, 33–56.

Dickey, D. A. and Fuller, W. A. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Journal of the American Statistical Association*, 74(366), 427–431.

Goodwin, T. H. (1998). The information ratio. *Financial Analysts Journal*, 54(43), 34–43. doi:10.2469/faj.v54.n4.2196

Habib, M. and Islam, K. ul. (2014). An empirical assessment of islamic index: A case study of India. *International Journal of Research in Management & Technology*, 4(3), 181–189.

Jawadi, F., Jawadi, N. and Louhichi, W. (2014). Conventional and islamic stock price performance: An empirical investigation. *International Economics*, 137(1), 73–87.

Jensen, M. C. (1968). The performance of mutual funds in the period 1945–1964. *The Journal of Finance*, 23(2), 389–416.

Katılım Endeksi. (2021). Endeks kuralları. Erişim tarihi: 20.05.2021, https://www.katilimendeksi.org/subpage/17/endeks_kurallari.

Modigliani, F. and Modigliani, L. (1997). Risk-adjusted performance: How to measure it and why. *The Journal of Portfolio Management*, 23(2), 45–54.

Mohammad, N. and Ashraf, D. (2015). The market timing ability and return performance of islamic equities: An empirical study. *Pacific-Basin Finance Journal*, 34, 169–183.

Phillips, P. C. B. and Perron, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. *Biometrika*, 75(2), 335–346.

Rejeb, A. R. and Arfaoui, M. (2019). Do islamic stock indexes outperform conventional stock indexes? A state space modeling approach. *European Journal of Management and Business Economics*, 28(3), 301–322. doi:10.1108/EJMBE-08-2018-0088.

Sharpe, W. F. (1966). Mutual fund performance. *The Journal of Business*, 39(1), 119–138.

TKBB. Standart No:1 - Pay senedi ihracı ve alım satımı. TKBB danışma kurulu katılım finansı standartları (2020).

Trabelsi, L., Bahloul, S. and Mathlouthi, F. (2020). Performance analysis of islamic and conventional portfolios: The emerging markets case. *Borsa Istanbul Review*, 20(1), 48–54. doi:10.1016/j.bir.2019.09.002.

Treynor, J. L. (1965). How to rate management of investment funds. *Harvard Business Review*, 43(1), 63–75.

TESAM Akademi Dergisi

Journal of TESAM Academy

ISSN 2148-2462 / E-ISSN 2458-9217

1965-1971 Yılları Arası Türkiye'nin Çok Yönlü Dış Politika Perspektifinde Sovyetler Birliği ile İlişkileri

*Turkey's Relations with the Soviet Union in the Perspective of Multidimensional
Foreign Policy Between 1965-1971*

Öz

Soğuk Savaş sürecinde Türkiye'nin jeopolitik konumu onu tek blok ile ilişki kurmaktan ziyade, taraflar arasında denge siyasetini uygulama fırsatını sunmuştur. Bu çalışmanın amacı, Türkiye'nin söz konusu dönem içinde Sovyetler Birliği ile ilişkilerini çok yönlü dış politika anlayışı perspektifinde geliştirirken, denge siyasetini de hassasiyetle uygulayabildiğini ortaya koymaktır. Araştırma sürecinde Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile ilişkilerinin gelişiminde diplomatik mi yoksa ekonomik mi fırsatların olduğu sorusu ile hareket edilmiş, diplomatik ilerleme için öncelikle ekonomik ilişkilerinin gelişiminin gerekli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Atatürk ve Lenin arasında başlayan dostluk, 16 Mart 1921 ve 17 Aralık 1925 tarihli dostluk ve karşılıklı güvene bağlı anlaşmalara imza atılmasıyla resmi olarak da onaylanmıştır. Sovyetler Birliği ile diplomatik ve ekonomik ilişkiler, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Sovyet lider Stalin'in toprak ve Boğazlarda hak talep etmesi ile soğumuş ve bu durum Türkiye'nin NATO üyesi olarak Batı Bloku'nda yerini almasında etkili olmuştur. Moskova ile Ankara arasında ilişkilerin yeniden siyasi ve ekonomik olarak somut bir şekilde iyileşme göstermesi, 1965 yılında Adalet Partisinin (AP) iktidara gelmesiyle başbakan olan Süleyman Demirel ve onun dışişleri bakanı İhsan Sabri Çağlayangil döneminde gerçekleşmiştir. Bu çalışmada dönemin gazete, dergileri, yerli ve yabancı arşiv kaynakları ile röportajlardan faydalanılmıştır. Türk-Sovyet ilişkileri 1965 ila 1971 yılları arasında "çok yönlü" dış politika anlayışı ile hızlı ilerleme kaydetmiş fakat 12 Mart 1971 askerî muhtırası ile kesintiye uğramıştır.

Anahtar kelimeler: Ekonomi, Dış Politika, Soğuk Savaş, İhsan Sabri Çağlayangil, Sovyetler Birliği.

Furkan KAYA

Dr. Öğr. Üyesi,
Yeditepe Üniversitesi, Fen Edebiyat
Fakültesi, Tarih Bölümü.
kayafurkan@gmail.com
ORCID: 0000-0001-7332-1276

Cilt / Issue: 9(1), 131-153

Geliş Tarihi: 09.09.2021

Kabul Tarihi: 28.12.2021

Atf: Kaya, F. (2022). 1965-1971 yılları arası Türkiye'nin çok yönlü dış politika perspektifinde Sovyetler Birliği ile ilişkileri. *Tesam Akademi Dergisi*, 9(1), 131-153. <http://dx.doi.org/10.30626/tesamakademi.1065494>.

Abstract

Turkey's geopolitical position during the Cold War offered the opportunity to implement a policy of balance between the parties, rather than condemning it to a single bloc. The aim of this study is to demonstrate that Turkey was able to apply the balance policy sensitively while developing its relations with the Soviet Union in the perspective of a multidimensional foreign policy understanding. In the research process, the question of whether there are diplomatic or economic opportunities in the development of Turkey's relations with the Soviet Union has been acted upon, and it has been concluded that the development of economic relations is necessary for diplomatic progress. The friendship that started between Atatürk and Lenin was officially confirmed by signing agreements of friendship and mutual trust on 16 March 1921 and 17 December 1925. Right after the Second World War, the diplomatic and economic relations with the USSR cooled with the Soviet leader Stalin's claim on the Turkish lands and the Straits, and this situation was effective in Turkey's taking its place in the Western Bloc as a NATO member. The tangible political and economic improvement of relations between Moscow and Ankara was realized during the period of prime minister Süleyman Demirel, and his foreign minister İhsan Sabri Çağlayangil, when the Justice Party (JP) came to power in 1965. Turkish-Soviet relations made rapid progress between 1965 and 1971 with a "multidimensional" foreign policy understanding but it was interrupted by the military memorandum of March 12, 1971.

Keywords: Economy, Foreign Policy, Cold War, İhsan Sabri Çağlayangil, Soviet Union.

Extended Abstract

When the history of Turkey and Russia is examined, it is seen that the relations have been intense in every period. The treaties and protocols signed in the 20th century and early republican period show the intensity of this relationship. The relations between Turkey and the Soviet Union were established on mutual trust with the support of the Soviets to the Ankara government during the National Struggle and the Treaty of Friendship and Neutrality signed in 1925. During the Second World War, Stalin's demands for land and the Straits caused distrust Turkey towards its great northern neighbor, leading to a deteriorate in relations. After the death of Stalin, the Soviet administration could not convince the Turkish government for a long time that they no longer had any demands from Turkey. After the end of the war, an American-oriented foreign policy was carried out until 1960, when the Democrat Party came to power in 1950. Along with the softening process in the Cold War, a series of developments, especially the Johnson Letter, led to the questioning of relations with the United States in Turkey. This

process has been effective in Turkey's move from America-based one-way foreign policy to a multi-dimensional foreign policy.

After the Justice Party (JP) came to power in 1965, Turkish foreign policy was reshaped with a "multidimensional" understanding during the period İhsan Sabri Çağlayangil, who became the Ministry of Foreign Affairs, and a new era began between Turkey and the USSR. In this process, especially Çağlayangil wanted to reflect the understanding of maintaining a balance policy between the blocks, which prioritizes Turkey's geopolitical position, into foreign policy. Turkey and Russia shared two important common positions on the Cyprus issue, opposing Enosis and defending the independence of the Island. The strengthening of the economic ties between Ankara and Moscow undoubtedly disturbed the United States.

Turkish-Soviet relations showed a fluctuating view regarding the Cyprus issue in the 1960s. Prime Minister Süleyman Demirel in 1967, Foreign Minister İhsan Sabri Çağlayangil in 1968 and President Cevdet Sunay in 1969 made official visits to the USSR and contributed to the economic development of Turkish-Soviet relations. The visit of the Soviet Union Prime Minister A. N. Kosygin to Turkey played a role in reviving the relations between the two countries. The visit of Soviet Prime Minister Kosygin to Turkey is important in that it is the first visit of the Soviets to Turkey at the level of prime minister and opens a door for subsequent contacts. Kosygin's visit makes it clear that Soviet Russia tends to improve bilateral relations. Because Kosygin invited President Cevdet Sunay and Prime Minister Süleyman Demirel to Russia during the negotiations.

Giriş

Tarihte birçok kez karşı karşıya gelmiş olan Türkler ve Ruslar, Türkiye Cumhuriyeti kurucu cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk ve Sovyetler Birliği hükümet başkanı Vladimir Lenin döneminde farkı bir boyut kazanmıştır. İki ülke arasındaki ilişkiler Milli Mücadele döneminde Sovyetlerin Ankara hükümetine verdiği destek ve 1925 yılında taraflar arasında yapılan Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması ile sağlam temellere oturtuldu. Fakat İkinci Dünya Savaşı sonrasında Rusya'nın bu antlaşmayı daha fazla uzatmak istemediğini Türkiye'ye iletmesi, Sovyetlerin Türkiye'den Türk Boğazları'nın ortak kontrolü ve toprak talebi ilişkileri oldukça kötü etkiledi. Bunu neticesinde Türkiye, Soğuk Savaş'ın başında NATO şemsiyesi altında yer aldı. Sovyet lider Stalin'in 1953 yılında ölümünden sonra Moskova yönetimi taleplerinden vazgeçmiş olduğunu ve Türkiye ile yeniden iyi ilişkiler kurma teklifini Ankara'ya iletmiş olsa da Türkiye, Sovyetler Birliği'ne karşı "temkinli iyimser" dış politika anlayışını devam ettirdi. İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan gergin dönem, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ekonomik işbirliği ile sona ererek ve yeni diyalog kapısı aralandı. Demokrat Parti (DP) döneminde Türkiye'nin ABD nezdinde yaşadığı hayal kırıklığı ve 27 Mayıs 1960 askerî darbe sürecinde ABD'nin etkisi, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile ilişkilerini iyi yönde yeniden gözden geçirmesine neden oldu. 1965 yılında Süleyman Demirel liderliğindeki Adalet Partisinin (AP) tek başına iktidara gelmesinin ardından dışişleri bakanlığı koltuğuna oturan İhsan Sabri Çağlayangil döneminde Türk dış politikası çok yönlü anlayışla yeniden şekillenerek, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında yeni dönem başladı. DP hükümeti Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun başlatmış olduğu çok yönlü dış politika anlayışı sayesinde Sovyetler Birliği ile iyileşmeye başlayan ilişkilerin 27 Mayıs askerî darbesi sonrası kesintiye uğramasının ardından, Çağlayangil'in dışişleri bakanlığı sürecinde yarım kalan süreç ekonomik ve siyasi olarak devam etti. Fakat 12 Mart Askeri Muhtırası ile Sovyetler Birliği ile olan ilişkiler yeniden kesintiye uğradı.

Cumhuriyet dönemi Türkiye-Rusya İlişkileri

Sovyet Lider Lenin ile Atatürk arasında başlayan mektuplaşmanın dostluğa dönüşmesi ve 29 Ekim 1923'te Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla ikili ilişkilerde büyük ilerleme kaydedildi. Türkiye-Sovyet sınırını belirleyen 1921 tarihli Moskova Antlaşması imzalandığında Millî Mücadele henüz sona ermemiştir. Bu sayede Ankara Hükümeti'nin hukuki olarak meşruiyetini tanıyan ilk devlet Sovyetler Birliği olmuştur (Akis,

1966). Mustafa Kemal Atatürk, 1 Kasım 1924 tarihinde, TBMM ikinci dönem ikinci toplantı yılının açılış konuşmasında “Kadim dostumuz Rusya Sovyet Cumhuriyeti ile münasebetimiz dostluk vadisinde her gün daha ziyade inkişaf (gelişim) ve terakki (ilerleme) etmektedir. Hükümeti Cumhuriyetimiz Rusya Sovyet Cumhuriyeti ile hakiki ve vasi hüsnü münasebatı (ilişkiler), mazide olduğu gibi şiarı (ülkü) siyasi addetmektedir” diyordu (TBMM Tutanak Dergisi, 1924).

1922 yılından itibaren Rusya, hukuken tanınmasını sağlamak, barış yönlü anlaşmalara imza atma yönünde politika izlemeye başladı. Bu anlamda üç önemli antlaşma ön plana çıktı; Brest-Litovsk Barış Antlaşması, Türkiye-Rusya Moskova Antlaşması ve Rus-Polonya Riga Antlaşması. Lenin'in ölümünün ardından 1927 yılında Sovyetler Birliği Komünist Partisi Genel Sekreterliğine gelen Stalin, Sovyetler Birliği'nin sorgulanamaz tek lideri haline geldi. Bu dönem itibarıyla yeni bir dış politika anlayışı takip etmeye başlayan Sovyetler Birliği, diğer ülkelerin komünist partilerini yöneterek küresel bir ihtilal gerçekleştirmeye çalıştı (Gürün, 1983, s. 37).

Lozan Antlaşması'ndan buhranlar dönemine kadar Türk-Sovyet ilişkileri üç temel unsuru olan; ticari ilişkiler, komünizm meselesi ve Türkiye'nin Batı ile ilişkilerinin geliştirilmesi etkisi altında şekillendi (Armaoğlu, 2009, s. 406). Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ticari münasebetlerin esas konusu, Sovyetler'in bu yolla Türkiye'yi hâkimiyeti altında tutmaya çalışmasına karşılık, Türkiye'nin Batı ile daha çok ticari diyalogunu geliştirmesi ve Sovyetlerin sıkı propagandasına rağmen Türkiye'nin bu oyuna gelmemesidir (Vere-Hodge, 1950, s. 69-74). Türkiye'nin ticaretiyle beraber dış politikasını da yavaş yavaş Batı çizgisine kaydırması, Moskova yönetimini pek memnun etmedi. Bu dönemde Türkiye ile İngiltere arasındaki yakınlaşma başlaması, Suriye sınırı ile alakalı 1926 yılında Fransa ile yapılan anlaşma ile 1930 yılında Osmanlı Devleti'nin borçları ile alakalı anlaşma Sovyetler tarafından olumlu karşılanmadı. Çünkü Sovyetler Birliği'nin temel endişesi, Türkiye'nin Batı safına tamamen geçmesidir.

Türkiye bu hususta dönemin şartlarını dikkate alarak oldukça hassas bir denge politikası yürüttü. Çünkü iki savaş arası dönemde Sovyetleri dış politikasında temel unsurlardan biri kabul ederek jeostratejik konumunu güçlendirme yolunu seçti. 17 Aralık 1925 tarihinde Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nın imzalanması ile taraflardan birine yönelen askerî hareket karşısında diğeri tarafsız kalacak ve taraflardan hiçbirisi birbirlerine saldırmayacağı gibi birbirleri aleyhine ittifak ve siyasal

anlaşmalara da katılmayacaktır. Türkiye kadar Sovyetler Birliği'nin de memnun olduğu anlaşma, 1945 senesinde Moskova tarafından tek taraflı feshedilinceye kadar devam etti. Sovyetler Birliği sadece Millî Mücadele'ye yardım eden ve Ankara Hükümeti'ni ilk tanıyan devlet olmadı. Bunların yanı sıra, Türkiye'ye ilk ekonomik yardımı yapan Sovyetler Birliği idi. Bu yardımlar sonrasında da devam etti. Örneğin, 1932 yılının Nisan ayında Sovyetler Türkiye'ye 8 milyon dolarlık bir kredi verdi ve bu kredinin bir kısmıyla Kayseri Tekstil Fabrikası kuruldu (Akis, 1966).

1939 yılı itibariyle Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkileri şekillendiren siyasal, diplomatik ve askeri meselelerde önemli gelişmeler yaşandı. Avrasya coğrafyasının iki büyük ülkesi, dış politikalarında oluşan çıkar farklılıkları nedeniyle güvenlik algılarında da çeşitlilik oluştu. Tüm çıkar çatışmalarına rağmen Türkiye ve Sovyetler Birliği'nin bu süreçte sıcak çatışma içine girmediği ve bölgesel barış adına taraflar temkinli politika takip ettiler. Türkiye İkinci Dünya Savaşı süreci (1939-1945) ve sonrasında "güç dengesi" siyasetini hassasiyetle uygulamaya gayret etti (Moul, 2006). Türkiye, savaş sürecinde "aktif tarafsızlık" politikasıyla savaş dışında kalmayı başararak, ulusal güvenlik çıkarlarına hizmet eden ittifaklar sistemi içinde kaldı. "Denge oyunu" (Deringil, 1994, s. 1-2) mantığıyla savaşan taraflar arasında denge politikası uygulayarak Nazilerin oluşturduğu tehlike karşısında "yatıştırma" stratejisi takip ederek savaşın yıkımından kendini korudu (Sönmezoğlu, 2006, s. 4-11).

İkinci Dünya Savaşı'nın başında en önemli gelişmelerden biri, Türkiye'nin Sovyetler Birliği, İngiltere ve Fransa ile anlaşma yapmak için yoğun müzakereler yürüttüğü sırada Batılıların kendisini sürekli oyaladığını fark eden Moskova yönetiminin birdenbire 23 Ağustos 1939'da Almanya ile "saldırmazlık paktı" imzalaması tüm dünyada olduğu gibi Türkiye tarafından da şaşkınlıkla karşılandı. Çünkü Türkiye'nin politikası, İngiltere ve Fransa ile yaklaşırken bunu Sovyetler Birliği dostluğuyla başarabilmek yönünde oldu. Ankara hükümeti İngiltere, Fransa ve Sovyetler Birliği'nin Almanya'ya karşı birleşeceğini düşündü. Tüm bu gelişmelerin sağladığı avantajla Sovyetler Birliği'ni kendi tarafında tutan Almanya'nın 1 Eylül 1939'da Polonya'ya saldırmasıyla, 3 Eylül tarihinde İngiltere ve Fransa Almanya'ya savaş ilan ederek İkinci Dünya Savaşı başladı. Elbette bu sırada Türkiye, Fransa ve İngiltere arasında ittifak oluşturulmaya çalışılırken diğer taraftan Ankara-Moskova hattında da görüşmeler devam etti (Ayдын, 2001, s. 471-418).

10 Şubat 1945'te düzenlenen Yalta Konferansı, Türkiye-Rusya ilişkilerinde

dönüm noktası oldu. Rus lider Stalin, 1936 yılında imzalanan Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin eskidiğini iddia ederek, Japonya'nın bile bu anlaşmaya göre boğazlarda daha fazla hakkı olduğunu savundu ve Boğazlar'ın statüsünün Rusya'nın lehine düzenlenmesini talep etti (Uzman, 2018, s. 119). Elbette Rusya'nın açıkça Türk Boğazları'nda hak iddia etmesi Türkiye'yi tedirgin ederek bazı önlemler almasını gerektirdi. Bu olaylar karşısında ABD ve İngiltere'nin hassasiyetle üzerinde durduğu konu Türkiye'nin egemenlik haklarının korunma hususu oldu. Bu bağlamda Türkiye'nin Boğazlar'da egemenliğinin korunması şartıyla Rusya'ya Boğazlar'da daha geniş bir geçiş serbestisi verilebileceği düşünüldü. İngiltere ve ABD açık bir şekilde Boğazlar'ın uluslararası statüye getirilmesine ve Sovyetler'in üs sahibi olmasına karşı duruş sergiledi. Montrö'deki maddelerin aynen uygulanmaya devam etmesini istedi. Çünkü Türk Boğazları'nın statüsünde yapılacak bir değişikliğin Süveyş ve Panama kanallarının statüsünü de etkileme ihtimali göz önünde bulunduruldu (FRUSDP, 1955, s. 328). Yalta Konferansı'nın sonunda Müttefik devletler tarafından, Rusya'nın Boğazlar üzerinde taleplerinin ilgili devletlerin dışişleri bakanları ile değerlendirilmesi ve Türkiye'nin de bu süreçten haberdar edilmesi kararlaştırıldı (Armaoğlu, 1988, ss. 414-415).

Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Molotov, Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'i 7 Haziran 1945'te dışişleri binasına çağırarak iki ülke arasındaki 1925 Dostluk Antlaşması'nın yenilenebilmesi için öncelikle Türkiye'nin doğu sınırının, yani Kars ve Ardahan bölgelerinin Sovyetler Birliği'ne bırakılmasını, Boğazlarda ortak savunmanın tesisi için Sovyetler Birliği'ne üs temin edilmesini ve Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin yeniden değerlendirilmesi gerektiğini söyledi (Agha, 2021, s. 433). Bu durum karşısında Sarper ise Türkiye-Rusya ilişkilerinin en kısa sürede iyileşmesinin hem Türkiye hem de Sovyetler Birliği'nin çıkarları dahilinde olduğunu, Ankara hükümetinin de aynı görüşte olduğunu ve bu yönde çalışacağını söyledi (Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, s. 250). Bu durum İkinci Dünya Savaşı boyunca Rusya'nın Türkiye ile ilgili istekleri konusunda bir devamlılık olduğunu göstermektedir. Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nin taleplerine karşı yalnızlığını sonlandıran en somut gelişme, 1939 yılında İngiltere, Fransa ve Türkiye arasında imzalanan "Üçlü İttifak" anlaşmasının halen geçerli olduğu ve herhangi bir saldırı durumunda Türkiye'nin yardımına gelineceği garantisi ile savaş devam ederken ABD'de vefat eden Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Münir Nurettin Ertegün'ün cenazesinin ABD'nin ihtişamlı zırlı Missouri ile 5 Nisan 1946'da İstanbul limanına demirlemesi ve toplarının yönünü Sovyetlere doğru çevirmesidir. Neticede Türkiye,

savaş süresince maceraperestlikten uzak, tek tarafa bağlı kalmadan aktif tarafsızlık ilkesiyle savaş dışı kalmaya dönük denge siyaseti izledi.

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki soğuk rüzgârlar 1953 yılına kadar devam etti. Bu yıl içerisinde Stalin'in ölmesiyle Sovyetler artık sert gücün bir işe yaramayacağını, özellikle bu politikanın Türkiye'yi daha çok NATO'ya yanaştırdığını gördü ve dış politikasında değişikliğe gitti. Moskova yönetimi Stalin'in ölümünden kısa bir süre sonra Sovyetlerin Türk toprakları üzerindeki emellerinden vazgeçtiğini bildirdi ve Boğazlar meselesinde iki ülkenin ortak çıkarları korunarak bir anlaşmaya varılabileceği ifade edildi. Fakat Soğuk Savaş şartları ve İkinci Dünya Savaşı'nın başında Almanya ile imzaladığı pakt ve Türkiye'yi ortak paylaşma niyetlerinin ortaya çıkmasını henüz unutamadığından bu "iyi niyetli" yaklaşım Türkiye üzerinde pek tesir oluşturmadi (Akis, 1966, s. 8).

Adalet Partisi'nin İktidara Gelişiyile Dış Politikada Dönüşüm

11 Şubat 1961'de ordunun onayıyla kurulan Adalet Partisi'nin (AP) genel başkanı 1960 yılının Mayıs ayında Üçüncü Ordu'ya komuta eden Orgeneral Ragıp Gümüşpala oldu. Bu elbette bir rastlantı değildi. Çünkü Gümüşpala, 3 Haziran 1960'ta Genelkurmay Başkanlığına atanmış, Ağustos ayında emekliye ayrılmış ve 6 ay sonrasında da Demokrat Parti'nin (DP) devamı olarak nitelendirilen AP'nin başına geçmişti. Gümüşpala ismini özel kılan bir başka önemli konu ise onun DP ruhunun yeniden güçlenmesine karşı ordunun ve askeri baskıya karşı da düşük demokratların adeta sigortası olmasıdır. 5 Haziran 1964 tarihinde AP lideri Gümüşpala'nın aniden ölümü üzerine bütün hiziplerin kendi adaylarını öne sürmesi, partide önderlik krizi doğurdu. Sertlik taraftarları Sadettin Bilgiç'i aday gösterirken, orduyu sakin tutmak için Celal Bayar'ın daha önce yaverliğini yapmış emekli bir hava generali olan Tekin Arıburun'u, tutucular ise hukuk hocası Prof. Dr. Ali Fuat Başgil'i desteklediler. Orta yolcu yani ılımlılar ise DP hükümetleri başbakanı Adnan Menderes'e bağlı olan, adı pek-duyulmamış bir mühendis Süleyman Demirel'i öne sürdüler. Süleyman Demirel'in üzerinde en az tartışılan aday olması ve kendine has üslubu ve tarzı sebebiyle AP delegeleri Demirel'i partinin yeni genel başkanı seçtiler (Ahmad, 2011, s. 165).

10 Ekim 1965 tarihinde Türkiye genelinde gerçekleşen seçimlerde AP oyların %52.9'unu ve meclisteki salt çoğunluğu kazanarak büyük bir zafer elde etti. Bu o dönemde DP'nin kaldığı yerden devam edeceği sevinç ve endişelerine neden oldu. Diğer partiler; CKMP, YTP, TİP ve CKMP'den kopan Millet Partisi %7'nin altında oy topladılar. AP'nin DP'nin eski

seçmenlerinin oylarını genel olarak topladığı oy dağılımından belli oldu. Çünkü Demirel de tıpkı Menderes gibi halkın dilinden anlayan ve onlar gibi konuşabilen bir liderdi. Artık Türk siyasetinde Demirel dönemi başladı (Zürcher, 2005, s. 365). 1965-1971 yılları arası, %5 enflasyon ve %7 kalkınma hızıyla Türkiye'nin en başarılı dönemlerinden biri olduğu görülmektedir (Cindoruk, 2021).

1965 yılı genel seçimlerinde Demirel'in liderliğinde AP'nin tek başına hükümet kurmasıyla ilk kabinede kendisinin en önem verdiği bakanlıklardan biri olan dışişleri bakanlığına İhsan Sabri Çağlayangil'i getirdi (Neziroğlu ve Yılmaz, 2013, ss. 2174-2175). Çağlayangil ismi ilk başlarda basın ve çevresinde tepki ve tereddütle karşılanmasına rağmen aradan geçen zaman içerisinde ortaya koyduğu diplomatik başarılar bu izlenimi ortadan kaldırdı. Milliyet gazetesinin etkili köşe yazarlarından Abdi İpekçi, önceleri Çağlayangil'i köşesinde eleştiren yazılar yazarken sonrasında övgüyle bahsetmeye başladı. Örneğin bir köşe yazısında, Çağlayangil'in iç işlerinde tecrübeli fakat dışişlerinde ilgisi olmadığını, hatta yabancı dil bile bilmiyor diyenlere karşı o güne kadar dış politikadaki gelişmelerin bu iddiaları asılsız kıldığını yazdı. Yazısının devamında ise Çağlayangil'in bakanlıkta çalışanlara karar alırken danıştığını ve dış politikadaki tecrübesizliğini sağduyusu sayesinde kapattığından bahsetti (İpekçi, 1966). İhsan Sabri Çağlayangil tarafından oluşturulan cesur dış politikanın önemi, Sovyetler Birliği ile çok yönlü aktif dış politika uygulanmasını ilk kez savunan DP hükümeti Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu sayesinde Moskova ile benzer şekilde ilişkiler geliştirilmesinin arifesinde, 27 Mayıs 1960 askeri darbesi ile iktidardan indirilip idam edilmesinin ardından gerçekleşmesidir.

3 Kasım 1965 tarihinde Demirel'in TBMM'de açıkladığı hükümet programında Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile olan münasebetlerinin ilerlemesinden büyük mutluluk duyduğunu ifade ederken bunun istikrarlı bir gelişim göstermesini arzu ettiğini dile getirmesi, Demirel hükümetinin Ankara ve Moskova arasında meydana gelen yakınlaşmayı devam ettirmek üzere bir dış politika anlayışı şekillendireceğinin net bir ifadesidir (TBMM Tutanak Dergisi, 1965, s. 94). Başbakan Demirel ve Dışişleri Bakanı Çağlayangil, özellikle ekonomik açıdan Türkiye'nin gelişebilmesi için Sovyetler ile işbirliğini elzem gördü. Fakat bu işbirliğini savunurken temkinli bir iyimserlik havası içinde Türkiye'nin bir NATO üyesi olduğunu unutmadan ölçülü şekilde ilişki kurma taraftarı oldu. Bu süreçte özellikle Çağlayangil, Türkiye'nin jeopolitik konumunu ön planda tutan bloklar arası denge siyaseti gütmeye anlayışını dış politikaya yansıtmak istedi. TBMM eski Başkanı Hüsamettin Cindoruk'a göre,

1965-1971 yılları arasında Sovyetler Birliği ile ABD arasında başarılı bir denge politikası takip edildi. Atatürk ve Lenin arasında başlayan dostluğu ve Fatin Rüştü Zorlu'nun geliştirdiği çok yönlü dış politika anlayışını Çağlayangil özellikle ekonomik alanda uygulayarak ve Türkiye'yi tek tarafa bağımlılıktan kurtarmak istedi. Türkiye mevcut değerlerinden vazgeçmeden Sovyetler Birliği ile dostluk ilişkilerini ekonomi ağırlıklı ilerletmede başarılı oldu (Cindoruk, 2021).

1965-1971 Yılları arası Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri

1960-1964 yıllarını kapsayan dönemde Türk-Sovyet ilişkileri iyileşme sürecinde olduğu görülmektedir. Uluslararası sistem ve bölgedeki gelişmelerden kaynaklı meseleler 1965 yılından itibaren iki ülke arasındaki işbirliği sürecini etkiledi. Soğuk Savaş'ın iki süper gücü ABD ve Sovyetler Birliğini karşı karşıya getiren "Küba krizi" ilişkileri etkileyen krizlerden biridir. Bunun dünyanın kaderini etkileyebilecek bir karşılaşma olmasının sebebi iki ülkenin nükleer silahlarını birbirlerine kullanabilecekleri büyük bir savaşın kıyısından dönmüş olmalarıdır. Küba Krizi, hem Soğuk Savaş'ın en sıcak sürecine denk gelirken, sonrasında başlayan detant (yumuşama) döneminin temeli ortaya çıktı (Sander, 1998, s. 289). Türkiye ise Küba Krizi'nden iki taraflı etkilendi. Birincisi, Türkiye'nin bu kriz sebebiyle hem ABD ile hem de Sovyetler Birliği ile ilişkileri etkilendi. Sovyetler'in Küba'da yer alan üslerini kaldırması karşılığında Türkiye'deki ABD'nin yerleştirdiği Jüpiter füzelerinin sökülmesini istemesi, Ankara yönetimin Moskova'ya karşı güvenini sarstı. Elbette Türkiye'yi en çok rahatsız eden mesele ABD'nin Jüpiter füzelerini Türkiye'nin görüşünü almadan sökmesi oldu. Bu durum Türkiye'nin ABD ile ilişkilerini yeniden değerlendirme ihtiyacını doğururken, Ankara'nın Moskova ile ilişkilerini geliştirmesinin yolunu açtı (Gençalp, 2017, s. 318).

12 Aralık 1962 tarihinde Sovyet lider Nikita Kruşçev, Küba Krizi'nden sonra katıldığı Yüce Sovyet toplantısında ülkesinin dış politikasını değerlendirirken Türkiye ile olumlu düşüncelerini belirtti. Kruşçev, Sovyetler Birliği'nin Türkiye ile dostluk ilişkileri içinde yaşamak isteğini, Karadeniz'in iki ülke için birleştirici bir güç olduğunun altını çizirken, bu durumun Sovyetler Birliği kadar Türkiye için de yararlı olacağını vurguladı. Ayrıca bu sağlam dostluk temellerinin Lenin ve Atatürk zamanına dayandığını belirterek Türkiye ile ilişkilerini iyileştirmek istediğini açıkladı (Pravda, 1962). Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkileri iyileştiren bir diğer önemli etken Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik durumdur. Yatırım ihtiyacı ve ekonomik kaynak sıkıntısının Moskova yönetimi ile ekonomik işbirliği sonucu aşılabileceği düşünüldü.

Şüphesiz bunda Küba Krizi ile beraber 1964 Johnson Mektubu'nun Türkiye-ABD ilişkilerinde oluşturduğu derin yaranın etkisi var. ABD ile uzaklaşmasını fırsat bilen Sovyetler Birliği, Türkiye'nin ihtiyacı olan finansal desteği sağlayarak, Türkiye'nin üzerindeki Amerikan nüfuzunu ortadan kaldırmak istedi. Diğer taraftan 1964 yılında ısınan Kıbrıs meselesi, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türk-Sovyet ilişkilerinin iyileşmesine neden oldu. Moskova'nın, meseleye olumlu yaklaşımı Ankara'yı memnun etmişti. Johnson Mektubu ile güvenilmez bir müttefik olduğu anlaşılan ABD'ye karşı tek yönlü siyaset artık terk edildi. Ayrıca 1966 yılında Türkiye'nin askeri birliklerini Kore'den tümüyle çekmesi sembolik de olsa Ankara ile Moskova arasındaki ilişkiler geliştirme üzerine olan niyetinin somut bir göstergesidir (Karpaz, 2012, s. 276). Çağlayangil, Fatih Rüştu Zorlu'nun dış politika anlayışından (Kaya, 2018, s. 219) etkilenecek Türkiye'nin bu fırsatla "çok yönlü" dış politika perspektifinden hareket etmesini istedi.

Sovyetler Birliği Başbakanı Kosigin'in Türkiye Ziyareti

20 ile 27 Aralık 1966 tarihleri arasında Sovyet Başbakanı Kosigin'in Türkiye ziyareti tarihte bir Sovyet başbakanın ilk Türkiye ziyareti niteliğini taşıdı. Kosigin'in uçağı Ankara Esenboğa Havaalanı'na indiğinde onu Başbakan Süleyman Demirel, Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil ve devlet erkanı karşıladı. Kosigin'in Türkiye ziyareti oldukça yoğun programa sahipti. Sovyet Başbakan ilk olarak Anıtkabir'i ziyaret etti. Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'in adına verdiği şeref yemeğine iştirak ettikten sonra Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından Çankaya köşkünde misafir edildi. Ankara temaslarından sonra Kosigin, İzmir ve İstanbul'a da gitti. Bu ziyaretlerinde kendisine Dışişleri Bakanı Çağlayangil eşlik etti. İstanbul ziyaretinde Osmanlı döneminde devlet konuk evi olarak kullanılmış olan Yıldız Şale Köşkü'nde kaldı, ziyaret süresince Eczacıbaşı Seramik Fabrikası ve Çayırova Cam Fabrikası'nı ziyaret etti. Başbakan Kosigin tüm temaslarını tamamladıktan sonra 28 Aralık günü İstanbul'da dönemin Yeşilköy Havaalanı'ndan askeri tören ile uğurlandı. Bu ziyaret süresince güzergahlar ve mekanların Türk ve Rus bayraklarıyla süslenmesi ve kendisine gösterilen üst düzey protokol özellikle Dışişleri Bakanı Çağlayangil'in Türkiye-Rusya ilişkilerine verdiği önemi gösterdi (Arcayürek, 1985, s. 148). Sovyet başbakanının Türkiye ziyareti temelde üç mesele üzerine önem taşımaktadır: Kıbrıs meselesi, Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkilerinin iyi komşuluk prensibi çerçevesinde ilerlemesi ve ekonomik ilişkilerin gelişmesi (Aziz, 1969, s. 223).

Türk ve Rus tarafları özellikle Kıbrıs meselesi üzerinde Enosis'e karşı

çıkan ve Ada'nın bağımsızlığını savunmak üzere iki önemli ortak tutumu paylaştılar. Kosigin daha önce başlamış olan Türk-Yunan görüşmelerinin devam etmesini, Ada'nın bağımsız kalmasını ve Yunanistan'la birleşmesini uygun görmediklerini ifade etti. Ayrıca Ortadoğu'daki durumu tehlikeye düşürecek herhangi bir politikayı onaylamazken, Kıbrıs Sorunu'nun barışçıl yollarla müzakere edilmesini ve Ada'daki Türkleri ve Rumları memnun edecek bir neticeye erişmesini diledi. Kendisi şerefine verilen bir yemekte de Kosigin, Kıbrıs meselesi ile alakalı Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını, egemenliğini ve toprak bütünlüğünü savunduklarını, yabancı askerlerin Ada'dan çıkarılmasını ve meselenin Kıbrıslılar tarafından çözülmesi gerektiğinin altını çizdi (Yeni Gazete, 1966). Bu süreçte Moskova, Türkiye'nin Kıbrıs'a bir askeri müdahalede bulunmasına karşı çıkıyor fakat Kıbrıs ile ilgili politika ve tezlerini de destekliyordu. Sovyetler Birliği'nin bu tutumu Kıbrıslı Rumlar'ın şiddetli protestolarına neden oldu (Karpat, s. 276). Görüşmelerin en önemli maddelerinden biri Çekoslovakya'nın Kıbrıs'ta Makarios yönetimine sağladığı silah yardımıdır. Ulus gazetesinde konu ile ilgili çıkan haberinde, Rus heyetinin Çekler'in Kıbrıs Rum yönetimine silah satmasından dolayı üzüntü duyduğunu yazdı (Ulus, 1966). Kosigin bu görüşmelerde Çekoslovakların yaptıklarından sorumlu olmadıklarını ifade etti (Sakkas ve Zhukova, 2013, s. 126).

Görüşmelerde Sovyetler Birliği Türkiye'ye petrol satma teklifinde bulunmasına karşılık Demirel hükümeti bunu reddetti. Fakat bu dönemde Türkiye petrol ihtiyacının bir kısmını Libya'dan karşıladı (Çağlayangil, 2021). Eğer Libya'nın Moskova etkisi altında olduğu düşünülürse, Demirel'in petrolü direk Sovyetlerden almaktansa dolaylı bir yol tercih ederek ABD'nin olası tepkisini yumuşatmak istemesi muhtemeldir. Kosigin, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin Kıbrıs meselesinden bağımsız olarak değerlendirilmesi gerektiğini, esas olan ekonomik çıkarların birleşmesinin iki ülke arasındaki ilişkilerin uzun vadede büyük gelişim göstereceğini ifade etti. Soğuk Savaş sürecinde bu yaklaşımın Ankara-Moskova hattında ilişkilerin büyük bir başarısı olarak görüldü.

Başbakan Demirel Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkilerinin Atatürk ve Lenin dönemindeki yakın dostluk ilişkilerinde olduğu gibi sağlam bir zeminde ilerlediği belirtirken, Kosigin ise iki ülke arasında ciddi bir fikir ayrılığını olmadığını ve herhangi bir toprak meselesinin olmadığını vurguladı. Bunun yanı sıra Kosigin, Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ı Rusya'ya davet ederken, Türkiye'de üçüncü demir-çelik fabrikasının kurulması adına yardım teklifinde bulundu (Vatan, 1967). Başbakan

Demirel Kosigin ile buluştuğunda aralarında geçen sohbet bu bakımdan oldukça önemliydi. Demirel Kosigin'e;

"Adalet Partisi, komünizmin karşısında bir kurtuluştur. Biz materyalist görüşü sevmeyiz. Çünkü bizim sosyal yapımıza, geleneklerimize uygun yönetim biçimi değildir. Ama devletimiz başka. Komşuyuz. Büyük devletsiniz. İyi geçinmek isteriz. Bizimle bu koşullar altında ilişki kurmak isterseniz hazırız."

Kosigin'in ise cevabı;

"Evvela açık konuşmanızı beğendiğimi söylemek isterim. Düşünceleriniz daha fazla ifade edildi. Biz de kapitalist rejimi sevmiyoruz. Buna rağmen iki yolun da kalkınmayı sağladığına inanıyoruz. Bizim hedefimiz ayrı. Dünyada ekonomik, politik eşitliğin peşindeyiz. Her millet kendine bir yol seçer. Biz komünistliği seçmişiz, siz kendinize uygun model. Rejimler, giydiğimiz elbisenin renklerine benzer. Biz kırmızı giyiniriz, siz beyazı ya da karayı beğenebilirsiniz. Birbirimizin içişlerine karışmamak şartıyla iyi komşuluk ilişkileri kurabiliriz." (Cılızoğlu, 2007, ss. 316-317).

Bu durum Kosigin'in de en az Demirel kadar uzlaşmacı olduğunun göstergesiydi. Sovyet Başbakanın ziyaretinden iki taraf da netice itibarıyla memnun kalmıştı. Kıbrıs konusunda çok ilerleme kaydedilememiş olsa da ekonomik işbirliği adına önemli kararlar alındı.

Diğer taraftan Makarios'un Çekoslovakya'dan silah satın almasına karşı Yunanistan da sert tepki gösterdi. Atina ile Makarios arasında ipler artık kopma noktasına geldi. İlişkileri koparan esas gelişme ise 21 Nisan 1967 tarihinde CIA destekli Albaylar Cuntası darbesiyle yönetime el konulması Türkiye ile Sovyetler Birliği ilişkilerinin yakınlaşmasıdır (Stergiou, 2007, s. 96). Amerikan etkisindeki cuntanın Enosis politikasını devam ettirmesi Sovyetler Birliği'nin tepkisini çekti ve Türkiye ile ortak tutum göstermesini sağladı.

Türkiye-Sovyetler Birliği Arasında Siyasi ve Ekonomik konularda İlerleme

25 Mart 1967 tarihinde Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında sanayi tesislerinin kurulması için görüşmeler başladı. Sovyetlerin Türkiye'de kuracağı 7 fabrika için vereceği teçhizat ve malzeme ile gelecek teknik hizmetlere ve bunlarla alakalı ödeme şartlarıyla ilgili anlaşmanın imzalanmasıyla Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında köklü bir ekonomik birlikteliğin temelleri atıldı (Polatoğlu, 2018, s. 633). Bu anlaşma Sovyet

Başbakan Kosigin Türkiye ziyaretinde üç ay sonra imzalandı. Buna göre, İskenderun Demir-Çelik Fabrikası'nın kuruluşu için gereken şartlar, yatırımın nasıl gerçekleşeceği ve Moskova'dan alınacak kredi miktarı 200 milyon dolar olarak belirlendi. 5 ağustosta Seydişehir Alüminyum Tesislerinin, 17 ağustosta İzmir Aliğa Petrol Rafinerisi'nin temelleri atıldı (Aydın, 2014, s. 233). Fabrikanın resmi açılışı ise 1975 yılında Kosigin'in ikinci kez Türkiye'yi ziyaret ettiğinde gerçekleşti (Gençalp, 2019, s. 67).

AP iktidarında Türkiye'nin özellikle 1965-1969 yılları arasında ekonomik büyüme oranı %7 idi. Hükümet ise bu büyüme ile OECD ülkeleri arasında Türkiye'nin Japonya'dan sonra ikinci sırada geldiğini açıkladı. Başbakan Demirel ise Türkiye'nin üzerine bir Türkiye daha eklediklerini iddia etti. Bir diğer önemli durum Türkiye'nin bu dönemde Soğuk Savaş'ın bir nebze olsun yumuşamasından faydalanarak Sovyetler Birliği'nden kredi kullanmasıdır. Demirel, komünizm karşıtı olmasına rağmen ekonomik meselelerde ideolojik davranmayan bir görüntüsü çizdi. Hatta Sovyetlerle olan işbirliğinin Türkiye'nin kalkınmasına büyük katkı sağlayacağını iddia etti (Arslan, 2019, s. 93).

12 Mart 1971 Askeri Muhtırasına kadar olan süreçte Türkiye- Sovyetler Birliği arasındaki ilişkiler yalnızca siyasal olarak değil ekonomik olarak da büyük ilerleme kaydetti. Moskova yönetimi, Türkiye'nin yatırımları için kredi vermektan çekinmeyerek, teknik destekte sağladı. Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, TBMM'deki bütçe görüşmelerinde Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin ideolojilerinin farklı olmasına rağmen bunun iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişimine engel olmayacağını vurguladı (TBMM Tutanak Dergisi, 1966, s. 602). AP iktidara gelmesinden bir yıl sonra 1966 yılı itibariyle iki ülke arasındaki ticaret hacmi %90 oranında arttı. Türkiye, tütün, kuru üzüm, pamuk, fındık, canlı hayvan ve narenciye Sovyetlere satarken, karşılığında demir, kimyevi gübre, gazete kağıdı ve sanayi tezgahları satın aldı (Cumhuriyet, 1966).

Ankara ile Moskova arasında ekonomik bağın kuvvetlenmesi şüphesiz Soğuk Savaş'taki en büyük rakibi ABD'yi oldukça rahatsız etti. Bu süreçte Demirel, dönemin ABD Büyükelçisi ile ilgili bir anısını aktarırken şu önemli cümleleri ifade etti (Cindoruk, 2021):

“Batı, Türkiye'nin sanayileşmesini istememiştir veya mümkün görmemiştir. Bize tavsiye edilen tarımdır ve hafif endüstridir. Ağır sanayiye ve sanayileşmenin diğer kollarını pek hoş karşılamamışlardır. Sovyetler ile müzakere ettik ve bunların inşasına geçtik. Bundan da rahatsız oldular. 1967'de Amerikan sefiri başbakanlığa geldi ve beni ziyaret etti. Hâlâ gözümün önünde olay. Kapıdan girdi ve

daha oturmadan 'Are you changing axis?' diye bana sordu. Yani 'Aks mı değiştiriyorsunuz?' Sovyetlerle bizim münasebetlerimizi geliştirmemizden çok rahatsız olmuştu Amerika."

Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, Türkiye'nin bağımsız olduğunu ama bağlantılarına sadık olduğunu ayrıca Türkiye'nin istediği yerden mal alıp satabileceğini ifade etmesi Batı Bloku'nda yer almasına rağmen bunun Türkiye'nin blok dışı ülkelerle ilişki kurmayacağı anlamına gelmediğini söyledi. Türkiye çok yönlü dış politika anlayışını ekonomik ilişkilerine de yansıtarak iktisadi gelişimini mutlak olarak Batı'ya bağımlı kalmadan gerçekleştirmek istedi. Aslında AP hükümeti bütün sosyalist devletlerle belli ölçülerde ilişki tesis etmek istedi. Başbakan Demirel yeni oluşturulan Bakanlar Kurulunun programını ilan ettiği bir konuşmasında Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile gelişen ilişkilerinin önemine değinmesinin ardından sosyalist rejimlere sahip Balkan ülkeleri ile ilişkilerin gelişiminden memnuniyet duyduğunu ve bunun sonrasındaki yıllarda da sürmesini hedeflediği dile getirdi (Karpat, 2012, s. 276).

Türkiye'nin, bölgedeki NATO hâkimiyetinden ziyade Akdeniz'deki dengenin korunmasını temel alan bir politika izleyerek adanın Yunanistan ile birleşmesine karşı çıkması, Kıbrıs'ta ve Doğu Akdeniz'de İttifak denetiminin artmasına neden olacak her politikaya itiraz eden Sovyetler Birliği için önem arz etti. Yumuşamanın şekillendirdiği dış politika ilkeleri çerçevesinde ve Doğu Akdeniz'e ilişkin çıkarlarının, farklı nedenlerle de olsa, Enosis karşıtlığında buluşmasıyla, Sovyetler Birliği ve Türkiye 1964'ten 1979'a adanın bağımsızlığını ve iki toplumun varlığını, eşit haklarını vurgulayan bir Kıbrıs politikası benimsediler.

Öte yandan, Nisan 1967'de Yunanistan'da gerçekleştirilen darbe sonucunda Cunta yönetiminin iktidara gelmesi üzerine Türkiye ile Sovyetler Birliği, Enosis'e muhalefette ve Kıbrıs'taki her iki toplumun yasal hak ve çıkarlarının gözetilmesinde görüş birliğine varmıştı. Sovyetler Birliği, Ada'da ABD üslerinin kurulmasına yol açabilecek olması nedeniyle, Kıbrıs'a Yunanlıların el koymasını önlemeye çalıştı.

Süleyman Demirel, İhsan Sabri Çağlayangil ve Cevdet Sunay'ın Sovyetler Birliği Ziyaretleri

19 Eylül 1967 tarihinde Yunanistan Başbakanı Kollias ile Başbakan Süleyman Demirel, Keşan ve Dedeoğaç'ta buluştular. Demirel, Türkiye'nin kırmızı çizgisi olarak Kıbrıs Adasında mutlaka Enosis'ten başka bir çözüm yolunun bulunması ve Akdeniz'de kurulan Lozan dengesinin asla bozulmaması gerektiğini söyledi (Eskiyurt, Sarıca ve Teziç, 1975,

ss. 136-137). Ankara ile Atina arasında Enosis üzerine mücadele devam ederken, Demirel'in 19-28 Eylül 1967 tarihleri arasında gerçekleştirdiği Moskova ziyaretinde imza atılan ortak bildiride Türkiye'nin ve Sovyetler Birliği'nin Enosis'e karşı olduklarını ilan ettiler (Aziz, 1969, ss. 233-235).

19 Eylül-29 Eylül 1967 tarihleri arasında Demirel, Kosigin'in Ankara'ya gelişine karşılık Moskova ziyaretini gerçekleştirdi. Bu ziyaretin en önemli hususu, iki ülke ilişkilerinin zirveye doğru çıktığı sürecin tezahürü olmasıdır. Bu ziyaret esnasında da Moskova, Kıbrıs'ın bağımsızlığının korunması ile Türk ve Yunan cemaatlerinin yasal haklarının koruma altına alınmasını istedi. Fakat daha da önemlisi bu ziyarette arka arkada birçok önemli anlaşmaya imza atıldı. Bunlar; 19 Nisan 1968'de İstanbul-Moskova Aktarmasız Yataklı Vagon Antlaşması, 7 Mayıs 1968'de Üçüncü Demir-Çelik Ön Proje Anlaşması, 19 Haziran 1968'de Arpaçay Barajı ile ilgili Türk-Sovyet Protokolü, 10 Ekim 1969'da Sovyetler Birliği tarafından İskenderun'da kurulacak demir ve çelik tesisleri ile ilgili anlaşmadır (Dışişleri Bakanlığı Belleteni, 1967, s. 84).

Genel olarak ABD, Türkiye'nin büyük sanayi hamlelerinden rahatsız oldu. Etkisiz ve gereksiz yatırımlar için yardım etti ve bu yatırımlar için verdiği kredilerin ağır koşulları beraberinde getirdi. ABD için önemli olan kredi için paranın kendisinden alınması, malın kendi gemileri ile taşınması, projelerin kendi firmalarınca tasarlanması ve kendi uzmanlarının çalıştırılmasıdır. Bu dönemde Demirel'in Moskova ziyaretini eleştirenler, Başbakanın Batı'nın sıkıştırdığı zamanlarda Doğu'ya, Doğu'nun sıkıştırdığı zamanlarda da Batı'ya yanaştığını iddia etti. Ayrıca ABD'den beklenen ekonomik yardımın gelmemesi üzerine Demirel'in zorunlu olarak Sovyetler Birliği'ne yanaştığı yönde eleştiriler geldi. Özetle bu görüşü savunanlar, Demirel'in bir yandan ABD'ye şantaj yaptığını diğer yandan da Sovyetler Birliği'ni kazanmak için politikalarına yakın bir duruş sergilediğini iddia ettiler (Demirel Neden Moskova'da?, 1967, s. 4). Sovyetler Birliği Türkiye'de kurulacak olan ABD'nin kredi desteği vermediği 7 büyük yatırım için 200 milyon dolar (Dışişleri Bakanlığı Belleteni, 1967, s. 87) verirken, bunun karşılığında ise tarım ürünleri istedi. Sovyet desteği ile kurulacak tesislerin bedelleri tütün, fındık, kuru üzüm, narenciye ve yün olarak 15 yılda ödenmesi planlandı. ABD'nin bu yatırımlara yardım için öngördüğü kredinin faizi %4 iken, Sovyetler bunu %2.5 olarak belirledi (Demirel Neden Moskova'da?, 1967, s. 5). Aslında Başbakan Demirel Moskova ziyaretinde Türkiye'nin sanayileşip kalkınmasını engelleyen Batı blokuna karşı bir politika geliştirdi. ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki görüş ayrılıklarından faydalanarak, Türkiye'nin içinde bulunduğu enflasyon sorununu hafifleterek, büyük

yatırımların önünü açmaya çalıştı.

Görüşmeler sırasında 3 Mayıs 1960 yılında Sovyetler Birliği'nin düşürmüş olduğu Amerikan casus uçağı U-2 meselesi gündem maddesi oldu. Türkiye'nin İncirlik üssünden kalkan bu uçak, Demirel Moskova'da müzakerelerde bulunurken Kosigin'in şikayet ettiği mesele oldu. Çünkü Kosigin'e göre bu komşuluk ilişkilerine yakışmayacak bir harekettir. Buna karşılık Demirel'de Ruslar'ın İstanbul Boğazı'nın önünde bulundurduğu hidrografi gemilerini şikayet etti ve bu gemilerin çekilmesi karşılığında U-2 uçaklarına izin verilmeyeceğinin garantisini verdi (Yetkin, 1995, s. 111).

Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'in Sovyetler Birliği ziyareti de ikili ilişkiler açısından büyük önem taşıdı. Çağlayangil Moskova'ya hareket etmeden önce üç Sovyet gazeteciyi makamında kabul ederek sorularını yanıtladı. Bu ziyaretle Türk-Sovyet ilişkilerine iyi komşuluk bağlamında büyük katkı sağlayacağını, Başbakan Demirel'in heyetinde Moskova'ya gelişinden sonra bir yılda ikinci kez Sovyetler Birliği'ne gidecek olmasının, iki ülke ilişkilerinin son yıllarda kaydettiği ilerlemeyi gösterdiğini ifade etti (Dışişleri Bakanlığı Belleteni, 1968, s. 44). Ayrıca Çağlayangil, görüşmeler esnasında Sovyetler ile iktisadi meselelerin müzakere edileceğini, Sovyetlerin Türkiye'de yapacağı yatırımları tekrar gözden geçirilerek uzun vadeli ekonomik işbirliğinin yollarının aranacağını söyledi (Dışişleri Bakanlığı Belleteni, 1968, ss. 45-46). 8-12 Temmuz 1968 tarihleri arasında Moskova'ya resmi temaslarda bulunma üzere ziyarette bulundu. 9 Temmuz'da Sovyet Dışişleri Bakanı Gromiko'nun Çağlayangil'in şerefine verdiği yemekte, iki ülkenin de dostane ilişkilerini daha da geliştirme isteğinde olduğunu, geçmişte sarf edilen gayretlerin gelecek yıllarda artarak süreceğini ifade etti. Çağlayangil ise, iki ülke ilişkilerinde güven kadar samimiyetin de önemli bir etken olduğunun altını çizdi. Yayınlanan ortak bildiride ise, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında ekonomik ilişkilerin gelişim göstermesi iki ülke açısından da en memnuniyet olayı olarak değerlendirildi. Ayrıca İstanbul-Moskova arası yataklı vagon seferlerinin başlaması ve Arpaçay barajının yapılması hususlarında memnuniyetlerini dile getirirken, Ortadoğu'da İsrail işgal ettiği Arap topraklarından 22 Kasım 1967 tarihli kararı uyarınca çekilmesinde ortak mutabakata vardılar. Kıbrıs konusunda ise Adanın bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü hususunda Türk ve Rum cemaatlerinin kanuni hakları ve güvenliklerini saptanması noktasında ortak beyanda bulundular. Çağlayangil bir gazetecinin ekonomik ilişkiler üzerine sorusu üzerine, uzun vadeli ekonomik anlaşmanın isteğinin Sovyetler Birliği tarafından geldiğini ve bunun beşer yıllık planlar içerisinde düzenlemek

istediklerini ifade etti (Dışişleri Bakanlığı Belleteni, 1968, s. 50).

Çağlayangil'in bu ziyaretinde ağırlıklı olarak iki ülke arasında özellikle iktisadi konuların ele alındığı görülüyor. O zamana kadar 9 çeşit ihraç ürünü olan ticaret hacminin arttırılması kararlaştırıldı. Anlaşmaya varılan 7 yatırımdan 4'ü; alüminyum fabrikası, demir-çelik fabrikası, rafineri tesisi, asit sülfürik fabrikası ve lif levha fabrikasının hayata geçirilmesine karar verilirken, imprime cam fabrikası ve votka fabrikasından vazgeçildi. Ayrıca bunlar için 95 milyon dolarlık finansman üzerine anlaşmaya varıldı (Dışişleri Bakanlığı Belleteni, 1968, s. 61).

Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın Sovyetler Birliğini ziyaret edecek ilk Türk Cumhurbaşkanı olması oldukça ses getirdi. Bu ziyarete karşı çıkanlar, Sovyetlerle ilişkilerin Türkiye'ye yarardan çok zarar getireceğini savunurken, Sovyetler Birliği-Türkiye yakınlaşmasının ülkede komünist ideolojisinin kuvvetlenmesine ve Türk toplumunda büyük yıkıma neden olacağı ihtimali ortaya çıktı. Diğer taraftan bu ziyaretin artık dünyadaki siyasi şartların değiştiği ve iyi komşuluk ilişkilerin Sunay'ın bu ziyaretiyle oldukça gelişeceği görüşü de savunuldu. Elbette Türkiye'nin Sovyetler Birliği ilişkilerini geliştirmesi onun komünizmi benimseyeceği anlamına gelmedi (Qasımlı, 2013, s. 317). Ziyareti öncesi Esenboğa Havaalanı'nda gazetecilerin sorularını yanıtlayan Sunay, bu ziyaretinin gelişmekte olan iyi komşuluk ilişkilerine yararlı olacağını ümit ettiğini ifade etti (Cumhuriyet, 1969). Sunay, eşi ve içinde Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'in de bulunduğu 36 kişilik heyet 12-21 Kasım 1969 tarihleri arasında resmi ziyarette bulunmak üzere Moskova'ya hareket etti.

Sovyet Başbakan Kosigin ile bir araya gelen Sunay, ağırlıklı olarak ekonomik ilişkiler üzerine görüşmelerde bulundu. Bunun yanında Yakın Doğu'daki gelişmeler ile İsrail'in işgal ettiği Arap topraklarından çekilmesi ve Filistinlilerin hukuksal haklarına saygı gösterilmesi gerekliliği vurgulandı (Qasımlı, 2013, s. 315). Kıbrıs meselesi üzerinde Kosigin'in Türkiye'ye yakın görüş belirtmesi Sunay'ı oldukça memnun etti. Dışişleri Bakanı Çağlayangil ise bu ziyaretin rutin olarak geçeceğini düşünürken, Moskova yönetiminin ilişkileri daha da geliştirme yönünde gayret gösterdiğini ve bu durumu da hayretle karşıladıklarını söyledi (Milliyet, 1963). Görüşmelerin detayında ticari ilişkilerin geliştirilebilmesi için imzalanan karşılıklı protokolün uygulanmasının gerekliliği üzerinde durulurken, Moskova-Ankara hava, Moskova-İstanbul demiryolu hattının açılmasının bu ticari işbirliğine daha da güç katacağında mutabık kalındı. Ayrıca bilim, sanat ve sportif faaliyetlerde de işbirliğine gidilmesi kararlaştırıldı (Qasımlı, 2013, s. 317).

Sonuç

Dönemin konjonktürü içerisinde Türkiye'nin yakın ve büyük komşusu sayılabilecek Sovyetler Birliği ile çatışması tehlikeli ve ulusal çıkarlarına aykırıdır. Stalin'in Türkiye'ye karşı düşmanca politikasını geride bırakan Moskova, tıpkı Atatürk-Lenin döneminde olduğu gibi Türkiye ile ılımlı yeni dönemin kapısını aralamak istedi. Başbakan Demirel ile Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil döneminde Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerde büyük ilerleme kaydedildi. Başbakan Süleyman Demirel ve Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'in oluşturduğu yeni dış politika anlayışının zorluğu ve önemi, devamı ve mirasçısı olduğu Demokrat Parti'nin (DP) lideri Adnan Menderes ve Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun Sovyetler Birliği ile çok yönlü aktif dış politika stratejisini uygulama sürecindeyken, 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi ile iktidardan düşürülmesi ve idam edilmelerinden kısa bir süre sonra gerçekleşmesi son derece önemlidir. Bilhassa Çağlayangil'in, Türkiye'nin "Kuzey Komşusu" olarak adlandırdığı ve Soğuk Savaş'ın en sıcak döneminde Moskova ile yakınlaşarak riskli bir politika takip etmesi, Türkiye'nin günümüze kadar uzanacak uzun vadeli dış politika perspektifine ışık tutacak niteliktedir.

Türk-Sovyet ilişkileri 12 Mart 1971 Askeri Muhtırası'na kadar büyük gelişim kaydetmesinde şüphesiz ekonomik işbirliğinin büyük payı var. Demirel hükümeti 1967 yılı itibariyle önemli büyük yatırımlar için öncelikle Batılı ülkelerin kapısını çaldı. Fakat olumsuz yanıt üzerine yatırımların finansı için Sovyetler Birliği'ne dönüldü. Moskova yönetiminin Türkiye'nin bu teklifine olumlu yaklaşması ABD'yi oldukça rahatsız etti. Çünkü Türkiye hem bir NATO üyesiydi hem de bu tip büyük yatırımlar yaparak bölgede büyük bir ekonomik güç olması ABD'nin bölge politikalarına tehdit olması ihtimali mevcuttu.

1965-1971 yılları arası Türkiye'nin dış politika anlayışı öncelikle ekonomik büyümenin sağlanabilmesi için gerekli krediler, yeni pazarlar ve komşularla iyi ilişkiler tesis edilmesi için gereken siyasetin uygulanması üzerinedir. Elbette bu politika takip edilirken NATO'dan ayrılmak veya karşı durmak gibi bir durum söz konusu olmadı. Fakat ekonomik büyümenin ihtiyacı olan çok yönlü dış politika ve radikal adımlar ABD'yi rahatsız etti. Bu durum Türkiye'nin jeopolitik değerinin hem Sovyetler Birliği hem de ABD nezdinde büyük önem arz ettiğini ortaya koymaktadır. Nihayetinde 12 Mart 1971 Askeri Muhtırası nedeniyle Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile olan ilişkileri zarar gördü. Türkiye'nin, gerek uluslararası dengeler, gerekse millî çıkarları gereği hem diplomatik hem de ekonomik kısa

ve orta vadeli koalisyonlara ihtiyaç duyduğu için Sovyetler Birliği ile yakınlaşmayı tercih ederek “çok yönlü” dış politika anlayışı çerçevesinde ilişkilerini geliştirmeyi tercih ettiği söylenebilir.

Ek Beyan / Declaration

Makalenin tüm süreçlerinde TESAM'ın araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

In all processes of the article, TESAM's research and publication ethics principles were followed.

There is no potential conflict of interest in this study.

The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça / References

Ahmad, F. (2011). *Modern Türkiye'nin oluşumu*. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Agha, N. I. (2021). Reimagining Turkey-Russia relations: An analysis of the plane crisis. *Tesam Akademi Dergisi*, 8(2), 429-457. [http:// dx.doi.org/10.30626/tesamakademi.949060](http://dx.doi.org/10.30626/tesamakademi.949060).

Akis. (1966, Aralık 24). Kuzeyden bir misafir.

Arcayürek, C. (1985). *Demirel dönemi 12 Mart darbesi 1965-1971*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Armaoğlu, F. (1988). *20. yüzyıl siyasi tarihi, 1914-1980*. Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları.

Armaoğlu, F. (2009). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*. İstanbul: Alkım Yayınları.

Arslan, M. (2019). *Süleyman Demirel*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Aydın, M. (2001). İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye. B. Oran (Dü.), *Türk*

dış politikası: Kurtuluş Savaşından bugüne olgular belgeler, yorumlar 1919-1980 (cilt 1) içinde. İstanbul: İletişim Yayınları.

Aydın, S. (2014). 1960'tan günümüze: Türkiye tarihi. İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Aziz, A. (1969). Sovyetlerin Kıbrıs tutumları 1965-1970. *SBF Dergisi*, 201-244.

Cem, İ. (1977). *Tarih açısından 12 Mart, cilt:2, tarihteki yeri ve sonuçları*. İstanbul: Cem Yayınları.

Cılızoğlu, T. (2007). *Çağlayangil'in anıları*. Ankara: Bilgi Yayınları.

Cindoruk, H. (2021, Kasım 20). Süleyman Demirel ve İhsan Sabri Çağlayangil. (F.Kaya, röportaj yapan).

Çağlayangil, İ. R. (2021, Kasım 15). İhsan Sabri Çağlayangil. (F. Kaya, röportaj yapan).

Cumhuriyet. (1966, Şubat 20).

Cumhuriyet. (1969, Kasım 13). *Sunay'ı Moskova'da Podgornıy ve Kosigin karşıladı*.

Deringil, S. (1994). *Denge oyunu, İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin dış politikası*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Demirel neden Moskova'da? (1967, Eylül 19). (38). *Ant dergisi*.

Dışişleri Bakanlığı belleteni. (1967, Ocak 31). (28).

Dışişleri Bakanlığı belleteni. (1968, Temmuz 2). (46).

Eskiyurt, Ö., Sarıca, M. ve Teziç, E. (1975). *Kıbrıs sorunu*. İstanbul: Fakülteler Matbaası.

FRUSDP. (1955). *The Conferences at Malta and Yalta 1945*. Government Printing Office.

Gençalp, E. (2017). Türk basınında ikili ziyaretler boyutunda Türk-Sovyet ilişkileri (1965-1980). *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 315-352.

Gençalp, E. (2019). Sovyet Başbakanı Kosigin'in Türkiye ziyaretinin basında değerlendirilmesi. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 55-77.

Gürün, K. (1983). *Dış ilişkiler ve Türk politikası*. Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayınları.

İpekçi, A. (1966, Haziran 19). Çağlayangil ve dış politika. *Milliyet*.

Karpat, K. (2012). *Türk dış politikası tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Kaya, F. (2018). *Türk dış politikasının ve Kıbrıs'ın Zorlu dönemi*. İstanbul: Yeditepe Üniversitesi Yayınevi.

Milliyet. (1963, Kasım 19).

Moul, W. (2006). Power parity, preponderance, and war between great powers, 1816-1989. *The Journal of Conflict Resolution*, 47(4), 468-489.

Neziroğlu, İ., ve Yılmaz, T. (Dü). (2013). Hükümetler, programları ve genel kurul görüşmeleri. 3. TBMM Başkanlığı Yayınları.

Polatoğlu, M. G. (2018). Türkiye sanayisinin öncü kuruluşlarından İskenderun Demir-Çelik fabrikası. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 629-647.

Pravda. (1962, Aralık 13).

Qasımlı, M. (2013). *Türkiye-Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ilişkileri 1960-1980*. Ankara: Atatürk Araştırmaları Merkezi.

Sakkas, J., ve Zhukova, N. (2013). The Soviet Union, Turkey and the Cyprus problem. *Journal Les Cahiers Irice*, 123-135.

Sander, O. (1998). *Siyasi tarih 1918-1994*. Ankara: İmge Kitabevi.

Sönmezoğlu, F. (2006). *Türk dış politikası*. İstanbul: Der Yayınları.

Stergiou, A. (2007). Soviet Policy toward Cyprus. *The Cyprus Review*, 199-221.

TBMM Tutanak Dergisi. (1924, Kasım 1).

TBMM Tutanak Dergisi. (1965, Kasım 3). 1.

TBMM Tutanak Dergisi. (1966, Şubat 2). 3.

Türkiye dış politikasında 50 Yıl. (tarih yok). 1. *Dünya Savaşı Yılları (1939-1946)*.

Uzman, N. (2018). I. Dünya Savaşı sonrasında Sovyet talepleri ve

Türkiye'nin tepkisi. *Gazi Akademik Bakış*, 11(22), 117-142.

Vere-Hodge, E. R. (1950). *Turkish foreign policy, 1918-1948*. Virginia: Impr. Franco-Suisse.

Yetkin, Ç. (1995). *Türkiye'de askeri darbeler ve Amerika*. Ankara: Ümit Yayıncılık.

Ulus. (1966, Aralık 22).

Vatan. (1967, Aralık 22).

Yeni Gazete. (1966, Aralık 23).

Zürcher, E. J. (2005). *Modernleşen Türkiye'nin tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

TESAM Akademi Dergisi

Journal of TESAM Academy

ISSN 2148-2462 / E-ISSN 2458-9217

Osmanlı Devleti'nde Ayanlık Müessesesi ve Merkez-Çevre İlişkisi

The Institutin of Ayanlik in the Ottoman Empire and the Center-Periphery Relationship

Öz

Halil İbrahim YANAR

Doktora Öğrencisi,
Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari
Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve
Kamu Yönetimi Bölümü.
kizilhiy@yandex.com
ORCID: 0000-0002-4687-9757

Bekir PARLAK

Prof. Dr.,
Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari
Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve
Kamu Yönetimi Bölümü.
bepar@uludag.edu.tr
ORCID: 0000-0002-9173-7563

Mehmet Şirin ÇETİN

Öğ. Gör. Dr.,
Muş Alparslan Üniversitesi,
Sosyal Bilimler MYO, Yönetim ve
Organizasyon Bölümü.
ms.cetin@alparslan.edu.tr
ORCID: 0000-0001-8181-744X

Cilt / Issue: 9(1), 155-177

Geliş Tarihi: 04.09.2021

Kabul Tarihi: 10.01.2022

Atıf: Yanar, H. İ., Parlak, B. ve Çetin,
M. Ş. (2021). Osmanlı devleti'nde
ayanlık müessesesi ve merkez-çevre
ilişkisi. *Tesam Akademi Dergisi*, 9(1),
155-177. <http://dx.doi.org/10.30626/tesamakademi.1055747>.

17. yüzyılın sonlarından itibaren ortaya çıkan ve 1726 yılında da hükümet tarafından resmen bazı hanedan sahiplerine görev verilmesiyle yerli ailelerin ön plana geçme mücadeleleri sonucunda gelişmeye başlayan ayanlık müessesesine Osmanlı Devleti, birçok eyalete, o eyaletler içindeki güçlü konumdaki kesimlere bazı imtiyazlar vermek zorunda kalmıştır. Bu nedenle güçlü kesimler merkeze karşı, Anadolu ve Rumeli'nin çoğu bölgesinde bağımsız olarak kabul edilebilecek siyasi egemenlik alanları oluşturmuşlardır. Böylece ayanlar, 18. yüzyılın ortalarına doğru ilk önce önemli sancak ve kazalarda daha sonra da Anadolu'nun neredeyse her yerinde görülmeye başlanmıştır. Bu çerçevede ayan tarzı eyalet yönetimi doğmaya başlamış, daha yoğun nüfuslu yaşam alanlarından kasabalara hatta köylere kadar her bölgenin varlık sahibi ve nüfuslu kişilerinin, merkezi hükümetten aldıkları sorumluluk bağlamında kendi içlerinde bir hiyerarşi oluşturmaları sosyal açıdan bir zorunluluk durumuna gelmiştir. Gittikçe artan ayanlık müessesesi merkezi gücü sorgular duruma gelmiştir. Osmanlı Devleti kuruluş yıllarından itibaren merkezi gücü ön planda tutan bakış açısına sahiptir. Bu çalışma da merkez-çevre ilişkisi bağlamında bir döneme damga vuran ayanların ortaya çıkışı, gelişimi ve etkileri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Merkez-Çevre, Ayanlık Müessesesi, İltizam.

Abstract

The establishment of ayanlık, which emerged from the end of the 17th century and after some dynasties were officially assigned by the government in 1726, began to develop as a result of the struggle of local families to

come to the fore. As a result, the Ottoman Empire had to give some concessions to many provinces and to the powerful groups within those provinces. For this reason, powerful sections have formed political sovereignty areas that can be considered independent in most regions of Anatolia and Rumelia against the center. Thus, towards the middle of the 18th century, ayans began to be seen first in important sanjaks and kazas, and then in almost every part of Anatolia. In this framework, ayan-style state administration began to emerge. It has become a social necessity for the wealthy and populated people of every region, from more densely populated living areas to towns and even villages, to create a hierarchy within themselves in the context of the responsibility they take from the central government. The increasing institution of ayanlık has come to question the central power. The Ottoman Empire has a perspective that prioritizes central power since its foundation. In this study, the emergence, development and effects of the ayans that left their mark on a period in the context of the center-periphery relationship will be emphasized.

Keywords: Ottoman State, Center-Periphery, Ayanlık Institution, İltizam.

Extended Abstract

The center-periphery relationship, which is frequently mentioned in the literature, had an important place in the social and political structure of the Ottoman Empire. The basis of the relationship between the center and the periphery in the Ottoman Empire is based on the authority of the Sultan. In other words, the source of sovereignty was shaped around the authority of the Sultan, since it was thought that the right of sovereignty was bestowed by God on the basis of the state's administrative system. In this system, the relations between the ruler and the ruled are directly determined by the political authority. Thanks to this perspective, which prioritized the central power since the foundation years of the Ottoman Empire, a principle such as the separation of powers had no effect on the country's structuring. In this context, the main elements and institutions that fulfill the functions of the state; The Sultanate, Grand Vizier, Shaykh al-Islam office and Divan-ı Hümayun were institutions. In other words, it is mentioned that a structure in which the center side of the relations between the center and the periphery predominates.

When we look at the class structure of the Ottoman Empire in the center-periphery relationship, Ottoman historians and administrators have a common consensus on this issue. And in the simplest way, it divided the Ottoman Empire into two basic classes as the rulers / military class (those in the center) and the ruled / reaya (those in the periphery). While those

in the center are not obliged to pay taxes, the people in the surrounding area appear as the class that both produces and has to pay taxes. In this context, if it is necessary to separate the social structure in the Ottoman Empire from bottom to top; The people can be divided into two parts as artisans, civil servants, soldiers and the palace, and those who rule in another way and those who are governed.

The relationship between the center and the periphery in this political and social structure leads us to another distinction. It is the distinction between private property and public property, which are the two most important elements of the property division. This distinction also reveals the emergence of the ayanlık institution in the context of the center-periphery relationship. Ayanlık establishment; Ayan, which is the plural of the word ayn, means eye in Arabic, and is synonymous with the words body, erkan and notables. Ayanlık was used in the first Islamic countries and appeared in the Anatolian Seljuk State before the Ottoman Empire. Ottoman archival sources used the concept of ayan to fulfill different tasks. While the notables appeared as influential wealthy merchants, prominent ulema and Kapıkulu garrisons of the city, they were sometimes recorded as voivodes, mutual trustees, muhassil, mutasarrıf and governor, and even these people were called mutagallibe or feudal lord.

If we return to the subject again in the context of ayanism and center-periphery relationship, while public ownership dominates in societies with a high centralization tendency, private ownership dominates in societies with a low centralization tendency. In Ottoman society, there are lands whose property rights belong to the state, which we call miri land. While there are no vineyards and gardens in these lands, the state has taken the lands under their control for grain farming and has given a state guarantee. These miri lands are divided into two as titled lands and mukataa lands. Registered lands; mukataal lands, while in practice the lands belonging to the double-household system mortgaged to the villagers; These are the lands located on the lands outside the titled lands. Although the use of the lands belonging to the Miri lands was given to the people under certain conditions, they could not be freely used as property by the mutasarrıfs. It was subject to the Sultan's permission to be used as property. Some lands that could not be used were requested from the Sultan by being operated by high-level statesmen. These lands were cultivated as property with the permission of the Sultan, but no share was taken from the miri lands. Shareholders and slave labor were used in these lands, which are called "mevat". Another type of private

property came into being when the lands left by those who left their villages or debtor peasants during the “Jalali Revolt” were owned by people from the administrative and military classes. The owners of these lands have made the land private property. With the intensification of decentralization at the end of the 16th century, the number of these privately owned lands gradually increased. However, in the timar system, the ownership of the land is considered to belong to the state and only the people have the right to use this land. The sipahi, who has a bond with Reaya, does not have the authority to interfere with the ownership of these lands. Although Ayan used the mukataa-iltizam system to take the lands attached to the miri land under his control, the lands that he owned as property and that could set an example for large farm enterprises consisted of mostly mevat type lands.

Although some thinkers argue that the increasing population of the ayans in the 18th century was based on their own production activities by owning large farms, this information is not correct, in fact, they were integrated into the mukataa-iltizam system by collecting/undertaking taxes on behalf of the state, and thus, they reached this position. they considered the knowledge they had attained as general acceptance.

The Ottoman state had to give some concessions to many provinces, to the powerful positions within those provinces, to the establishment of ayanlik, which emerged from the end of the 17th century and started to develop as a result of the struggle of local families to come to the forefront with the official assignment of some dynasty owners by the government in 1726. For this reason, powerful groups formed political sovereignty areas that could be considered independent in most regions of Anatolia and Rumelia against the center. Thus, towards the middle of the 18th century, the ayans began to be seen first in important sanjaks and kazas, and then almost everywhere in Anatolia. In this framework, ayan-style state government (managing the living spaces of the local population) began to emerge, and it became a social necessity for the wealthy and populated people of each region, from more densely populated living areas to towns and even villages, to create a hierarchy within themselves in the context of the responsibility they took from the central government.

As a result, as in the other institutions of the Ottoman Empire, decline and deterioration began in the ayan, and it became unable to meet the needs of the society. In this way, the institution of ayanlik became a hump on the back of the state and the idea of its elimination emerged. When he did not respond to the measures taken, Sultan II. Mahmud

announced with an edict in 1786 that he had abolished the ayanism. However, since it was impossible to abolish the ayan organization suddenly, this organization was abolished spontaneously over time, as new ayans were not appointed to replace the deceased ayans.

Giriş

Kuruluş yıllarından beri güçlü bir merkezi otorite oluşturmak Osmanlı Devleti'nin en önemli amaçları arasındadır. Bu amaçlar içerisinde devletin üst mercilerinde bulunan ve merkezi yönetimi oluşturan makamlar "Padişahlık", "Vezir-i Azamlık" ve "Şeyhülislamlık" makamı ile "Divan-ı Hümayun" kurumu yer almaktadır. Yani Yöneticilerden oluşan ve devleti şekillendiren idareci kısımdır. Tarihçiler Osmanlı toplum yapısını ele alırken iki sınıfın varlığından bahsederek ayrıma gitmişlerdir. Bunlar askeri sınıf (merkezdekiler) yani yöneticiler ve reaya (çevredekiler) adı verilen yönetilenler şeklindedir. Reaya daha çok toprağı işleyen ve devlete asker veren kişilerden oluşmaktaydı. Osmanlı Devleti'nde egemenlik hakkının Allah'tan geldiğine inanılırdı ve Padişah da bu hakkın kullanıcısıydı. Bir başka ifade ile üstün güç Padişah'ta toplanmış ve Padişah halkın gözünde Allah'ın dünyadaki gölgesi anlamına gelen "Zillullah" olarak değer bulmuştur.

Ayanlık müessesesi, Osmanlı'nın kuruluş yıllarından itibaren var olan bir yapıdır. Ayanlık kavramından kasıt vilayetlerde, köy yerlerinde, aşiretler ve ordunun içinde ve devletin kademelerinde isim yapmış ileri gelenlerdir. Buralarda ayanlara, "ayan-ı vilayet", "ayan ve eşraf", "ayan ve vücuh" veya başka isimlerle hitap edildiği görülmektedir. Burada üstünde duracağımız kavram ise daha çok üst kademelerde etkisi olan ayanlardır. Özkaya'ya göre (Özkaya, 1994, s.9) ayan kavramı şöyle tanımlanmıştır: "*ileri gelenler tarafından benimsenen, devlet görevlileri (valiler, kadılar) tarafından göreve resmen kabul edilen, bir takım yetkilere sahip, halk ile devlet arasında aracı olan kişilerdir*". Bunlardan söz edilirken vilayet ayanının başı anlamına gelen "reis-i ayan" terimi kullanılır.

Bu tarz bir tanıma göre ayanların görevleri, halk ile hükümet arasında aracılık yapmaktır. Ancak zahire, asker, vergi dağıtım-toplanması ve diğer önemli görevlerin yapılmasında vilayet ayanına yardım etmesi gereken ayan, aracılık rolünün dışına çıkmış bu işler karşısında "*ayan ücreti*", "*ayan caizesi*", "*ayaniye*" ya da "*caize*" ismi verilen ücretleri almaya başlamıştır. Zaman içerisinde bunlar vali ve kadılarla işbirliği yaparak "*tevzi defterleri*"ne kendileri için fazla akçe eklemeye başlamışlardır.

Bu ayanlar vilayet ayanları içinden sivrilenler arasından çıkıyorlardı. Görevlerini sürdürebilmeleri için İstanbul'daki devlet ileri gelenlerinden taraftar bulmaları gerekiyordu. Ayrıca büyük bir servet ve herhangi bir uyuşmazlık durumunda kullanabileceği başıboş bir levend topluluğu bulundurması da zorunluydu.

Ayan olanlar yerli aileler ve şehirlerin ileri gelenleri arasında oldukları için aileler arasında büyük mücadeleler çıkıyor bu ise Anadolu'da büyük karışıklıklara neden oluyordu. Bu durum ayanlığın gelişim göstermesinde önemli bir rol oynamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet idaresinin zayıflaması, merkezi otoritenin sarsılması ve toprak sisteminin bozulmaya başlaması sonucunda, miri arazi "ayan ve eşrafa" ait bazı kişilerce alıkonmuştur. Bu aileler çiftliklere, levend topluluğuna ve ciddi servete sahip olmuşlar böylece de buldukları yerlerin mühim kişileri haline gelmişlerdir. 17. yüzyılın sonlarından itibaren de voyvodalık, ayanlık ve mütesellimlik gibi görevleri alır olmuşlardır.

Bu yerli aileler ya önce ayan olup sonra mütesellimliği ele geçirmekte ya da mütesellim olduktan sonra ayanlık görevine gelmekteydiler. Öte yandan levendler, ev göçleri, cizye, toprak, iltizam sorunu gibi pek çok sosyal ve ekonomik olaylar ayanlığın güçlenmesinde büyük rol oynamıştır.

Ayanlık örgütünün kurulması ile Anadolu'da, merkezden gönderilen memurlar dışında, Enderunlu olmayan, yerli halktan çıkan bir idareci zümre türemiştir ki bunların devlet ile halk arasında, özellikle 18. yüzyıl ortaları ve ikinci yarısında vasıta olarak oynadıkları rol bu zümrenin çabucak kuvvetlenmesini temin etmiştir. Artık 18. yüzyılda, merkezden gönderilen memurların dışında, ayanların, ayan kökenli büyük hanedanlara mensup devlet görevlilerin sayıları giderek artmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Merkez-Çevre İlişkisi

Osmanlı Devleti'nin merkezi gücü ön plana alan bakış açısı kuruluşundan itibaren karşımıza çıkmaktadır ve bu tarz bir yapıda da kuvvetler ayrılığı gibi bir yapılanma olmamıştır. Doğan'a göre merkezi yönetimde devlet fonksiyonlarını yerine getiren ana unsur ve kurumlar Saltanat, Sadrazam, Şeyhülislamlık makamı ile Divan-ı Hümayun kurumudur (Doğan, 2013, s. 70). Merkezden, idari hizmetlere ilişkin olan yetki, sorumluluk ve kaynakların toplandığı ve yönetim kademesinin başkenti olarak kabul edilen , hizmetlerin planlanıp sunulduğu yerdir (Parlak ve Sobacı, 2008, s. 37). Öte yandan Ortaylı, bu unsur ve kurumlar arasında Divan-ı Hümayun'un devlet otoritesi olduğunu yani başka bir deyişle Padişah adına karar alınan ve devlet işlerine ilişkin olarak karar alınmasına yardım edilen bir yer olduğundan bahsetmektedir (Ortaylı, 2008, s. 210). Akgündüz ise buna ilave olarak Şeyhülislamlığa değinmiş ve Şeyhülislamlığın devlet protokolünde Padişah ve Sadrazam'dan sonra geldiğini ve aynı zamanda başta bayramlaşma merasimi olmak üzere

bütün önemli merasimlere Şeyhülislamın katıldığından bahsetmiştir. Ayrıca Akgündüz'e göre, Osmanlı Devleti'nde Padişah'ın devlet idaresiyle ilgili yönünü Sadrazam, din işleriyle ilgili yönünü de Şeyhülislâm temsil etmiştir (Akgündüz, 2013, s. 178).

Osmanlı Devleti'nin sınıf yapısı konusunda Osmanlı tarihçileri ve yöneticileri ortak bir fikir birliğine sahiptir. Bu fikir birliği en basit ve yaygın şekliyle, Osmanlı toplumunu iki temel sınıfa ayırmıştır. Bunlar, yöneticiler/askeri sınıf (merkezdekiler) ile yönetilen/reaya (çevredekiler) sınıfıdır (Timur, 1979, s. 178). Askeri sınıf vergi vermezken reaya ise devletin tüm üretimini yapan ve vergi ödemek zorunda olan sınıf olarak karşımıza çıkmaktadır. Hristiyan reyanın çocukları devşirme sistemi ile ordu içinde görev alabiliyorlardı. Müslüman reyanın durumu ise farklıydı. Sınır boylarında gönüllü olanlar, büyük cesarete mahzar olanlar ve başarılı olanlara orduya katılma hakkı verilmiştir. Bu Sultanın özel izni ile olmaktadır. Ancak genel duruma bakılacak olursa herkesin kendi sınıfına bağlı kalması üzerine kurulu bir sistem mevcuttur (İnalçık, 2017, ss. 16-17). Ayrıca Osmanlı Devleti'nin toplum yapısı aşağıdan yukarıya doğru sırayla halk, sanatkârlar, memurlar, askerler ve saray olarak bölümlere ayrılmakta olup başka bir biçimde "idare edenler" ve "idare edilenler" olarak da iki bölüme ayrılabilir (Ünal, 2007, s. 5).

Osmanlı Devleti yönetim sisteminin temelinde egemenlik hakkının Allah tarafından bahşedildiği düşünülüyor olduğundan egemenliğin kaynağı Padişah'ın otoritesi çevresinde şekillenmiştir. Bu sistemde içinde yöneten-yönetilen ilişkileri, doğrudan tamamiyle siyasi otorite tarafından belirlenmiştir. Bu bağlamda Padişah'ın mutlak otoritesi ve yönetilenlerin de bu otoriteye tereddütsüz kabulü, halkın bu süreçte belirleyici olmasını engellemiştir;

"Allah'ın iradesini temsil eden kişi olan Padişah, herkesin iyiliğini, toplumun ortak çıkarını ve düzenini sağladığı için ona karşı gelmek Allah'a karşı gelmek olarak algılanmıştır ve bu durumda da yönetilenlerin Padişah'a karşı başkaldırması veya muhalefet etmesi mümkün olmamıştır" (Göküş, 2010, s. 229).

Osmanlı Padişahları bu dönemde halkı bir emanet olarak kabul edip onları hoş tutmayı, korumayı, kollamayı kutsal bir görev olarak benimsemiş ve bu yönde hareketlerde bulunmuşlardır. Diğer yandan halifelik sıfatı da Padişahlara ayrıca yükümlülük ve ödevler yüklemiştir;

"Osmanlı Klasik Çağı'ndaki yaygın inanişe göre Padişah, Allah'ın kullarını refaha erdirmeli ve adaleti sağlamalıdır. Adaletin olmadığı bir toplumda halk kötü duruma düşmektedir. Ayrıca memleketin ve devletin düzeni, ülkeyi düşmandan korumak ve halk üzerindeki zulmü kaldırmaktır" (Göküş, 2010, s. 229).

Bu anlayış, Padişahların görevleri konusunda yerleşmiş bir düşüncedir. Osmanlılarda halkı ilgilendiren fermanlarda şu formül daima yer almıştır: “Reaya taifesi ki Tanrı'nın bir emanetidir, onları himaye etmek ve kimsenin zulüm yapmasına müsaade etmemek Padişah'ın vazifesidir” (Göküş, 2010, s. 229).

Mardin'e göre merkez tek bir sınıra dayandırılmamalıdır. Yani merkez Osmanlı Devleti'ni bir arada tutmakla kalan bir bürokrasi olduğu kadar devletin işlemlerini mümkün kılan çarkı da ifade etmektedir. Mardin, Türkiye'deki merkez-çevre ilişkilerini Batı toplumları ile karşılaştırmalı olarak ele almakta, özellikle din-siyaset ilişkileri ve toplumsal sınıflar bağlamında bazı genellemelere gitmektedir (Mardin, 2003, s. 37). Bu bağlamda ele aldığı ilk konu, Batı toplumlarının içinde var olan kilise-devlet arasındaki çekişme ve gerilimdir. Farklı zamanlarda farklı biçimler alan bu gerilim sonunda uzlaşma ile sonuçlanmıştır. Mardin, sosyal sınıflar arasında da benzer gerilimlerin yaşandığına ve zamanla bu çatışmanın bir çeşit uzlaşmayla sonuçlandığına dikkat çekmektedir (Mardin, 2003, s. 37).

II. Mahmut her alanda olduğu gibi yerel yönetimlerde de yeniliklerin başatıcısı olmuştur. Tanzimat fermanının ilanı ile halka kanun önünde eşitlik; mal, can ve namus güvenliği; mali, idari, askeri ve sosyal alanlarda da yenilik yoluna gidilmiş ve yeni kurumların tesisi çalışmalarına girilmiştir (Ökmen ve Parlak, 2010, ss. 113-114).

Mülkiyet ayrımının en önemli iki ögesi olan özel mülkiyet ve kamu mülkiyeti ayrımı; merkezileşme eğilimi yüksek olan toplumlarda kamu mülkiyeti ağır basarken merkezileşme eğiliminin düşük olduğu toplumlarda özel mülkiyet ağır basmaktadır. Osmanlı toplumunda da miri arazi dediğimiz mülkiyet hakkı devlete ait olan topraklar bulunmaktaydı. Bu topraklar içinde bağlar ve bahçeler yer almazken devlet miri toprakları hububat tarımı yapılması için kontrolü altına almış devlet garantisi vermiştir. İki tip miri arazi vardır. Tapulu araziler; uygulamada köylülere ipotek edilen çift-hane sistemine ait araziler ve mukataalı araziler; tapulu arazilerin dışında kalan topraklarda yer alan arazilerdir. Miri arazilere ait toprakların kullanımı belli şartlarda reyaya verilse de mutasarrıflar tarafından serbestçe mülk olarak kullanılamazlardı. Mülk olarak kullanılabilmesi için Padişah'ın iznine tabiydi (Güven, 2016, ss. 65-66).

Kullanılması mümkün olmayan bazı araziler üst düzey devlet adamları tarafından işletilmek suretiyle Padişah'tan istenmiştir. Bu topraklar Padişahın izni ile mülk olarak işlenmiş ancak miri arazilerden pay

alınmamıştır. İsmine “mevat” denen bu arazilerde ortakçı ve köle emeği kullanılmıştır. Başka bir özel mülk türü ise, “Celali İsyanı” sırasında köylerini terk edenlerin ya da borçlu köylülerin bıraktıkları arazinin, idari ve askeri sınıftan kimselerin sahiplenmesiyle meydana gelmiştir. Bu arazilerin sahipleri toprağı özel mülk haline getirmişlerdir. 16. yüzyılın sonlarında adem-i merkezîyetçiliğın yoğunlaşmasıyla birlikte özel mülkiyet statüsündeki bu arazilerin sayısı giderek artmıştır. Oysaki tımar sisteminde arazinin mülkiyeti devlete ait kabul edilir ve bu araziye sadece halk kullanma hakkına sahiptir. Reaya ile arasında bir bağına sahip olan sipahi ise, bu toprakların mülkiyetine müdahale yetkisine sahip değildir. Ayan, miri araziye bağına toprakları kontrolü altına almak için mukataa-iltizam sistemini kullanmasına rağmen mülk olarak sahiplendiğı ve büyük çiftlik işletmelerine misal oluşturabilecek topraklar daha çok mevat tipi arazilerden oluşmuştur (Güven, 2016, s. 66).

Toprak mülkiyetinin dört temel unsuru bulunmaktadır. Bunlar; mülkün kullanım amacının serbestçe seçilmesi, mülkün hizmetlerine ve gelirlerine sahip olma hakkının bulunması, arzuya bağına olarak mülkün devredilebilmesi ve bu hakların korunması şeklindedir. Fakat 1858'deki Arazi Kanunnamesi'ne kadar Osmanlı toplumu toprağın mülkiyetine sahip olamamıştır. Bazı düşünürler, ayanların 18. yüzyıldaki gittikçe artan nüfusunun, büyük çiftliklere sahip olarak kendi hesaplarına üretim faaliyetlerinde bulunmalarına dayandığını ileri sürmesine rağmen bu bilginin doğru olmadığını, aslında devlet adına vergi toplayarak/ bu işi üstlenerek, mukataa-iltizam sistemine entegre olduğunu ve bu sayede bu konuma eriştikleri bilgisini genel kabul olarak görmüşlerdir. Ancak herhangi bir şekilde malikânelerin yarı-mülkiyet sayılması iddia edilecekse bu mülkiyet, malikâne sahiplerinden ziyade araziye yakından ilişkisi olan ayan mültezimlerinin (Güven, 2016, ss. 66-67). Osmanlı Devleti'ndeki tabakalaşma ise statü farklılığına dayandığı için sosyo-ekonomik faktörlerin etkisi burada daha az etkili konumdadır. Örneğın 1000 akçelik dirliğe sahip olan bir tımar sahibi ile 1 milyon akçelik bir hasa sahip olan vezir aynı sınıfa (askeri) bağına. Reaya ise nerede yazıldığına bağına (Öz, 2007, s. 491).

Ortaylı'ya göre Sened-i İttifak ile zirveye çıkan süreçte, en başından beri Arabistan ve Lübnan'daki yarı özerklik durumu, genel olarak Anadolu'da ama özellikle Rumeli'de ayanlar kendi orduları ve idarelerine sahip olmuşlardır (Ortaylı, 2017, s. 40). Osmanlı Devleti'nin ikincil bir güce tahammül edememe durumu ilk olarak politik ve ekonomik kısımda kendisini ayanlar kanadında göstermiş ve kendi içinde sarsıntı yaşamıştır. Ancak öne çıkan bu ayan sınıfı yeni toplumsal hareketlilik

sürecinin temsilcisi haline gelmiş olsa da, geleneksel Osmanlı toplumsal sisteminde bu sınıf için bir yer bulunmamaktadır. III. Selim'in Padişah olmasıyla birlikte bazı reform çalışmaları yaşanmıştır. Bunlardan bir tanesi de merkezileşme kısmında statü farklılığına yönelik olmuştur ve ilk olarak Nizam-ı Cedid Ordusu'nun kurulma çalışmaları ile birlikte merkezileşme başlamıştır. İkincisi ise orduda yaşanan merkezileşmedir. Orduda yaşanan merkezileşmenin ardında ise, devletin mali ve siyasi gücü yeniden ele geçirme isteği yer almaktadır (Güven, 2016, s. 67).

Müsadere yöntemi kuruluş döneminde fazla kullanılmamış ancak daha çok Fatih Sultan Mehmed döneminde kullanılmış ve merkezi yönetimin gücünü tescil etmeye yönelik olarak düşünülmüştür. Müsadere yöntemi 17. yüzyılda ise daha çok gelir sağlama amacıyla tercih edilmiştir. Genellikle din görevlisi/ulema haricindeki devlet adamları için müsadere usulü uygulanırken 18. yüzyılın sonlarında sıradan insanlar da müsadere uygulamasına maruz kalmıştır. II. Mahmud dönemine geldiğinde ise yereldeki ayanın ölüm haberi, devletin mal varlığına el koyması için yeterli kabul edilmiştir. Müsadere yöntemi, ayanların tasfiye sürecinde kullanılan en etkili araç olmuştur (Öğün, 2006, s. 67).

18. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İdari Düzenine Kısa Bir Bakış

17. yüzyıl Osmanlı toplumunda önceki dönemlere göre farklı ticari ve ekonomik özelliklere sahip olan ve olumsuz sonuçların yaşandığı bir dönem yaşanmıştır. Öte yandan başat güç konumunda olan Osmanlı bu yüzyıla girerken rakip pozisyonundaki Avrupa devletlerine karşı etkisi azalmış hatta savunma pozisyonuna geçmiştir. Modern tekniklerin askeri alanda tam olarak yararlanılamaması nedeniyle Osmanlı ordusu savaş alanında sürekli mağlubiyetler almaya başlamıştır. Bu nedenle mağlubiyetle sonuçlanan savaşların finansman sorunu yaşanmış ve devletin savaş faturası kendisine pahalıya mal olmuştur (Karta, 2013, s. 164).

18. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı birçok eyalete, o eyaletler içindeki güçlü konumdaki kesimlere bazı imtiyazlar vermek zorunda kalmıştır. Bu nedenle güçlü kesimler merkeze karşı, Anadolu ve Rumeli'nin çoğu bölgesinde bağımsız olarak kabul edilebilecek siyasi egemenlik alanları oluşturmuşlardır (Tezel, 1994, s. 371).

Ayan tarzı eyalet yönetimi, yöredeki nüfusun yaşam alanlarını yönetmesi anlamına geldiğinden daha yoğun nüfuslu yaşam alanlarından kasabalara hatta köylere kadar her bölgenin varlık sahibi ve nüfuslu kişilerinin, merkezi hükümetten aldıkları sorumluluk bağlamında kendi içlerinde

bir hiyerarşi oluşturmaları sosyal açıdan bir zorunluluk durumuna gelmişti (Akdağ, 1999, s. 53). 17. yüzyılın sonlarında başlayan ayanlık 18. yüzyılın ikinci yarısında kuvvetlenmiş ve Anadolu'da önemli bir konuma gelmiştir. Bu örgütün diğer örgütlerle, sosyal olaylarla, iktisadi, askeri ve adli düzenle ilişkisi vardır. Bu yüzyılda Osmanlı'nın idari düzenindeki değişikliklerin ayanlık kurumu üstünde önemli etkisi olmuştur (Özkaya, 2008, s. 107).

17. yüzyılın sonlarından itibaren ortaya çıkan ve 1726 yılında da hükümet tarafından resmen bazı hanedan sahiplerine görev verilmesiyle yerli ailelerin ön plana geçme mücadeleleri sonucunda gelişmeye başlayan ayanlık örgütü, 18. yüzyılın ortalarına doğru ilk önce önemli sancak ve kazalarda daha sonra da Anadolu'nun neredeyse her yerinde görülmeye başlanmıştır (Özkaya, 1994, s. 13).

18. yüzyılın ikinci yarısında çok sayıda artan ve zorbaca hareket eden güçlü nüfuslu ailelerin 18. yüzyılın ikinci yarısında ve 19 yüzyılda hükümeti ve devleti çok uğraştırdığı, zor durumda bıraktığı da görülmektedir. 18. yüzyıl Anadolu sancak, kaza, nahiyeye ve köylerden oluşuyordu. Eyalet ve sancaklarda idari yönden çok az değişiklikler olmuştur. Yani 17. yüzyıl başındaki durum ile 18. yüzyılın başındaki durum aynı sayılır cinstendi. Her eyaletteki sancakların bir tanesi "paşa sancağı" olarak anılır, paşa sancağında beylerbeyi, sancak merkezlerinde de sancak beyleri otururdu. Kazaların birleşmesi ile sancaklar, sancakların birleşmesi ile de eyaletler oluşurdu. Eyaletlerdeki beylerbeyine de vali deniyordu. 18. yüzyılın ikinci yarısında beylerbeyi fazla kazanç elde edebilmek için halktan fazla vergi almak gibi kanunsuz işler yapmaktaydı. Ayan tayini olayında da kim fazla para verirse o ayan yapılıyordu. Bundan dolayı da şehirlerde yerli aileler arasında bir rekabet ve mücadele ortamı doğmuştu (Özkaya, 2008, s. 107).

Nahiyelerde kadınların görevlerini ifa eden naibler (kadı vekilleri) bulunurdu. Bunlar bilgi ve eğitimi olmayan insanlardı. Menzillerin işleyişi ve düzeni konusunda kazaların kadı, ayan ve ahalileri sorumluydular. Menzil hanenin ücretlerini, kazanın kadısı ve vilayet ayanı topluyordu. Fakat menzil hanenin kurulduğu yerlerdeki kaza ayanları "menzil ücreti" diye bir ücret topluyordu ve bu ücretin büyük kısmını da kendilerine ayırıyorlardı (Özkaya, 2008, s. 112). Gerek bilgi ve eğitimi yetersiz insanların nahiyelerde görev alması gerekse de fazladan ve izinsiz alınan vergilerin toplanması, 18. yüzyılın ilk yarısında devletin adaletsiz yapısının artmasına yol açmış ve bu da dönemin devlet sorunlarından biri olarak ortaya çıkmıştır.

Kazanç elde etmek için cizye, avarız ya da mukataat iltizam edenler ve menzil ahkâmı ele geçirilip menzil beygirlerine binen, menzil düzenini bozan kimseler vardı. Bu kimseler bu işleri “*ayan-ı vilayet*” ile anlaşarak yapıyorlardı. Ayrıca mültezimlerin adamları bir yolculuğa çıktığında, tatar kalpağı giyip yolda istedikleri yerlere girip çıkıyorlardı. Bu da menzil hanelerdeki işleri geciktiriyordu.¹ Kazalarda, vilayet ayanının ve hanedan sahibi ailelerin sözü önemliydi. Ama ileri gelenler bazen kendileri için fazla para topluyorlardı (Özkaya, 2008, s. 112). Yukarıda da değinildiği üzere vilayet ayanları dediğimiz ileri gelenlerden çıkan bu kişiler çoğu zaman kendi çıkarlarını gözetmekte ve servetlerini arttırmaya çalışmaktaydılar.

Anadolu'da Ayanlığın Doğmasını Hazırlayan Olaylar

Anadolu'da ayanlığın doğuşunda önemli rol oynayan şey –tam olarak bilinmese de– sosyal ve iktisadi olaylar ile arazi rejimlerindeki değişiklikler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu değişikliklerin içeriğini kısaca irdeleyecek olursak Avusturya Savaşı sırasında Anadolu'da mütegalibeler, eşkıyalar, leventler, aşiretler ortaya çıkmış ve devlet bunlarla her ne kadar başa çıkmaya çalışıp cezalandırılmaları konusunda karar almışsa da başaramamıştır. Çünkü eldeki kuvvet bu konuda yetersiz kalıyordu. Yine, bu savaş sırasında devlet hazinesinin boş olduğu anlaşılmış ve askere verilecek paranın olmadığı görülmüştü. Bunun üzerine Anadolu'daki zengin kişilerden yardım istenmiş bu ise Anadolu'da yeni bir zümrenin doğmasına neden olmuştur (Özkaya, 1994, s. 42).

Savaşlara katılmak üzere idareciler ve askerler Anadolu'dan ayrılıyor ve başıboş kalan Anadolu'da yer yer eşkıyalar türüyordu. Bu eşkıyaları yakalayacak kimse yoktu ve bu durumda çeşitli yerlerden oraya mütegalibeliğe hevesli memurlar çıkıyordu. Devlet mütegalibelerin kuvvetlerinden faydalanmaktaydı. 1683'ten sonra mütegalibelik hareketleri alabildiğine artmıştır. 18. yüzyılda mütegalibelerin yanında sancak beyi, kadı, voyvoda gibi devlet memurları da mütegalibelik yapıyor ve halkı soyuyordu. Ayandan olan mütegalibeler rahatça hareket edebiliyor, halk ise bu durumdan yakınıyor pek çoğu da topraklarını terk ederek eşkıyalık yapıyordu. Mütegalibelik hareketlerini bastırmaya devletin gücü yetmemekteydi (Özkaya, 1994, s. 61).

Anadolu'daki halk hayatından hiç memnun değildi. Devlet, para sıkıntısı ve İstanbul'da sık sık isyan eden asker yüzünden Anadolu ile yeterince meşgul olamıyordu. Eşkıyalarda bu durumu fırsat bilerek

¹ Bu aynı zamanda artık tatar olmayan kişilerinde tatar kalpağı ve elbiselerini giymeye başlamasına neden olmuştur.

etrafta kol geziyorlardı. Eşkîyalık hareketleri Anadolu'nun içyapısını bozmuş ve halkın yerini yurdunu terk edip göç etmesine ya da eşkıyalık yapmasına neden olmuştur. Leventlik meselesi de burada sözünü etmemiz gereken konulardandır. 16. yüzyıl ve 17. yüzyılın başlarında köy hayatındaki ekonomik ve sosyal bozukluklardan dolayı birçok kişi çiftini ve çubuğunu terk etmiş, levent eşkıyası olarak dolaşmaya başlamıştı. Beylerbeyleri veya sancak beylerbeyleri savaflara istedikleri sayıda askerle katılabilmek için ya da emniyetlerini sağlayabilmek için levent besliyorlardı. Leventler kendilerine ihtiyaç kalmayınca serbest bırakılıyorlar ve kendilerine yeni kapılar arıyorlardı. Bir paşaya ya da ayandan bir mütegalibeye kapılanmaya çalışıyorlardı. Leventlerin sayısı gittikçe artmıştı ve onların etraflarına verdikleri zararlardan dolayı 17. yüzyıl sonlarında leventlerin kaldırılmasına karar verilmişti (Özkaya, 1994, s. 59). Fakat 18. yüzyılın ilk yarısında leventlik fermanlarla kaldırılmış olsa da fermanların hükümleri bir türlü uygulanamamış ve leventlik sürüp gitmiştir.²

Devlet bir taraftan da aşiretlerle uğraşmak durumundaydı. Aşiret ve akraba bağlarının sıkı olması sebebiyle herhangi bir aile üyesine yapılan en ufak bir kötülük bütün aile üyelerine yapılmış gibi değerlendirilmesi aileler arasında husumetlerin daha da artmasına sebep olmaktadır. Böylece intikam duygusunun aileler arasında kabarması sonucu olaylar daha da şiddetli çatışmalara dönüşebilmekteydi (Kaya, 2005, s. 243). Aşiret nüfusunun yüksek yoğunluğu ve göçebe yaşam tarzının geniş alanlara yayılmasından dolayı verilen zarar da büyük olmaktadır. Bazı idari uygulamalar ayan ve zengin olanların bile hoşuna gitmediği için halkı yönetim aleyhine kıskırttıkları olmaktadır. Ancak Aşiretler de tıpkı leventler ve mütegalibeler gibi vilayet ayanlarının ihtiyaç duydukları kuvvetlerin kolayca toplanmasını sağlıyorlardı (Kaya, 2005, s. 251).

Avusturya Savaşı esnasında Anadolu'da kendini gösteren iç ayaklanmaya devlet bir türlü müdahale edememiş, eşkıyalar, mütegalibeler, aşiretler, leventler ve çapulculuk yapanların sayesinde yurtlarını terk etmek zorunda kalanların sayısı artmıştı (Muşmal, 2003, s. 173). Bu kimseler -ekseriya aşiretlerden kopup gelen- Anadolu'daki vilayet ayanlarının hizmetine girmektedirler. Bu göç bazı düzensizliklere neden oluyordu. Genelde İstanbul başta olmak üzere Anadolu ve Rumeli'ye yapılan bu göçler bir türlü önlenemiyordu. Göç eden halkın bıraktığı vergiler geride kalan halkın üzerine biniyor ve bu da sıkıntılara yol açıyordu. Anadolu'da kalan halk da ister istemez zengin ve kuvvet sahibi olan

² Leventlere savaflarda ihtiyaç duyuluyordu. Bu yüzden devlet bu tip eşkıyaları ortadan kaldırmak için savafların sona ermesini bekliyordu.

kimselere bağlanmak zorunda kalıyordu (Tekdemir, 2004, s. 8).

Bu dönemde valilerin, kadıların ve diğer memurların durumu pek iyi değildi. Anadolu da çok karışıktı. Levent eşkıyaları, mütegalibeler ve diğerleri halkı soyuyorlardı. Yani devletin Anadolu'da kuvvetli bir merkezi otoritesi mevcut değildi. Memurlar da bu karışık durumdan istifade etmekte ve halktan fazla para, mal, yiyecek istemekteydi. Timar sisteminde ve miri mukataalarda meydana gelen değişiklikler daha da karışıklığa neden olmaktaydı. Merkezi otoritenin zayıfladığı böyle bir dönemde ayanlık hızla ortaya çıkmaya başlamaktaydı (Özkaya, 1994, s. 93).

Anadolu'da Ayanlığın Teşekkülü

Ayanlık müessesesi³ bütün özellikleriyle henüz daha gün yüzüne çıkartılabilmiş değildir. Fakat yapılacak yeni çalışmalarla birlikte çerçevesi çok daha netleşebilecek klasik bir Osmanlı müesseselerinden bir tanesidir. Aynen diğer devlet kurumları gibi ayanlık da, geniş Osmanlı coğrafyasında görevini başarılı bir şekilde yerine getirmiş; fakat belli bir süre sonra çeşitli nedenlerden dolayı bozulmuş ve kontrolden çıkmıştır (Alkan, 2007, s. 72). Ayn kelimesinin çoğulu olan ayan, Arapça'da göz anlamına gelir ve vücut, erkan ve eşraf kelimeleriyle eş anlamlıdır. Ayanlık, ilk İslam ülkelerinde kullanılmış ve Osmanlı Devleti'nden önce Anadolu Selçuklu Devleti'nde de ortaya çıkmıştır. Osmanlı arşiv kaynakları ayan kavramını farklı görevleri yerine getirmek için kullanmıştır. Evliya Çelebi ayanları üç gruba ayırmıştır. Bunlar şehrin nüfuzlu zengin tacirleri, ileri gelen ulema ve kapıkulu garnizonlarıdır (İnalçık, 2010, s. 333). Ayan taşradaki en biçimsiz ve tanımlanamayan güç odağı olarak kabul edilmiştir. Belgelerde voyvoda, mütesellim, muhassıl, mutasarrıf ve vali olarak kayda geçen bu kişilere aynı zamanda mütegalibe veya derebeyi de denilebilmektedir. Bu sınıfı oluşturanlar ise kapıkulları, yeniçeri serdarları, sipahi, kethüda yerleri, mültezimler, mukataa eminleri, emekli olan beylerbeyleri, sancakbeyleri, kadılar, müderrisler, müftüler ile bunların çocuklarından meydana gelenlerdir (Güven, 2016, s. 63).

16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren güçlenmeye başlayan fermanlarda kendilerinde "ayan-ı vilayet", "ayan ve eşraf", "ayan-ı belde" denilen (Özkaya, 1994, s. 8) bu zümre, 18. yüzyıla kadar nüfuzları oturdukları yerleşim merkezinin dışına taşmayacak şekilde halk ile devlet arasında bir aracı ve iş takipçisi olarak ön plana çıkmıştır. Bu dönemde devlet ile

³ Müessese ile ilgili tartışmalar için bkz. Feridun M. Emecen, "Doğu Karadeniz'de Ayanlık: Tirebolu Kethudazade Mehmet Emin Ağa", Belleten, C:LXV, S:13, Ankara, 2001, s.191.

halk arasındaki işlerde iş takipçisi ve aracı gibi faaliyet gösteren ayanın, yörenin çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak, satılan mallar için bilirkişilik yapmak, fiyat tespit etmek, vakıfların tevliyet ve nezaret işlerini yürütmek, belirli vergilerin ne zaman toplanacağını belirlemek, kötü yöneticileri görevden almalarını sağlamak ve yerine yeni yönetici tayin edilmesi için şehir halkının isteklerini İstanbul'a arz etmek gibi görevleri vardı (Mert, 1991, s. 196).

Daha önce uzun süren savaşlar sonucu tımarlı sipahi toprakları boş kalınca bu topraklar iltizama verilmeye başlandı. Ayan zümresi de bu durumu değerlendirerek iltizam yoluyla güçlenmeye ve nüfusunu arttırmaya başladı (Özkaya, 1994, s. 9). Önce de belirttiğimiz gibi Avusturya Savaşları sırasında mali sıkıntı içinde olan hükümet ayan ve eşraftan yardım istemiş ve onlara özel bir değer vermiştir. Ayanlığın doğuşunda halkın galeyana gelmesi ve ayanların aracılığıyla verilen emirlerin münasip düşmesi ayanlığın "tarih mevki"ine yerleşmesinin önünü açmıştır (Özkaya, 2008, s. 113). Anadolu'daki karışıklık, mali sıkıntı, Osmanlı örgütlerinin zayıflaması, Anadolu'da ayanlığın doğuşunda önemli rol oynamıştır.

Ayanlığın devlet tarafından doğduğu varsayılsa da, devletin zor durumda kaldığı ve mecbur olduğu zaman ayanlardan yardım istemesi; dolayısıyla devlet tarafından teşvik edilerek veya resmen kurularak değil bazı olaylar sebebiyle kendiliğinden ortaya çıktığı düşünülmektedir (Özkaya, 2008, s. 115). Gittikçe sayıları artan ayanlar çeşitli fırsatlardan istifade ederek çiftlikler satın alıyorlardı. Devletin de kendilerine sık sık başvurmasıyla reayanın vekilleri olmaları hasebiyle itibar sahibi, sözü dinlenir kişiler haline gelmiştir. Bunlardan bazıları devletin Avusturya Savaşları ve 18. yüzyıldaki savaşlar sırasında Anadolu ile ilgilenememeleri, dolayısıyla buldukları yerlerde kendilerine taraftar yaratıp sancak ve kaza idarelerinin bir kısmını ele geçirmeleri, ayanların 18. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı toplumu içinde kendine yer bulmasına ve hükümetçe de benimsenmesine neden olmuştur (Özkaya, 2008, s. 115).

Ayan seçimi başta kadı ve şehir ayanı tarafından yapılıyordu. Halk içerisinde en fazla taraftar ve kuvvete sahip olanlar, diğer ayanlar ve bir kısım halkı kendilerine bağlayarak ayan reisi olmaktadır (Özkaya, 2008, s. 117). İlk ayanlık seçimi 1680'li yıllarda yapılmıştı. Seçilen ayan, halktan mahzar, kadıdan ilam, validen ise buyruldu alır; buyruldu karşılığında ayanıye ismiyle bir ücret ödeyerek görevine başlardı (Alkan,2007, s. 74). Devlet 1726 tarihinde bu ileri gelenler ile ilgili tedbirler almak zorunda kaldı ve ayanlık örgütünü kabul ederek onu meşrulaştırdı. Bu kararla ayandan olan

hanedan sahiplerine artık sancakbeyliği verilir hale geldi. Aslında devlet 1726'dan önce de ayanlardan yardım istemiş ve buldukları yerlerin asayişlerini korumakla görevlendirerek onları kabullenmiş oluyordu. Sancakbeyliği verilmesiyle de bunu resmileştirmiş oluyordu. Devlet bu tarihten itibaren ayanlardan yardım istemeyi artırmış ve bu da ayandan olan zengin ailelerin kuvvetlenmesine ortam hazırlamıştır (Alkan, 2007, s. 117). Fakat zamanla seçimlere müdahale edilmeye başlanıldığı gibi rüşvetle ayanlık buyrultusu alınır olmuştu (Alkan, 2007, s. 74). Bu şekilde verilen rüşveti ayanlar daha fazlasıyla halktan çıkarıyorlardı (Güven, 1999, s. 23). Bu olaylar karşısında sadrazam Muhsinzade Mehmed Paşa, 1765'te Anadolu'nun çeşitli yerlerine fermanlar yollayarak vali buyrultusunu kaldırdığını söylemiş ve ayan seçiminin şeklini fermanla bildirmiştir. Böylece bu düzenlemeyle vali ve kadıların rüşvet almaları engellenmiş olacaktı (Özkaya, 1981, s. 1409).

Sonuç olarak Osmanlının diğer kurumlarında olduğu gibi ayanlıkta da gerileme ve bozulma başlamış toplumun ihtiyaçlarını karşılayamaz duruma gelmiştir. Bu şekliyle ayanlık müessesesi devletin sırtında kambur halini almış ve bertaraf edilmesi düşüncesi hâsıl olmuştur. Alınan önlemlerde cevap vermeyince Sultan II. Mahmud, 1786 yılında ayanlığı kaldırdığını bir fermanla duyurmuştur (Alkan, 2007, s. 75). İki asra yakındır varlığını sürdüren ayanlık örgütünün birden ortadan kaldırılması imkânsız olduğundan bu örgüt zamanla ölen ayanların yerlerine yenilerinin tayin edilmemesi ile kendiliğinden ortadan kaldırılmıştır.

18. Yüzyılın İkinci Yarısında Devletin Ayanlara Verdiği Görevler

Merkezi otoritenin zayıflamasından sonra devlet ayanlardan her konuda faydalanma yoluna gitmiştir. Ayan dediğimiz sınıfın bu kadar aktifleşmesinden ötürü devlet bu sınıfa bazı görevler vermeye başlamıştır. Örneğin, eşkıyaların ve isyan edenlerin cezalandırılması, orduya asker alınması ve bu askerlerin donatılması ve vergi toplanması gibi görevler bunlar arasındadır. Ayanlara verilen bu görevleri üç başlık altında toplamak gerekirse; idari, askeri ve iktisadi ve mali alandaki görevlerdir.

İdari Alandaki Görevler

Merkezi otoritenin zayıflaması ile birlikte ayanlarda güçlenmişti. Devlet ayanlara Anadolu'da pek çok konuda önemli dayanak gözüyle bakmış, ayanlar devletin önemli kuvvet kaynaklarından biri haline gelmişti. Devlet eşkıyaların uzaklaştırılması, isyancıların cezalandırılması, orduya asker sağlanması ve ihtiyaçlarının temini, İstanbul'a zahire ve erzak gönderilmesi, Anadolu'daki karışıklıkların giderilmesi, vergilerin

toplanması ve benzeri işlerde ayanlardan faydalanma yoluna gitmiştir (Özkaya, 2008, s. 141). Ayan başında bulunduğu vilayetin idare amiri, askeri güçlerin komutanı, asayiş ve düzenin koruyucusu idi (Akdağ, 1970, s. 58).

Ayanın pek çok ağır görevleri söz konusudur; gerek kendisi için gerekse de merkezi hükümetçe fermanla istenen vergilerin toplanmasında gücünü kullanmak, askerleri savaşa hazırlamak, vilayetin öteki ayanlarını itaatte tutmak, eşkıyalara karşı halkı korumak gibi görevler bunlardan bazılarıdır. Bu güç görevlerin/işlerin üstesinden kendisi de güçlü bir zorba olduğu için gelebiliyordu (Akdağ, 1970: 58). Emirleri yerine getirmeyen ayanlara devlet nasihat anlamında fermanlar yolluyor ve bir sonraki evre olarak da kalelere hapsediriliyorlardı. Bazen de idam edilerek ortadan kaldırılıyorlardı (Özkaya, 2008, s. 143).

Ayanların kaza dâhilinde eşkıya tedibi, asi valilerin yakalanması, karışıkların önlenmesi, böylece düzenin sağlanması gibi görevlilerin dışında kaza ile ilgili çeşitli idari fonksiyonları da vardı. Bir aracı olarak bunları yerine getirmek zorundalardı (Özkaya, 2008, s. 147). Örneğin; İstanbul baruthanesi gerekli olan güherçilenin temini ayanların görevlerindendi. Ayrıca ayanlar devlete kereste, zahire, araba, savaş malzemesi ve çeşitli ihtiyaçların temininde aracı oluyorlardı (Karasu, t.y, s. 5).

İktisadi ve Mali Alandaki Görevler

Ayanlar cizye, koyun vergisi, paşalara ait vergiler ve devlete ait her türlü vergileri toplamakla görevliydi. Devlet nezdinde önemli ve sık sık kendilerine başvuru bir güç olarak görülüyorlardı. Devlet ayanlara bu işlerinin karşılığı olarak bir ücret ödemezdiler (Tekdemir, 2004, s. 26). Ayanlarda yaptıkları masrafları bölge halkından çıkarıyorlardı. Ayanlar kendi isteklerine göre halktan fazla para topluyor, salyane defterlerine kendileri için vergi koyuyor ve bu da onların daha çok zenginleşmesine halkın ise fakirleşmesine neden oluyordu. Yani devlet bir bakıma ayanlarla halkı karşı karşıya bırakmakta ve ayanlar da geçimini halkın üzerinden karşılıyordu. Vergileri toplarken kendileri için de “ayaniye”, “ayanlık ücreti” ya da “ayan caizesi” adı verilen paralar alıyorlardı. Ya da “tevzi defterleri”ne kendileri için vergi eklemekteydiler (Özkaya, 2008, s. 145). Tımar ve toprak sisteminde ortaya çıkan bozulmalarla, olağanüstü vergilerin arttırılması ve ayrıca efektif şekilde işletilemeyen birçok tımar ve zeametin mukataaya dönüştürülmesinin, ayana böyle bir fırsat kapısı araladığına işaret eden birçok araştırma mevcuttur (Akdağ, t.y, s. 428).

Zaman zaman bunların önüne geçmeye çalışılmış ayanların topladıkları

paralar geri alınıp sahiplerine verilmiştir. Ya da ayanların ellerinden bu görev alınarak nefyi edilme, kalelere hapsedilme, nasihat etme gibi yollara başvurulmuştur (Özkaya, 2008, s. 143).

Askeri Alandaki Görevler

18. yüzyılın ikinci yarısında resmi ayan olan kişiler aracılığıyla asker temini daha kolay görüldüğünden sık sık ayanlara başvurulmuştur. Sancağın valisi ya da çevresinin resmi görevli ayanı olan kimseler kendi kişisel görevleri için kapılarında zaten çoktandır yeteri kadar levent besler olmuşlardı (Akdağ, 1970, s. 61). Devlet, ayanları savaşa davet ederek onların kuvvetlerinden yararlanmış ve bunlara ek rütbeler vermişlerdir. Başlarda ayanlardan asker isteği azdı, daha sonra ise nerdeyse her yerdeki ayanlardan asker talepleri olmuş ve bu talepler de karşılanmıştı (Yücel, 1974, s. 696). Bu da bize ayanlığın iyice yayıldığını göstermekteydi.

Söz konusu yüzyılın ikinci yarısında devlet birçok defa ayanlara başvurarak onlardan asker yardımı istemiştir. Özellikle ileri gelen ailelerden, yerli büyük hanedanlardan, resmi ayanlardan, vilayetin ileri gelenlerinden savaşların önemli safhalarında yardım istenmiştir. Örneğin Cezzar Ahmet Paşa'nın Napolyon'a karşı yapılan savaşta aldığı zafer, ayanların bu konuda devlete ne derece yardımcı olabileceklerini kanıtlamıştır (Karasu, t.y, ss. 5-6).

Seferler sırasında ayrıca devlet sefer masraflarının toplanması konusunda da ayanlara başvurduğu oluyordu. Ancak ayanlar asker ve sefer masraflarını toplama konusunda da kendi çıkarlarına göre hareket etmiş fazladan para toplamışlardır (Özkaya, 2008, ss. 162-163).

Sonuç

Anadolu'da 17. yüzyıl sonlarında kurulan ve 18. yüzyıl boyunca gittikçe gelişen ve ülkenin her yerinde görünmeye başlayan ayanlık müessesesinin gelişmesinde en büyük etken imparatorluğun, idari, askeri, adli, iktisadi ve sosyal alanlarda kötü bir evreden geçmesidir. İmparatorluğun zor koşullardan geçmesi yeni bir müessesenin teşkil olmasına sebep olmuştur.

Ayanlığın kuvvetlenmesinde başıboş levent topluluklarının yerli aileler, mütesellimler ve ayanların emrinde olmalarının ve onların isteklerini yerine getirmelerinin de etkisi vardır. Bu karışıklık ortamında halk kendini koruyacak güçlü liderler aramakta ve kazalarda bulunan zengin ve güçlü yerli ailelerin himayesine girmektedir. Bu aileler böylece ayan olma mücadelesi içine giriyordu. Valiler, kadılar; ayanlarla işbirliği yapıp kendi çıkarlarını gözeterik servetlerine servet katıyorlardı.

Halk bu durumdan kurtulmak için ya göç ediyor ya da zengin ailelerin çiftliklerine sığınyordu. Bu da devleti vergileri toplayamaz hale getiriyordu. Ayrıca devlet askeri ihtiyaçlarını da temin edemez haldeydi ve bu sebeple sık sık zengin yerli ailelerin kuvvetlerinden faydalanıyordu. Bu bağımlılık durumu bu ailelerin ayan olmaları yolunda önemli adımlar atmalarına yol açtı.

Bu örgütün kuruluş ve işleyişindeki amaç, halkın kendi reisini kendisinin seçmesini sağlamak ve bu sayede de devletin işlerinin daha çabuk yürüyebilmesine yardımcı olmaktı. Fakat ayan seçilen kişiler seçimle bu göreve gelmemiş, ileri gelenlerin –müderris, imam, vb- imzaları ile bu göreve getirilmişlerdir. Bu örgüt zamanla kuruluşundaki amaç ve işleyişini kaybetmiştir.

Ayanlar kazançlarını arttırmak için halkı dolandırmakta ve halka zulüm yapmaktaydı. Örneğin, tevzi defterlerine fazla akçe yükleyerek kendilerine pay alıyorlardı.

Ayan tayin olunan şahıs eğer devlete karşı gelmez ve halkın da desteğini görürse ölünceye kadar görevde kalırdı.

Ayanlığın kaldırılması Tanzimat dönemine rastlar. Bu dönemde ayanların yerine merkezden memurlar gönderilmeye başlanmıştır. Bu yeni düzende kazalardaki idare tarzı da yeni bir hal almış ve ayanlık önemini kaybetmiştir.

Sonuç olarak Osmanlının diğer kurumlarında olduğu gibi ayanlıkta da gerileme ve bozulma başlamış toplumun ihtiyaçlarını karşılayamaz duruma gelmiştir. Bu şekliyle ayanlık müessesesi devletin sırtında kambur halini almış ve bertaraf edilmesi düşüncesi hâsıl olmuştur. Alınan önlemlerde cevap vermeyince Sultan II. Mahmud, 1786 yılında ayanlığı kaldırdığını bir fermanla duyurmuştur. İki asra yakın bir süre varlığını devam ettiren ayanlık örgütünün birden ortadan kaldırılması imkânsız olduğundan bu örgüt zamanla ölen ayanların yerlerine yenilerinin tayin edilmemesi ile kendiliğinden ortadan kaldırılabilmiştir.

Ek Beyan / Declaration

Makalenin tüm süreçlerinde TESAM'ın araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

In all processes of the article, TESAM's research and publication ethics principles were followed.

There is no potential conflict of interest in this study.

The authors declared that this study has received no financial support.

The authors contributed equally to the study.

Kaynakça / References

Akdağ, M. (1970). Osmanlı tarihinde ayanlık düzeni devri 1730- 1839. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 8(14), 51-61.

Akdağ, M. (1945). Tımar rejiminin bozuluşu. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 3(4), 419-431.

Akdağ, M. (1999). *Türkiye'nin iktisadi ve içtimai tarihi II (1453-1559)*. Ankara: Barış Kitapevi.

Akgündüz, M. (2013). *Osmanlı devleti'nde şeyhülislamlik müessesesi*. Erişim tarihi: 14.03.2018, <http://www.eskieserler.com/Eski/Eserler/Makale/204/Osmanli-Devletinde-Seyhulislamlik-Muessesesi.asp>.

Alkan, N. (2007). Ayanlık'ın son dönemlerinde tipik bir örnek: Gümüşhane sancağı Kürtün-i Zir kazası ayanı Süleyman'ın meselesi. *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 12, 69-84.

Doğan, K. (2013). Genel hatlarıyla Osmanlı devleti'nde Orhan Gazi ve Çelebi (I.) Mehmet dönemlerinde merkez-çevre ilişkileri. *Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi*, 2(4), 68-79.

Emecen, F. M. (2001). Doğu Karadeniz'de Âyânlık: Tirebolulu Kethudazâde Mehmed Emin Ağa. *Belleten*, 65(242), 193-214. doi:10.37879/belleten.2001.193.

Göküş, M. (2010). Osmanlı imparatorluğu'ndan modern Türkiye'ye yöneten-yönetilen ilişkilerinin gelişimi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 15(3), 227-249.

Güven, A. (1999). *Doğu Karadeniz ayanlığına kısa bir bakış (1808-1826)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Ana Bilim Dalı).

Güven, T. (2016). Osmanlı imparatorluğu'nda ayanlar, sermaye birikimi ve girişimcilik. *Türkiye İslam İktisadı Dergisi*, 3(1), 63-88.

İnalçık, H. (2010). *Devlet-i aliyye Osmanlı İmparatorluğu üzerine araştırmalar I. klasik dönem (1302-1606): Siyasal, kurumsal ve ekonomik gelişim*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

İnalçık, H. (2017). *Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve sosyal tarihi 1*. İstanbul: İş Bankası Yayınları.

Karasu, H. (yıl belirtilmemiş). *Osmanlı imparatorluğu'nda ayanlığın ortaya çıkışı*. Erişim tarihi: 25.04.2018, http://www.academia.edu/2394764/OSMANLI_%C4%B0MPARATORLU%C4%9EU_NDA_AYANLI_%C4%9EIN_ORTAYA_%C3%87IKI%C5%9EI.

Karta, N. (2013). 17. ve 18. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Avrupa ile iktisadi ilişkileri. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8(11), 163-173.

Kaya, K. (2015). 19. yüzyılda Anadolu'da iç güvenlik sorunları ve Voyvodolar. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 239-255.

Mardin, Ş. (2003). Türk siyasasını açıklayabilecek bir anahtar: Merkez-çevre ilişkileri. M. Türköne ve T. Önder (Der.), *Türkiye'de toplum ve siyaset makaleler 1* içinde (s. 35-77). İstanbul: İletişim Yayınları.

Mert, Ö. (1991). Ayan. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Dergisi*, 4, 195-198.

Muşmal, H. (2003). Modernleşme sürecinde Anadolu'da bir ayan: Konya ayanı Süleyman Bey ve onun muhakemesi. *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10, 171-194.

Ortaylı, İ. (2008). *Türkiye teşkilat ve idare tarihi*. Ankara: Cedit Neşriyat.

Ortaylı, İ. (2012). *İmparatorluğun en uzun yüzyılı*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Öğün, T. (2006). Müsadere. *İslam Ansiklopedisi*, 32, 67-68, <http://www.>

islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c32/c320051.pdf, Erişim tarihi: 10.04.2018.

Ökmen, M. ve Parlak, B. (2010). *Kuramdan uygulamaya yerel yönetimler, ilkeler yaklaşımlar ve mevzuat*. Bursa: Alfa Aktüel Yayınları.

Öz, M. (2007). Reaya. *İslam Ansiklopedisi*, 34, 490-493. Erişim tarihi: 01.03.2018, <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c34/c340343.pdf>.

Özkaya, Y. (1981). Rumeli'de ayanlık ile ilgili bazı bilgiler. *VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, 2, 1407-1417.

Özkaya, Y. (1994). *Osmanlı imparatorluğunda ayanlık*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Özkaya, Y. (2008). *XVIII. yüzyılda Osmanlı toplumu*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Parlak, B. ve Sobacı, Z. (2008). *Kuram ve uygulamada kamu yönetimi*. Bursa: Alfa Aktüel Yayınları.

Tekdemir, V. (2004). *Osmanlı imparatorluğu'nda ayanlık kurumu ve Bursa ayanları: 1750-1800* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü).

Tezel, Y. S. (1994). *Cumhuriyet döneminin iktisadi tarihi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Timur, T. (1979). *Kuruluş ve yükseliş döneminde Osmanlı toplumsal düzeni*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını.

Ünal, T. (2007). *Türk siyasi tarihi*. Ankara: Berikan Yayınları.

Yücel, Y. (1974). Osmanlı imparatorluğu'nda desantralizasyona dair genel gözlemler. *Belleten*, XXXVIII(152), 657-708.

TESAM Akademi Dergisi

Journal of TESAM Academy

ISSN 2148-2462 / E-ISSN 2458-9217

G5-Sahel Ortak Gücünün Terörle Mücadele Politikası ve G5-Sahel Fransa İlişkileri

*Counter-Terrorism Policy of the G5-Sahel Joint Force and G5-Sahel - France
Relations*

İskender KARAKAYA

Dr. Öğr. Üyesi,
Yozgat Bozok Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Uluslararası İlişkiler.
iskenderkarakaya@gmail.com
ORCID: 0000-0002-6285-4568

Mamadou Oumarou ABDOUL DANGAVO

Yüksek Lisans Öğrencisi,
Süleyman Demirel Üniversitesi,
Uluslararası İlişkiler.
abdoul.mamadou56@gmail.com
ORCID: 0000-0002-7403-6773

Cilt / Issue: 9(1), 179-207

Geliş Tarihi: 22.09.2021

Kabul Tarihi: 13.12.2021

Atf: Karakaya, İ., Abdoul Dangavo, M. O. (2022). G5-Sahel ortak gücünün terörle mücadele politikası ve G5-Sahel Fransa ilişkileri. *Tesam Akademi Dergisi*, 9(1), 179-207. <http://dx.doi.org/10.30626/tesamakademi.998783>.

Öz

Sahel bölgesi, son on yıl içerisinde hem siyasi hem de ekonomik açıdan güvenlik sorununun belirginleştiği önemli bölgelerden birisi haline gelmiştir. Sahel bölgesi, bir yandan bölgesel ve bölge dışı güçlerin politikalarını etkileyen, diğer yandan bu devletlerin terörizmle mücadele girişimlerini belirleyen bir coğrafya olarak ön plana çıkmıştır. Sahel'de bir yandan Burkino Faso, Çad, Moritanya, Mali ve Nijer gibi bölgesel güçlerin yanında, Fransa, Avrupa Birliği gibi ülkeler de soruna müdahil olmuştur. Bu durum Sahel'deki sorunun bölgesel bir sorun olmaktan çıkıp, uluslararası güçlerin de müdahil olduğu bir problem olmasına neden olmuştur. Bu çalışmada, Sahel bölgesinde yaşanan terör ve güvenlik sorunları incelenmiş ve bu eylemlerin bir neticesi olarak Sahel bölgesinin bir terör koridoru haline geldiği sonucuna varılmıştır. Bu terör tehdidinin bölgesel ve küresel terör örgütleri tarafından oluşturulduğu ve bölgeyi olumsuz etkilediği görülmektedir. Bununla beraber, bu çalışmada G5- Sahel Ortak Gücünün terörle mücadele politikalarının başarısız olduğu ileri sürülmektedir. Bu durum Mali örneğinde görüleceği gibi, G5 Sahel-Fransa ilişkilerini siyasi ve ekonomik açıdan olumsuz yönde etkilediği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: G5-Sahel, Terörizm, Mali , Boko Haram, Fransa.

Abstract

The Sahel region has become one of the important regions where the security problem has become evident both politically and economically in the last ten years. The Sahel region has come to the forefront as a geography that affects the policies of regional and non-regional powers on the one hand, and determines the attempts of these states to fight terrorism on the other. In the Sahel, on the one hand, regional powers

such as Burkina Faso, Chad, Mauritania, Mali, and Niger, as well as countries such as France and the European Union were involved in the problem. This situation has caused the problem in the Sahel to cease to be a regional problem and to become a problem in which international powers are also involved. In this study, terrorism and security problems in the Sahel region were examined and it was concluded that the Sahel region became a terror corridor as a result of these actions. It is seen that this terrorist threat is created by regional and global terrorist organizations and negatively affects the region. However, this study argues that the G5-Sahel Joint Force's counter-terrorism policies have failed. As it can be seen in the Mali example, it was concluded that this situation negatively affected the G5 Sahel - France relations politically and economically.

Keywords: G5-Sahel, Terrorism, Mali , Boko Haram, France.

Extended Abstract

The Sahel region has recently come to the fore in Africa with conflict, terrorism and instability processes. Instability in the Sahel affects the policies of both local, regional and global powers, and is also seen as an important factor that determines the strategies of these states to fight against terrorism. In this article, why and how the G5-Sahel Organization was established; what the aims of the establishment are; which international institutions and organizations it works with; Answers were sought to the questions of where the military financing came from. However, “why is the G5-Sahel Joint Force established and what its aims are; The answers to the questions “why the Sahel region cannot be prevented from becoming a terror corridor and what are the military presence of France in Africa and what its consequences are” were also sought. The study argues that the G5-Sahel Joint Force’s counter-terrorism policies have failed. From this point of view, it was concluded that this situation also negatively affected the G5-Sahel-France Relations.

The G5-Sahel was established as a result of the cooperation summit for security and development held in Nouakchott on 16 February 2014 between 5 member states (Burkina Faso, Chad, Mali, Mauritania, Niger). It was officially established on 19 December 2014 in Nouakchott, the Capital of Mauritania, with the agreement signed by the founding members “Burkina Faso Chad, Mauritania, Mali and Niger”. The aims of the organization are stated as follows: “Ensuring security and

defense; to support efforts to combat organized crime and terrorism in member countries, by improving human development, infrastructure and governance. In addition to these four main missions, it is also among the targets to carry out intensive regional diplomatic cooperation activities and various infrastructure projects. The main goal of the G5-Sahel is to create the G5-Sahel Joint Force “to combat terrorist group and terrorism”. To this end, in 2017, the G5-Sahel Organization established a joint security force “to combat terrorism, drug trafficking, and human trafficking. This initiative has received the support of the African Union Peace and Security Council, the United Nations Security Council, and other international partners. Thus, the so-called G5-Sahel Joint Force aimed at the strategy of responding to terrorist threats in the Sahel region. However, the G5-Sahel Joint Force has not achieved successful results despite the operations carried out together with its other international partners. Both the economic and military capacity of the G5-Sahel Joint Force is far from sufficient to carry out this strategy and operations. According to 2018 (African Center) data, the military numbers of the G5-Sahel Joint Force on a member basis are as follows: The total number of soldiers in Burkina Faso is 9100 (3500 gendarmes), 2900 soldiers to the multinational UN and 550 soldiers to the G5-Sahel Joint Force plus 100 police/gendarmes deployed. Chad’s total number of soldiers is 30,000, with 1250 at the UN plus 2000 soldiers in the MNJTF, and 550 plus 100 police/gendarmerie in the G5-Sahel Joint force. The total number of soldiers in Mali is 14,700, with 40 soldiers deployed to multinational UN and other international operations, 1100 soldiers plus 200 gendarmes to the G5-Sahel Joint Force. The total number of soldiers in Mauritania is 16000, with 900 soldiers deployed to multinational UN and other operations, and 550 soldiers to the G5-Sahel Joint Force plus 100 police/gendarmerie. Niger’s total number of soldiers is 6,000, with 1100 soldiers plus 200 gendarmes deployed in 1200 UN, 1000 MNJTF and G5-Sahel Joint force. Again, according to 2018 (African Center) data, the military financing of the G5-Sahel comes from the following countries. The UN stated that G5-Sahel member states are ultimately responsible for the financing of the G5-Sahel. However, the G5-Sahel Partner has encouraged international contributions to its \$523 million budget. However, the European Union increased the support it had previously offered at the conference held in Brussels on February 22, 2018 from \$61 million to \$143 million, so that each of the G5-Sahel member countries pledged to give \$10 million. France and Germany, on the other hand, declared that they would contribute a total of 21.7 million dollars and started a mobilization effort to meet the financing needs of other G5-Sahel member countries with bilateral contributions. Along with these

efforts, they received support from countries such as Spain, Netherlands, Norway, Japan, Denmark, Belgium, Luxembourg, Czech Republic and Slovakia. Saudi Arabia and the United Arab Emirates (UAE) provided \$100 million and \$30 million, respectively. France has promised an additional \$1.5 billion in development assistance to the G5-Sahel in the next 5 years, while the European Union will invest

\$9.8 billion in the region. In addition to its economic support, France provided support to the region with its ongoing cooperation process with the G5-Sahel countries from 2014 to 2021 and its contributions to Barkhane operations, and is active in Burkina Faso, Mali and the entire Southern Sahara region.

Giriş

Afrika kıtası hem tarihi, hem de yeraltı kaynakları bakımından zengin bir bölge olarak öne çıkmaktadır. Ancak, Afrika kıtasında yaşanan iç savaşlar, kötü yönetim ve istikrarsız süreçler bölgenin hızlı kalkınmasına engel olmaktadır. G5-Sahel kavramı, beş Sahel ülkesinin, Sahel bölgesini savunmak için bir araya getirdiği çabaların bir aracı olarak ortaya çıkmıştır. 2012 Mali Krizinin patlak vermesiyle, Sahel'in güvenliği bozulmuş ve kriz, üç sınır bölgesi olarak adlandırılan "Nijer ve Burkina-Faso ve Liptako-Gourma (Mali)" gibi ülkelere yayılarak sorun bölgesel bir nitelik kazanmıştır.

Bu çalışmanın amacı, G5 Sahel üyesi ülkeler tarafından üstlenilen güvenlik ve terörle mücadele çabalarının ne anlama geldiğinin sorgulanmasıdır. Bu makalede "G5-Sahel Örgütünün ne amaçla kurulduğu; üyelerinin kimler olduğu; hangi uluslararası kurum ve kuruluşlarla işbirliği yaptığı; G5-Sahel Ortak Gücünün neden kurulduğu; ekonomik, askeri ve siyasi desteğe rağmen bölgenin neden terör koridoru haline geldiği ve Fransa'nın bölgedeki askeri varlığının amacı ve sonuçlarının neler olduğu" sorularına yanıt aranmıştır. Bu makalede, G5-Sahel Ortak Gücünün terörle mücadele politikalarının başarısız olduğu ileri sürülmektedir. Bu durumun G5-Sahel-Fransa İlişkilerini siyasi ve ekonomik yönden olumsuz etkilediği sonucu görülmektedir.

Sahel bölgesindeki terörizmin birçok sebebi mevcuttur. Öncelikle bölgedeki ulus devletlerin zayıf yapısı dikkat çekmektedir. Bu yüzden terör ve terörizm taban bulmakta ve etkin olmaktadır. İkinci olarak, Sahel bölgesindeki devletlerin içerisinde çok sayıda etnik grup bulunmakta bunlar da devlet yönetimlerinde söz sahibi olmak istemektedir. Bu durum da terörizmi desteklemektedir. Üçüncü olarak, etnik çeşitliliğin yanında farklı dinler ve mezheplerin varlığı da terörizmin kullanabileceği bir araç haline gelmektedir. Bunlarla beraber azınlık kalan grupların kendilerini dışlanmış hissetmeleri bunları aşmak için terörizmi bir araç olarak kullanmaları yanında var olan grupların da aralarındaki anlaşmazlıkları çözmek için terörizmi kullanmaları da diğer sebeplerdir.

Sahel bölgesindeki güvenlik sorunu ve istikrarsızlık durumu, G5-Sahel ülkeleri tarafından yönetilmeyen bir süreç olarak ön plana çıkmaktadır. G5-Sahel üyesi ülkeleri ortak amaçlarını "Boko Haram, Mujwa: Batı Afrika'da birlik ve Cihad Hareki Ensar-Din El Murabitun, AQIM: İslami Mağrip El-Kaidesi, ISSG: Büyük Sahra'daki İslam Devleti" gibi terör gruplarının bölgedeki etkinliğini ve varlığını ortadan kaldırmak" olarak ortaya koymuştur. Bununla birlikte, G5-Sahel Ortak Gücünün

kuruluşundan günümüze kadar takip edilen iki ana hedefi vardır: Bunlar, “güvenlik ve kalkınma” olarak belirlenmiştir. Ancak bu çalışmada güvenlik boyutu ele alınacaktır. Terörle mücadele konusu, örgütün ana hedeflerinden bir tanesidir. G5-Sahel üyesi ülkeler, uzun bir süredir terör grupları tarafından, “yağma, insan kaçırma ve cinayet” eylemlerine maruz kalmışlardır. Bunları önlemek için G5-Sahel bölgesindeki yürütülen güvenlik misyonları 2014 yılında beş Sahel üyesi ülke tarafından kurulan ve G5-Sahel Ortak Gücü tarafından yürütülmektedir. Ayrıca G5-Sahel üyesi ülkeler, Mission Multidimensionnelle Intégrée des Nations Unies pour la Stabilisation au Mali, Barkhane Operasyonu ve Mission de formation de l’Union européenne au Mali gibi bazı kurumlar tarafından desteklenmektedir. Diğer yandan bölgede devam eden terör faaliyetlerinin ortadan kaldırılması için G5-Sahel Ortak Gücü ve ortakları tarafından yürütülen operasyonlar, Sahel’deki güvenlik sorununun ortadan kaldırılmasını hedeflemektedir. G5-Sahel bölgesinde terör gruplarının sayılarının artması ve gün geçtikçe çok daha tehlikeli hale gelmeleri büyük endişeye yol açmaktadır. Özellikle Mali ve Burkina Faso’da terör saldırılarının arttığı görülmektedir. Bu açıdan, G5-Sahel üyesi ülkelerin devlet başkanlarının Sahel bölgesindeki terör gruplarına karşı başlattıkları güvenlik operasyonlarının sayısı artmıştır. İlaveten, G5-Sahel üyesi ülkelerin karşılaştıkları zorlukların, incelenmesi ve nedenlerinin ortaya konması, ülkemizde bu alanda yapılan çalışmaların azlığı düşünüldüğünde de bu çalışmanın önemli olduğu düşünülmektedir.

Bu çerçevede makale iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, G5-Sahel Ortak Gücünün kuruluş amacı, askeri ve ekonomik kapasitesi ve örgüte yönelik eleştiriler ele alınmıştır. İkinci bölümde ise, G5-Sahel Ortak Gücü - Fransa ilişkilerine değinilmiştir, G5-Sahel Ortak Gücü ile Fransa arasındaki ilişkilerin tarihsel süreci, Afrika’daki Fransız varlığı, G5-Sahel Ortak Gücünün-Fransa Terörle Mücadele Operasyonları bu bağlamda ele alınmıştır. Makalede, G5-Sahel Ortak Gücünün terörle mücadele yaklaşımları ve G5 Sahel - Fransa İlişkileri de incelenmiştir.

G5-Sahel Ortak Gücünün Kuruluşu

Örgütün Kuruluş Amacı

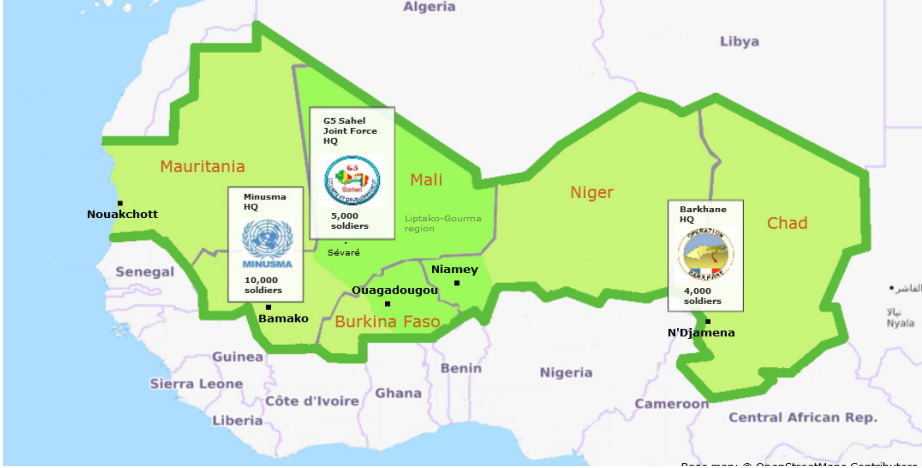
G5-Sahel, Sahel bölgesinde ekonomik iş birliğini ve güvenliği teşvik etmek için Burkina Faso, Çad, Mali, Moritanya ve Nijer arasında hükümetler arası bir iş birliği girişimi olarak 2014 yılında kurulmuş ve Sahel bölgesinde terör grupların çoğalmasıyla belirginleşen bölgesel güvenlik endişelerinin arttığı bir dönemde ortaya çıkmıştır (Centre d’études stratégiques de l’Afrique, 2018). Bununla birlikte,

sınır bölgelerinde, düşük nüfus yoğunluğundan yararlanan radikal selefi militan grupların artan faaliyetleri, G5-Sahel için ciddi zorluklar yaratmaktadır.

2020 yılından bu yana örgütün başkanlığı Moritanya Cumhurbaşkanı Mohammed Ould Cheick El Ghazouani tarafından yürütülmektedir. Genel Sekreterlik görevini ise Nijer’li Maman Samba Sidikou yapmaktadır (LesEchos, 2020). G5-Sahel, günlük görevlerini yerine getirmek için lojistik ve finansal destek sağlayan çeşitli uluslararası örgütlerle iş birliği içinde çalışmaktadır. G5-Sahel Örgütünün hedefleri, kuruluş bildirgesinin önsözünde vurgulanmıştır. Buna göre Örgüt’ün hedefleri, G5-Sahel’in görevlerinin yerine getirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu noktalar temel olarak, Sahel halklarını birleştiren “tarihi ve derin bağlara” dayanmaktadır. G5-Sahel’i “barış, uyum ve refah alanı haline getirmek için” var olan çabaları birleştirme amaçlanmıştır. Bununla birlikte, “güvenliğin sağlanması, kalkınma sorunu ve karşılıklı bağımlılığın azaltılması” G5-Sahel bölgesinde üzerinden gelmesi gereken önemli sorunlar olarak gözükmektedir. İlaveten, önsöz’de, G5-Sahel ülkelerinin bu entegrasyon süreci ile karşılaşılan zorluklarla mücadele etmek ve bunun için gerekli olan devletler arasındaki motivasyon ve dayanıklılığı teşvik etmek için ortak eylem planı hazırlanmıştır (LesEchos, 2020). Bu anlaşma, G5-Sahel üyesi ülkeleri, “aralarında iş birliği yapma ve teknik ortaklarla kamu ya da özel finans kuruluşlarıyla müzakere etme konusunda ortak bir iradeye teşvik etmiş; güvenliğe ve ülkelerin var olan gelişimini ilgilendiren sorunlara ortak çözümler bulmak için terörizmle mücadeleyi destekleyeceklerine ve G5-Sahel bölgesindeki devletlerin toprak bütünlüğünü koruma ve güvenliği sağlamak için birlikte çalışma kararlılıklarını yeniden teyit edecekleri” noktasında birlikte hareket etmesini sağlamıştır.

Şekil 1

G5-Sahel Ortak Gücünün Haritası (2017)

Kaynak: Jennifer G. Cook, Center for Strategic and International Studies tarafından oluşturuldu.

2017 yılında G5-Sahel Örgütü, “terörizm, uyuşturucu kaçakçılığı ve insan kaçakçılığı ile mücadele” için ortak bir güvenlik gücü (Centre d'études stratégiques de l'Afrique, 2018) kurarak güvenlik çabalarını artırmıştır. Bu girişim, Afrika Birliği Barış ve Güvenlik Konseyi ile Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi tarafından onaylanmıştır. Bu güvenlik gücü, G5-Sahel Ortak Gücünün, gelecek dönemde G5-Sahel'deki uluslararası güvenliği sağlama çabalarında öncü bir rol oynayacaktır.

Bu açıdan bakıldığında G5-Sahel Ortak Gücü, Afrika ülkelerinin kendi güvenliklerinin sağlanması amacıyla yapılan girişimlerin de bir başka örneği olarak da görülmektedir (International Crisis Group, 2016). Bu ortak güvenlik gücünün tarihsel süreci ise, 1978'de Shaba'daki (eski Zaire) bir Afrika birlik müfrezesi tarafından atılan geçici adımlarla başlamış ve ardından Afrika Birliği Örgütü (OAU, AU'NUN öncüsü) tarafından 1981'de Çad'a gönderilen ilk barış gücü izlemiştir (International Crisis Group, 2016). Bunu takiben, 1980'lerden 2000'lere kadar, girişimler çoğunlukla barışı koruma misyonlarının bir parçasını oluşturmuştur.

G5-Sahel Ortak Gücünün Askeri ve Ekonomik Kapasitesi

G5-Sahel Ortak Gücü, Çad Gölü havzasındaki Boko Haram ayaklanmasını önlemek için kurulan ve operasyonlara başlayan bölgesel çok uluslu müşterek görev gücü olarak, Çok Uluslu Ortak Gücünde sonra (Multinational Joint Task Force-MNJTf) kurulmuştur. MNJTf, Boko Haram'ın genişlemesini kontrol altına alma konusundaki göreceli başarısı nedeniyle takip edilecek bir örnek olarak gösterilmiştir (Afrika Birliği Örgütü, 2020).

G5-Sahel Ortak Gücünü, MNJTf ile kıyaslamak üç sebepten dolayı zordur: Birincisi, orduların kapasiteleri kıyaslanabilir değildir. MNJTf, Nijerya ordusundan, Çad'ın kıdemli askerlerinden ve Kamerun ordusunun tecrübesinin yanında; Liptako-Gourma (Mali), Burkina-Faso ve Nijer'deki askeri mücadeleye katılmış ve bu devletlerin askeri ve lojistik yardımlarından yararlanmışır. Burkina Faso ordusu ve istihbarat servisleri, eski Burkina Faso Başkanı Blaise Compaoré'nin Ekim 2014'te düşüşünün ardından yeniden yapılanma sürecine girmiştir. Nijer ordusu, az bir bütçe sahip, Mali ordusu ise kâğıt üzerinde mevcut olsa da operasyonel kapasitesi oldukça zayıf olmakla birlikte yeniden örgütlenme süreci çok yavaş ilerlemektedir. Mali ordusu, Mart 2012'de Kaptan Sanogo'nun darbesinden önce olduğu gibi büyük ölçüde aynı düzensiz silahlı kuvvet olarak yapılanmıştır. Orta Sahel bölgesindeki komşuları kadar zayıf olmayan Moritanya ve Çad orduları ise iyi durumdadır. Moritanya, istihbarat servisleri ve hızlı müdahale birimleriyle güçlü ve iyi durumda olmasına karşın, son dört yıldır herhangi bir büyük savaşa katılmamıştır. Çad'ın askerleri de çeşitli savaşlara katılmasından dolayı yıpranmışlardır. G5-Sahel Örgütünün diğer üç üyesinden daha üstün güce sahip olmasına karşın, bu silahlı kuvvetlerin her ikisi (Çad ve Moritanya) de Liptako-Gourma bölgesi çevresindeki merkez sektördeki var olan mücadeleden uzaktadır. İkincisi; G5 Sahel Ortak Gücünün üyeleri arasında, MNJTf'deki Nijerya örneğinde olduğu gibi, ekonomik anlamda destek olabilecek güçlü bir ülke bulunmamaktadır. Bu ülkelerin her biri, ulusal ordularını finanse etmekte güçlük çekmektedir. Örgütün işleyişi için başlangıç bütçesi, ilk on iki aylık operasyonlar için 423 milyon avro olarak belirlenmiştir. Buna göre; yatırımlar için 230 milyon avro, ilk operasyonları karşılamak için 110 milyon avro ve askerlere ödeme yapmak için 83 milyon avro gerekmektedir. AB, Fransa'nın 8 milyon avroluk katkısı haricinde 50 milyon avro bağışlamış ve G5-Sahel ülkelerinin her biri 10 milyon avro katkıda bulunmuş, Suudi Arabistan ise 84,8 milyon dolar bağış yapmayı taahhüt etmiştir. Üçüncüsü; MNJTf, Çad Gölü havzasında nispeten dar bir alanda, izole edilmiş ortak düşman

olan Boko Haram'a karşı mücadele vermektedir. G5-Sahel ülkeleri ise farklı bir durumla karşı karşıyadır: Üye ülkeler terörist gruplarla çok daha geniş bir alanda mücadele etmektedirler. Bu durum da gerçek hedefi tam olarak saptayamama sorunu yaratmaktadır. Burkina Faso ordusunun yüksek rütbeli bir üyesi bu durumu şöyle izah etmektedir:

“Şu anda, kimle savaşta olduğumuzu bilmiyoruz” (Gendarmerie Nationale Burkina, 2013). Silahlı grupların Sahel'deki hızlı yükselişi, G5-Sahel üyelerinin sürekli olarak karşılaştığı en büyük zorluklardan birisidir. Bu yüzden G5-Sahel Ortak Gücünü oluşturan ulusal orduların, farklı radikal sefeli cihatçı grupların hızlı genişlemesiyle karşı karşıya kaldığı açıkça görülmektedir.

G5-Sahel Örgütüne Yönelik Eleştiriler

G5-Sahel Örgütünün kurulmasından bu yana yaklaşık sekiz sene geçmiştir. Ancak, Örgütün Sahel bölgesindeki terör gruplarıyla mücadelesindeki başarısızlıklar eleştirilere neden olmaktadır. Bu eleştiriler hem kuruluş amaçlarındaki hedeflerin gerçekleştirilememesi hem de yerli halkın bu başarısızlıktan etkilenmesi ile artış göstermiştir. Örgüt, bölgedeki terör gruplarıyla giriştiği mücadelelerde genelde başarısız olmuştur. Bölgedeki terörle mücadele için kurulan, G5-Sahel ülkelerinin (Burkina Faso, Mali, Moritanya, Nijer ve Çad) ortak girişimi olan G5-Sahel Müşterek Kuvveti (Force Conjoint-G5-Sahel), girişiminden on ay sonra ortaya çıkmıştır. BM Güvenlik Konseyi tarafından desteklenen ve kendi karargâhına sahip olan Kuvvet, ilk görevini Kasım 2017'de Mali, Nijer ve Burkina Faso sınırlarında gerçekleştirmiştir. Mali ve Sahel'i daha geniş çapta etkileyen endişe verici istikrarsızlıkla başa çıkmak için çok önemli olan bu gücün önemi büyüktür. Örgütün beş üyesi (Mali, Burkina Faso, Nijer, Moritanya, Çad) arasındaki finansman ve operasyonel kapasite açısından “siyasi iş birliği, askeri ve diplomatik girişimlerin” bazen iş birliğine bazen de çatışmaya yol açtığı Sahel bölgesi hakkında cevaplanmamış birçok soruyu gündeme getirmektedir. 13 Aralık 2020 Paris Konferansı vesilesiyle “operasyonelleştirmeyi ve mükemmelleştirmeyi amaçlayan G5-Sahel Gücü taraftarları, bu gücü inşa etmenin ve Sahel krizlerini daha geniş bir şekilde çözmenin sadece bir silah ve para meselesi olmadığını” ön plana almışlardır.

2014 yılında başlatılan G5-Sahel adlı büyük bir organizasyonun parçası olan G5-Sahel Ortak Gücü, büyük ölçüde deneysel kalan bir güçtür. Hem kıtada hem de dış aktörler tarafından, asimetrik çatışmalar ve terörizm için uygun olmayan BM barışı koruma kavramının giderek daha şüpheli olduğu bir bağlamda bu tür yeni nesil askeri müdahaleyi

uygulamak için artan bir isteğin sonucudur. G5-Sahel'den tamamen kopmadan Fransa ve bu bölgede bulunan diğer Avrupa ülkeleri, bir kısmını Afrikalı ortaklarına ve insansız hava araçlarına devrederek sahadaki askeri varlıklarını sınırlamaya ve dış operasyonlarının mali maliyetini düşürmeye çalışmaktadırlar. Özellikle, Fransa ve Almanya için Sahel, "ekonomik ve siyasi çıkarları için stratejik bir bölge olmaya" devam etmektedir.

Her şeyden önce bu bölge, kendi güvenliklerine yönelik potansiyel bir tehdit, göç ve terörizm kaynağı olarak görülmektedir. Afrika devletleri artık güvenliklerini garanti altına almak için kendi bölgesel ve kıtasal organizasyonlarına güvenmemektedir ve bu nedenle, uzmanlar tarafından geçici kuvvetler olarak adlandırılan toplu savunma anlayışında yeni yolları denemektedirler. FC-G5S, dört ülke (Kamerun, Nijer, Nijerya ve Çad) tarafından başlatılan ve 2012'den bu yana Çad gölü havzasındaki Boko Haram isyanıyla mücadele eden Çok Uluslu Ortak Güç (Multinational Joint Force) olan başka bir geçici yapılanmadan kısa bir süre sonra kurulmuştur (LesEchos, 2020). Bu kuvvet ile karşılaştırıldığında ise, G5-Sahel Ortak Gücünün birçok zayıflığı bulunmaktadır: Öncelikle, orduları daha az kapasiteye sahiptir ve üyelerinin finansal sorunları mevcuttur. MMF'nin tek bir düşmana karşı Batılı güçlerin sağduyulu desteğiyle hareket ettiği yerlerde G5-Sahel, silahlı grupların sayısı yirmiden fazla olan ve ortak bir hedefin tanımlanmasını zorlaştıran bir bölgede faaliyet göstermektedir. Buna ek olarak, G5-Sahel Ortak Gücü yeni bir yapılanma olmasına rağmen, Birleşmiş Milletler Çok Boyutlu Entegre İstikrar Misiyonu (MINUSMA), Fransa'nın desteklediği Barkhane Operasyonu ve Amerikan güçlerinin hali hazırda bulunduğu coğrafyada faaliyet göstermektedir. Bu yeni gücün başarısı veya başarısızlığı, büyük ölçüde, bu güvenlik darboğazında konumlanmasına ve eyleminin 2013'ten beri orada bulunan ordularla eklemlenmesine bağlı olacaktır.

G5 Sahel Ortak Gücü – Fransa İlişkileri

G5 Sahel Ortak Gücü -Fransa İlişkilerinde Temel Konular

G5-Sahel Ortak Gücü kuruluşundan itibaren Fransa ile doğrudan ya da dolaylı ilişki içerisinde olmuştur. Fransa, genel olarak Sahel ile ilişkileri çok eski tarihlere dayanmakta ve kökleri Sömürgecilik dönemine kadar uzanmaktadır. Bununla birlikte Severino ve Debrat (2010) Sahra Altı Afrika bölgesini kapsayan ve şekil olarak bir kareyi andıran Batı Afrika dilimi (pré carré africain), Fransız dış politikası için tarihsel bir anlam ifade etmektedir (Severino, 2010, akt. Savaş, C. 2020, s. 142). Fakat, birçok

silahlı yerel grubun karşı çıkmasına rağmen Fransa'nın Sahel'de belli bir toprak denetimi sağlaması için yirminci yüzyılın ilk çeyreğini beklemesi gerekecektir (Chataigner, 2019, akt. Savaş, C.2020, ss. 143-144). Grégoire (2019)'a göre "Sahel Afrika'sı ülkeleri, dekolonizasyonla bağımsızlıklarını kazanmalarına rağmen, kendileri üzerinde büyük bir ekonomik ve siyasi etkisi olan eski sömürge gücüne oldukça bağlı kalmışlardır" (Grégoire, 2019, akt. Savaş, C. 2020, s. 140). Aslında bu dekolonizasyon dönemiyle karşılıklı bağımlılığa geçiş sürecinde, Fransa ile Sahel ülkeleri arasında günümüzde de devam eden ayrıcalıklı bir iş birliğinin inşasından bahsetmek mümkündür (Chataigner, 2019, akt. Savaş, C.2020, s. 139).

Bu sömürgecilik geçmişiyle bağlantılı olarak, Fransa ile Sahel bölgesi arasında coğrafi ve tarihsel yakınlığın yanı sıra Fransızca'da "etnisitelerarası bir araç" olarak işlev görmektedir (Dumont, 1981, akt. Savaş, C .2020, s. 144). Sahel bölgesi ülkeler hemen hemen Fransa ile tarihsel geçmişleri ve Fransız etkisi sebebiyle idari ve akademik dil olarak Fransızca'yı kullanmaktadır.

1960-2015 Yılları Arası Fransa-Afrika Askeri İşbirliği Dönemi

Fransa'nın, Afrika'da, Fransız hükümetinin müdahaleleri ve barışı koruma için "operasyonel [askeri] iş birliği" olarak adlandırdığı yaklaşımı aracılığıyla Frankofon müttefiklerine yardımı kolaylaştıran geniş bir askeri varlığı ve ülkelerin ordularını inşa etmelerine ve sürdürmelerine yardımcı olmak için rutin görevler için yapısal iş birliği mekanizması mevcuttur. Bu yapı, üç ana unsura dayanmaktadır: Bunlar, Afrika üslerindeki Fransız kuvvetleri; RECAMP eğitim programı ve Fransız Dışişleri Bakanlığı'nın "Direction de la Coopération de Sécurité et de Séfense (Güvenlik ve Savunma Müdürlüğü)" tarafından yürütülen ikili askeri iş birliği programlarıdır (Gillier, 2015, s. 12).

Afrika'daki Kalıcı Fransız Askeri Varlığı

1960 yılında Batı ve Orta Afrika'da, Fransa, anti-kolonyalizm sürecinde bu bölgedeki kalıcı askeri varlığını sürdürmek için eski kolonileriyle ikili savunma ve askeri iş birliği anlaşmaları müzakere etmiştir (Ministere de l'Europe et des Affaires Etrangères, 1976). Fransız üslerinin birçoğu başlangıçta açık tutulmuş, ancak 1962'de Cezayir Savaşı'nın sona ermesinden sonra sayıları hızla azalmıştır (Jacques, 1998).

2013 yılında Mali ve Orta Afrika Cumhuriyeti'nde gerçekleşen son operasyonların da gösterdiği gibi, Fransız Üs Ağı, 1964 yılında Gabon'da bir darbe girişimine cevaben başlatılan ve bugün de devam eden Afrika'daki

askeri müdahaleleri desteklemek için kullanılmıştır. Temel yapı şu anda “Sahel’e erişim ilkesi” etrafında yeniden düzenlenmektedir. Fransa’daki kilit kalıcı üsler Dakar, Libreville ve Cibuti’de bulunmaktadır (Abu Dabi ayrıca stratejik olarak Afrika’daki operasyonlar için üs ağının ayrılmaz bir parçası olarak sayılmaktadır) (Fransız Ulusal Meclisi, 2014, s. 12). Fransa, yeni ana ve merkez üssü olarak Abidjan’ı tercih etmek için Gabon’daki kuvvetlerini azaltma sürecindedir. Ayrıca Néma (Moritanya), Gao (Mali), Agadez ve Arlit (Nijer) ve Zouar’da (Çad) daha küçük kalıcı üsler kurmaktadır (International Crisis Group, 2016). Niamey, Fransız ve ABD kuvvetlerinin insansız hava araçlarını kullandığı daha küçük bir üst olarak yapılanmıştır. Fransız üslerindeki birlikler operasyonlarda derhal konuşlandırılmaya hazır ve Fransa’daki Groupe d’intervention Rapide Guépard (Çıta, Hızlı Görev Kuvveti) tarafından da desteklenmektedir (International Crisis Group, 2016). Çad’daki Fransız kuvvetleri, kalıcı üs ağından farklı bir sisteme dahildir. N’Djaména havaalanına bitişik olan Adji-Kosseï üssü kalıcı bir üs olarak değil, aktif operasyonların bir parçası olarak kabul edilmektedir. Kuzey Çad’ın Libya istilasını durdurmak için 1986’da başlatılan Epervier Operasyonu kapsamında Fransız askerleri vardır. Çad’daki Fransız askerleri için, ülkenin istikrarını ve toprak bütünlüğünü garanti altına almanın yanı sıra bölgedeki Fransız nüfusunu korumayı da içeren operasyonel hedefler hâlâ devam etmektedir (Fransız Ulusal Meclisi, 2014, s. 6).

Barışı Koruma Operasyonları için Afrika Kapasitelerinin Güçlendirilmesi Programı (RECAMP)

1997 yılında Fransa, kıtasal ve bölgesel askeri tatbikatları (AMANI AFRICA) ve mevcut olan birkaç depoyu içeren Renforcement des Capacités Africaines de Maintien de la Paix (Barışı Koruma Operasyonları için Afrika Kapasitelerinin Güçlendirilmesi- RECAMP) programını başlatmıştır. Bu program, ihtiyaç halinde Afrika orduları için gerekli askeri teçhizat, ikili ve çok taraflı eğitim programlarını içermektedir. Eğitim programları, hem Afrikalı personelin Fransız askeri okullarına erişimini (şu anda geçmişte olduğundan daha az yer mevcut olsa da) hem de “Ecoles Nationales à Vocation Régionale”nin (Fransız Dışişleri Bakanlığı’nun çevirisiyle ‘Bölgesel Odaklı Ulusal Okullar’) kapsamaktadır (Ministere des Affaires Etrangères, 2020). Memur eğitiminden sağlık hizmetlerine ve polis eğitimine kadar farklı programları olan 10 ülkede 17 okul bulunmaktadır (Le gouvernement , 2020).

Fransa, okulların diğer Afrika ülkelerinden personele açık olması koşuluyla eğitimler ve uzmanlık desteği sağlamaktadır. Birlikte çalışabilme

amacıyla Fransızca eğitim vurgulanmaktadır (Fransız Hükümeti, 2020). RECAMP, 2002'den beri uluslararasılaşma sürecindedir. 2002'de kurulan Afrika Birliği, Afrika Barış ve Güvenlik Mimarisini (APSA) yaratmıştır. APSA'nın hedeflerinden biri, 2015 yılı sonuna kadar bölgesel müdahale yeteneklerine sahip bir Afrika Bekleme Gücü (ASF) oluşturmaktır (Security, A.U, 2012). RECAMP artık Afrikalıların bu gücü inşa etmesine yardım etmenin yanı sıra BM barışı koruma misyonlarına katkıda bulunmak için Afrika kapasitelerini güçlendirmeye odaklanmaktadır (Security, A.U, 2012). RECAMP, 2007'den sonra AB'nin katkıda bulunma isteğini dikkate almak için EURORECAMP oluşturmuştur. Ancak Fransa, AB'nin Afrika misyonları için girişimlerde bulunmaması konusunda çok eleştirel davranmıştır.

Sahel Ülkeleri-Fransa İkili Askeri İş birliği Süreci

Afrika'daki Fransız askeri yardımı için geleneksel öncelikte olan devletler Cibuti, Senegal ve Çad olarak ön plana çıkmaktadır (Ministere de la defence, 2014). Sahel'deki terörizm sorunlarının ortaya çıkmasıyla birlikte Fransa; Moritanya, Mali, Nijer, Burkina Faso ve Çad arasında güvenlik iş birliği için 2014 yılında oluşturulan ve şimdi 'G5-Sahel' olarak adlandırılan ülkelere askeri yardımını artırmıştır (Le Monde, 2014). Makalenin sonraki bölümlerinde, Fransa'nın, Mali ordusu ile başlayan ve Çad, Nijer, Burkina Faso, Moritanya orduları ile devam eden iş birliği süreci ele alınacaktır.

Mali Ordusu

Mali, Boko Haram ile mücadele etmese de Fransa'nın Sahel Bölgesindeki genel askeri stratejisini onaylamaktadır. Bu durum Fransa ile Mali arasında askeri iş birliği sürecini de meydana getirmiştir. 2012 yılında gerçekleşen askeri darbe ve ülkenin kuzeyinde gerçekleşen isyancı saldırılar, Mali Ordusu'na önemli ölçüde zarar vermiştir. 2013'te gerçekleşen Fransız müdahalesinin ardından, Mali'nin silahlı kuvvetlerinin yeniden inşasına baştan başlamıştır. 2019 yılına kadar 17.000 askeri personel 26 alaydan oluşan askeri güce ulaşma hedefi konmuştur. Fransız General Lecointre Mart 2013'te Jeune Afrique'e "40-45 yaşlarında bir genç subay kuşağı olduğu için her şeyin kötü olmadığını, aksine geçmişi süpürüp modern bir ordu inşa etmek için ellerinde tarihi bir fırsat olduğu (Jeune Afrique, 2013)." yorumunu yapmıştır. Fransa, Mali'nin ordusu eğitim programını AB'ye (2013) devretmiştir. Avrupa Birliği Eğitim Misyonu'nun (EUTM-Mali) 15 ay sürmesi amaçlanmıştır, fakat uzatılmıştır ve iç güvenliği iyileştirme amaçlı bir sivil misyon (EUCAP Sahel Mali) buna eşlik etmiştir (Union E. The Common Security and Defence Policy, 2019). Ocak 2015

itibarıyla Mali'de 3400 öğretmen çalışmakta ve Mali ordusu yaklaşık 8000–8200 askere yükselmiştir (Jeune Afrique, 2015). Aynı zamanda, Fransa'nın ayrılmasından sonra Mali ordusunun kuzeyde istikrar misyonlarına başlaması konusunda isteksizlik vardır. Hem Fransız hem de Malili yetkililer, 2012 yenilgisine ilişkin etnik anlaşmazlıklar ve kızgınlık nedeniyle Mali askerlerinin kuzeydeki halklar üzerindeki "baskı eylemleri potansiyeli" konusunda endişelidir. (Evry, 2015, s. 14).

Mali ordusunun, terör gruplarının yeniden faaliyete geçmesi durumunda ve bununla mücadele etme kapasitesi de bir başka sorun alanıdır. 21 Mayıs 2014'te Tuareg İsyancı Güçleri ile Mali ordusu arasında Kidal'da, Mali Ordusu'nun mağlup edildiği ve kuzeyde büyük bir toprak kaybettiği büyük bir savaş olmuştur (Fransız Ulusal Meclisi, 2014). Fransa, ülkenin kuzeyinde "düşük düzeyli bir isyan" haline gelen durumla başa çıkması için Mali ordusuna güvenmiş, ancak bu mücadele Mali ordusu açısından başarısız olmuştur (Shurkin, 2014, s. 11). BM istikrar gücü, Minusma ile müttefik olan Mali ordusu ile cihatçı gruplar arasındaki çatışmalar 2016'da da devam etmiştir (Le Parisien, 2016). Bu nedenle, genel olarak Afrika'daki Fransız Askeri İş Birliği Süreci, Boko Haram'a karşı bazı başarılar elde eden Çad, Nijer ve Kamerun saha kuvvetlerine yardım ettiği için en azından kısmen başarılı görünmektedir. Bu durum Fransa'ya, "doğrudan Fransız müdahalesi olmaksızın, bir terör tehdidine karşı operasyonel inisiyatif alabilecek bir 'frankofon devletleri koalisyonu' oluşturma imkânı" vermiştir. Bu yapılanma, Fransızların sadece Afrika ülkelerinin kendi askeri sorunlarını çözmede askeri kapasitelerini zorlama girişiminin bir parçası değil, aynı zamanda Fransız ulusal çıkarlarına da hizmet eden bir girişim haline gelmiştir.

Çad Ordusu

2008 ve 2009'da Çad'a yapılan ve Fransız ordusunun yardımıyla yenilgiye uğratan son büyük isyancı saldırılarının ardından, ülke, eşi görülmemiş bir istikrar dönemi yaşamıştır (Geraud.Magrin, 2013, s. 3). Bir görüşe göre Çad, Fransızlarla bağlantılı olarak ülke ordusunu 2013'te Fransız Senatosunun "bölgesel güç" olarak adlandırdığı yapılanmaya dönüştürmek için bu dönemi kullanmıştır (Fransa Senatosu, 2013, s. 9).

Bu birikim şaşırtıcı değildir. Çünkü Çad, görece iç sorun yaşamadığı bir dönemde bile, Libya'daki istikrarsızlık ve bunun kuzey Çad'daki etnik gruplar üzerindeki etkileri, Darfur ve Güney Sudan'daki çatışmalar da dahil olmak üzere çok çeşitli dış tehditlerle karşı karşıya kalmış bunun yanında Orta Afrika Cumhuriyeti'ndeki çatışma, Kuzey Nijer'deki terör grupların varlığı (2013 Kuzey Mali müdahalesinden) ve Boko Haram'ın

yarattığı sorunlar ve çatışmalardan da etkilenmiştir (GROS-VERHAYDER, Nicolas 2013,). Çad ordusu “çöl bölgesi operasyonları için bölgedeki güçlerin en iyisi” olarak görülmektedir. Çad ordusu, iki farklı gruptan veya bazı analistlerin “Two speed (iki bölüm)” olarak adlandırdığı bölümden meydana gelmektedir (GROS-VERHAYDER, Nicolas 2013,).

Birincisi, ailesiyle aynı etnik gruplardan Déby’ye sadık bir tür cumhuriyetçi muhafızdır ve “Direction générale des services de sécurité des Centres de l’Etat -DGSSIE (Güvenlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü) olarak adlandırılır (Fransız Ulusal Meclisi, 2013-2014, s. 10). Bu yapının yaklaşık 14.000 kişilik mevcudu olduğu düşünülmektedir ve bu Çad’ın ağırlıklı olarak yurt dışındaki müdahalelerde kullandığı güçtür (Fransız Ulusal Meclisi, 2013-2014, s. 10).

Silahlı kuvvetlerin ikinci kısmı, DGSSIE kadar donanımlı olmayan düzenli ordudur (Fransız Ulusal Meclisi, 2013-2014, s. 11). Fransız Dışişleri Bakanlığı, toplam kuvvetlerin (DGSSIE dahil) diğer Frankofon devletlerinden önemli ölçüde daha büyük olanıdır ve yaklaşık 40.000 asker olduğunu tahmin etmektedir (Fransız Ulusal Meclisi, 2013-2014, s. 13). Fransız Askeri İş birliği Misyonu, Çad Silahlı Kuvvetleri’nin gücünün gelişmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Fransa, Fransız ordusunun kıtadaki diğer üsleri arasında manevra yapmasına ve krizlere hızlı yanıt vermesine olanak tanıyan merkezi konumu nedeniyle Çad’a özel önem vermektedir (Fransız Ulusal Meclisi, 2013-2014, s. 9).

Çad ile yapılan askeri yardım anlaşması (karşılıklı savunma anlaşması yoktur), Çad üniformalı Fransız askeri personelinin Çad Ordusunu eğitmesini kapsar. Fransa, ayrıca askeri teçhizat (hem ücretsiz hem de ücretli), bu teçhizat için bakım ve lojistik destek sağlamayı da taahhüt etmiştir. Buna karşılık Çad hükümeti, Fransa’ya hava sahasını ve hava alanlarını askeri ve sivil uçuşlar için kullanma hakkı vermektedir (Fransa Cumhuriyeti Hükümeti ile Çad Hükümeti Arasında Askeri İş birliği Antlaşması). Diğer Frankofon ülkeleriyle yapılan askeri yardım anlaşmalarının çoğu neredeyse aynı şartlara sahiptir. Fransa Ulusal Meclisi, 2014’te, Fransa’nın Çad’a 2008’de isyancı saldırlardan önce “hava kuvvetlerinin modernizasyonu” konusunda yardım ettiğini ve bu yardım için gereken yakıtın %50’sini karşıladığını açıklamıştır. (Fransız Ulusal Meclisi, 2013-2014, s. 8). Ülkede, 2014 yılında, ordudaki modernizasyon ve yeniden yapılanma sürecine rehberlik eden, askeri insan kaynaklarını organize eden, eğitim programlarını denetleyen, lojistiğin yönetilmesine yardımcı olan ve istihbarat toplayan, çoğunluğu askeri subaylardan oluşan 12 Emniyet ve Savunma İş birliği Kooperatifi

(Direction de la Cooperation de Sécurité et de Défense-DCSD) vardır. Bu sayı, 1990'larda mevcut olan 200 kooperatiften daha azdır (Fransız Ulusal Meclisi, 2013-2014, s. 14). Ülkede bulunan diğer 1070 kişilik Fransız kuvveti de Çad ordusu için eğitim programlarına katkıda bulunmaktadır (Fransız Ulusal Meclisi, 2013-2014, s. 5). Fransız Askeri İşbirliğinin bütün Afrikalı ortakları arasında Çad, en başarılı olduğu yer olarak görülmektedir. Çad, Mali'deki Fransız müdahalesinin son aşamalarına katılmış ve Şubat-Mart 2013'te Adrar Des Ifoghas'taki en zorlu çatışmalardan bazılarında iştirak etmiştir. Çad, devam eden süreçte Fransız operasyonlarının sona ermesinin ardından Mali'deki BM Barış Gücüne destek amaçlı 2250 asker göndermiştir (Shurkin, M, France's War in Mali, 2014, s. 11).

Çad ayrıca 2014'te Orta Afrika Cumhuriyeti'ndeki operasyonda Fransa ile yer almıştır. Çad askerleri sahadaki mücadeleleri ile ön plana çıkmıştır. Ancak, Fransız Kara Kuvvetleri Komutanı General Bernard Barrera, Serval Operasyonu sırasında, Çad askerlerinin Adrar'daki mayınlar nedeniyle birçok kez zor duruma düştükleri için eleştirmiştir (Ministere des Armées, Operation Serval, 2014). Öte yandan Barrera, Çad Ordusunu, Adrar'da Fransa'ya yardıma gelen tek ülke oldukları ve "bedelini kanla ödedikleri" için kutlamıştır (International Crisis Group, 2021).

Nijer Ordusu

Çad, Fransa'nın Sahel'deki en önemli ortağı olarak gözüke de Fransızlar Boko Haram'a karşı mücadelede Nijer ile de yakın iş birliği içinde bulunmaktadır. Nijer, tıpkı Çad gibi, dört darbe (1974, 1996, 1999, 2010) yaşamış ve Dekolonizasyondan bugüne kadar yedi cumhuriyet deneyimleyerek tarihsel olarak istikrarsız bir ülke profili çizmiştir. 2010'daki gerçekleşen başarılı darbe sonunda 1990'larda başbakanlık görevinde bulunan Mahamadou Issoufou'yu iktidar gelmiştir (Ministere des Armées, Operation Serval, 2014).

Dünyadaki en fakir ülkelerinden birisi olan Nijer, Libya'daki istikrarsızlık, Boko Haram ve Kuzey Mali'deki çatışmalardan kaynaklanan tehdit ve silahlı Touareg gruplarının ve İslami Mağrip El-Kaidesi (AQIM) varlığını da içeren ve Çad ile benzer güvenlik sorunları ile karşı karşıyadır. Nijer ordusu yakın zamanda hükümete darbe gerçekleştirdiği için güvenilir bir ortak olarak görülmemektedir. Nijer ordusu, 1990'lar ve 2000'ler boyunca çok sayıda Touareg isyanıyla savaştı ve çöl savaşında büyük deneyime sahip olan bir güç olarak öne çıkmıştır. Ayrıca 2010 yılında Mali sınırında AQIM ile de mücadele etmiştir (Ministere des Armées, Operation Serval, 2014).

Çad örneğinde olduğu gibi, Nijer ordusu iki farklı parçaya bölünmüştür: Bunlar düzenli ordu (Forces Armées Nigériennes) ve daha iyi donanımlı olan mobil gruplardır (Forces Nationales d'Intervention et de Sécurité). İkisinin toplam mevcudu yaklaşık 12.000 askerden oluşmaktadır. Çad gibi, Nijer Ordusu da Boko Haram'a karşı etkili olduğunu kanıtlamıştır. Fransa, Çad ordusu örneğinde olduğu gibi, Nijer'e de askeri yardım bakımında önemli ölçüde destek sağlamıştır Fransa, ayrıca Fransız Nükleer Enerji Şirketi "Areva" için önemli bir uranyum kaynağı olduğu için Nijer'e ayrı bir önem vermektedir (Jeune Afrique, 2015).

Fransız askeri yardımı Nijer için Çad'dan biraz farklı olup, daha çok teçhizata dayalıdır. Fransa, 2012'de ülkeye üç Gazelle helikopteri hediye ederek Nijer'in güçlü bir hava kuvveti inşa etmesine ve Maradi Üniversitesi (Université Libre de Maradi-ULM) kapasitelerinin geliştirilmesine (Mali, Burkina Faso ve Senegal ile) yardım etmiştir (Fransa Savunma Bakanlığı, 2015). Fransa bunun yanında, Amerika Birleşik Devletleri'nin yaptığı gibi Nijer'de insansız hava araçları konuşlandırmış ve Sahel'deki teröristlere karşı insansız hava aracı savaşında Nijerli subaylarla birlikte çalışmaktadır (Fransız Ulusal Meclisi, 2014, s. 11). Nijer ordusu bölgedeki "en operasyonel ve yetenekli" ordulardan biri olarak gözükmektedir, aynı zamanda istikrarsız ve kırılabilirliği de mevcuttur (Internationale Crisis Group, 2021). Bunu aşmak için, Issoufou, savunma bütçesini ikiye çıkarmış ve eğitim, sağlık ve diğer sosyal hizmetlere ait fonları azaltmıştır. Ancak, Nijer, "Boko Haram'ı ortadan kaldırma ve onları Çad Gölü Havzası'ndan kovma" konusunda mücadelesine devam etmektedir.

Burkina Faso Ordusu

Fransa ve Burkina Faso arasındaki iş birliği süreci, dekolonizasyon dönemine kadar uzanmaktadır. Eski adı Yukarı Volta olan, günümüz Burkina Faso 11 Aralık 1958 tarihinde Fransa'dan bağımsızlığını ilan etmiştir. Fransa, diğer Frankofon ülkeleri gibi, Burkina Faso bağımsız bir devlet olduktan hemen sonra kendisi ile bir savunma anlaşması imzalamıştır. Ardından diğer alanlarda ekonomik ve siyasi gibi bir takım iş birliği ve savunma anlaşmaları imzalamıştır, ilişkiler geliştirilmiştir.

Burkina Faso ordusu yaklaşık 11.200 (ordu 6.400, hava kuvvetleri 600, jandarma 4.200) askeri personele sahiptir (Banque Mondiale, 2018). Ancak ülkenin ekonomisi zayıf olması yüzünden yeterli askeri ekipmana sahip değildir. Bu sebeple Burkina Faso, Fransa'dan "finansal ve askeri ekipman desteği" almaktadır. 18 Ekim 2012'de, Fransa'nın Burkina Faso büyükelçisi Korgeneral Emmanuel Beth, Burkina Faso'ya "ULM, TETRAS, CSL" model üç uçak grubunu teslim etmiş, ilaveten

bir araç istasyonu “VHF KENWOOD”, dört yenilenmiş “VLRA” tipi araç, bir dizi yedek parça ve bilgisayar ekipmanı vermiştir. Ekipmanın toplam değerinin 555 milyon CFA frangı olduğu tahmin edilmektedir (Consulat-Burkinaespagne, 2012). Bakan Rita Bogoré’ye göre, Fransız askeri personelinin bölgeye yerleştirilmesine ilişkin savunma anlaşması, “her iki devletin egemenliğine, bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne karşılıklı saygı ilkelerine dayanan bir ortaklık kurarak iki ülke arasındaki savunma alanındaki işbirliğini derinleştirmeyi” amaçlamaktadır (G5 Sahel, 2016, Nisan, 26). Bunun yanı sıra 2018 yılında Fransa ve Burkina Faso, ülkedeki cihatçı saldırılardaki artış karşısında iş birliğini güçlendirmek için hükümetler arası bir savunma anlaşması imzalamıştır (Le figaro, 2018). Anlaşma gereği Emmanuel Macron, Burkinabè Başkanı Roch Marc Christian Kabore ile Elysee Sarayı’nda düzenlediği ortak basın toplantısında, “Fransa bu zorluk karşısında güvenilir bir ortak olmaya devam edeceğini” ifade etmiştir (Lefaso, 2018). Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron, Silahlı Kuvvetler Bakanı Florence Parly ve mevkidaşı Jean-Claude Bouda Pazartesi günü “güçlerimiz arasındaki işbirliğinin yasal çerçevesini birbirlerinin egemenliğine tam saygıyla geliştirmek” için bir anlaşma imzaladıklarını söylemiştir (Le figaro, 2018). Silahlı Kuvvetler Bakanın yaptığı basın açıklamasında, 2019’un ilk yarısında “terörle mücadelede görev yapan Burkina Faso kuvvetlerine 34 aracın teslim edileceğini” belirtmiştir (le faso net, 2018). Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron, basın toplantısında yaptığı konuşmasında Burkina Faso ile Fransa arasında eğitim, askeri danışmalar veya teçhizat gönderme konusunda ikili düzeyde iş birliği olasılığını vurgulamıştır (Le figaro, 2018). Florence Parly, Fransa’nını Burkina Faso kuvvetlerini “gerekli olduğu her yerde ve isterlerse” destekleme konusundaki “desteklerini” yinelemiştir.

Moritanya Ordusu

Moritaniya diğer Sahel ülkeleri gibi 28 Kasım 1958 tarihinde Fransa’dan bağımsızlığını kazanmıştır. Moritanya tıpkı diğer Frankofon ülkeleri gibi hem kolonizasyon hem de dekolonizasyon döneminde Fransa ile ilişkilerini sürdürmüştür. Moritanya, Dünya Bankası verilerine göre 2018 yılı itibarıyla 20.850 askeri personele sahiptir (Banque Mondiale, 2018). Ancak 2020 yılında bir miktar artışla birlikte bu sayı 20.850’den 26.000’a çıkmıştır. Moritanya Silahlı Kuvvetleri, 2020’de kara kuvvetleri (26.000 asker), donanma (1.000), hava kuvvetleri (350) ve Jandarma’dan (4.000) oluşmaktadır. Ancak bunca asker sayısına rağmen giriştiği her çatışmada başarısız olmuştur. Moritanya ordusunun Sahel’deki operasyonlara çok fazla katılamamıştır.

G5 Sahel Ortak Gücünü- Fransa Terörle Mücadele Operasyonları

Serval Operasyonu (2013)

Ocak 2012’de, bir dizi silahlı grup Ganda Koi Yursever Harekatı, Ganda İzo (2009 yılında kurulmuş bir Songhai ve Fulani milis gücüdür), FLN (Front de Liberation Nation - Ulusal Kurtuluş Cephesi) Kuzey Mali’de bağımsızlık ilan etmiş ve hükümete karşı silahlı bir saldırı başlatmıştır. Bununla beraber uzun süredir devam eden Tuareg isyanı, başlangıçta İslami Mağrip El- Kaidesi (AQIM) ve Batı Afrika’da Birlik ve Cihad Hareketi (MUJWA) ile müttefik olan, daha radikalleşmiş bir grup olan Ansar Dine’yi ön plana çıkarmıştır (Filiu, 2017) Ancak, Fransa için AQIM her zaman öncelikli tehdit olmuştur ve olmaya devam etmektedir (Otan, 2012) Kökenleri, 1994 ve 1995 yıllarında Fransa’daki hedeflere saldıran Groupe Islamique Armée (GIA –İslami Grup Ordusu) kökenli olan AQIM, 2007’den sonra Fransız vatandaşlarını kaçırmaya yönelmiştir. Ocak 2011’de Moritanya’daki Fransız Büyükelçiliğini de bombalamıştır (Koepf, 2008). 2009’da Fransa, İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri ve AB arasındaki bir toplantıda; Mali, Moritanya ve Nijer ordularını, Batı ülkelerinin doğrudan müdahalesi olmaksızın terör tehdidiyle savaşmak için desteklemek üzere bir strateji belirlenmiştir (Koepf, 2008).

AQIM, 2009 yılında Cezayir’den Kuzey Mali’ye taşınmıştır (Ministere des Armées, Operation Serval, 2014). Ocak 2013’te, Kuzey Mali’deki müttefik gruplar ülkenin güneyine saldıran örgüte Fransa müdahale etmiştir. Sürecin sonunda, Çad ve Abidjan’daki üslerden gelen kuvvetler ile Fransa’dan Guépard birliklerinin de dahil olduğu 4500 Fransız askeri ülkeye konuşlandırılmıştır (Barrera, 2013, s. 25). Rafale ve Mirage uçakları tarafından sağlanan hava desteği ve Fransız Kara Kuvvetlerinin desteği ile örgüt yenilgiye uğratılmıştır (Ministere des Armées, Operation Serval, 2014). Fransa, Mali’nin “terörist bir devlet haline gelmesini engellemek” için ve terörist grupların diğer dost ülkelere, özellikle de Senegal’e yayılma tehdidi nedeniyle de müdahale etmiştir (Fransız Ulusal Meclisi, 2014). Fransız ordusu Serval’deki operasyonu, Kuzey Mali’yi kurtaran ve cihatçı grupları bölgeden çıkaran büyük bir zafer olarak görmüş, ancak yukarıda bahsedildiği gibi, 2014’te isyan yeniden canlanmıştır (Antoine d’Evry, 2014, s. 25). Afganistan’daki Fransız kontrgerilla operasyonlarının (COIN) aksine, (Roman ve Amat, 2013, s. 24) Mali temelde bir terörle mücadele operasyonu olarak öne çıkmıştır. Fransız komutanlar, düşmana karşı üstün olduklarını düşünmüştür (Barrera, 2013, s. 25). Serval Operasyonu komutanı General Barrera, bunun büyük bir görev olduğunu, çünkü Fransız güçlerinin “kayıpları kabul ederken ülkeyi özgürleştirip teröristleri yok edebileceğini” ifade etmiştir (La

Voix du Nord, 2013). Ağır ateş gücü, özel kuvvetler ve düzenli Fransız ordu unsurlarını kullanarak terörist gruplarla mücadele edilmiştir (Fransız Ulusal Meclisi, 2014, s. 14). Dönemin Fransa Cumhurbaşkanı Hollande'ın da söylediği gibi, "hız ve sonuç alma odaklı bir yaklaşım" önemsenmiştir (Fransız Ulusal Meclisi, 2014, s. 3).

Son yıllarda yapılan bütçe kesintileri Fransız ordusu için mevcut imkanları zorlaştırmış ve Mali'de kullanılan ekipmanların bir kısmının eskimiş veya iklim koşullarına uyumsuz olduğu ortaya çıkmıştır. Operasyonda işaret edilen diğer sorunlardan bazıları ise "bazen karadaki angajmanların sonuçlarını ve hava taşımacılığı, lojistik ve uzatılmış ikmal hattındaki eksiklikleri göz önünde bulundurmadan olabildiğince çabuk bitirilmesi için Paris'ten gelen siyasi baskıyı" içermektedir. Sıcak ve bununla mücadele için klimalı tesislerin eksikliği ve yaygın hastalıklar da önemli engeller oluşturmuştur (Barrera, 2013, s. 26). Operasyonun zamanla sınırlı olması planlanmış, ancak Mali ordusu'nun Kidal'daki mağlubiyetinin ardından Mayıs 2014'te tamamen geri çekilmenin askıya alınmasını gerektirmiştir (Fransız Ulusal Meclisi, 2014, s. 13). Fransızlar, kalıcı bir üs haline gelmek için Gao'daki birliklerini güçlendirmeye başlamış ve Ağustos 2014'te Afrika'daki güçlerini büyük bir terörle mücadele operasyonunda birleştirmiştir (Fransız Ulusal Meclisi, 2014, s. 12).

Barkhane Operasyonu (2014)

Fransa, 2014'te Sahel'deki çeşitli cephelerde üç aktif operasyona katılmıştır: Bunlar, Mali'deki Serval Operasyonu, Çad'daki Epervier Operasyonu ve Orta Afrika'daki Sangaris Operasyonu olarak isimlendirilmektedir. Bu operasyonlar, terörizmi ile etnik ve din motifli şiddeti de durdurmayı amaçlamıştır. Fransa, 1 Ağustos 2014'te Serval'ı sonlandırmış, Serval ve Epervier güçlerini Barkhane Operasyonu'nda birleştirmiştir. Fransa'nın bu operasyondaki karargâhı N'Djamena'dadır. Operasyondaki askeri gücü, 3000-3500 asker, 200 zırhlı araç, 6 savaş uçağı, 3 dron ve çeşitli nakliye ekipmanlarından oluşmaktadır (Fransa Savunma Bakanlığı, 2014). Barkhane Operasyonu, Sahel ülkelerine teröre karşı mücadelelerinde yardımcı olmak ve terör grupların bölgedeki eylem alanlarını yeniden inşa etmelerini engellemektir (Fransa Savunma Bakanlığı, 2014). Gerçekleştirilen operasyon ve hareketler, Fransız ve Nijeryalı birliklerin bölgedeki terörist grupların kaçakçılığını engellemek için çalıştığı Nijer'deki Salvador Geçidi'nde yoğunlaşmıştır (Fransa Savunma Bakanlığı, 2014).

Barkhane Operasyonu, Sahel'de terörizme verilen tepkinin "bölgelleştirilmesi" anlamı da taşımaktadır. Fransız kuvvetleri, doğuda N'Djamena ve batıda Gao'ya dayalı merkezi bir pozisyon almış ve bu durum da birçok cepheden

gelen tehditlerle yüzleşmelerine neden olmuştur. AQIM birincil tehdit olmaya devam etmektedir (Waddington, 2014). Bununla birlikte, Güney Libya'daki istikrarsızlık ve oradaki cihatçı güçlerin yeniden yapılanması ve Kuzey Nijer'e yayılması; Mali'de devam eden sorunlar; Orta Afrika Cumhuriyeti'ndeki huzursuzluk; Somali'deki El-Şebab ve Boko Haram dahil olmak üzere bir dizi başka tehdidin varlığı, durumun bölgesel sorun olma kapasitesini gözler önüne sermektedir. Boko Haram ile mücadele, dönemin Fransız Savunma Bakanı Le Drian'ın sözleriyle, "Sahel'de cihatçı terörizmin ortadan kaldırılmasını" hedefleyen bölgesel bir stratejinin parçası olarak görülmüş ve olduğu vurgulanmış, Barkhane Operasyonu'nun herhangi bir zaman sınırının olmadığından hareketle Aralık 2014'te Boko Haram'a karşı mücadeleyi misyona dahil etmiştir (Le Drian, 2016). Fransa, Kuzey Nijer'deki operasyonların aksine, bu mücadelede yer almamıştır. Fransa'nın bu politikasının üç faktöre bağlı olduğu düşünülmektedir: Birincisi, maksimum 3500 askerden oluşan gücün böylesine geniş bir coğrafya ile mücadele edebilecek kapasitesi olmadığı düşünülmektedir. İkincisi, Fransa daha çok AQIM ile mücadele ve Mali ve Nijer'deki bağlı grupların sorunlarıyla doğrudan ilgilenmeye yoğunlaştığından, kendi açısından "bir tehdit hiyerarşisi" oluşturmuştur. Boko Haram onun için "ikincil bir öncelik" olarak görünmektedir. Üçüncüsü; Fransa ve Nijerya arasında, Gine Körfezi'ndeki terörle mücadele operasyonlarındaki katılımı ile 2014'ün başından beri bir iş birliği süreci yaşanırken, Nijerya'nın kendi topraklarında Fransız birliklerinin varlığına müsamaha göstereceğine inanmak için hiçbir neden yoktur (La Tribune, 28 Şubat 2014) Ancak Temmuz 2015'te Fransa'nın Nijerya büyükelçisi, Fransız hükümetinin Nijerya Ordusu'na "istihbarat ve askeri destek" sağladığını belirtmiştir (Pulse, 16 Temmuz 2015).

Sonuç

GG5-Sahel bölgesi uzunca bir süredir terör başta olmak üzere güvenlik sorunları ile mücadele etmektedir. Bu çalışmada, G5-Sahel Ortak Gücünün kuruluş nedenleri ve bölgedeki terörle mücadele operasyonları ele alınmıştır. G5-Sahel kavramı, Sahel bölgesinde ekonomik iş birliğini ve güvenliği teşvik etmek için Burkina Faso, Çad, Mali, Moritanya ve Nijer arasında yapılan hükümetler arası anlaşmayla 2014 yılında kurulan bir bölgesel örgütten doğmuştur. Bölgede sayıları hızla artan terör örgütlerine karşı başlatılan operasyonları desteklemek amacıyla 2017 yılında G5-Sahel Ortak Gücü kurulmuştur. G5-Sahel Ortak Gücü, Afrika ülkelerinin kendi güvenliklerini sağlanması amacıyla yapılan girişimlerin de bir başka örneğidir. (International Crisis Group, Rapor 258, 12 Aralık 2016). Bu ortak gücün tarihsel süreci aslında 1978'de Shaba (eski Zaire)'daki

bir Afrika birlik müfrezesi tarafından atılan geçici adımlarla başlamış ve ardından Afrika Birliği Örgütü (OAU, AU) öncüsü tarafından 1981 yılında Çad'da gönderilen ilk barış gücü izlemiştir (International Crisis Group, Rapor 258, 12 Aralık 2016).

G5-Sahel Ortak Gücü aslında hem askeri hem de ekonomik ve lojistik bakımdan zayıftır. Birçok finansal desteği, G5-Sahel örgütüne üye olmayan ülkelerden gelmektedir. Özellikle AB, Fransa ve Suudi Arabistan gibi ülkeler örgüte en çok bağış yapan ülkelerdir. Kendi üyeleri zaten kendi ekonomik ve askeri kapasiteleri incelendiğinde Örgüt'e yeterince destek sağlayamamaktadır. Mali ordusu zayıf ve güçsüzdür. Çad ordusu diğer ordularla kıyaslandığında daha iyi durumdadır. Moritanya ordusu, Çad ordusundan sonraki önemli güçlerden birisidir. Fakat, bugüne kadar herhangi bir çatışma ve savaşa katılmamıştır. Nijer ordusu ise Çad ordusu ile benzerlikler göstermektedir.

Fransa'nın desteğiyle Boko Haram terör örgütüne karşı mücadele sürmektedir. Fakat, bölgede terör örgütlerin faaliyetleri devam etmektedir. Nijer ordusu ile terör örgütleri arasında çatışmalar yaşanmakta ve Nijer ordusuna mensup askerler hayatlarını kaybetmektedir. Bununla birlikte Sahel bölgesinde BM, AB, Fransa (Serval – Barkhane Operasyonları) ve Amerikan güçleri, terörle mücadele operasyonlarında, G5-Sahel Ortak Gücünün yanında yer almaktadır. Fakat şimdiye kadar yapılan tüm operasyonlar herhangi olumlu bir sonuca ulaşamamıştır. Uluslararası güçlerin operasyonlarına rağmen terör örgütlerin yeniden toparlanıp varlıklarını sürdürmekte ve bu durum bölgedeki insanları endişeye sevk etmektedir. G5-Sahel bölgesi; insan kaçakçılığı, uyuşturucu kaçakçılığı ve terör gruplarının hüküm sürdüğü bir coğrafya haline gelmiştir ve her geçen gün onlarca savunmasız insan ve çocuk, yoksulluk ve açlık nedeniyle hayatlarını kaybetmektedir. Kadınlar ise cinsel istismar ve tecavüzlere maruz kalmaktadır. Bölgede güçlü devlet yapılarının eksikliği, terör gruplarının varlığı, iç krizlerin patlak vermesi, yoksulluğun artması ve kötü yönetimlerin/iktidarların neden olduğu ortamdaki güvensizlik durumu Sahel bölgesinde var olan ülkeler için büyük sorunlar yaratmaktadır. Netice, G5-Sahel'in kurulması ile, üye ülkelerin liderleri tarafından bölgedeki terör faaliyetlerin ortadan kaldırılması ve bölgeye barış ve huzurun getirilmesi amaçlanmıştır. Örgüt, ilgili ülkeler ve uluslararası ortakları arasındaki iş birliğinin sağlanması ile bu sorunlarla mücadele perspektifi ile ilerleme sağlamıştır.

Öte yandan bölgedeki güçlü askeri güç eksikliğine cevap vermeye çalışan G5-Sahel Ortak Gücü, aynı zamanda Sahel'deki krizlere siyasi

ve diplomatik çözümlerin bulunamaması ile ifade edilen bir duruma da bir yanıt olarak gelişmiştir. Sahel'deki çatışmalara çözüm stratejisinin önemli bir parçası olan bu girişimin, yalnızca bölgenin güvenliğinin sağlanması için stratejik ve diplomatik düzeyde ilgili ortaklarını koordine etmesi ve bölgedeki nüfusun ve insanların ekonomik ve diğer sorunlarını çözdüğü ölçüde başarılı olabileceği düşünülmektedir. Bölgede beş önemli devlet/ aktör bulunmasına rağmen, terör örgütlerinin bölgeye nasıl sızdıkları ve bunun arkasından bu devletlerin harekete geçmesi ve bu konuda başarısızlıkları da eleştiri konusudur. Bununla birlikte bölgedeki devletlerin bu terör gruplarına karşı kaybettikleri pozisyonlarını geri kazanmalarının da yakın gelecekte pek olası olmadığı düşünülmektedir.

Ek Beyan / Declaration

Makalenin tüm süreçlerinde TESAM'ın araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

In all processes of the article, TESAM's research and publication ethics principles were followed.

There is no potential conflict of interest in this study.

The authors declared that this study has received no financial support.

The authors contributed equally to the study.

Kaynakça / References

African Union. (2021, Haziran 08). The African Union-Partnership. Erişim tarihi:12.08.2021, <https://africa-eu-partnership.org>.

Antoine d'Evry. (2015). L'opération Serval a l'épreuve du doute, vrais succès et fausses leçons. *Focus stratégique*, 59. Erişim tarihi: 22.07.2021, https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/fs59devry_0.pdf.

Armée, M. D. (2017, Temmuz 20). L'assistance militaire opérationnelle. *Armée de terre*. Erişim tarihi: 22.08.2021, https://www.defense.gouv.fr/english/node_64/actu-terre/l-assistance-militaire-operationnelle.

Assemblée Nationale Française, Rapport d'information. Erişim tarihi: 03.05.2021, [https://www2.assemblee-nationale.fr/documents/liste/\(type\)/rapports-information/\(legis\)/15](https://www2.assemblee-nationale.fr/documents/liste/(type)/rapports-information/(legis)/15).

Banque mondiale. (2018). Erişim tarihi: 11.11.2021, <https://donnees.banquemondiale.org/indicateur/MS.MIL.TOTL.P1?locations=BF>.

Bernard, B. (2013). *Opération Serval*. Paris: Seuil. Erişim tarihi: 22.06.2021, <https://www.parislibrairies.fr/livre/9782021241297-operation-serval-notes-de-guerre-mali-2013-bernard-barrera/>.

Montclos, M.-A. P. (2014, Haziran 10). Boko Haram ou le terrorisme à la nigériane. Erişim tarihi: 22.05.2021, <https://esprit.presse.fr/article/marc-antoine-perouse-de-montclos/boko-haram-ou-le-terrorisme-a-la-nigeriane-entretien-38022>.

Camara, A. (2020). The G5 Sahel: Security implementation and challenge. *Open Journal of Political Science*, 493-506. Erişim tarihi: 28.08.2021, https://www.researchgate.net/publication/342808646_The_G5_Sahel_Security_Implementation_and_Challenges.

Centre d'études stratégiques de l'Afrique. (2018, Şubat 27). Centre d'études stratégiques de l'Afrique. Erişim tarihi: 11.09.2021, <https://www.africacenter.org/>.

Châtaigner, J.-M. (2019). Sahel et France, enjeux d'une relation particulière. *Hérodote*, 123-136.

Consulat-Burkinaespage. (2012). *Coopération militaire France-Burkina Faso: Les forces Armées nationale dotées de trois avions et du materiel logistiques*. Erişim tarihi: 05.11.2021, http://www.consulat-burkinaespage.org/51045_fr/Coop%C3%A9ration-militaire-France-Burkina-Faso-:-Les-

Forces-arm%C3%A9es-nationales-dot%C3%A9es-de-trois-avions-et-du-mat%C3%A9riel-logistique/.

Défence, D. D. (2015). *La coopération dans le Sahel: une approche globale*. Paris: Direction de la coopération de sécurité et de défense. Erişim tarihi: 22.08.2021, <https://ecdpm.org/wp-content/uploads/Strategies-Sahel-ISS-ECDPM-Mars-2015.pdf>.

Défense, M. D. (2014, Ağustos 1). *Ministere des Armée*. Erişim tarihi:22.08.2021, https://www.defense.gouv.fr/english/node_64/actu-terre/l-assistance-militaire-operationnelle.

Dumont, P. (1981). *Le français langue Africaine*. Paris: L'Harmattan. Erişim tarihi: 24.08.2021, <https://www.chapitre.com/BOOK/dumont-pierre/le-francais-langue-africaine,1257681.aspx>.

Fransa Cumhuriyeti. (2001).Fransız yönetiminin resmi internet sitesi. Erişim tarihi: 26.08.2021 <https://lannuaire.service-public.fr/>.

Fransa Senatosu, 673 sayılı Bilgilendirme Raporu. Erişim tarihi: 28.08.2021, <http://www.senat.fr/rap/r13-673/r13-673.html>.

Fransız Ulusal Meclisi. (2013). Bilgilendirme 105. Raporu. Erişim tarihi: 28.08.2021, https://www.assemblee-nationale.fr/dyn/15/rapports/evallois/115b3227_rapport-information.

Filiu, J.-P. (2017). Al-Qaida in the islamic Maghreb and the dilemmas of Jihadi Loyalty. *Terrorism Research Initiative*, 5-7. Erişim tarihi: 20.08.2021, https://www.jstor.org/stable/26295965?seq=1#metadata_info_tab_contents.

Finding the Right Role for the G5 Sahel Joint Force. (2016). Dakar/ Bamako/ Bruksel: International Crisis Group. Erişim tarihi: 02.08.2021, <https://www.crisisgroup.org/africa/west-africa/burkina-faso/258-force-du-g5-sahel-trouver-sa-place-dans-lembouteillage-securitaire>.

Le figaro. (2018). La France et le Burkina renforcent leur coopération militaire. Erişim tarihi: 07.11.2021, <https://www.lefigaro.fr/flash-actu/2018/12/17/97001-20181217FILWWW00244-la-france-et-le-burkina-faso-renforcent-leur-cooperation-militaire.php>.

Le faso.net. (2018). La France et le Burkina Faso renforcent leur coopération militaire. Erişim tarihi: 09.11.2021. <https://lefaso.net/spip.php?article87064>.

LesEchos. (2020,Ocak 13). Qu'est ce que le G5-Sahel. Erişim tarihi: 20.04.2021, <https://www.lesechos.fr/monde/afrique-moyen-orient/quest->

ce-que-le- g5-sahel-1162497.

G5 Sahel. (2016). Accord de defence entre la France et le Burkina Faso. Erişim tarihi: 06.11.2021, <https://www.g5sahel.org/accord-de-defense-entre-la-france-et-le-burkina-faso/>.

Gendarmerie Nationale Burkina Faso. (2021, Haziran 08). Gendarmerie Nationale du Burkina Faso. Erişim tarihi: 05.08.2021, <https://gendarmerienationale.bf>.

Gillier, V. A. D. (2015, Şubat). Ministère des affaires etrangers et du developpement internationale. Direction de la Coopération de sécurité et de défense sur la coopération de défense en Afrique, Erişim tarihi: 06.08.2021, <https://www.assemblee-nationale.fr/14/pdf/cr-cdef/13-14/c1314033.pdf>.

Grégoire, E. (2019). Le Sahel et le Sahara entre crises et résiliences. *Hérodote*, 5-22. Erişim tarihi: 22.08.2021, <https://www.cairn.info/revue-herodote-2019-1-page-5.htm>.

Gros-Verhayder, Nicolas, EATC. (2013, Aralık 29). Un modele a suivre. Erişim tarihi: 20.08.2021, <http://www.bruxelles2.eu/2013/12/eatc-un-modele-a-suivre/>.

International Crisis Group. (2020, Mayıs 18). Erişim tarihi: 12.08.2021, <https://www.crisisgroup.org/africa/sahel>.

Jacques, F. (1998). L'histoire d'outre mere. Paris. Erişim tarihi: 22.08.2021, https://www.persee.fr/issue/outre_0300-9513_1998_num_85_318.

Jeune Afrique. (2013, Şubat 18). Erişim tarihi: 03.05.2021, <https://www.jeuneafrique.com/>.

Jean Michel, S, Jean.-Michel. D. (2010). L'Aide au développement. *Le Cavalier Bleu*, 43-44. Erişim tarihi: 12.08.2021, <https://www.cairn.info/revue-afrique-contemporaine-2010-1-page-163.htm>.

Koepf, T. (2013, Haziran). *France and the fight against Terrorism in the Sahel, the history of the difficult leadership role*. Erişim tarihi: 22.08.2021, <https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/notedelifriafriquetkoepf.pdf>.

La voix du nord. (2013). Mali: Retour sur l'operation Serval avec le général Barrera. Erişim tarihi: 20.08.2021, <http://defense.blogs.lavoixdunord.fr/archive/2013/10/01/mali-general-barrera-12173.html>.

Lagneau, L. (2016, Kasım 13). La question de l'acquisition de drones

armés se pose. (L. Drian, Röportaj Yapan). Le drian, j. Y. (2016). Erişim tarihi: 22.08.2021, <http://www.opex360.com/2016/11/12/pour-m-le-drian-la-question-de-lacquisition-de-drones-armes-se-pose/>.

L'Otan, A. P. (2012). Assemblée parlementaire de l'Otan. Erişim tarihi: 23.08.2021, <https://www2.assemblee-nationale.fr/europe-et-international/activites-parlementaires-internationales/les-assemblees-parlementaires-internationales/assemblee-parlementaire-de-l-otan>.

Le Monde. (2013, Şubat 16). La France veut acheter douze drones americain pour 670 millions d'euros. Erişim tarihi: 22.04.2021, https://www.lemonde.fr/international/article/2013/06/11/la-france-veut-acheter-douze-drones-americains-pour-670-millions-d-euros_3428315_3210.html.

Le Parisien. (2016,Kasım 05). Militaire Français tué au Mali: un groupe djihadiste revendique. Erişim tarihi 05.05.2021, <https://www.leparisien.fr/international/militaire-francais-tue-au-mali-un-groupe-djihadiste-revendique-05-11-2016-6292956.php>.

Magrin, G. (2013). Les ressorts de l'intervention militaire tchadienne au Mali (2013). *EchoGéo*, 1-16. DOI: 10.4000/echogeo.13444. Erişim tarihi: 22.04.2021, <https://journals.openedition.org/echogeo/13444>.

Ministere des Affaires Etrangeres. (2020). France Diplomatie. Les ecoles nationales. Erişim tarihi: 22.08.2021, https://www.diplomatie.gouv.fr/z_archives/fr/politique-etrangere-de-la-france-old/securite-desarmement-et-non-proliferation/la-cooperation-de-securite-et-de-defense/les-ecoles-nationales-a-vocation-regionale/.

Ministere de l'europe et des Affaires Etrangeres. (1976, Haziran 19). France Diplomatie. Erişim tarihi: 22.08.2021, www.diplomatie.gouv.fr/fr/dossiers-pays/tchad.

Pulse, France will improve Relation with Nigeria-Ambassador. Erişim tarihi :22.08.2021, <https://www.pulse.ng/news/local/france-will-improve-relations-with-nigeria-ambassador/8zdmfel>.

Roman-Amat, C. P. (2013). *Contre-Insurrection*. Saint- etienne: Ediacat. Erişim tarihi: 22.08.2021, https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2019_01/20190111_counterinsurgency-rc.pdf-fr.pdf.

Savaş, C. (2020). Serval ve Berkane operasyonlarından G5 Sahel grubu'na: Fransa'nın Sahel kuşağında terörizmle mücadele politikaları. *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi*, 3 (2), 137-163. Erişim tarihi: 26.08.2021, <https://>

dergipark.org.tr/tr/pub/tsbder/issue/56775/794308.

Security, A. U. (2012, Ekim 2). The African Peace and Security Architecture (APSA). Erişim tarihi: 22.08.2021, <https://www.peaceau.org/en/topic/the-african-peace-and-security-architecture-apsa>.

Senat, F. (2013). Rapport d'information, 673. Paris. Erişim tarihi: 12.08.2021, <http://www.senat.fr/rap/r13-673/r13-6731.pdf>.

Shurkin, M. (2014). *France's War in Mali: lessons for and Expeditionary Army*. Santa Monica. Rand Cooperation, 2014.

Uninon, E. (2021). The common security and defence policy. Erişim tarihi: 22.08.2021, <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/159/common-security-and-defence-policy>.

Waddington, C. (2014, Ağustos 1). African defence review. Erişim tarihi: 15.08.2021, <https://www.africandefence.net/operation-barkhane-under-the-hood>.

TESAM Akademi Dergisi

Journal of TESAM Academy

ISSN 2148-2462 / E-ISSN 2458-9217

Kripto Para İşlemlerini Yönlendiren Ekonomik ve Finansal Faktörler: Bitcoin Fiyat Oluşumu

Economic and Financial Factors Driving Cryptocurrency Transactions: Bitcoin Price Formation

Murat AKKAYA

Doç. Dr.,
İstanbul Arel Üniversitesi, İİBF,
Uluslararası Ticaret Finans Bölümü
(İngilizce).
muratakkaya@arel.edu.tr
ORCID: 0000-0002-7071-8662

Cilt / Issue: 9(1), 209-226

Geliş Tarihi: 06.08.2021

Kabul Tarihi: 10.12.2021

Atıf: Akkaya, M. (2022). Kripto para işlemlerini yönlendiren ekonomik ve finansal faktörler: Bitcoin fiyat oluşumu. *Tesam Akademi Dergisi*, 9(1), 209-226. <http://dx.doi.org/10.30626/tesamakademi.979573>.

Öz

Kripto para, mal ve hizmet satın almada çevrimiçi işlemleri güvence altına alan güçlü bir kriptografiye sahip hesap defteri kullanan dijital bir para birimidir. Kripto para birimlerinin küresel sınırları yoktur ve kullanımları kolaydır. İşlemleri kaydetmek için bir cüzdan oluşturulur ve hemen kullanılır. Kripto para birimleri özellikle son yıllarda ön plana çıksa da tarihsel bir süreçleri bulunmaktadır. Kripto para birimleri özellikle Coronavirus (COVID-19) salgınında popülaritesini artırmıştır. Artan hacim ve güçlü piyasa kazancına rağmen Kripto para birimlerine şüphe ile yaklaşan ünlü ekonomistler de bulunmaktadır. Bu çalışmanın amacı 11 Aralık 2017 - 31 Mart 2021 döneminde Bitcoin fiyatını etkileyen ekonomik ve finansal göstergelerin belirlenmesidir. Değişkenler düzey seviyede birim kök taşıdığından ve ilk farklarında durağan olduklarından duruma uygun olan eşbütünleşme testi tercih edilmiştir. Johansen eşbütünleşme testi sonuçlarına göre değişkenler arasında uzun dönemde bir eş bütünleşme denkleminin var olduğu görülmüştür. Vektör Hata Düzeltme Modeli ise Bitcoin fiyatının kısa dönemde belirlenen ekonomik ve finansal değişkenlerden etkilenmediğini göstermektedir. Bitcoin fiyatı spekülasyona açık bir dijital varlıktır.

Anahtar Kelimeler: Kripto para, Bitcoin fiyatı, Eşbütünleşme, Vektör Hata Düzeltme Modeli.

Abstract

Cryptocurrency is a digital currency that uses a strong cryptographic ledger securing online transactions for purchasing goods and services. Cryptocurrencies have no global borders and are easy to use. A wallet is created and used immediately to save transactions. Although crypto

currencies have come to the fore especially in recent years, they have a historical process. Cryptocurrencies increased their popularity especially in the Coronavirus (COVID-19) epidemic. Despite the increasing volume of cryptocurrencies and strong market gain, famous economists are skeptical of these currencies. The purpose of this study is to determine the economic and financial indicators affecting the Bitcoin price between December 11, 2017 - March 31, 2021. Since the variables have unit roots in level and are stationary in their first differences, the cointegration test is suitable in the study. According to the results of the Johansen cointegration test, there is at most 1 cointegration equation among the variables in long run. Vector Error Correction Model shows that the economic and financial variables have no effect on the Bitcoin price in the short term. Bitcoin is a digital asset which can be easily speculated.

Keywords: Cryptocurrency, Bitcoin price, Cointegration, Vector Error Correction Model.

Extended Abstract

Cryptocurrency is a digital currency that can be used to buy goods and services, but uses a strong cryptographic ledger to secure online transactions. It is also a peer-to-peer system that can enable people from anywhere to send and receive payments. Bitcoin is the first cryptocurrency to successfully register on a secure and decentralized blockchain-based network. It is launched in 2008 by its supposed creator, Satoshi Nakamoto (2008), with an article called "Bitcoin; Peer-to-Peer Electronic Cash System".

Cryptocurrencies are easy to use and have no global borders. A wallet is created and used immediately to record transactions. Transaction speed is high and investors from different countries can also trade outside their own countries. Cryptocurrency has advantages as well as disadvantages. High leverage can be risky for new traders. Because Bitcoin and other cryptocurrencies have their own valuation mechanisms. This mechanism has not been fully elucidated in studies. Speculative investment demand often stems from potential profit opportunities that may arise in financial markets.

The value of Bitcoin against the United States (US) dollar as of May 2010 is 0.004. After Bitcoin, various cryptocurrencies such as Ethereum, Ripple, Bitcoin Cash and Lite have emerged. "www.coinmarketcap.

com", one of the important platforms for cryptocurrencies, consists of 5,052 different cryptocurrencies as of May 11, 2021, and the global cryptocurrency market value reaches 2.4 Trillion USD.

Cryptocurrencies have increased their popularity especially in the Coronavirus (COVID-19) epidemic. But their valuations, trading volumes and user bases are largely news-sensitive from regulators and countries. Despite the increasing volume and strong market gains of cryptocurrencies, there are also famous economists who are skeptical of these currencies. Some of these economists do not see Bitcoin as an asset and describe it as a speculative investment vehicle. They also state that there has been a bubble in the price in this last period.

The aim of this study is to determine the economic and financial indicators that affect the Bitcoin price in the period of 11 December 2017 - 31 March 2021. The start date of the study is the first trading day of Bitcoin on the Chicago Board of Options Exchange (CBOE). Thus, Bitcoin (BTC) has reached a large number of investors by opening up to buy and sell in derivative markets.

Since the variables have unit roots at the level and are stationary at the first difference, the cointegration test is suitable for this situation. Johansen cointegration test is applied to test the long-term cointegration relationship between the variables. According to the results of the Johansen cointegration test, the null hypothesis is rejected and there is at most 1 cointegration equation among the variables in the long run.

After determining the cointegration, the Vector Error Correction Model (VECM) should be applied for the estimation of the short-term relationships. The model is significant at the 5% confidence level in the short run, but the determined economic and financial variables do not have a statistically significant effect on the Bitcoin price. In other words, Bitcoin price is not affected by economic and financial variables in the short run.

The values of cryptocurrencies are rising significantly. It has increased its popularity and value especially in the Coronavirus (COVID-19) epidemic. However, many economists and investors do not view them as real investments, but merely as speculation. Although the market value of cryptocurrencies exceeds \$2.4 trillion as of May 11, 2021, there is no consensus on the factors affecting its valuation and price. In some of the academic studies, supply-demand, search engine density, news, COVID-19 outbreak, some exchange rates and stock indices have an

effect on Bitcoin price. Other studies indicate that there is no effect of economic and financial variables and speculative price movements are observed.

Vector Error Correction Model results show similarity with the results of Ciaian et al. (2016) and Koçoğlu et al. (2016). Krugman (2013) and Yermack (2013) state that Bitcoin tends to be an investment asset or a speculative instrument rather than a currency. The results of the study confirm that Bitcoin trading is open to speculative trends in the short term. On April 13, 2021, Bitcoin price tested its historic high of \$63,588.20. Later, after news from China and other countries, it decreased to \$29,789.90 on July 20, 2021. It rose again with news from Amazon and Tesla and was \$39,558.60 on August 02, 2021. This volatility in the April – August period is consistent with the comments of Krugman (2013) and Yermack (2013), and Bitcoin is a speculative digital asset. Every new news creates upside or downside volatility.

Giriş

Kripto para birimleri yalnızca dijital biçimde bulunmaktadır ve tamamen dijital adresler arasında aktarılabilir. Kripto para mal ve hizmet satın almak için kullanılabilen, ancak çevrimiçi işlemleri güvence altına almada güçlü bir kriptografiye sahip hesap defteri kullanan dijital bir para birimidir. Ayrıca herhangi bir yerdeki kişilerin ödeme gönderip almasını sağlayabilen eşlerarası bir sistemdir. Kripto para aynı zamanda bir varlıktır. Kripto para birimleri değişim aracı, kıymetli evrak, mülk ve sözleşmenin konusu olarak kabul edilmektedir. Kripto ekonomi ise, coğrafi konum, siyasi yapı veya yasal sistemle tanımlanmayan, ancak güvenilir üçüncü şahıslar yerine ticaret davranışını sınırlamak için kriptografik teknikler kullanan bir ekonomik sistemdir (Babbitt ve Dietz, 2014, s. 10).

Kripto para birimleri özellikle son yıllarda ön plana çıksa da tarihsel bir süreçleri bulunmaktadır. Nick Szabo 1996'da "e-altın" adlı dijital para birimlerini tanıtmış ve Wei Dai, 1998'de "b-para" formüle etmiştir (Marr, 2017). Kripto para birimleri genellikle blok zinciri (blockchain) teknolojisi kullanılarak oluşturulmaktadır. Bir blok zinciri kaydedilen verilerin paylaşıldığı bir dijital kayıttır. Kripto para birimleri için bu durum, sahipliğin zaman içinde nasıl değiştiğini gösteren ve kripto para biriminin her birimi için geçerli işlem geçmiştir. Blockchain işlemleri zincirin önüne eklenen yeni bloklar halinde kaydederek çalışır.

Kripto para piyasaları merkezi olmayan bir yapıya sahiptir, yani hükümet gibi merkezi bir otorite tarafından verilmediği veya desteklenmediği anlamına gelmektedir. Bunun yerine bir bilgisayar ağı üzerinden çalışmaktadır. Bununla birlikte, kripto para birimleri borsalar aracılığıyla alınıp satılabilir ve "cüzdanlarda" saklanabilir. Bitcoin, güvenli ve merkezi olmayan blok zinciri tabanlı bir ağda başarıyla kaydeden ilk kripto para birimidir. 2008 yılında "Bitcoin; Eşler Arası Elektronik Nakit Sistemi" adlı bir makale ile sözde yaratıcısı Satoshi Nakamoto tarafından piyasaya sürülmüştür. Bir ödeme aracı ve değer saklama hizmeti olarak Bitcoin, sahte para ve çift harcama sorunlarıyla başa çıkmak için merkezi olmayan bir kimlik doğrulama sistemi oluşturmuştur. İlk olarak merkezi olmayan bir eşlerarası ağdan oluşur; yani, hükümetin veya finansal sistemin müdahalesinin olmadığı, bunun yerine her bir düğümün bir alıcıyı temsil ettiği veya bir satıcının yalnızca her iki parça da dâhil edildiği durumdur. İkincisi, Blockchain tüm işlemler için halka açık defter görevi görür; burada, işlem bloğunun akışının nasıl oluşturulacağı, dağıtılacağı, değiş tokuş edileceği ve doğrulanacağı bir

dizi kurallar belirlenir. Üçüncüsü ise Bitcoin değeri temsil etme ve dağıtık defteri güvence altına almak için ağdaki operatörlere bir ödül olarak hizmet etme işlevine sahip doğal para birimidir. Son olarak, 21 milyon Bitcoin'in asimptotik limitinin dağıtık defterin güvenliğini sağlamak için ağdaki operatörleri (madencileri) ödüllendirmek için yeni bitcoinlerin verilmesinden kaynaklandığını söylemek doğrudur (Franco, 2014, s. 95).

Para yaratmak olarak tanımlanan Bitcoin üretimi madencilik olarak adlandırılmaktadır. Madenciler Blockchain sisteminin güvenliğini ve kripto para birimlerinin transferini sağlarken, gerçekleştirdikleri işlemler de dağıtık deftere kaydedilir. Blockchain teknolojisi açık bir hesap olduğundan tüm kullanıcılar işlemlerini kontrol edebilir. Madenciler yeni Bitcoin'ler olarak karma oluşturma ve blokları doğrulama konusunda hesaplama gücüne katkıda bulunmaya teşvik edilmektedir. Ayrıca madenciler kullandıkları elektrik enerjisi aracılığıyla yeni Bitcoin yaratır ve sistemi doğrulama - kayıt hizmetleri karşılığında Bitcoin kazanırlar. Bir anlamda madenciler yaptıkları matematiksel işlemler sonucunda sadece yeni Bitcoin üretmekle kalmıyor, bekleyen işlemlerin ihtiyaç duyduğu hizmetleri gerçekleştirerek Bitcoin kazanıyorlar. Böylece madenciler tarafından harcanan enerji ve fiziksel olarak sağlanan hizmetler sadece Bitcoin'in dolaşımına yardımcı olmakla kalmıyor, aynı zamanda kazanç elde etmeleri anlamına da gelmektedir.

Kripto para birimlerinin kullanımları kolaydır ve küresel sınırları yoktur. İşlemleri kaydetmek için bir cüzdan oluşturulur ve hemen kullanılır. İşlem hızı yüksektir ve farklı ülkelerden yatırımcılar kendi ülkeleri dışında da işlem yapabilirler. Böylece işlemlerde herhangi bir kısıtlama ortaya çıkmaz ve cüzdan herhangi birine dağıtabilir. Bazı ülkeler kripto para birimlerini tanımış ve kabul etmiştir. Japonya ilk örnek olarak kripto para birimini kabul etmiş ve para olarak kullanılmasını onaylamıştır. Çin, Mısır, İzlanda, İran, Pakistan, Katar ve Suudi Arabistan gibi bazı ülkeler ise kripto para kullanımını yasaklamıştır.

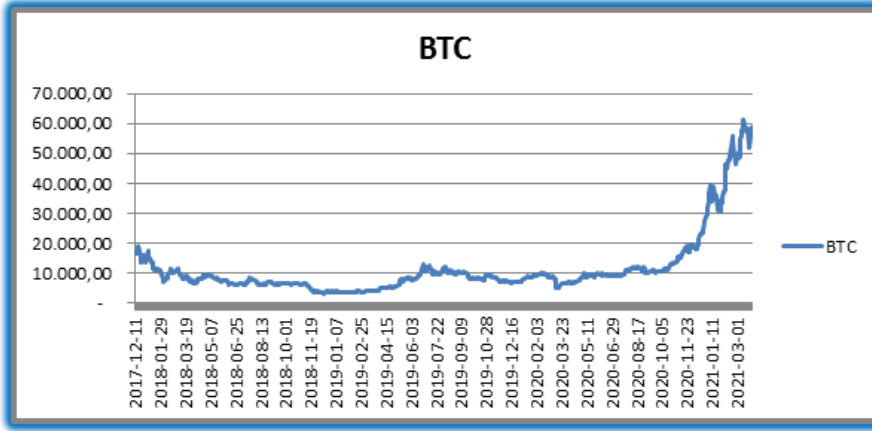
Kripto paraların avantajları yanı sıra dezavantajları da bulunmaktadır. Yeni yatırımcılar için yüksek kaldıraç oranları riskli olabilir. Çünkü Bitcoin ve diğer kripto para birimlerinin kendi değerlendirme mekanizmaları bulunmaktadır. Yapılan çalışmalarda bu mekanizma tam olarak ortaya konamamıştır. Spekülatif yatırım talebi genellikle finansal piyasalarda ortaya çıkabilecek potansiyel kâr fırsatlarından kaynaklanmaktadır ve tahvil gibi finansal varlıklara yapılan yatırımlardan sermaye kaybını önlemek amacıyla elde tutulan nakdi ifade etmektedir. Finansal varlık getirisindeki bir artış (örneğin, faiz oranı), fiyatlarının düşmesine

neden olarak finansal varlıkların elde tutulmasından sermaye kaybına (negatif getiri) yol açar. Bu nedenle, yatırımcılar finansal varlıklardan kaynaklanan kayıpları önlemek için kripto para veya Bitcoin (BTC) tutmayı tercih edebilmektedir.

Bitcoin'in Mayıs 2010'da Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Doları karşısındaki değeri 0,004'tür. Bitcoin'den sonra Ethereum, Ripple, Bitcoin Cash ve Lite gibi çeşitli kripto para birimleri ortaya çıkmıştır. Kripto para birimleri için önemli platformlardan biri olan "www.coinmarketcap.com" 11 Mayıs 2021 itibarıyla 5.052 farklı kripto para biriminden oluşmakta ve küresel kripto para piyasa değeri 2.4 Trilyon USD'ye ulaşmaktadır. Kripto para birimlerinin artan popülaritesine rağmen şüpheler de bulunmaktadır. Şekil 1, Chicago Board of Options Exchange'deki (CBOE) ilk işlem gününden 31 Mart 2021 tarihine kadar Bitcoin fiyat hareketlerini göstermektedir. Bitcoin fiyatı Covid-19 döneminde önemli ölçüde yükselmiştir.

Şekil 1

11 Aralık 2017 - 31 Mart 2021 döneminde Bitcoin (BTC) fiyatları

Kaynak: Yazar

Kripto para birimleri özellikle Coronavirus (COVID-19) salgınında popülaritesini artırmıştır. Ancak değerlemeleri, işlem hacimleri ve kullanıcı tabanları büyük ölçüde düzenleyici kurumların ve ülkelerin haberlere duyarlıdır. Kripto para birimlerinin artan hacmine ve güçlü piyasa kazancına rağmen bu para birimlerine şüphe ile yaklaşan ünlü

ekonomistler de bulunmaktadır. Bu ekonomistlerin bazıları Bitcoin'i varlık olarak görmemekte ve spekülâtif bir yatırım aracı olarak tanımlamaktadır. Ayrıca bu son dönemde fiyatında balon oluştuğunu belirtmektedir.

Literatür

Kripto para birimlerinin genel olarak ekonomik işlevi, mekanizması ve değeri tartışılmaktadır. İlk çalışmalar Bitcoin borsalarındaki baloncuklar hakkındaki soruya odaklanmaktadır. Glaser vd. (2014, s. 1) Bitcoin işlemlerinin spekülâtif ticarete benzerliği konusundaki endişelerini dile getirmiştir. Cheah ve Fry (2015, s. 32) Bitcoin'in spekülâtif balonlar sergilediğini ve Bitcoin'in temel fiyatının sıfır olduğunu iddia etmektedir. Cheung vd. (2015, s. 2348) 2011 ve 2013 arasındaki dönemde kısa ömürlü üç büyük balon tespit etmiştir.

Bitcoin fiyat oluşumu çalışmaları akademik literatürde ağırlıklı olarak yer almaktadır (Buchholz vd. 2012; Van Wijk, 2013; Kristoufek 2013; Bouoiyour ve Selmi, 2015). Bitcoin fiyatının önemli bir belirleyicisi Bitcoin arzı ve talebi arasındaki etkileşimdir (Buchholz vd. 2012, s. 144). Bitcoin'lerin fiyat hareketleri yatırımcı ilgisinden kaynaklanmaktadır ve ilişki uzun vadede daha belirgindir. Bitcoin güvenli bir yatırım aracı değildir (Kristoufek, 2015, s. 1). Piyasa düşüşe geçerken dolaşımdaki Bitcoin hızı, altın fiyatı, Venezuela para biriminin tedavülden çekimi ve BTC doğrulama ve güvenlik oranı Bitcoin fiyatını etkileyen temel unsurlardır (Bouoiyour ve Selmi, 2015, s. 1). On günlük Riske Maruz Değer ve Beklenen Kayıp yöntemleri kripto para birimlerinin yüksek risk taşıdığını göstermektedir (Stavroyiannis, 2017, s. 1). Özellikle ham petrol fiyatı, Dolar / Çin Yuanı döviz kuru ve Bitcoin madenciliğinin zorluğu Bitcoin fiyat seviyesi oluşumunda önemli bir etkiye sahiptir (Seys, 2016). Arama yoğunluğu ve altın getirileri en az mutlak büzülme ve seçim operatörü (Least Absolute Shrinkage and Selection Operator – LASSO) çerçevesi içinde Bitcoin getirileri için en önemli değişkenler olarak ortaya çıkmıştır (Panagiotidis vd. 2018, s. 235). Bitcoin fiyatını yönlendiren ana faktör popülerliğidir. Bitcoin fiyatı geleneksel para birimleri için geçerli olan arz ve talep faktörlerinden etkilenmemektedir (Goczek ve Skliarov, 2019, s. 6393). Negatif Bitcoin getirileri ve yüksek ticaret hacmi Coronavirus (COVID-19) ile ilgili korku duygusuyla açıklanabilir (Chen vd. 2020). Fiyat keşfindeki artışlar esas olarak görece ticaret maliyetleri, hacmi ve daha az ölçüde belirsizlikten kaynaklanmaktadır. Ayrıca daha yüksek haber tabanlı Bitcoin duyarlılığı vadeli işlemler piyasasının bilgi rolünü artırırken, dikkat ve makroekonomik haberlerin fiyat üzerinde hiçbir etkisi yoktur (Entrop vd. 2020, s. 816).

Krugman (2013, s. 14) uzun vadede sabit arzı nedeniyle Bitcoin'in bir likidite tuzağına düşeceğini belirtmektedir. Bitcoin fiyatı yükseldikçe dolaşımdaki Bitcoin miktarının azalacağını ve deflasyonla sonuçlanacağını ve ayrıca insanların Bitcoin'i harcamak yerine biriktirmek için güçlü bir teşvike sahip olduğunu iddia etmektedir. Yermack (2013, s. 3) ise Bitcoin'in bir para biriminden ziyade bir yatırım varlığı veya spekülatif bir araç olma eğiliminde olduğunu söylemektedir. Bitcoin fiyatı kendi ticaret özellikleriyle oldukça ilişkilidir, klasik para birimleriyle hiçbir ilişkisi yoktur ve makroekonomik olaylardan etkilenmez. Bu nedenle, Bitcoin'in risk yönetimi amaçları içinde yer alma şansı yoktur ve Bitcoin sahipleri için riskten korunma pozisyonları elde etmek zordur.

Literatürde ayrıca Eşbütünleşme (Cointegration) analizi ve Vektör Hata Düzeltme Modeli (Vector Error Correction Model) kullanarak Bitcoin fiyatını inceleyen çalışmalar bulunmaktadır. Petrol fiyatı ve Bitcoin işlem hacmi Bitcoin fiyatı üzerinde çok az etkiye sahipken, hisse senedi fiyat endeksi nispeten daha büyük bir etkiye sahiptir. Uzun vadede hisse senedi fiyat endeksi ve petrol fiyatı Bitcoin fiyatı üzerinde olumsuz bir etkiye sahiptir. Aksine, Bitcoin'in değeri günlük işlem hacminden olumlu etkilenir (Wang vd. 2016, s. 98). Koçoğlu vd. (2016, s. 77) eşbütünleşme analizi kullanarak Bitcoin piyasasını incelemiş ve Bitcoin'in fiyatlandırmasının çok karmaşık, Bitcoin pazarının birçok risk içerdiğini ve spekülasyona karşı savunmasız olduğunu göstermişlerdir. Bitcoin piyasasının etkin bir pazar olduğunu söylemek mümkün değildir. Altın fiyatlarında ve ayrıca bazı kripto para birimlerinde ortalamaya dönüşün kanıtı vardır; ancak eşbütünleşme uzun dönemli ilişkide çok küçük bir eşbütünleşme derecesi ile sadece birkaç durumda bulunmaktadır (Adebola vd. 2019, s. 1). Döviz kurları ile Bitcoin serileri arasında uzun vadeli bir eşbütünleşme ilişkisi oluşmaktadır (Topaloğlu, 2019, s. 367). Bitcoin fiyatları yüksek oynaklık (volatilité) ile yükselen bir trend sergilemektedir. Hisse senedi piyasalarının göreceli olarak Bitcoin fiyatları üzerinde etkisi bulunmaktadır (Güleç, 2018, s. 18). Bitcoin fiyatı ile Dolar, Euro, İngiliz Pound, Japon Yeni ve Çin Yuan'ı arasında uzun ve kısa dönemli bir ilişki bulunmamaktadır (İçellioğlu ve Öztürk, 2018, s. 51).

Vektör Hata Düzeltme Modeli ise uzun vadede yerel para biriminde Bitcoin fiyatının düşmesi veya dolar cinsinden Bitcoin fiyatının artması sonucunda Bitcoin fiyatının dolar karşısında güçlenme eğiliminde olduğunu göstermektedir. Ayrıca borsa endeksinin Bitcoin fiyatı üzerindeki olumlu bir şoka tepkisi ekonomiler arasında değişmektedir. Bazıları yükselirken diğerleri satılmaktadır (Song, 2016, s. 55). Ciaian vd. (2016, s. 1799) Vektör Otoregresif ve Hata Düzeltme Modelini kullanarak işlem

ve kullanıcı hacmi ile forum gönderileri ve Wikipedia görünümüleriyle ölçülen çekiciliğin Bitcoin fiyatı üzerinde önemli etkileri olduğunu belirtmektedir. Makrofinansal gelişmeler uzun vadede Bitcoin fiyatını artırmamaktadır. Haffar ve Le Fur (2021, s. 170) ise Yapısal Vektör Hata Düzeltme Modelini kullanarak COVID-19'un sağlık şokunun analizi yapmış ve salgının kripto para piyasalar üzerindeki etkisini destekleyen sonuçlar gözlemlemiştir.

Veri ve Yöntem

Bu çalışmanın amacı 11 Aralık 2017 - 31 Mart 2021 döneminde Bitcoin fiyatını etkileyen ekonomik ve finansal göstergelerin belirlenmesidir. Çalışmanın başlangıç tarihi olarak Bitcoin'in Şikago Opsiyon Borsası'ndaki (Chicago Board of Options Exchange – CBOE) ilk işlem günü seçilmiştir. Böylelikle Bitcoin (BTC) türev piyasalarında alım ve satıma açılarak çok sayıda yatırımcıya ulaşmıştır. Günlük zaman serileri ekonomik, finansal ve emtia piyasalarına aittir. Tablo 1 değişkenleri ve kısaltmaları göstermektedir.

Tablo 1

Değişkenler

Kısaltma	Değişken
BTC	Bitcoin ABD Dolar Fiyatı
EUR/USD	Euro/ABD Dolar Alış Kuru
NASDAQ	Nasdaq Endeksi - ABD
NIKKEI	Tokyo Menkul Kıymetler Borsası - Japonya
OIL	Brent Petrol Varil Fiyatı
GOLD	Altın Ons Fiyatı
USDINX	ABD Dolar Endeksi
USD10	ABD 10 Yıllık Tahvil Faizi
VIX	CBOE Oynaklık Endeksi

Analiz ve Bulgular

Bitcoin ve değişkenler arasındaki korelasyon Tablo 2’de sunulmuştur. En yüksek korelasyon Bitcoin fiyatı ile NIKKEI Tokyo Menkul Kıymetler Borsası arasındadır (0.8371). Daha sonra ise Nasdaq Endeksi gelmektedir (0,7212). En düşük korelasyon ise Brent Petrol Varil Fiyatı ile (-0,5040). Beklendiği gibi ABD Dolar Endeksi ve ABD 10 Yıllık Tahvil Faizi ile ters korelasyonludur.

Tablo 2

Korelasyon Matrisi

	BTC	EUR/USD	NASDAQ	GOLD	NIKKEI	OIL	USD10	USDINX	VIX
BTC	1	0,4189	0,7212	0,4795	0,8371	-0,5040	-0,3241	-0,4797	0,0658

Zaman serisi modellerinde değişkenlerin durağanlık derecelerinin incelenmesi gerekmektedir. Bu inceleme için Dickey – Fuller (1979) tarafından geliştirilen Augmented Dickey Fuller (ADF) testi kullanılmıştır. Tablo 3 ADF birim kök analizinden elde edilen sonuçları göstermektedir.

Tablo 3

ADF Test Sonuçları

Değişkenler	t-Statistic	Olasılık*	t-Statistic	1. Fark Olasılık*
BTC	3.4550	1.0000	-28.6445	0.0000
EUR/USD	-1.6065	0.4788	-28.2486	0.0000
NASDAQ	0.2672	0.9765	-36.6109	0.0000
NIKKEI	-0.5493	0.8787	-18.8722	0.0000
OIL	-1.4473	0.5599	-29.2317	0.0000
GOLD	-0.9810	0.7616	-28.5578	0.0000
USDINX	-1.6649	0.4488	-27.4098	0.0000
USD10	-0.8283	0.8101	-29.1758	0.0000
VIX	-2.6342	0.0663	-3.5847	0.0063

ADF birim kök testi; değişkenlerin düzeyde durağan olmadığını ve ilk farklarında durağan olduklarını göstermektedir. Değişkenler düzeyde durağan olmadığından ve ilk farklarında durağan olduklarından çalışmada bu duruma uygun olan eşbütünleşme testi tercih edilmiştir. Eşbütünleşme testleri, iki veya daha fazla durağan olmayan zaman serisinin uzun vadede dengeden sapamayacak şekilde birbirine entegre

edildiği senaryoları tanımlamaktadır. Testler, iki değişkenin belirli bir süre boyunca aynı ortalama fiyata duyarlılık derecesini belirlemek için kullanılmaktadır. Johansen eşbütünleşme testi durağan olmayan zaman serisi değişkenleri arasındaki eşbütünleşme ilişkilerini test etmek için uygulanmaktadır. Engle - Granger testi ile karşılaştırıldığında, Johansen eşbütünleşme testi birden fazla eşbütünleşme ilişkisine izin vermektedir (Sarıkovanlık vd. 2019).

Eşbütünleşme testleri için önce Vektör Otoregresif Model (Vector Auto Regression – VAR) kurulması ve varsayımlarının incelenmesi gerekmektedir. Kurulan modelde otokorelasyon ve değişen varyans sorunu olmadığı görülmüştür. VAR analizinde öncelikle uygun optimal gecikme uzunluğu belirlenmelidir. Akaike Bilgi Kriteri, FPE (Final Prediction Error - Final Tahmin Hatası) ve LR testi doğrultusunda en küçük olan 5 (beş) gecikme uzunluğu olarak belirlenmiştir (Tablo 4).

Tablo 4

Optimal Gecikme Uzunluğu Kriteri Sonuçları

Dışsal Değişkenler: BTC EUR/USD GOLD NASDAQ NIKKEI RESID USD10 USDINX VIX						
Gecikme	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-35258.01	NA	5.44e+24	82.49593	82.54594	82.51508
1	-22775.32	24673.38	1.37e+12	53.48613	53.98625*	53.67765
2	-22571.03	399.5034	1.03e+12	53.19773	54.14795	53.56161*
3	-22454.60	225.2255	9.45e+11	53.11486	54.51519	53.65111
4	-22349.20	201.6870	8.93e+11	53.05778	54.90821	53.76639
5	-22254.20	179.7785	8.64e+11*	53.02503*	55.32556	53.90601
6	-22189.49	121.0990	8.98e+11	53.06313	55.81376	54.11647
7	-22114.82	138.1589	9.13e+11	53.07794	56.27868	54.30365
8	-22028.76	157.4267*	9.03e+11	53.06610	56.71694	54.46417

* kriter tarafından seçilen gecikme sırasını gösterir

Değişkenler arasındaki uzun dönemli eşbütünleşme ilişkinin sınanması için Johansen eşbütünleşme testi uygulanmıştır. Johansen eşbütünleşme testi sonuçlarına göre boş hipotez red edilmiş ve değişkenler arasında uzun dönemde en çok 1 (bir) eş bütünleşme denkleminin var olduğu görülmüştür (Tablo 5). Başka bir ifade ile değişkenler arasında uzun

dönemli eşbütünleşme ilişkisi bulunmaktadır, yani seriler birlikte hareket etmektedir.

Tablo 5

Johansen Eşbütünleşme Test Sonuçları

Eşbütünleşme Sayısı	Özdeğer	İz İstatistiği	Kritik Değer	Olasılık **
Boş *	0.086145	246.2826	197.3709	0.0000
En çok 1 *	0.058835	169.0808	159.5297	0.0135
En çok 2	0.036758	117.1150	125.6154	0.1466
En çok 3	0.029594	85.0195	95.7536	0.2174
En çok 4	0.023787	59.2748	69.8188	0.2583
En çok 5	0.018722	38.6429	47.8561	0.2747
En çok 6	0.015604	22.4460	29.7970	0.2744
En çok 7	0.010408	8.9682	15.4947	0.3683
En çok 8	2.020000	0.0017	3.8414	0.9642

* 0.05 düzeyinde hipotezin reddini göstermektedir ** MacKinnon-Haug-Michelis (1999) olasılık değeri

Eşbütünleşme tespit edildikten sonra kısa dönem ilişkilerin tahmini için bu değişkenlere ait Vektör Hata Düzeltme Modelinin (Vector Error Correction Model - VECM) tahmin edilmesi gerekmektedir. Vektör Hata Düzeltme Modeli sonuçları Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6

Vektör Hata Düzeltme Modeli Sonuçları

Dışlanan	Chi-sq	df	Olasılık
D(EUR_USD)	3.229734	5	0.6646
D(GOLD)	5.352068	5	0.3744
D(NASDAQ)	8.205952	5	0.1452
D(NIKKEI)	6.268670	5	0.2809
D(RESID)	6.212822	5	0.2861
D(USD10)	4.713721	5	0.4518
D(USD_INX)	5.181282	5	0.3942
D(VIX)	6.428399	5	0.2667
HEPSİ	62.71398	40	0.0124

Kısa dönemde % 5 güvenilirlik düzeyinde model anlamlıdır, ancak

belirlenen ekonomik ve finansal değişkenlerin Bitcoin fiyatı üzerinde istatistiki olarak anlamlı bir etkisi bulunmamaktadır. Başka bir ifadeyle, Bitcoin fiyatı kısa dönemde ekonomik ve finansal değişkenlerden etkilenmemektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Kripto para birimleri teknolojik gelişmeler ve finansal yenilikler sonucunda geliştirilen yeni bir finansal enstrümandır. Kripto paralar mal ve hizmetler için yeni bir ödeme ve takas şeklidir. Birçok şirket genellikle jeton (token) adı verilen kendi para birimlerini çıkarmıştır ve bunlar, şirketin sağladığı mal veya hizmet için özel olarak takas edilebilmektedir. Bitcoin (BTC) ilk kripto para birimidir ve en popüler olan para birimidir. Ayrıca günümüzde Ethereum, Ripple Litecoin vb. büyük kripto para birimleri kullanılmakta ve piyasalarda işlem görmektedir. Avantajlarının yanında kripto paraların herhangi bir merkezi otoriteye sahip olmaması para politikasının yönetimi açısından bazı riskleri de beraberinde getirmektedir. Kripto paraların ekonomide yaygın olarak kullanılması merkez bankalarının para politikasındaki etkinliğinin azalmasına neden olabilecektir. Bu nedenle, merkez bankaları ve para otoriteleri kripto para piyasalarını yakından takip etmektedir.

Kripto para birimlerinin değerleri önemli ölçüde yükselmektedir. Özellikle Coronavirus (COVID-19) salgınında popülaritesi ve değeri artmıştır. Ancak birçok ekonomist ve yatırımcı bunları gerçek yatırım olarak değil, yalnızca spekülasyon olarak görmektedir. 11 Mayıs 2021 tarihi itibarıyla kripto paraların piyasa değerinin 2.4 trilyon ABD Dolarını aşmasına rağmen, değerlemesi ve fiyatını etkileyen faktörler konusunda bir fikir birliği bulunmamaktadır. Akademik çalışmaların bir kısmında arz-talep, arama motorları yoğunluğu, haberler, COVID-19 salgını, bazı kur ve hisse senedi endekslerinin Bitcoin fiyatı üzerinde etkili olduğu görülmüştür. Diğer çalışmalar ise ekonomik ve finansal değişkenlerin etkisinin olmadığını ve spekülasyon fiyat hareketlerinin görüldüğünü belirtmektedir.

Bu çalışmada Bitcoin fiyatını etkileyen ekonomik ve finansal göstergelerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Değişkenlerin düzeyde durağan olmadığından ve ilk farklarında durağan olduklarından eşbütünleşme testi tercih edilmiştir. Johansen eşbütünleşme testi sonuçlarına göre değişkenler arasında uzun dönemde eş bütünleşme ilişkisi bulunmaktadır. Bu sonuç literatürdeki diğer çalışmalarla uyumludur. Vektör Hata Düzeltme Modeli ise Bitcoin fiyatının kısa dönemde belirlenen ekonomik ve finansal değişkenlerden etkilenmediğini göstermektedir. Vektör Hata

Düzeltilme Modeli bulguları Ciaian vd. (2016) ve Koçoğlu vd. (2016) çalışma sonuçları ile benzerlik göstermektedir. Krugman (2013) ve Yermack (2013) ise Bitcoin'in bir para biriminden ziyade bir yatırım varlığı veya spekülasyon bir araç olma eğiliminde olduğunu belirtmişlerdir. Çalışma sonuçları kısa dönemde Bitcoin ticaretinin spekülasyon eğilimlere açık olduğunu teyit etmektedir. 13 Nisan 2021 tarihinde Bitcoin fiyatı tarihi zirvesi olan 63.588,20 ABD dolarını test etmiştir. Daha sonra Çin ve diğer ülkelerden gelen haberler sonrasında 20 Temmuz 2021 tarihinde 29.789,90 ABD Dolarına inmiştir. Amazon ve Tesla'dan gelen haberler ile tekrar yükselmiş ve 02 Ağustos 2021 tarihinde 39.558,60 ABD Doları olmuştur. Nisan – Ağustos döneminde yaşanan bu oynaklık Krugman (2013) ve Yermack (2013) yorumları ile tutarlıdır ve Bitcoin spekülasyon bir dijital varlıktır. Her gelen yeni haber yukarı veya aşağı yönlü oynaklık yaratmaktadır.

Bu çalışma kripto paraları etkileyen faktörlere ışık tutmaktadır. Kripto para birimleri özellikle Coronavirus (COVID-19) salgınında popülaritesini artırmıştır. Salgın dönemi için ayrı bir çalışmanın yapılması faydalı olacaktır. Ayrıca oynaklık çalışmaları yapılabilir. FAVAR, yapay zeka ve makine öğrenimi gibi gelişmiş modeller ile araştırılabilir veya balon modelleri kullanılabilir.

Ek Beyan / Declaration

Makalenin tüm süreçlerinde TESAM'ın araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

In all processes of the article, TESAM's research and publication ethics principles were followed.

There is no potential conflict of interest in this study.

The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça / References

Adebola, S. S., Gil-Alana, L. A. and Madigu, G. (2019). Gold prices and the cryptocurrencies: Evidence of convergence and cointegration. *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications*, 523, 1227-1236.

Babbitt, D. and Dietz, J. (2014). *Crypto-economic design: a proposed agent-based modelling effort*. Swarm Fest 2014: 18th Annual Meeting on Agent-Based Modelling & Simulation. University of Notre Dame. USA.

Bouoiyour, J. and R. Selmi. (2015). *What Does BitCoin Look Like?* MPRA Paper No. 58091. Germany: University Library of Munich.

Buchholz, M., J. Delaney, J. Warren, and J. Parker. (2012). Bits and Bets, Information, Price Volatility, and Demand for BitCoin. *Economics*, 312.

Ciaian, P., Rajcaniova, M. and Kancs, D. A. (2016). The economics of BitCoin price formation. *Applied Economics*, 48(19), 1799-1815.

Chen, C., Liu, L. and Zhao, N. (2020). Fear sentiment, uncertainty, and bitcoin price dynamics: The case of COVID-19. *Emerging Markets Finance and Trade*, 56(10), 2298-2309.

Cheah, E. T. and Fry, J. (2015). Speculative bubbles in Bitcoin markets? An empirical investigation into the fundamental value of Bitcoin. *Economics letters*, 130, 32-36.

Cheung, A., Roca, E. And Su, J. J. (2015). Crypto-currency bubbles: An application of the Phillips–Shi–Yu (2013) methodology on Mt. Gox bitcoin prices. *Applied Economics*, 47(23), 2348-2358.

Dickey, D. A. and Fuller, W. A. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Journal of the American Statistical Association*, 74(366a), 427-431.

Entrop, O., Frijns, B. and Seruset, M. (2020). The determinants of price discovery on bitcoin markets. *Journal of Futures Markets*, 40(5), 816-837.

Franco, P. (2014). *Understanding Bitcoin: Cryptography, engineering and economics*. United Kingdom: John Wiley & Sons.

Glaser, F., Zimmermann, K., Haferkorn, M., Weber, M. C. and Siering, M. (2014). *Bitcoin-asset or currency? revealing users' hidden intentions. Revealing Users' Hidden Intentions*. Twenty Second European Conference on Information Systems, Tel Aviv.

Goczek, Ł. and Skliarov, I. (2019). What drives the Bitcoin price? A factor augmented error correction mechanism investigation. *Applied Economics*, 51(59), 6393-6410.

Güleç, Ö. F. (2018). Bitcoin ile finansal göstergeler arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(2), 18-37.

Haffar, A. and Le Fur, E. (2021). Structural vector error correction modelling of Bitcoin price. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 80, 170-178.

İçellioglu, C. Ş. ve Öztürk, M. B. E. (2018). Bitcoin ile seçili döviz kurları arasındaki ilişkinin araştırılması: 2013-2017 Dönemi için Johansen testi ve Granger nedensellik testi. *Maliye ve Finans Yazıları*, 1(109), 51-70.

Koçoğlu, Ş., Çevik, Y. E. ve Tanrıöven, C. (2016). Bitcoin piyasalarının etkinliği, likiditesi ve oynaklığı. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 77-97.

Kristoufek, L. (2013). Bitcoin meets Google trends and wikipedia: Quantifying the relationship between phenomena of the internet Era. *Scientific Reports*, 3(3415), 1-7. doi:10.1038/srep03415.

Kristoufek, L. (2015). What are the main drivers of the Bitcoin price? evidence from Wavelet coherence analysis. *PLoS ONE*, 10(4). e0123923. doi:10.1371/journal.pone.0123923.

Krugman, P. (2013). Adam smith hates bitcoin. Erişim tarihi: 13.07.2021, <http://krugman.blogs.nytimes.com/2013/04/12/adam-smith-hates-bitcoin/>.

Nakamoto, S. (2008). *Bitcoin: A peer-to-peer electronic cash system*.

Marr, B. (2017). A short history of bitcoin and crypto currency everyone should read. Dostupno na. Erişim tarihi: 14.07.2021, <https://www.forbes.com/sites/bernardmarr/2017/12/06/a-short-history-of-bitcoin-and-crypto-currency-everyone-should-read>.

Panagiotidis, T., Stengos, T. And Vravosinos, O. (2018). On the determinants of bitcoin returns: A LASSO approach. *Finance Research Letters*, 27, 235-240.

Sarikovanlık, V., Koy, A., Akkaya, M, Yıldırım, H.H. ve Kantar, L. (2019). *Finans biliminde ekonometri uygulamaları*. (Birinci Basım). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Seys, J. (2016). *The evolution of Bitcoin price drivers: Moving towards stability?*

(University of Ghent, Faculty of Economics and Business Administration).

Song, Y. (2016). A study of Bitcoin price's relationship with local currency exchange rate and stock market index in emerging economies using VECM. *ETD Collection for Fordham University*.

Stavroyiannis, S. (2017). Value-at-risk and expected shortfall for the major digital currencies. *arXiv preprint*, arXiv:1708.09343.

Topaloğlu, E. E. (2019). Kripto para Bitcoin ve döviz kurları ilişkisi: Yapısal kırılmalı eşbütünleşme ve nedensellik analizi. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(02), 367-382.

Van Wijk, D. (2013). What can be expected from the BitCoin. *Erasmus Universiteit Rotterdam*, 18.

Wang, J., Xue, Y. and Liu, M. (2016). An analysis of bitcoin price based on VEC model. In 2016 *International Conference on Economics and Management Innovations*. Atlantis Press.

Yermack, D. (2013). Is Bitcoin a real currency? An economic appraisal. *National Bureau of Economic Research*.

TESAM Akademi Dergisi

Journal of TESAM Academy

ISSN 2148-2462 / E-ISSN 2458-9217

Hedging Stratejisi Çerçevesinde Hindistan'ın Kuşak ve Yol Girişimi'ne Yaklaşımı

India's Approach to the Belt and Road Initiative within the Framework of Its Hedging Strategy

Öz

Bu çalışmanın amacı, önemli ekonomik ve ticari fırsatlar sunması sebebiyle pek çok ülke tarafından olumlu karşılanan Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi'ne neden Hindistan'ın dahil olmak istemediğini, bu ülkenin Çin'e yönelik uyguladığı hedging stratejisi kapsamında açıklamaktır. Zira Hindistan'ın Kuşak ve Yol Girişimi'ne dahil olmama tercihinin Çin'e yönelik hedging stratejisinden bağımsız değerlendirmek mümkün değildir. Hindistan bir taraftan ekonomik ve ticari çıkarlarını gözeterek Çin ile yakınlaşmakta, diğer taraftan ise güvenlik kaygılarını göz önünde bulundurarak Çin'i dengeleyecek ortaklık ve işbirliklerine yönelmektedir. Bu kapsamda Yeni Delhi bir yandan Kuşak ve Yol Girişimi için önemli bir fon mekanizması olan Asya Altyapı Yatırım Bankası içerisinde aktif bir rol oynarken öte yandan Japonya, Amerika Birleşik Devletleri ve Avustralya gibi Pasifik bölgesi ülkeleri ile güvenlik alanında girişimlerde bulunmaktadır. Hindistan'ın ekonomi alanında angajman, güvenlik alanında dengelemeye dayanan bu hedging stratejisi, Çin – Pakistan Ekonomik Koridoru ve Çin'in Hint-Pasifik bölgesindeki etkinliğini artırma girişimlerinden rahatsız Yeni Delhi'yi Kuşak ve Yol Girişimi'nin dışında kalmaya sevk etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hedging stratejisi, Kuşak ve Yol Girişimi, Hindistan dış politikası, Hint-Pasifik

Abstract

The main aim of this paper is to explain the reasons behind India's decision to stay away from China's Belt and Road Initiative, which is welcomed by many countries due to its significant economic and commercial opportunities, within the scope of its hedging strategy toward China. It is not possible to interpret India's this decision without taking into account

Onur KAYA

Arş. Gör.,
İstanbul Gelişim Üniversitesi,
İİSBF, Siyaset Bilimi ve Uluslararası
İlişkiler Bölümü.
onkaya@gelisim.edu.tr
ORCID: 0000-0002-4060-8438

Emine AKÇADAĞ

Doç. Dr.,
İstanbul Gelişim Üniversitesi,
İİSBF, Siyaset Bilimi ve Uluslararası
İlişkiler Bölümü.
eakcadag@gelisim.edu.tr
ORCID: 0000-0001-5430-9298

Cilt / Issue: 9(1), 229-260

Geliş Tarihi: 11.04.2021

Kabul Tarihi: 17.08.2021

Atf: Kaya, O. ve Alagöz, A.
E. (2021). Hedging stratejisi
çerçevesinde Hindistan'ın Kuşak
ve Yol girişimi'ne yaklaşımı. *Tesam
Akademi Dergisi*, 9(1), 229-260. [http://
dx.doi.org/10.30626/tesamakademi.
913308](http://dx.doi.org/10.30626/tesamakademi.913308)

its hedging strategy, since on one hand, India approaches China by considering its economic and commercial interests, on the other hand, it tries to create partnerships and collaborations that will balance China, due to its security concerns. Within this context, India plays active role in Asia Infrastructure Investment Bank (AIIB) which is an important fund mechanism for Belt and Road Initiative and seeks regional cooperation strategies with other Pacific countries such as Japan, United States and Australia. India's hedging strategy, which is based on economic engagement and strategic balancing, prompts New Delhi to stay out of the Belt and Road Initiative, considering the China-Pakistan Economic Corridor and China's attempts to increase its influence in the Indo-Pacific region.

Keywords: Hedging strategy, Belt and Road Initiative, Indian foreign policy, Indo-Pacific

Extended Abstract

China's and other Asian countries' economic rise have led to the relocation of the *world's economic centre of gravity* from West to the East. Many scholars have even predicted that *the 21st century* is going to be dominated by Asian countries. Asia's economic rise increased the number of studies devoted to role of China and India in the international trade and finance system. China's Belt and Road Initiative (BRI) has quickly become a popular subject among IR scholars following its launch by Xi Jinping in 2013. This paper focuses on India's perception of the BRI and aims to offer an understanding of India's rejection of the BRI. The central question this study seeks to answer is the following: What are the main factors that shape India's attitude towards China's Belt and Road Initiative and what kind of foreign policy strategy is India adopted towards China? The main assumption of the article is that India is pursuing a hedging strategy against China, taking into consideration its economic and commercial interests, as well as its security concerns.

Hedging strategy is defined by Evelyn Goh as a set of strategies aimed to eliminate situations where states cannot decide a certain strategy such as balancing, bandwagoning or neutrality strategies. Hence this strategy is different than other traditional strategies. Hedging is an alternative strategy used by states when they are bent on avoiding a choice between pure balancing or pure bandwagoning. Kei Koga identifies six main patterns of this strategy: (1) military balancing/economic bandwagoning (conventional hedging); (2) diplomatic balancing/

economic bandwagoning (soft hedging); (3) military bandwagoning/ economic balancing (economic hedging); (4) military bandwagoning / diplomatic balancing (security hedging); (5) economic balancing/ diplomatic bandwagoning (diplomatic hedging); and (6) military balancing/diplomatic bandwagoning (politico military hedging).

India's economic and security relations with China led New Delhi to implement heading strategy and this strategy shapes India's attitude towards the BRI. Hence this article provides an extensive analysis of these relations, concentrating particularly on the security dimension of the Sino-Indian relationship. First of all, this study examines economic and trade relations to demonstrate India's economic dependence towards China. Then, it deals with bilateral security relations in order to present how security concerns build distrust between two countries and thus shape India's hedging strategy. Finally, this study analyses India's perception of the BRI within the framework of its hedging strategy.

It is possible to say that India and China have similar economic backgrounds. Both were considered as undeveloped country in the middle of 20th century and as rising economic power in the 21st century following their implementation of economic reforms to promote free trade, foreign direct investment, and economic growth. Despite historical animosities and border disputes, bilateral economic relations have grown since the early 2000s. Today *China* is a major trading partner of *India*. However, *India's economic* relationship with *China* is characterised with an extremely high reliance on *Chinese* imports. The trend in trade deficit gap for India dramatically widened over the years.

As for security relations, India has fluctuating relationship with China since the beginning of their diplomatic relations in 1950 due to the border issues. Mutual *suspicion* related to the border dispute still continues to permeate the Sino-Indian relationship. Moreover, India's relations with Tibet and China's close ties with Pakistan intensify mutual distrust. Also, the increasing importance of the oceans in the globalizing world has increased the competition between China and India over the control of the Indian Ocean. These security concerns have shaped New Delhi's perception of the BRI. China's increasing ties with Pakistan, the *China-Pakistan Economic Corridor*, one of the most ambitious components of the BRI and China's increasing influence on the Indian Ocean, considered by New Delhi as its backyard are seen by the Indian government as *major threats* to its national *security*. In order to balance China's BRI, India tries to establish its own regional initiatives by developing alternative

projects such as Mausam Project, India-Japan Act East Forum, and QUAD between India, Japan, U.S. and Australia which have similar security concerns about China.

As a result, on the one hand, India continues to intensify its economic relations with China and meticulously avoid damaging these relations. For example, although New Delhi decided to stay out of the BRI, it is one of the largest shareholders in the Asian Infrastructure Investment Bank. On the other hand, due to its objection to China-Pakistan Economic Corridor and its concern over China's increasing influence in South Asia, India tries to balance China's BRI through strong partnerships and cooperation with the US, Japan and Australia.

Giriş

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başta Çin olmak üzere Asya ülkelerinin yadsınamaz ekonomik yükselişi, dünyanın ekonomik ağırlık merkezinin Doğu'ya kaydığı ve içinde bulunduğumuz yüzyılın Asya yüzyılı olduğu değerlendirmelerine sebebiyet vermiştir. Söz konusu değerlendirmelerin temelinde Kenneth Organski'nin güç geçişi teorisini bulunduğunu söylemek mümkündür. Organski'ye göre uluslararası sistemde dikey bir hiyerarşi bulunmaktadır. Piramit şeklindeki uluslararası sistemin en altında "küçük devletler", küçük devletlerin üstünde bölgesel düzlemde etkiye sahip "orta seviyeli devletler", bir üstte "büyük devletler", en üstte ise "hegemon devlet" yer almaktadır. Mevcut uluslararası sistemde tek bir hegemon güç bulunmaktaysa, hiyerarşik ortama istikrar hâkimdir. Fakat birden fazla ülkenin hegemon olma yönünde potansiyeli ve mücadelesi söz konusu ise istikrardan söz edilemeyeceği gibi büyük güçler arasında hegemon olma yarışının yaşandığı ve güç geçişi görüldüğü zamanlarda savaş çıkma olasılığı da artmaktadır (Organski,1969). 2000'li yılların başından itibaren Organski'nin güç geçişi teorisini Çin'in yükselişine uyarlayan araştırmacı ve akademisyenler, ABD ve Çin arasında bir güç geçişi sürecinden bahsetmektedirler (Bkz. Goldstein, 2007; Chan, 2008; Levy, 2008; Beeson, 2009; Lai, 2011; Heywood, 2016). Söz konusu güç geçişinin bir savaşla gerçekleşip gerçekleşmeyeceği ayrı bir tartışma konusu olmakla beraber, 21. Yüzyılda dünya üzerindeki hakimiyet gücünün ABD önderliğindeki Batı'dan, Çin başta olmak üzere Asya bölgesine kaydığı iddiası hiç olmadığı kadar önemli bir boyuta ulaşmıştır. Örneğin, David N. Balaam ve Bradford Dillman (2018, ss. 430-431) Çin ve Hindistan gibi yükselen güçlerin uluslararası ticaret ve finans alanında önemli bir ilerleme kaydettiğini, Batı dünyasını değişmeye zorladığını ve sonuçta uluslararası güç merkezinde bir kayma olduğunu belirtmiştir.

Bu hususta Çin ve Hindistan'ın özellikle 2000'li yıllardan sonra artan ekonomik gücü oldukça önemli bir yere sahiptir. 1980'li yıllarda gayri safi yurtiçi hasıla (GSYH) açısından düşük gelirli ülke olarak konumlandırılan bu iki ülke, Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) 2020 Ekim ayı dünya ekonomik görünümü verilerine göre dünyanın ilk on ekonomisi arasında yer almıştır. 2020 yılında Çin dünyanın en büyük ikinci ekonomisi olmaya devam ederken, Hindistan ise dünyanın en büyük altıncı ekonomisi konumundadır (IMF, 2020). Bu iki ülke, artan ekonomik ve siyasi güçlerine bağlı olarak küresel düzende daha fazla söz sahibi olmaya başlamışlardır.

Uluslararası arenadaki etkinliğini daha da artırma hedefindeki Çin, bazı

çevrelerce ABD tarafından İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa ülkelerine yapılan Marshall Yardımı ile kıyaslanan Kuşak ve Yol Girişimi'ni (popüler adıyla Yeni İpek Yolu projesi) 2013 yılında dünyaya duyurmuştur. Yaklaşık 65 ülke ve 850 milyar dolarlık yatırım hacmine sahip 900 projeden oluşan Kuşak ve Yol Girişimi'nin (Belt and Road Initiative – BRI) Çin'e yadsınamaz bir siyasi / ekonomik güç kazandıracağını söylemek mümkündür. Bu girişim sadece Çin'in yükselen gücünden ve küresel finans alanındaki güç değişiminden rahatsız olan ülkelerin değil, bir diğer yükselen güç olarak tanımlanan ve Çin'in bölgesel girişimlerine yönelik güvenlik endişeleri bulunan Hindistan'ın da bölgesel ve uluslararası politikalarının şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamaya başlamıştır. Bu çalışmanın amacı da Hindistan'ın Kuşak ve Yol Girişimi'ne yönelik politikasını şekillendiren faktörlerin neler olduğu ve Çin ile olan ilişkilerinde nasıl bir dış politika stratejisi tercih ettiği sorusuna yanıt aramaktır. Zira Hindistan'ın Kuşak ve Yol Girişimi'ne dahil olmama tercihini Çin'e yönelik dış politika stratejisinden bağımsız değerlendirmek mümkün değildir. Makalenin temel varsayımı Hindistan'ın bir taraftan ekonomik ve ticari çıkarlarını, diğer taraftan güvenlik kaygılarını göz önünde bulundurarak Çin'e karşı hedging stratejisi izlediği ve bir yandan Çin ile ekonomik alanda bir işbirliği içerisine girerken diğer yandan güvenlik açısından Çin'i dengeleyecek ortaklık ve işbirliklerine yöneldiğidir.

Bu kapsamda çalışmanın ilk bölümünde hedging stratejisinin kavramsal analizi yapılacak, akabinde iki ülke arasındaki ekonomik ve siyasi ilişkilere değinilecektir. Öncelikle iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerden bahsedilerek ticari – ekonomik bağımlılık durumu ve bu duruma bağlı olarak Hindistan'ın ekonomik çıkarları doğrultusunda neden Çin ile iyi ilişkiler geliştirmek zorunda olduğu vurgulanacaktır. İkinci olarak ise, iki ülke arasındaki siyasi ilişkilerin tarihine kısaca değindikten sonra sınır anlaşmazlıkları, tehdit algılamaları ve bölgesel güvenlik meseleleri gibi güvenlik alanındaki ilişkileri ilgilendiren hususlar ele alınacaktır. Akabinde, söz konusu ekonomik/ticari ilişkiler ile güvenlik ilişkilerinin mevcut durumunun Hindistan'ın Kuşak ve Yol Girişimi'ne yönelik bakışını nasıl şekillendirdiği incelenecektir. Buna bağlı olarak Hindistan'ın Çin'e yönelik politikalarının dengeleme stratejisi kapsamında nasıl şekillendiği ve Hindistan'ın bu doğrultuda ABD ve bölge ülkeleriyle ne tür siyasi girişimlerde bulunduğu incelenecektir. Çalışmanın son kısmında ise hedging stratejisinin Hindistan'ın Kuşak ve Yol Girişimi'ne yönelik tavrını nasıl belirlediğine, diğer bir deyişle bir yandan Çin ile ekonomik işbirliğini koruma ve artırma amacıyla olan Hindistan'ın, diğer taraftan ABD ve bölge ülkeleriyle gerçekleştirdiği siyasi girişimlerle Çin'i dengelemeye çalıştığına değinilecektir.

Hedging Stratejisi: Kavramsal Çerçeve

Hindistan'ın genel olarak Çin'e yönelik dış politikasını, özel olarak da Çin inisiyatifinde başlatılan BRI girişimine yaklaşımını anlayabilmek adına öncelikle izlediği hedging stratejinin genel özelliklerinden bahsetmek gerekmektedir. Hedging finansal terminolojiden diğer disiplinlere geçmiş bir kavram olup riskten korunma anlamına gelmektedir. Fakat anlam karmaşasına sebebiyet vermemek adına bu çalışmada literatürde yer aldığı şekliyle 'Hedging' olarak kullanılacaktır. Geleneksel dış politika stratejilerinin aksine, 2000'li yıllardan itibaren Uluslararası İlişkiler literatüründe (çoğunlukla güç dengesi teorisi kapsamında) kullanılmaya başlanılan bu stratejiye ilişkin genel kabul görmüş bir tanım bulunmamaktadır. Evelyn Goh (2006) hedging stratejisini *devletlerin dengeleme, eklemlenme veya tarafsızlık gibi doğrudan stratejilere başvurma kararı alamadığı durumları ortadan kaldırmayı amaçlayan stratejiler bütünü* olarak tanımlamaktadır. Hedging stratejisi angajman, uluslararası ve bölgesel ilişki ağının bir parçası olma (*enmeshment*), dengeleme ve mesafeli politika izleme gibi farklı stratejik araçların bir arada kullanılmasına olanak sağlamaktadır. Bu sebeple de dengeleme (*balancing*), eklemlenme (*bandwagoning*) ve çevreleme gibi geleneksel stratejilerden farklıdır. Örneğin dengeleme stratejisine başvuran bir devlet savunma kabiliyetlerini artırma veya benzer tehdit algısına sahip ülkelerle ittifak oluşturma yoluna gitmektedir. Başka bir deyişle dengeleme stratejisi ile devlet, kendisinden daha güçlü ve tehditkâr devleti dengeleyecek bir strateji takip etmeyi hedefler (Özlük, 2017, s. 232). Eklemlenmeye yönelen devlet ise tehdit kaynağı olarak gördüğü ülkeyle yakınlaşarak, özerkliği pahasına, güvenliğini sağlamaya ve çıkarlarını korumaya odaklanmaktadır. Özlük (2017, s. 248) eklemlenme stratejisiyle birlikte devletin kendinden büyük bir devlet ile işbirliğini artırmayı hedefleyerek kazanç ve güvenlik elde edebileceğini dile getirmektedir. Benzer şekilde Lim ve Cooper (2015, s. 700) da hedging stratejisini iki geleneksel strateji olan dengeleme ve eklemlenme stratejilerinden oluşan bir yelpazenin üzerine yerleştirmiştir. Bu stratejilerden birini tercih etmenin getireceği zararları en aza indirmeyi hedefleyen hedging stratejisi, bu iki strateji de dahil olmak üzere farklı dış politika stratejilerinin bir arada kullanılması anlamına gelmektedir. Diğer bir deyişle hedging, devletlere belli bir süre veya devamlı olarak herhangi bir tarafı (büyük güç, bölgesel güç, ittifak vs) tercih etmeme imkânı vermektedir. Devlet, hedging stratejisi ile birlikte hem çıkarlarını korumanın bir yolunu bulmayı hedeflerken hem de olası risklerle doğrudan yüzleşmekten kaçınır (Salman, 2017, s. 361). Daha kapsamlı bir tanım yapan Kuik, hedging stratejisini *bir ülkenin, yüksek belirsizlikler ve yüksek riskli durumlar karşısında karşılıklı olarak önleyici etkiler yarama amaçlı*

birden fazla politika seçeneği izleyerek riskleri azaltmaya çalıştığı bir davranış biçimi olarak tanımlamaktadır (Kuik, 2008, s. 163). Bu tanım hedging stratejisinin temel amacı olarak, mevcut riskleri azaltma ve çıkarların çatıştığı ülkelerin tepkisini çekmeme unsuruna dikkat çekmektedir.

Günümüzde dengeleme, eklemlenme, tarafsız kalma gibi kesin çizgili stratejileri uygulamaktan kaçınan devletler hedging stratejisine başvurmayı tercih etmektedir. Zira değişen güç dengesi veya yeni bir gücün uluslararası sistemde yükselişi gibi değişimler, alternatif stratejilere sahip olmayı gerekli kılmaktadır. Günümüz küresel dünyasında uluslararası güvenlik sorunları ve karşılıklı ekonomik bağımlılık nedeniyle hedging, hem büyük güçler hem de bölgesel güçler tarafından en fazla kullanılan stratejilerden biri haline gelmiştir. Ülkeler ortak çıkarlar sebebiyle ilişkilerini riske atmak istemediklerinden, çevreleme veya karşı blok oluşturma gibi tehdit kabul edilebilecek yöntemlere başvurmaktan imtina etmektedirler. Bunun yerine, bir yandan ekonomik/ticari ilişkilerini geliştirirken diğer yandan askeri gücünü pekiştirme ve güç projeksiyonu yeteneğini artırma yoluna gitmektedirler.

Hedging stratejisi kapsamında devletlerin stratejik tercihlerine bakılarak temelde altı farklı hedging türü olduğu öne sürülmektedir:

- 1) askeri dengeleme/ekonomik eklemlenme (geleneksel hedging),
- 2) diplomatik dengeleme/ ekonomik eklemlenme (yumuşak hedging),
- 3) askeri eklemlenme/ ekonomik dengeleme (ekonomik hedging),
- 4) eklemlenme/diplomatik dengeleme (güvenlik hedging),
- 5) ekonomik dengeleme/diplomatik eklemlenme (diplomatik hedging),
- 6) askeri dengeleme/ diplomatik eklemlenme (siyasi-askeri hedging) (Koga, 2018, ss. 641-642).

Bu çerçevede örneğin ekonomik dengeleme uygulayan devletler ilgili ülkeye yönelik ekonomik yaptırım uygulama yoluna giderken, ekonomik eklemlenme tercihinde bulunan devletler bağımlılığın artması pahasına ilgili ülkeyle ekonomik ilişkilerini geliştirmektedirler. Benzer şekilde tehdit algılanan ülkeye yönelik olarak benzer kaygılara sahip ülkelerle

askeri ittifaklar gerçekleştirileceği gibi, söz konusu ülkeyle askeri müttefiklik ilişkisi içerisinde de girilebilmektedir. Özetle bir devletin tehdit olarak algıladığı veya çıkarlarına aykırı politikaları olduğunu düşündüğü, fakat karşısına almak veya tepkisini çekmekten kaçındığı bir devlete karşı benimseyeceği hedging stratejisinin temel özelliklerini iki ülke arasındaki ilişkilerin niteliği belirlemektedir. Örneğin ekonomik veya askeri anlamda ciddi bir bağımlılık söz konusu ise devletler bir yandan bu bağımlılığı dengeleyecek diğer taraftan ilişkilere ciddi bir zarar getirmeyecek tercihlere yönelecektir.

Salman (2017, s. 356) hedging stratejisinin üç temel özelliğini, ekonomik işbirliği ile birlikte ekonomik büyümenin sağlanması ve rekabet gücünün artırılması; olası askeri çatışma ihtimali göz önünde bulundurularak askeri kapasitenin geliştirilmesi ve son olarak doğrudan tahrik edici politikalardan kaçınma olarak tanımlamıştır. Salman'ın işaret ettiği bu özellikler sebebiyle, hedging hem büyük güçler hem de bölgesel güçler tarafından en fazla kullanılan stratejilerden biri haline gelmiştir. Ülkeler karşılıklı ekonomik bağımlılık ve ortak çıkarlar sebebiyle ilişkilerini riske atmak istemediklerinden, bir yandan ekonomik/ticari ilişkilerini geliştirirken diğer yandan askeri güçlerini pekiştirme ve güç projeksiyonu yeteneklerini artırma yoluna başvurmaktadırlar. Örneğin, Çin'in ulusal çıkarlarını koruma amacıyla izlediği politikalar, Çin ve komşuları arasında var olan asimetrik güç dağılımını tetiklemede ve bu durum karşısında birçok Asya ülkesi Çin karşısında hedging stratejisi uygulama yoluna gitmektedir (Zhao ve Qi, 2016, s. 1). Çin'in gerek küresel gerekse bölgeler anlamındaki yükselişi ve buna paralel olarak ortaya koyduğu politika ve girişimler, uzun süre bağlantısız politika izleyen ve geleneksel olarak Amerikan karşıtı söylemlerin öne çıktığı Hindistan'ı söz konusu dış politika tercihlerinde değişikliğe itmiştir. Bir yandan Çin ile gelişen ekonomik ve ticari ilişkiler, diğer yandan bölgesel etkinlik rekabeti, çakışan çıkarlar ve güvenlik endişeleri Yeni Delhi'yi hedging stratejisi izlemeye yöneltmiştir. Hindistan'ın hedging stratejinin genel özelliklerinden ve niteliğinden bahsetmeden önce Çin-Hindistan ilişkilerine değinmek bu stratejik tercih anlayabilmek adına önem taşımaktadır.

Çin-Hindistan İlişkilerinin Genel Görünümü

Çalışmanın bu bölümünde resmi ilişkilerin başladığı 1950'den 2020 yılına kadar olan dönemde Çin ve Hindistan arasındaki ilişkilerin izlediği seyir kısaca ele alınacaktır. İki ülke arasındaki ilişkiler genel olarak incelendiğinde ilk göze çarpan husus, tarih boyunca iki ülke arasındaki

ilişkilerin rekabet ve işbirliği arasında dalgalı bir seyir izlediğidir (Bajpae, 2015, s. 109). Fakat günümüzde Çin-Hindistan ilişkilerinde rekabet ve işbirliği dönemlerinin bir arada olduğunu belirtmek mümkündür. Zira iki ülke ortak ekonomik çıkarlar doğrultusunda ekonomik ve ticari ilişkilerin gelişimine büyük önem atfederken, bölgesel etkinlik anlamında rekabet içerisindedir.

Ekonomik İlişkiler

Tarihsel açıdan Çin ve Hindistan'ın ekonomik parametrelerine bakıldığında bazı benzerlikler dikkat çekmektedir. Örneğin her iki ülkenin de 20. yüzyılın ortalarında gelişmemiş ülkeler sınıfında yer almakta olduğu ve gayrisafi milli hasıllarının (GSMH) da 50 – 60 dolar aralığında bulunduğu görülmektedir (Athwal, 2007, s. 77). Söz konusu benzerlik iki ülkenin tarihsel olarak izlediği ekonomi politikalarında da kendini göstermektedir. Öncelikle bu dönemde hem Çin hem de Hindistan Sovyet tarzı bir kalkınma stratejisi benimsemişlerdir (Athwal, 2007, s. 77). 20.yüzyılın ikinci yarısında ise her iki ülkede de daha fazla ekonomik reform yapılmaya başlanmış ve kapalı ekonomiden serbest ekonomiye geçiş yaşanmıştır. Örneğin 1978 yılı itibariyle ekonomik reformlar yapmaya başlayan Çin, bu reformlarla birlikte doğrudan yabancı yatırımlara izin vermiştir. Ekonomik reformların başarılı olabilmesi için de uluslararası arenada ticari anlamda iyi ilişkiler kurmaya özen göstermiştir. 2001 yılında Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olması sonrasında önemli bir ekonomik büyüme gerçekleştiren Çin, dış ticarete izin ve teşvik ile dış politikada kalkınma odaklı bir yol izlemiştir (Kasım, 2020, s. 550). Öte yandan Hindistan da 1991 itibariyle ekonomik reformlara başlamış, ekonomik kalkınma odaklı bir yol takip etmiş ve büyüme açısından önemli adımlar atmıştır. Bu kapsamda her iki ülkenin de ekonomik reformlar anlamında benzer politikalar izlediğini söylemek mümkündür.

Bir diğer benzerlik her iki ülkenin de aynı dönemlerde doğrudan yabancı yatırımlarının ülkeye çekilmesine özel önem atfetmesidir. 1980'lerden itibaren doğrudan yabancı yatırım oranlarının hızlı bir şekilde arttığı ve gelişmiş ülkelere yapılan yatırımların yıllık ortalama %15 yükseldiği görülmektedir (Gilpin, 2001, s. 7). O dönemde ekonomik reformlara yeni başlayan Çin ve 1990'ların başında serbest ticaret politikalarına geçiş yapan Hindistan için doğrudan yabancı yatırımın ülkeye çekilmesi hususu, ekonomik kalkınma planlarında ayrıcalıklı bir konuma sahip olmuştur. Örneğin Çin, 1991 – 1995 yılları arasında az gelişmiş ülkelere yapılan doğrudan yabancı yatırımlar sıralamasında 114,3 milyar dolar ile birinci sırada yer almıştır (Gilpin, 2001, s. 290). Çin

kendi ekonomik kalkınmasını planlarken daha fazla yatırım çekebilmek adına ülke içi ulaşım ağlarını da geliştirmiştir. Mehmetali Kasım (2020, s. 553) demir, kara ve hava yollarının geliştirilmesi ile ekonomik faaliyetlerin ülke içine yayıldığını, batıdaki enerji kaynaklarının doğuya taşındığını, hammadde ve enerji kaynaklarının daha rahat naklettirildiğini belirtmiştir. Hindistan açısından ise 1991 reformları yabancı yatırımcıyı teşvik edecek biçimde daha çok özelleşme, serbestleşme ve küreselleşme temelinde planlanmıştır (Kasım, 2020, s. 555). Bu kapsamda geleneksel doğrudan yabancı yatırım politikalarında kapsamlı değişiklikler olmuş ve Hindistan hükümeti tüm endüstrileri kapsayan ve yeni bir şirketin kurulması, yeni bir ürünün üretilmesi veya kapasitenin genişletilmesi için devletten lisans alınması gerekliliğini getiren *Licence Raj* isimli sistemini kaldırmıştır (Athwal, 2007, s. 85; Adhia, 2015, s. 19). Ayrıca döviz kuru ayarlaması ve rupi konvertibilitesi, ithalatın serbestleştirilmesi, yabancı sermayeye açılım gibi ekonomik adımlar atılmıştır (Kumar, 2014, s. 50).

Dış ticaretin teşviki, doğrudan yabancı yatırımının ülkeye çekilmesi ve ekonominin gelişmesi için yapılan diğer reformların derinleşmesiyle birlikte hem Çin hem de Hindistan, özellikle küreselleşmenin hız kazandığı 21.yüzyılda ciddi bir ekonomik büyüme gerçekleştirmiştir. Örneğin Hindistan'ın GSYH'si 1960 yılında 37,03 milyar dolar iken, bu tutar reformların başlatıldığı 1991 yılından bir yıl önce yaklaşık 321 milyar dolar seviyesine ulaşmış, 2019 yılında ise 2.869 trilyon dolar olmuştur (Dünya Bankası, 2021). Öte yandan 1960 yılında 59,716 milyar dolar olan Çin GSYH'si, ekonomik reformların başladığı 1978 yılında 149,541 milyar dolar seviyelerine ulaşmış ve Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olduğu 2001 yılında ise 1,339 trilyon dolar olmuştur (Dünya Bankası, 2021). Takip edilen yıllarda sürekli olarak büyüme gerçekleştiren Çin'in GSYH'si 2019 yılında ise 14,343 trilyon dolardır (Dünya Bankası, 2021).

İki ülke arasındaki ticari ilişkilere bakıldığında, Çin'in Hindistan'ın en büyük ticari ortağı konumunda olduğu görülmektedir (World Integrated Trade Solution, 2021). Fakat burada dikkat edilmesi gereken nokta, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin dengeli olup olmadığıdır. İthalat ve ihracat rakamlarına bakıldığında, 2000 yılında 1,47 milyar dolar olan Hindistan'ın ithalat tutarı, 2010 yılında 41,2 milyar dolara ulaşmıştır. Bu tutar 2019 yılında ise 68,4 milyar dolar seviyesine yükselmiştir (UN Comtrade, 2021). Bununla birlikte aynı artış Hindistan'ın Çin'e olan ihracatında gözlemlenmemektedir. İthalatta Çin'e oldukça bağımlı hale gelen Hindistan, ihracat oranında çok daha düşük seviyelerde kalmış ve iki ülke arasındaki dış ticaret dengesi Hindistan açısından negatif bir sonuç doğurmuştur. 2000 yılında Hindistan'ın Çin'e yönelik

ihracatı 0,73 milyar dolarken 2010 yılına geldiğinde 7,91 milyar dolar seviyesine gelmiş, fakat daha sonrasında düşüş göstermiştir. Her ne kadar son yıllarda Hindistan'ın Çin'e yönelik ihracatında tekrar bir artış gözlemlense de dış ticaret açığının yüksekliği iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerde Hindistan'ı Çin karşısında dezavantajlı duruma sokmuştur. 2016 – 2018 yılları arasında da dış ticaret açığı ortalama yıllık -55 milyar dolar barajının üstünde seyretmiş ve 2019 yılında da Hindistan Çin ile olan ticaretinde 51 milyar dolar açık vermiştir. (UN Comtrade, 2021).

Tablo 1

Hindistan'ın 2000-2019 Yılları Verilerine Göre Çin ile Dış Ticareti

Yıllar	İthalat Tutarı (milyar dolar)	İhracat Tutarı (milyar dolar)
2000	1,47	0,7
2004	6,05	4,09
2008	31,5	10
2010	41,2	17,4
2012	54,1	14,7
2014	58,7	13,4
2015	61,6	9,5
2016	60,4	8,9
2017	71,9	12,4
2018	73,6	16,3
2019	68,4	17,2

Kaynak: UN Comtrade Database

Hindistan Ticaret ve Sanayi Bakanlığı Ticari İstihbarat ve İstatistik Genel Müdürlüğü (DGCCI&S) resmî sitesinde yer alan bilgilere göre, Hindistan'ın 2020 yılı itibariyle Çin'e ihraç ettiği ürünlerin başında %26 ile mühendislik ürünleri gelmekte, bunu %9 ile mücevher, %9 ile petrol ürünleri, %8 ile ilaç ve eczane ürünleri, %8 ile organik ve inorganik kimyasallar, %5 ile elektronik ürünler ve %4 ile tekstil ürünleri takip etmektedir (DGCCI&S, 2021). Hindistan'ın Çin'den ithal ettiği ürünlerin başında ise %22,5 ile ham petrol ve petrol ürünleri yer alırken, bunu %11,83 ile elektronik ürünler, %10,53 ile altın, %7,41 ile makine, %5,63 inci ve %5,13 ile ulaşım ekipmanları izlemektedir (DGCCI&S, 2021). Özetle Hindistan'ın ihraç mallarının öncelikli olarak doğal kaynaklardan oluştuğu

görülürken; Çin'in Hindistan'a ihracatında ise katma değerli ürünler dikkat çekmektedir. Bir diğer altı çizilmesi gereken husus, Hindistan'ın ihracatında önemli bir yere sahip olan ilaç ve eczane sektöründeki temel bileşenlerin üçte ikisinin Çin'den ithal edilmesidir (Kapoor, 2020). Tüm bu ekonomik veriler, Hindistan açısından Çin'in önemi yadsınamaz bir ekonomik ortak haline geldiğini ve Hindistan'ın ekonomik/ticari açıdan daha fazla bağımlı olan taraf olduğu göstermektedir.

Özellikle 2008 sonrasında Hindistan ve Çin arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin daha da arttığı görülmektedir. Zira 2008 yılındaki küresel finansal kriz sonrasında yaşanan gelişmeler hem Çin hem de Hindistan için ekonomik anlamda önemli fırsatlar yaratmıştır. 21. yüzyılın yükselen güçleri olarak tanımlanan ve G-20 ülkeleri arasında yer alan Hindistan ve Çin, Brezilya ve Rusya ile birlikte yükselen ekonomileri sebebiyle BRIC olarak adlandırılan ortak bir grup içerisinde yer almıştır. BRIC üyeleri uluslararası finans alanında kurumsal yenilenmenin gerektiğinin altını çizmiş ve bu doğrultuda Yeni Kalkınma Bankası, acil durum fonu gibi girişimlerle birlikte IMF, Dünya Bankası gibi kurumlara alternatif kurumsal yapılar oluşturmaya başlamışlardır (Stuenkel, 2015, s. 9). Bu ülkelere daha sonra Güney Afrika da dahil olmuş ve platform BRICS olarak adlandırılmıştır. Burada değinilmesi gereken ise bu dönemde krizin etkisiyle birçok ülkenin ihracat oranları düşerken bu ülkeler de tam aksine yükselme gözlemlenmiş olmasıdır (Reddy, 2018). BRICS ile birlikte Batı egemen uluslararası finans alanına alternatif üreten Hindistan ve Çin, karşılıklı ekonomik ilişkilerinde de birçok ekonomik ve ticari mekanizmalar oluşturulmuştur.

Hindistan ve Çin arasında kurumsal olarak oluşturulan ikili ekonomik ve ticari diyalog mekanizmalarından ilki 1988 yılında oluşturulan ve halen faaliyette olan, Ticaret ve Sanayi Bakanları seviyesinde görüşmelerin yapıldığı *Ekonomik İlişkiler, Bilim ve Teknoloji Ortak Grubu* platformudur. 2008 sonrası hız kazanan ekonomik ilişkilere bağlı olarak birkaç platform daha oluşturulmuştur. *Stratejik Ekonomik Diyalog* mekanizması bunun bir örneğidir. 2010 yılında ekonomik zorlukların aşılması ve sektörler arasındaki işbirliğinin geliştirilmesi için oluşturulan Stratejik Ekonomik Diyalog mekanizmasının temel hedefi, iki ülkenin de ekonomik büyümesine katkı sağlanmasıdır (NITI Aayog, 2021). Oluşturulan ortak çalışma grupları altyapı, enerji, yüksek teknoloji, kaynakların ve çevrenin korunması ve ilaç sanayi alanlarındaki politikalarda koordinasyon sağlamaya çalışmaktadır (NITI Aayog, 2021). İki ülke arasındaki bir diğer kurumsal mekanizma ise ekonomik işbirliğinin artırılması amacıyla 2015 yılında kurulan *NITI Aayog– Araştırma Geliştirme Merkezi Diyalogu*

mekanizmasıdır. Bu mekanizma ile birlikte iki ülke arasındaki ticari ilişkilerdeki dengesizlik, Çin'in Hindistan'a yatırımları, potansiyel ticari alanlar, sürdürülebilir enerjide gelişme gibi alanlarda çalışma grupları kapsamında görüş alışverişleri yapılmaktadır (NITI Aayog, 2021). İki ülke arasındaki ekonomik ilişkilere dair buraya kadar anlatılanlar ışığında her ne kadar Hindistan'ın ekonomik alanda tam anlamıyla Çin'e eklemleendiğini söylemek mümkün olmasa da ekonomik kalkınmasının devam edebilmesi için Hindistan'ın Çin'e ihtiyaç duyduğunu vurgulamak gerekmektedir. 2000'li yılların başından itibaren her iki ülke de ikili ekonomik ilişkilere ivme kazandırmayı hedeflemiştir. Bununla birlikte günümüzde Hindistan'ın daha fazla bağımlı olan taraf haline gelmesi, bu ülkeyi ekonomik alanda Çin ile iyi ilişkiler gözetmek ve Çin ile olan ilişkileri bozacak adımlardan imtina etmek durumunda bırakmaktadır.

İlişkilerin Siyasi ve Güvenlik Boyutu

Çin ve Hindistan arasındaki resmi diplomatik ilişkiler 1 Nisan 1950'de tesis edilmiş ve iki ülke kısa süreliğine de olsa işbirliği geliştirmeyi başarmıştır (Athwal, 2007, s. 20 ; Hongyu, 1995, s. 546). Bunun en açık örneği 29 Nisan 1954 tarihinde Çin'in Tibet bölgesi ve Hindistan arasında Ticaret ve Haberleşme Antlaşması imzalamasıdır. Antlaşma, birbirlerinin toprak bütünlüğüne ve egemenliğine karşılıklı saygı, karşılıklı saldırmazlık, birbirlerinin iç işlerine karışmama, eşitlik ve karşılıklı çıkar ve son olarak barış içinde birlikte yaşama ilkelerine dayanmaktadır (Commonwealth Legal Information Institute). Chietigj Bajpae (2015, s. 108) Hindistan ve Çin arasında imzalanan bu antlaşmanın ilgili dönemde iki ülke arasındaki ilişkilerin zirve noktası olduğunu dile getirmiştir.

Sınır Anlaşmazlıkları

Çin ve Hindistan arasındaki ilişkiler ilk kez 1960'larda sınır sorunlarından dolayı bozulmuştur. Karşılıklı güven ve saygının sağlanması için imzalanan anlaşmanın ilkelerine rağmen, 1950'lerin sonlarına gelindiğinde, sınır çizgisi üzerinden doğan farklı görüşler gün yüzüne çıkmış ve iki ülke arasındaki ilişkilerin bozulmasına neden olmuştur (Athwal, 2007, s. 20). Aynı dönemde Tibet'te yaşanan olaylar ve Çin'den kaçan Tibet lideri Dalai Lama'nın Hindistan lideri Nehru tarafından kabul edilmesinin ardından iki ülke arasında artan gerilim, 1954 yılında imzalanan Ticaret ve Haberleşme Antlaşması'nın da sorgulanmasına yol açmıştır (Athwal, 2007, s. 21). İşbirliği yollarının tıkanmasının ardından 1962'ye gelindiğinde Çin, 1914 yılında İngiliz sömürgesi olan Hindistan'da Dışişleri Bakanlığı yapmış Henry McMahon'un kendi adını taşıyan sınır antlaşmasının geçerliliği olmadığını belirterek Hindistan'a savaş açmıştır

(Ayhan, 2014, s. 83). Çıkan savaşta Hindistan karşısında Çin önemli bir üstünlük sağlamış ve Aksay Chin bölgesindeki Chip Chap Vadisi'ni ele geçirmiştir (Kasım, 2020, ss. 549-550). Günümüzde de Çin'in kontrolünde olan Aksay Chin bölgesi üzerinde Hindistan'ın hak talebi sürmekte ve bölge iki ülke arasında sorun oluşturmaya devam etmektedir. Aksay Chin bölgesinin yanı sıra Ladakh Leh bölgesinde ve Sumdorong Chu Vadisi'nde de sınır çatışmaları yaşanmıştır (Huchet, 2010, s. 98). 1962 – 1976 yılları arasında yaşanan sınır sorunları Hindistan ve Çin arasında işbirliği – diyalog ortamının gelişmesine engel olmuştur. Amardeep Athwal (2007, s. 22) söz konusu zaman dilimini Hindistan ve Çin'in kendi soğuk savaşlarını verdikleri dönem olarak tanımlamaktadır.

Bütün bu güvensizlik ortamında iki ülkenin belirli dönemlerde yeniden işbirliği ortamını oluşturmaya çalıştığı görülmektedir. Örneğin 1962 yılındaki savaş ile birlikte bozulan ilişkiler, 1980'lerin sonunda yumuşamaya başlamış ve iki ülke işbirliği olanaklarını değerlendirmiştir. Wang Hongyu (1995, s. 546) bu dönemde uluslararası ortamda bloklar arası gerginliğin azalmasının Çin-Hindistan ilişkilerinde olumlu bir hava yarattığını ve her iki ülkenin de bölgelerindeki güvenlik ortamını iyileştirmeye odaklandığını belirtmektedir. 1988 yılında oluşturulan ekonomik işbirliği platformu ile ilişkilerin iyileştirilmesinin hedeflenmesi bunun örneklerindedir. Ayrıca Hindistan ve Çin 1996 yılında sınır güvenliği üzerine karşılıklı güven artırıcı önlemler alınması hakkında anlaşma imzalamışlardır. Hindistan-Çin Sınır Bölgelerinde Gerçek Denetim Hattı Boyunca Askeri Alanda Güven Artırıcı Önlemler Hakkındaki Anlaşma'nın birinci maddesine göre taraflardan hiçbiri diğere karşı askeri güç kullanmayacaktır. Aynı anlaşmanın altıncı maddesi uyarınca da taraflar sınır kontrol hattının iki kilometre yakınında ateş açmayacakları taahhüdünde bulunmuşlardır (UN Peacemaker). Ama tüm bu gelişmelere rağmen iki ülke arasındaki anlaşmazlıklar halen çözülememiş olup ikili ilişkilerde belirleyici rol oynamaya devam etmektedir. Örneğin Haziran 2020'de iki ülke arasında gerçekleşen sınır çatışmasında Hindistan, 20 askerinin hayatını kaybettiğini açıklamıştır (Goldman, 2020). Kishore Mahbubani (2020, s. 131) bu sınır çatışmasının 1975 yılından beri gerçekleşen en büyük çatışma olduğunu belirterek, yaşanan bu olayın Başbakan Narendra Modi ve Başkan Xi Jinping'in ikili ilişkilerin gelişimine yönelik girişimlerinin altını oyduğunu dile getirmiştir.

Tehdit Algılamaları

Çin ve Hindistan arasındaki bir diğer problemleri alan ise Çin'in Pakistan, Hindistan'ın ise Tibet ile kurduğu ilişkilerdir. Söz konusu dengeleme

amaçlı politikalar, iki ülke arasındaki güvensizliğin derinleşmesine sebep olmuştur. Pakistan ve Çin arasındaki ittifak ile Hindistan'ın Tibet'e verdiği destek, iki ülke arasındaki ilişkilerinin yeterince geliştirilememesinin sebepleri arasındadır (Huchet, 2010, s. 98). Çin, Hindistan'ın Dalai Lama'ya verdiği desteği tehdit olarak algılamakta (Boon ve Ong, 2021, s. 81), Hindistan da Çin ve Pakistan arasındaki savunma işbirliğini bir bölgesel güvenlik sorunu olarak görmektedir (Kasım, 2020, s. 560). Çin ve Pakistan arasındaki ilişki son yıllarda önemli ölçüde artmıştır. 2005 yılında iki ülke *Dostluk, İşbirliği ve İyi Komşuluk İlişkileri Antlaşması* imzalamıştır. Bunu takiben savunma alanında da işbirliği sağlanmıştır. Pakistan Dışişleri Bakanlığı da iki ülke arasındaki savunma alanındaki işbirliğinin ikili ilişkilerin bel kemiği olduğunu ve askeri teçhizat, uçak, denizaltı ve tank gibi askeri araçların üretiminde ortak girişimlerin mevcut olduğunu belirtmiştir (Pakistan Dışişleri Bakanlığı, 2021). Örneğin 2010 yılında Çin ve Pakistan arasında JF-17 savaş uçaklarının geliştirilmesi kararı alınmıştır (Pakistan Dışişleri Bakanlığı, 2021). Öte yandan Çin'in Tibet'i işgali sonrası on binlerce Tibetlinin Hindistan'a sığınması ve Hindistan'ın Çin karşısında Dalai Lama'ya verdiği destek iki ülke arasındaki tansiyon arttırmıştır (Sikri, 2011, ss. 60-61). Bu desteğin en önemli sebebi, Tibet bölgesinde güçlenen Çin'in Hindistan için daha ciddi bir tehdit oluşturacak olmasıdır. Hindistan'da varlığını sürdüren Tibetliler ise Çin tarafından tehdit olarak algılanmaktadır.

Bölgesel Güvenlik Meseleleri

Hindistan ve Çin arasındaki sınır sorunlarından kaynaklanan güvensizlik ortamı kendini bölgesel güvenlik meselelerinde de belli etmektedir. Karşılıklı bağımlılığın arttığı günümüz dünyasında; Hint Okyanusu'ndan Pasifik Okyanusu'na kadar olan coğrafyayı, çeşitli Hint-Pasifik Boğazları ve Güney / Doğu Çin ve Filipinler Denizlerini kapsayan Hint Pasifik bölgesi Çin ve Hindistan arasında önemli bir rekabet alanı haline gelmiştir. Her iki ülke için de Hint Okyanusu hem güvenlik hem de ekonomik açıdan ciddi önem arz etmektedir. Çin için Hint Okyanusu'ndaki etkisinin artırılması, deniz yollarının tehditlere karşı korunması açısından elzem politikalardan biri haline gelirken; Hindistan için ise Çin'in kendi arka bahçesinde ve bölgede varlığının artması endişe oluşturmaktadır (Mohan, 2009, s. 1). Küreselleşen dünyada ulusal güvenlik ile deniz gücü arasındaki ilişki Çin ve Hindistan için daha da derinleşmiştir (Mohan, 2009, s. 8). Denizler üzerindeki kontrolün sağlanması hem Çin hem de Hindistan için ulusal güvenlik meselesi haline gelmiştir. Ticaret/enerji güvenliğinin sağlanması ve ticaret için gerekli iletişim hatlarının korunması amacıyla Çin'in daha açık bir şekilde deniz yetki alanları ile

ilgili haklarından ve endişelerinden bahsetmeye, Hint Okyanusu'nun kendisi için artan önemine sürekli değinmeye başlamıştır (Li, 2010, s. 28). Çin'in *İnci Dizisi* stratejisiyle Pakistan'ın Gwadar limanından Güney Çin Denizi'ne uzanan bölgede *stratejik* limanlar inşa etme ve ilgili ülkelerle ortaklıklar tesis etmesi Pekin'in denizlerin kontrolüne verdiği önemin göstergesidir. Öte yandan bölgeyi kendi arka bahçesi olarak gören Hindistan da Çin'in artan etkinliği karşısında deniz güvenlik stratejileri oluşturmaya yönelmiştir. 2015 yılında Hindistan Savunma Bakanlığı tarafından yayınlanan Hindistan Deniz Güvenlik Stratejileri adlı raporda, Hindistan'ın ulusal çıkarlarının doğrudan bağlı olduğu deniz ticaret ve enerji yollarının güvenliğinin sağlanmasına daha fazla önem verileceğinin altı çizilmiştir (Hindistan Savunma Bakanlığı, 2015, s. 7). Hindistan herhangi bir tehdide karşılık verebilme, ulusal kalkınmanın sürekliliğini sağlayabilme, sürekli değişen ve gelişen teknolojiye ayak uydurabilme, tam organizasyon yeteneğine sahip olma, farklı görevleri başarabilme, yeterli lojistiği sağlayabilme ve denizlerde işbirliğini geliştirme gibi prensipler üzerinden deniz güvenlik stratejisini oluşturmuştur (Hindistan Savunma Bakanlığı, 2015, s. 7). Bu prensipler bir bakıma Orta Doğu ile Asya arasındaki ticaretin güzergâhı olan bölgede Hindistan'ın söz hakkından vazgeçmeyeceğinin göstergesidir. Buraya kadar aktarılan ekonomik/ticari ilişkiler ile güvenlik ilişkilerinin mevcut durumu, kaçınılmaz olarak iki ülkenin Kuşak ve Yol Girişimi'ne yönelik yaklaşımını etkilemiştir.

Kuşak ve Yol Girişimi Özelinde Hindistan-Çin İlişkileri

Çin'in artan ekonomik gücü ile birlikte Hint – Pasifik Bölgesinin Çin için önemi de artmış ve Çin'in jeo-ekonomik çıkarları sebebiyle bölgede daha fazla etkin olma ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bunun doğal bir sonucu olarak Çin'in bölgedeki politikaları hem enerji güvenliğinin sağlanması hem de Deniz İpek Yolu girişimi ile ticaretin arttırılması üzerinden şekillenmeye başlamıştır (Scott, 2019, s. 95). Çin enerji açısından ciddi şekilde dışa bağımlı durumda olduğundan, Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesinden enerji temini Çin ekonomisi için hayati önem taşımaktadır. 2018 yılında Çin'in bu bölgedeki toplam ithalat tutarı 163 milyar dolarken, bu tutarın yaklaşık 127 milyar doları yakıt ithalatına harcanmıştır (World Integrated Trade Solution, 2021). Bu tutarın yaklaşık olarak 96 milyar dolarlık kısmını ise Suudi Arabistan, Irak, Umman, İran ve Kuveyt'ten ithal edilen ham petrol ve petrol yağları olmuştur (UN Comtrade, 2021). Bu durum göz önünde bulundurulduğunda Çin'in etkin bir küresel güç olabilmesi için enerji güvenliğini sağlaması gerektiği açıktır. Hint Okyanusu, Çin için önemli bir deniz ticareti ve enerji kanalıdır ve Çin

ekonomisinin istikrarlı gelişimi için büyük stratejik öneme sahiptir (Li, 2016, s. 21). Dolayısıyla Pekin Hint Okyanusu'na yönelik politik ve ekonomik girişimlerini bu doğrultuda planlanmaya başlamıştır.

Kuşak ve Yol Girişimi

Çin'in tarihi İpek Yolu'nun yeniden canlandırılması olarak betimlediği Kuşak ve Yol Girişimi hem kara hem de deniz ayağı olarak bu kapsamdaki en önemli ekonomi – politik girişim olmuştur. Bu girişim, Çin'in gerek ekonomik gerekse de siyasi etki alanını artırması açısından ciddi potansiyele sahip bir girişimdir. Tarihi İpek Yolu'nu kapsayan bir kara yolu projesiyle birlikte, Güney Doğu Asya ile Ortadoğu ve Akdeniz'i birleştirecek bir deniz yolu projesini içermektedir. Girişimin Çin nezdinde farklı açılardan önem taşıdığını söylemek mümkündür. Girişimin hem altyapı projeleri hem de finansal açıdan ortak bir kalkınma alanı sağlayacağını dile getiren Xi Jinping, uluslararası işbirliğini aktif bir şekilde teşvik edeceğinin de altını çizmiştir (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü, 2018, s. 4). Öte yandan, bu iki ayaktan oluşan girişimin hayata geçirilmesi sadece uluslararası işbirliğini ve kalkınmayı sağlamakla kalmayacak, Çin'in bölgede ana itici güç olmasının önünü açacaktır. Johnson (2016, s. 4) Kuşak ve Yol'un kapsamlı ve odak sahibi bir girişim olmasının yanı sıra Çin'e uluslararası alanda daha aktif bir rol sağlayacak olması nedeniyle, Xi Jinping için kişisel öneme sahip bir girişim olduğunu belirtmektedir. Kevin G. Cai (2018) ise Kuşak ve Yol Girişimi'ni Asya Altyapı Yatırım Bankası (AIIB) ile birlikte Çin'in bölgesel ve küresel ekonomik işbirliğini teşvik etmek için tasarladığı ekonomik ve diplomatik amaçları olan bir girişim olarak tarif etmektedir (2018, s. 831). Öte yandan Çin, projenin sadece uluslararası ekonomik kalkınma ve işbirliği amacıyla oluşturulduğunu sürekli olarak dile getirmiştir. Örneğin Başkan Xi, toprak bütünlüğüne ve egemenliğe saygı, karşılıklı saldırmazlık anlayışı, içişlerine karışmama, eşitlik ve karşılıklı fayda ve son olarak barış içinde yaşama gibi ilkeler üzerinden ilerletilecek bu girişim ile tam manasıyla küreselleşmeye ulaşılacağını belirtmektedir (Haldar, 2018, s. 76).

Genel olarak incelendiğinde BRI, ilgili ülkeler arasındaki ortaklıkların ve altyapıların güçlendirilmesiyle birlikte Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının ekonomik olarak birbirine bağlanmasını sağlamayı amaç edinmektedir. Diğer bir deyişle, BRI Asya'dan Avrupa'ya uzanan ve Afrika'nın bazı bölgelerini de içeren altyapı projeleri ağı niteliğindedir. BRI, ticaret ve kalkınma açısından büyümeyi kolaylaştırmak için kara ve demir yolları, petrol ve doğalgaz boru hatları, limanlar, elektrik ve telekomünikasyon

gibi altyapı projelerini içerecek şekilde tasarlanmıştır (Cai, 2018, s. 833). Oluşturulan bu projelerin tüm Avrasya bölgesinin ve Avrupa ve Afrika'ya bağlanan güzergâhın jeopolitiğini ve ekonomisini yeniden şekillendirebilecek güce sahip olduğu düşünülmektedir (Sachdeva, 2018, s. 286). 2014 yılında temelleri atılan bu girişim, kısa zamanda uluslararası alanda hem stratejik hem de finansal açıdan ortaklıklar kurulmasını beraberinde getirmiştir.

Kuşak ve Yol Girişimi'nin finansmanı konusuna gelindiğinde, girişim için ayrılan fon tutarının devamlı olarak güncellendiği, zira artan yatırım maliyetlerinin toplam tutarda düzenli bir değişime neden olduğu görülmektedir (Wolf, 2016, s. 3). Bu durum altyapı projelerinin finansal ve kurumsal açıdan oluşturduğu maliyetlerin getirdiği zorlukların göstergesi niteliğindedir. Asya Kalkınma Bankası (AIB), 2017 yılında yayınladığı *Asya'nın Altyapı İhtiyaçlarını Karşılama* adlı raporda, tüm kıtanın altyapısının geliştirilmesi için 15 yıl içerisinde 26,2 trilyon dolar değerinde bir yatırımın gerekli olduğunu dile getirmiştir (Asya Kalkınma Bankası, 2017, s. 5). Bu da finansal açıdan kaynak ihtiyacını doğurmaktadır. Çin, bu projelerin finansman ihtiyacını Asya Altyapı Yatırım Bankası (AIIB), BRICS Yeni Kalkınma Bankası Fonu (NDB), İpek Yolu Fonu ve Çin Kalkınma Bankası dahil olmak üzere uluslararası veya ulusal kaynaklardan sağlamaktadır. Örneğin Xi Jinping 2014 Aralık sonunda kurulan ve Çin'in hem döviz rezervleri hem de devlete ait finans kuruluşları aracılığıyla desteklenen İpek Yolu Fonu ile birlikte 40 milyar dolarlık bir finansman kaynağı yaratmıştır (Wolf, 2016, s. 10). Çin tarafından kurulan AIIB de BRI için oldukça önemli bir finansman altyapısı oluşturmuştur. AIIB, 2019 yılına kadar toplamda 1,7 milyar dolar değerinde altyapı yatırımı yapmayı kabul etmiştir (Passi, 2019, s. 183).

Genel olarak bakıldığında kara ve deniz yolu altyapı projeleri ile birlikte bölgesel entegrasyonu sağlamayı amaçlayan girişime yönelik katılım önemli sayılara ulaşmıştır. Girişim, 2016 yılında düzenlenen Asya – Pasifik Ekonomik İşbirliği Zirvesi ve 2017'de düzenlenen 1. Uluslararası Kuşak ve Yol Forumu ile birlikte uluslararası alanda yer edinmeye başlamıştır. Toplamda 65 ülke Kuşak ve Yol Girişimi kapsamında altyapı projeleri oluşturmuştur. 14-15 Mayıs 2017 yılında yapılan işbirliği forumuna 29 ülkenin lideri ile birlikte 130 ülke ve 70 uluslararası örgütten toplamda 1500 temsilci katılmış ve ticaret, ekonomi ve ulaştırma alanlarındaki projelerle ilgili birçok anlaşma imzalanmıştır (Anadolu Ajansı, 2017). Forumun bu denli yüksek sayılara ev sahipliği yapması, girişimin uluslararası arenada uyandırdığı yankının açık bir göstergesidir. Girişim ile ilgili ikinci uluslararası forum ise Nisan 2019 yılında 40 ülkenin katılımıyla

birlikte Pekin’de gerçekleşmiş ve altyapı projeleri ve finanse edilmeleri üzerine görüşmeler yapılmıştır (Hürriyet, 2019).

Hindistan’ın Kuşak ve Yol Girişimi’ne Bakışı

Bu makalenin odak noktasını oluşturan Hindistan’ın Kuşak ve Yol Girişimi’ne bakışı konusuna gelindiğinde, öncelikle bu ülkenin gerek coğrafi konumu gerekse büyüyen ekonomisi sebebiyle söz konusu girişimin deniz yolu ayağında büyük bir etkiye sahip olacağını belirtmek gerekmektedir (Li, 2016, s. 21). Hint Okyanusu üzerindeki en uzun kıyı hattına sahip olan Hindistan, Kuşak ve Yol Girişimi’nin deniz ayağı için muazzam bir öneme sahiptir. Bu yüzden de Çin, Hindistan’ın hem konumu hem de bölgesel önemi dolayısıyla bu girişim içerisinde yer almasını istemiştir. Hindistan, BRI için davet edilen ilk ülkelerden birisi olmuştur. BRI kapsamında Bangladeş-Çin-Hindistan-Burma Ekonomik Koridoru’nun (BCIM) oluşturmak isteyen Çin, bu ekonomik koridor aracılığıyla Hindistan’ı da girişim içerisine almak istemiştir. Öte yandan Hindistan ise BCIM koridorunun tasarlanma şekline şüpheyle yaklaşmaktadır. Özellikle Çin ile arasında var olan sınır sorunlarının da yaşandığı Kuzey Doğu Hindistan bölgesinin ülkenin geri kalanı ile tam anlamıyla bağlantısının bulunmaması Hindistan’ın yaklaşımını etkilemektedir (Halder, 2018, s. 78). Zira Yeni Delhi iki ülke arasında sınır sorununa neden olan ve coğrafi açıdan merkeze tam anlamıyla entegrasyonu sağlanmamış bir bölgeden geçen bu projenin, Hindistan aleyhine Çin’in buradaki etkisini artırmasına sebebiyet vereceğinden ötürü projeye soğuk bakmaktadır. Çin’in Hindistan’ı ikna edebilmek için ekonomik ilişkileri de kullandığını söylemek mümkündür. Örneğin, Xi Jinping’in 2014 yılı Eylül ayında Hindistan’a yaptığı ziyaret sırasında Hindistan ile çeşitli alanlarda ekonomi odaklı anlaşmalar gerçekleştirmiş ve Hindistan’ın ihracat üstünlüğünü sürdürdüğü ilaç ve tarım gibi sektörlerde Çin pazarlarına daha fazla erişim hakkı vermeyi taahhüt etmiştir (Bajpae, 2015, s. 110).

Çin’in bölgesel ve uluslararası düzlemde etkinliğini artıracak Kuşak ve Yol Girişimi’ne yönelik Hindistan’ın bakışı incelendiğinde, Yeni Delhi’nin girişime yaklaşımını etkileyen üç temel faktörden bahsedilebilir. İlk olarak Hindistan, Kuşak ve Yol kapsamında oluşturulan Çin-Pakistan Ekonomik Koridorunun (CPEC) kabul edilemez olduğunu dile getirmektedir ki bu durum Hindistan ile Çin arasında güvenlik endişesine neden olan Çin-Pakistan ilişkilerinin geliştirilmesi kapsamında değerlendirilmektedir. Ayrıca Hindistan’ın hak talep ettiği Keşmir bölgesinin üzerinden geçmesi planlanan koridorun açık bir şekilde Hindistan’ın egemenlik haklarını

ihlal ettiği gerekçesi öne sürülerek girişim reddedilmiştir (Hailin, 2018, s. 60). Hindistan, CPEC Ekonomik Koridorunun Başkan Xi'nin önerdiği barış içinde yaşama ilkeleriyle de ters düştüğünü dile getirmiştir (Haldar, 2018, s. 79). Bu kapsamda hem 2017 hem de 2019 yıllarında düzenlenen forumları da boykot etmiştir (Scott, 2019, s. 98). Planlanan ekonomik koridor projesi özellikle enerji ve ulaşım ağları ile birlikte Çin-Pakistan güzergâhının geliştirilmesinin önünü açmıştır. Böylelikle söz konusu bölgenin kalkınmasına önemli bir katkı sağlanmış olacaktır ki bu da Keşmir bölgesinde hak talep eden Hindistan'ın ulusal çıkarına tamamen ters düşmektedir. Dolayısıyla Hindistan Kuşak ve Yol Girişimi'nin amiral gemisi olarak adlandırılan bu koridor özelinde hoşnutsuzluğunu dile getirmiştir ve girişimin dışında kalmayı tercih etmiştir (Hailin, 2018, s. 60). İkinci olarak Hindistan'ın girişimin Deniz İpek Yolu kısmına da karşı çıktığının altını çizmek gerekmektedir. Bu girişimle birlikte Çin ve Hindistan arasında bir diğer güvenlik endişesine neden olan Hint Okyanusu üzerindeki rekabette Çin'in önemli bir avantaj elde edeceği düşünülmektedir. Çin'in Hint-Pasifik bölgesinde artan nüfuzu ve bu nüfuzu daha da artırmaya dönük stratejik hamleleri, Hindistan'ın ulusal güvenlik çıkarıyla ters düşmektedir. Örneğin, Hindistan bu girişimin Hint-Pasifik Okyanusu'nu kapsayan ayağının kendi çıkarlarına aykırı olduğunu ve bunun bir çevreleme politikası niteliğinde olduğunu dile getirmiştir (Scott, 2019, s. 98). BRI kapsamındaki projelerin gerçekleştirilmesi ve Hindistan'ın bunun içinde yer alması, Yeni Delhi açısından Çin'in bölgede artan varlığını kabul etmek anlamına gelecektir. Son olarak, ekonomik çıkarların da Hindistan'ın yaklaşımı üzerinde etkisi bulunmaktadır. Hindistan açısından Kuşak ve Yol Girişimi, Pekin himayesinde Çin sermayesinin, ticaret politikasının ve standardının ihraç edilmesi anlamına gelmektedir (Mohan, 2017). Hali hazırda dış ticarete Çin'e bağımlı olan Hindistan için Kuşak ve Yol içerisinde yer almak hem hareket alanını kısıtlama hem de Çin'in çıkarlarına karşı daha da savunmasız duruma gelme anlamı taşımaktadır.

Hindistan'ın Hedging Stratejisi ve Kuşak ve Yol Girişimi

Kuşak ve Yol Girişimi'nin dışında kalma tercihinin rağmen, Hindistan'ın Çin'e yönelik dış politika stratejisi incelendiğinde, amacının tamamen Çin'in karşısında yer almak olmadığı görülmektedir ki zaten böyle bir tercih ekonomik ve ticari çıkarlarına aykırıdır. Çin'in bölgede artan etkinliğinden kaynaklanan güvenlik endişelerine rağmen, Hindistan ikili ekonomik ilişkilere büyük önem atfetmektedir. Hindistan'ın politikaları daha geniş kapsamda incelendiğinde, bu ülkenin güvenlik çıkarları açısından Çin'e yönelik benzer kaygıları paylaşan ABD, Avustralya ve

Japonya gibi bölge ülke ülkelerine, ekonomik çıkarları açısından da Çin'e ihtiyaç duyduğu, bu sebeple de hedging strateji uyguladığı görülmektedir. Bir başka deyişle, Hindistan ekonomik anlamda Çin ile yaklaşırken güvenlik alanında Çin'i dengeleme stratejisi gütmektedir. BRI içerisinde yer almamayı tercih etmesi de bu durumun bir göstergesidir. Burada değinilmesi gereken nokta, Hindistan'ın bölgedeki altyapı projelerinin geliştirilmesine değil, kendi güvenlik alanı olarak tanımladığı bölgede ulusal çıkarlarına ters düşecek girişimlere karşı olduğudur. Sachdeva (2018, s. 287) da Hindistan'ın ne tam anlamıyla projenin içinde yer aldığını ne de tam anlamıyla karşıt olduğunu dile getirerek, sadece Çin-Pakistan Ekonomik Koridoruna yönelik projeleri tam anlamıyla reddettiğini belirtmektedir.

Hindistan, BRI içinde yer almak yerine alternatif politikalar geliştirerek kendi bölgesel girişimlerini kurgulamayı hedeflemektedir. Hindistan'ın BRI içerisinde yer almayı reddederek farklı seçenekler üretmesinin iki ülke arasında yeni bir rekabet ortamının oluşmasına neden olduğunu söylemek mümkündür. Yeni Delhi'yi alternatif politikalar oluşturmaya iten temel sebep daha önce de ifade edildiği üzere, Hindistan'ın Çin karşısındaki güvenlik açığını dengeleme isteğidir. Bu noktada özellikle iki güvenlik meselesi öne çıkmaktadır. Birincisi Hindistan'ın hak talep ettiği Keşmir bölgesinden geçmesi planlanan Çin – Pakistan Ekonomik Koridoru, diğeri ise kendi geleneksel etkinlik sahası olarak gördüğü Hint Okyanusu bölgesinde artan Çin etkisinden duyulan rahatsızlıktır. Bölgede Çin donanmasının faaliyetlerinin artması bölgeyi kendi hakimiyet alanı gören Hindistan'ın temel stratejileri ile örtüşmediği için endişeleri de beraberinde getirmiştir (Li, 2016, ss. 23-24). Bu doğrultuda Hindistan hedging stratejisi uygulayarak güvenlik alanında Çin'i dengeleme yoluna yönelmiştir. Mausam Projesi bu açıdan bakıldığında Hindistan'ın Çin'in Deniz İpek Yolu projesine bir cevabı olarak değerlendirilebilir. Mausam Projesi, Hindistan'ın eski deniz yollarının ve Hint Okyanusu'nda yer alan diğer bölge ülkeleri ile bağlarının geliştirilmesini planlamaktadır. Hindistan Kültür Bakanlığı'nın projesi olan Mausam Projesi, genel olarak Hint Okyanusu üzerindeki ülkeler arasında kültürel bağların güçlendirilmesinin ve güvenlik endişelerinin giderilmesinin yanı sıra, iletişim alanında da yakın işbirliğini amaçlamaktadır (Hindistan Kültür Bakanlığı, 2021). Buna ek olarak, Hindistan diğer bölge ülkeleri ile ortak projeler geliştirerek hem kendi güvenlik zafiyetlerini kapatmak hem de Çin'i bu konuda dengelemek istemektedir. Bu doğrultuda, uluslararası alanda işbirliği politikalarına daha fazla önem vermeye başlamıştır. Bu önem, özellikle son yıllarda Hindistan'ın *Doğu'ya Bakış* politikasının *Doğu'ya Yöneliş* politikasına evirilerek daha kapsamlı bir

nitelik kazanmasını beraberinde getirmiştir.

1991 yılında Hindistan'ın başlattığı ve ülkenin hem ticari anlamda batıdan ziyade doğudaki komşularıyla ilişkili olmasını hem de bölgesel alanda daha aktif bir politika izlemesini öngören *Doğu'ya Bakış (Look East)* politikası, 2014 yılında Başbakan Modi tarafından *Doğu'ya Yöneliş* politikası olarak güncellenmiştir. Doğu'ya Yöneliş politikası, Asya-Pasifik bölgesinde yer alan ülkelerle ekonomik, stratejik ve kültürel ilişkileri teşvik etmeye yönelik diplomatik bir girişim niteliğindedir. 21.yüzyılda özellikle Hindistan açısından büyük önem taşıyan Güneydoğu Asya'da Çin'in etkisinde ciddi bir artış söz konusu olmuştur. Başbakan Modi de Doğu'ya Yöneliş politika ile Çin'in bölgede artan ekonomik ve askeri gücünün olası etkilerinden endişe duyan diğer bölge ülkeleriyle diplomatik ilişkileri geliştirmeyi hedeflemiştir (Kesavan, 2020). Bu doğrultudaki en açık örneklerden biri Japonya ile oluşturulan işbirliği forumudur. *Hindistan-Japonya Doğu'ya Yöneliş* adlı bu forum aracılığıyla Hindistan'ın Doğuya Yöneliş politikası ve Japonya'nın *Özgür ve Açık Hint-Pasifik Stratejisi* arasında bir işbirliği platformu kurulması amaçlanmıştır (Halder, 2018, ss. 80-81). Japonya Başbakanı Shinzo Abe 2016 yılında özgürlük, hukukun üstünlüğü ve piyasa ekonomisi prensipleri temelinde Hint-Pasifik bölgesinin özgür ve açık olması gerektiği inancıyla *Özgür ve Açık Hint-Pasifik Stratejisi'*ni başlatmıştır (Reeves ve Wallis, 2020). 2017 yılında bu iki strateji doğrultusunda oluşturulan platform her iki ülke arasındaki bağların güçlendirilmesi için oldukça önemlidir. Buna ek olarak Hindistan ve Japonya, Mayıs 2017'de *Asya-Afrika Büyüme Koridoru* projesini açıklamışlardır. Bu proje kapsamında iki ülke Asya ve Afrika'da büyümeyi ve karşılıklı bağımlılığı artıracak şekilde altyapıyı geliştirme projeleri ortaya koyarak iki kıta arasındaki entegrasyonu artırmayı amaçlamaktadır (Panda, 2017, s. 2). Asya-Afrika Büyüme Koridoru'nun asıl hedefi, Çin'in Kuşak ve Yol kapsamında Afrika ülkeleri ile planladığı projelere alternatif projeler üreterek Kuşak ve Yol'u dengelemektir. Ayrıca Doğu'ya Bakış politikasından Doğu'ya Yöneliş politikasına geçişle birlikte Hindistan, ASEAN ile de ekonomik, güvenlik ve diplomatik bağlarını genişletmeyi amaçlamıştır. Zira ASEAN ile geliştirilmesi öngörülen ilişkiler Çin'i dengeleme açısından Hindistan için ehemmiyet arz etmektedir. Hoo Tiang Boon (2016, s. 802) Hindistan ve ASEAN arasında özellikle deniz alanında giderek daha fazla işbirliği ortamının tesis edildiğinin ve iki tarafın donanmalarının düzenli olarak tatbikatlar yaptığının altını çizmektedir.

Değinilmesi gereken bir diğer husus ise Hindistan için bölgede Çin'in dengeleme stratejisinin başarısının büyük oranda ABD ile ilişkilerine bağlı olduğu gerçeğidir. Hindistan'ın ABD ile birlikte Çin merkezli bir

Asya-Pasifik bölgesi tanımlamasından kaçındığını ve bu doğrultuda iki ülkenin birbirini önemli birer ortak olarak gördüğünü söylemek mümkündür (Tamer, 2021). Nitekim son dönemde Asya-Pasifik yerine bölgeyi tanımlamakta iki ülkenin Hint-Pasifik kavramını kullandığı görülmektedir. Bu kavram ilk kez 2007 yılında Yeni Delhi Ulusal Deniz Vakfı Başkanı Gurpreet S. Khurana tarafından Hint Okyanusu ve Pasifik Okyanusu'nu kapsayan coğrafyayı betimlemek için kullanılmıştır. Ayrıca ikili ilişkileri geliştirmek adına, ABD ile Hindistan arasında 2018'de *İletişim, Uyumluluk ve Güvenlik Anlaşması (COMCASA)* imzalanmıştır. Bu anlaşma iki ülke arasındaki savunma ilişkilerinde önemli adımların atılmasını ve iletişim ekipman alışverişini esas almıştır. ABD Dışişleri Bakanlığı Politik – Askeri İlişkiler Bürosu Hindistan'ın Hint-Pasifik politikaları için hayati bir role sahip olduğunun altını çizmiş ve imzalanan bu anlaşma ile Hindistan'ın askeri kabiliyetlerinin ve birlikte çalışabilirliğinin artacağını ve böylelikle Hint-Pasifik'teki ortak güvenlik çıkarlarının gözetileceğini belirtmiştir (ABD Dışişleri Bakanlığı Politik – Askeri İlişkiler Bürosu, 2021). Hindistan ve ABD arasındaki güvenlik temelli ilişki sadece ikili diyaloglarla sınırlı kalmamıştır. Diğer bölge ülkelerinin de dahil olduğu bölgesel güvenlik platformlarının da tesis edildiğini belirtmek gerekmektedir. ABD, Avustralya, Hindistan ve Japonya'nın birlikte yer aldığı *Dörtlü Güvenlik Diyaloğu (Quad)* bunun bir örneğidir. Temelleri ilk olarak 2004'te Hint Okyanusu'nda yaşanan deprem ve tsunami sonrasında oluşturulan ortak eylem ve işbirliğini amaçlayan platform ile atılmıştır. 2008 yılında yaraların sarıldığı ifade edilerek dağılan platform, üye ülkelerin Hint-Pasifik bölgesinin güvence altına alınması, bölgede süregelen istikrarsızlığın son bulması ve teröre karşı ortak eylem ihtiyacı sebebiyle 2017'de yeniden canlandırılmıştır (Buchan ve Rimland, 2020, s. 1). Bununla birlikte Dörtlü İttifak'ın yeniden canlanmasındaki temel itici unsur, dört ülkenin Çin'i ortak tehdit olarak değerlendirmesidir.

Öte yandan Hindistan, BRI girişimine karşı katı bir politika izlemesine rağmen, bu girişimin önemli finansman kaynaklarından biri olan Asya Altyapı Yatırım Bankası'na yönelik olumlu bir tavır sergilemektedir. Hindistan Çin'in ardından AIIB içerisindeki en fazla katkıyı sağlayan ikinci ülke olup ulaşım, enerji ve su ile ilgili altyapı projeleri için gerekli fonları bu banka aracılığıyla sağlamıştır. AIIB verilerine göre, Hindistan'ın 2017 - 2020 yılları arasında 7 ulaşım projesi için yaklaşık olarak 2 milyar 309 milyon dolar değerinde onaylanmış kredisi bulunmaktadır (Asya Altyapı Yatırım Bankası, 2021). Bu tutar Hindistan'ın AIIB içerisinde ne kadar aktif olduğunun göstergesidir. 2017 yılında toplamda 1,5 milyar dolar değerindeki kredi ile bankanın en fazla kredi çeken ülkesi olmuştur

(Haldar, 2018, s. 77). Hindistan'ın BRI içerisinde yer almamayı tercih etmesine rağmen AIIB'deki aktif rolü Hindistan'ın uyguladığı hedging stratejisinin bir sonucudur. BRI içerisinde yer almayan Hindistan, Çin ile işbirliğinden önemli ekonomik faydalar elde etmek ve uluslararası finansal alanda statü kazanmak için AIIB'ye karşı sıcak bir politika izlemiştir (Wu, 2019, s. 3). Diğer bir deyişle, Hindistan, güvenlik endişelerini ön planda tutarak BRI kapsamında Çin'i dengeleme politikası izlerken, AIIB içerisinde yer alarak ekonomik kazanç ve statü elde etmeyi planlamıştır. Nitekim Hindistan, her ne kadar Çin'e ekonomik olarak daha fazla bağımlı olmak istemese de ekonomik çıkarları açısından ikili ilişkilere zarar verecek adımlar atmak istememektedir. Bu durum Hindistan'ı stratejilerinin ne tam anlamıyla eklememe ne de tam anlamıyla dengeleme üzerine oluşturmadığının ve hedging strateji uyguladığının bir göstergesidir.

Sonuç

Hindistan'ın Çin ile olan ilişkilerinin genel görünümüne bakıldığında ticari-ekonomik alanda bir işbirliği, güvenlik alanında ise bir dengeleme söz konusu olduğunu söylemek mümkündür. Çin'in Hindistan'ın en büyük ticari ortağı olması, Hindistan'ın ihracatında önemli bir yere sahip olan ilaç ve eczane sektöründeki temel bileşenlerin büyük kısmının Çin'den ithal edilmesi ve artan ticari ve ekonomik diyalog mekanizmaları Çin'i Hindistan için önemi yadsınamaz bir ticari partner haline getirmiş ve Çin lehine bir ekonomik bağımlılık yaratmıştır. Bununla birlikte iki ülke arasında var olan sınır sorunlarının yanı sıra, Çin'in Pakistan ile kurduğu yakın ilişkinin Hindistan açısından yarattığı güvensizlik ve Hint Okyanusu'nda ortaya çıkan çıkar çatışmaları da Hindistan'ın Çin ile sorunsuz bir ilişki kurmasını engellemektedir. Bu sebeple Hindistan Çin'e yönelik hedging stratejisi izlemekte, bir taraftan ekonomik çıkarlarını korumayı hedeflerken, diğer yandan Çin ile doğrudan karşı karşıya gelmeden Çin'i dengelemeye gayret etmektedir. Söz konusu dengeleme deniz gücü yeteneği başta olmak üzere askeri imkân ve kabiliyetlerin artırılması, ABD ve bölge ülkeleriyle güvenlik ve savunma ilişkilerinin geliştirilmesi vasıtasıyla gerçekleştirilmektedir.

Hindistan'ın Kuşak ve Yol Girişimi'ne bakışını şekillendiren de söz konusu hedging stratejisidir. Çin – Pakistan Ekonomik Koridoru'nun Hindistan'ın ulusal çıkarlarını tehdit ettiği ve Çin'in Hint-Pasifik bölgesindeki etkinliğini artırma girişimlerinin Hindistan'ı çevreleme politikasının sonucu olduğu algısı, Yeni Delhi'nin Kuşak ve Yol Girişimi'ne mesafeli bir politika izlemesine neden olmuştur. Hindistan Kuşak ve Yol Girişimi'nin daha da artırdığı güvenlik endişeleri nedeniyle bölgede

Çin'i dengeleme adına ABD, Japonya ve ASEAN ile savunma alanında işbirliğini artırmakta, ortak projeler ve tatbikatlar gerçekleştirmekte ve çok taraflı güvenlik platformları tesis etmektedir. Bununla birlikte Çin'in ekonomik yükselişinin yarattığı fırsatlardan faydalanmak ve Çin'i tamamen karşısına almamak adına, Kuşak ve Yol Girişimi kapsamında altyapı yatırım projelerinin finansmanı için Çin tarafından kurulan Asya Altyapı Yatırım Bankası'na dahil olmuştur. Orta veya uzun vadede Hindistan'ın Kuşak ve Yol Girişimi'ne yönelik bakışının değişmesi muhtemel görünmemektedir. Bu tutumun en son ve net göstergelerinden biri Haziran 2021'de yapılan G-7 Zirvesi'nde Çin'in söz konusu girişimine rakip olarak duyurulan, ABD liderliğindeki "Daha İyi Bir Dünyayı Yeniden İnşa Et" adlı girişimine Yeni Delhi'nin verdiği destek ve girişimde lider rol oynama isteğidir. Bu girişim Covid-19 salgınının sebep olduğu sağlık ve ekonomi alanlarındaki kargaşadan çıkmak adına gelişmekte olan ülkelerdeki altyapı yetersizliklerinin giderilmesini amaçlamaktadır. Dolayısıyla Hindistan'ın Çin'e yönelik hedging stratejisinin kısa veya orta vadede önemli bir değişime uğramayacağını ve bir yandan Çin ile ekonomik ve ticari ilişkiler devam ettirilirken diğer yandan Çin'in bölgedeki etkinliğini dengelemeye dönük politikaların uygulanmaya devam edileceğini öngörmek mümkündür.

Ek Beyan / Declaration

Makalenin tüm süreçlerinde TESAM'ın araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

1. yazar %60 oranında, 2. yazar %40 oranında katkı sağlamıştır.

In all processes of the article, TESAM's research and publication ethics principles were followed.

There is no potential conflict of interest in this study.

The authors declared that this study has received no financial support.

1st author 60%, 2nd the author contributed 40%.

Kaynakça / References

United Nations Peacemaker. (1996). *Agreement between the government of the Republic of India and the government of the People's Republic of China on confidence-building measures in the military field along the line of actual control in the India-China border areas*. Erişim tarihi: 18.12.2020, https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/CN%20IN_961129_Agreement%20between%20China%20and%20India.pdf.

Commonwealth Legal Information Institute. (1954). *Agreement between the Republic of India and the People's Republic of China on trade and intercourse between Tibet region of China and India*. Erişim tarihi: 24.12.2020, <http://www.commonlii.org/in/other/treaties/INTSer/1954/5.html>.

Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanlığı Politik – Askeri İlişkiler Bürosu. (2021). *U.S. Security Cooperation with India*. Erişim tarihi: 04.02.2021, <https://www.state.gov/u-s-security-cooperation-with-india/>.

Anadolu Ajansı. (2017, 16 Mayıs). Kuşak ve Yol Forumu'nun ardından. Erişim tarihi: 03.02. 2021, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kusak-ve-yol-forumunun-ardindan/819306>.

Asya Kalkınma Bankası. (2017). *Meeting Asia's infrastructure needs*. Erişim tarihi: 04.02.2021, <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/227496/special-report-infrastructure.pdf>.

Asya Altyapı Yatırım Bankası. (2021). *Our projects*. Erişim tarihi: 04.02.2021, <https://www.aiib.org/en/projects/list/index.html>.

Dünya Bankası Veri Tabanı. (2021). *GDP (current US\$) – China, India*. Erişim tarihi: 18.12.2020, <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=CN-IN>.

Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü. (2018). *China's Belt and Road Initiative in the Global Trade, Investment and Financial Landscape*. Erişim tarihi: 10.02.2021, <https://www.oecd.org/finance/Chinas-Belt-and-Road-Initiative-in-the-global-trade-investment-and-finance-landscape.pdf>.

Hindistan Kültür Bakanlığı. (2021). *Project Mausam*. Erişim tarihi: 10.02.2021, <https://www.indiaculture.nic.in/project-mausam>.

Hindistan Pekin Büyükelçiliği. (2018). *India – China Trade and Economic Relations*. Erişim tarihi: 18.12.2020, <https://www.eoibeijing.gov.in/economic-and-trade-relation.php>.

Hindistan Savunma Bakanlığı. (2015). Ensuring Secure Seas: Indian Maritime Security Strategy. Erişim tarihi: 04.02.2021, https://indiannavy.nic.in/sites/default/files/Indian_Maritime_Security_Strategy_Document_25Jan16.pdf.

Hindistan Ticaret ve Sanayi Bakanlığı Ticari İstihbarat ve İstatistik Genel Müdürlüğü. (2021). 7 Major Components of India's Exports. Erişim tarihi: 04.02.2021, <http://dgciskol.gov.in/>.

Pakistan Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi. (2021). Pakistan and China Diplomatic Relations. Erişim tarihi: 08.02.2021, <http://mofa.gov.pk/pakistan-and-china-diplomatic-relations/>.

UN Comtrade. (2020). Data. Erişim tarihi: 18.12.2020, <https://comtrade.un.org/data>.

Uluslararası Para Fonu. (2020). World Economic Outlook Data: 2020 October Edition. Erişim tarihi: 03.02.2021, <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/weo-database/2020/October>.

World Integrated Trade Solution. (2021). India database. Erişim tarihi: 18.12.2020, <https://wits.worldbank.org/countrysnapshot/en/IND/textview>.

Adhia, N. (2015). The history of economic development in India since independence. *Association for Asian Studies*, 20(3), 18-22.

Athwal, A. (2007). *China – India relations: Contemporary dynamics*. New York: Routledge Contemporary South Asia Series.

Ayhan, S. İ. (2014). Çin – Hindistan sınır anlaşmazlığının çözümünü engelleyen faktörler. *Bariş Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 2(2), 81-99.

Balaam, D.N. ve Dillman, B. (2018). Uluslararası ekonomi politiğe giriş. (N. Uslu, Çev.). Ankara: Adres Yayınları.

Bajpae, C. (2015). China – India: Regional dimensions of the bilateral relationship. *Strategic Studies Quarterly*, 9(4), 108-145.

Beeson, M. (2009). Hegemonic transition in East Asia? The dynamics of Chinese and American Power. *Review of International Studies*, 35(1), 95-112.

Boon, H.T. (2016). The hedging prong in India's evolving China strategy. *Journal of Contemporary China*, 25(101), 792-804.

Boon, H.T. ve Ong, G.K.H. (2021). Military dominance in Pakistan and China – Pakistan relations. *Australian Journal of International Affairs*,

75(1), 80-102.

Buchan, P.G. ve Rimland, B. (2020). Defining the diamond: The past, present, and future of the Quadrilateral Security Dialogue. *Center for Strategic and International Studies BRIEFS*. Erişim tarihi: 28.01.2021, <https://www.csis.org/analysis/defining-diamond-past-present-and-future-quadrilateral-security-dialogue>.

Cai, K.G. (2018). The One Belt One Road and the Asian Infrastructure Investment Bank: Beijing's new strategy of geoeconomics and geopolitics. *Journal of Contemporary China*, 27(114), 831-847.

Chan, S. (2008). *China, the US and power transition theory*. New York: Routledge.

Gilpin, R. (2001). *Global political economy: Understanding the international economic order*. Princeton: Princeton University Press.

Goh, E. (2006). Understanding 'hedging' in asia-pacific security. *PacNet*. No.43. Erişim tarihi: 10.02.2021, <http://www.csis.org/media/csis/pubs/pac0643.pdf>.

Goldman, R. (2020, 17 Haziran). India-China border dispute: A conflict explained. *The New York Times*. Erişim tarihi: 18.12.2020, <https://www.nytimes.com/2020/06/17/world/asia/india-china-border-clashes.html>.

Hailin, Y. (2018). Modi's "Issue – by – Issue" diplomacy with China, *Strategic Studies*, 38(1), 48-65.

Haldar, S. (2018). Mapping substance in India's counter-strategies to China's emergent Belt and Road Initiative. *Indian Journal of Asian Affairs*, 31(1/2), 75-90.

Heywood, A. (2016). Küresel siyaset (Dördüncü Baskı) (N. Uslu ve H. Özdemir, Çev.). Ankara: Adres Yayınları.

Hongyu, W. (1995). Sino-Indian relations: Present and future. *Asian Survey*, 35(6), 546-554.

Huchet, J.F. (2010). India and China in Central Asia: Mirroring their bilateral relations. In M. Laruelle, J.F. Huchet, S. Peyrouse ve B. Balci (Eds.) *China and India in Central Asia: A new great game* (pp. 97-115). New York: Palgrave Macmillan.

Hürriyet. (2019, 26 Nisan). Çin'de Kuşak ve Yol Forumu başladı. Erişim

tarihi: 03.02.2021, <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/cinde-kusak-ve-yol-forumu-basladi-41195158>.

Johnson, C.K. (2016). President Xi Jinping's "Belt and Road" initiative. *Center for Strategic & International Studies Report*. Erişim tarihi: 02.01.2021, <https://www.csis.org/analysis/president-xi-jinping%E2%80%99s-belt-and-road-initiative>.

Kapoor, M. (2020, 20 Haziran). Six things to know about India-China economic relations. *BloombergQuint*. Erişim tarihi: 28.01.2021, <https://www.bloombergquint.com/economy-finance/six-things-to-know-about-india-china-economic-relations>.

Kasım, M. (2020). Bağımsızlıkları sonrasında Çin ve Hindistan'ın ikili ilişkilerinin gelişimi ve avrasya stratejileri. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 24(3), 547-563.

Kesavan, K. V. (2020). India's 'Act East' policy and regional cooperation. In K.V. Kesavan, A. Singh, L. Powell, M. Joshi, A. Mukhopadhyay, N. Sahoo (Eds.) *India and South Korea: exploring new avenues, outlining goals*. ORF Special Report No. 101.

Koga, K. (2018). The concept of "hedging" revisited: The case of Japan's foreign policy strategy in East Asia's power shift. *International Studies Review*, 20(4).

Kuik, C.C. (2008). The essence of hedging: Malaysia and Singapore's response to a rising China. *Contemporary Southeast Asia*, 30(2).

Kumar, M. (2014). Impact of economic reforms on India. *International Journal of Informative and Futuristic Research*, 1(7), 46-53.

Lai, D. (2011, Aralık). The United States and China in Power Transition. *Strategic Studies Institute. US Army War College*. <https://publications.armywarcollege.edu/pubs/2166.pdf>.

Levy, J. S. (2008). Power Transition Theory and Rise of China. In S. Ross Robert and F. Zhu (Eds), *China's ascent: Power, security, and the future of international politics*. New York: Cornell University Press.

Li, Z. (2010). China – India relations: Strategic engagement and challenges. *IFRI Center for Asian Studies, Asia Visions 34*. Erişim tarihi: 28.01.2021, <https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/asiavisions34zhangli.pdf>.

Li, Z. (2016). The Maritime Silk Road and India: The challenge of overcoming cognitive divergence. *Asia Policy*, 22, 20-26.

Lim, D.J. ve Cooper, Z. (2015). Reassessing hedging: The logic of alignment in East Asia. *Security Studies*, 24(4), 696-727.

Mahbubani, K. (2020). Is China expansionist?. *PRISM*, 9(1), 130-139.

Mohan, C.R (2009). Maritime power: India and China turn to Mahan, *ISAS Working Paper*, 71, 1-2. Erişim tarihi: 28.01.2021, <https://www.isas.nus.edu.sg/papers/71-maritime-power-india-and-china-turn-to-mahan/>.

NITI Aayog (2021). *International Cooperation – China*. Erişim tarihi: 10.02.2021, <https://niti.gov.in/index.php/international-cooperation-china>.

Özlük, E. (2017). Dengeleme mi Peşine Takılmak mı?: Dış Politika Stratejilerini Yeniden Düşünmek. *Akademik Bakış*, 10(20), 221-263.

Passi, R. (2019). Unpacking economic motivations and non-economic consequences of connectivity infrastructure under OBOR. In Li Xing (Ed.) *Mapping China's One Belt One Road Initiative*. (pp. 167-195). Cham: Palgrave Macmillan.

Pempel, T. J. (2010). Soft Balancing, Hedging, and Institutional Darwinism: The Economic-Security Nexus and East Asian Regionalism. *Journal of East Asian Studies*, 10(2), 209-238.

Reddy, S. (2018, 12 Nisan). The growing BRICS economies: An INET series. *Institute for New Economic Thinking*. Erişim tarihi: 02.01.2021, <https://www.ineteconomics.org/perspectives/blog/the-growing-brics-economies-an-inet-series>.

Reeves, J. ve Wallis, J. (2020). A free and open Indo – Pacific: Strengths, weaknesses, and opportunities for engagement. *The National Bureau of Asian Research, Asian Policy*, 15(4). Erişim tarihi: 22.01.2021, <https://www.nbr.org/publication/a-free-and-open-indo-pacific-strengths-weaknesses-and-opportunities-for-engagement-introduction/>.

Sachdeva, G. (2018). Indian perceptions of the Chinese Belt and Road Initiative. *International Studies*, 55(4), 285-296.

Salman, M. (2017). Strategic Hedging and Unipolarity's Demise: The Case of China's Strategic Hedging. *Asian Politics and Policy*, 9(3), 354-377.

Scott, D. (2019). China's Indo-Pacific strategy: The problems of success.

The Journal of Territorial and Maritime Studies, 6(2), 94-113.

Sikri, R. (2011). The Tibet factor in India – China relations. *Journal of International Affairs*, 64(2), 55-71.

Stuenkel, O. (2015). *The BRICS and the future of global order*. Lanham: Lexington Books.

Tamer, C. (2021). Jeopolitik güç mücadelesinin terminolojisi: “Asya – Pasifik” mi “ Hint – Pasifik” mi? ANKASAM. Erişim tarihi: 08.02.2021, <https://www.ankasam.org/jeopolitik-guc-mucadelesinin-terminolojisi-asya-pasifik-mi-hint-pasifik-mi/>.

Wolff, P. (2016). China’s “Belt and Road” Initiative—Challenges and opportunities. *German Development Institute*. Erişim tarihi: 08.02.2021, https://www.die-gdi.de/uploads/media/Belt_and_Road_V1.pdf.

Wu, F. (2019). India’s pragmatic foreign policy toward China’s BRI and AIIB: Struggling for relative and absolute gains. *Journal of Contemporary China*, 29(123), 354-368.

Zhao, S. Ve Qi, X. (2016). Hedging and Geostrategic Balance of East Asian Countries toward China. *Journal of Contemporary China*. DOI: 10.1080/10670564.2015.1132684.

TESAM Akademi Dergisi

Journal of TESAM Academy

ISSN 2148-2462 / E-ISSN 2458-9217

Türkiye’de Subayların Emeklilik Sonrası Sivil Hayata Uyum¹

Retirement Adjustment of Turkish Military Personnel

Öz

Bu makalede; Türkiye’de subayların emekli olduktan sonra sivil hayata uyum durumları, mesleki yaşam koşullarını belirleyen olgular üzerinden ele alınmıştır. Çalışma Bourdieu’nun habitus kavramsallaştırmasına dayalı olarak oluşturulan askerî alan, askerî kültür ve askerî habitus üzerine inşa edilmiştir. Araştırmanın verileri Türkçeye uyarlanan “Zenginleştirilmiş Yaşam Ölçeği” ile elde edilmiştir. 39 madde ve beş boyuttan oluşan Ölçek, emekli 277 subaya uygulanmıştır. Ölçeğin Cronbach Alpha katsayısı 0,97 olarak bulunmuştur. Zenginleştirilmiş Yaşam Ölçeği puanlarının emekli subayların muvazzaf sınıfına göre ($p > 0,05$), mensubu oldukları kuvvet komutanlığına göre ($p > 0,05$) ve emeklilikteki rütbelerine göre anlamlı farklılık göstermediği ($p > 0,05$); amaç duygusu ($X^2(2) = 8,03, p < 0,05$), katımlı vatandaşlık ($X^2(2) = 8,46, p < 0,05$) alt boyut puanları ve Zenginleştirilmiş Yaşam Ölçeği puanlarının ($X^2(2) = 6,45, p < 0,05$) öğrenim/mezuniyet devresine göre anlamlı farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Bu kapsamda çalışma bulguları alanyazında emekli subaylara yönelik diğer çalışma sonuçları ile uyumlu çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Askerî habitus, Zenginleştirilmiş Yaşam Ölçeği, Sivil hayata uyum, Emekli subay

Abstract

This thesis addresses military officers’ adjustment to civilian life post-retirement and attempts to reveal how officers adapt through the events that defined the conditions of their professional life. The starting point for these events is accepted as the provisions in the legal regulations that have been prepared with respect to the will of the state’s constituency. The effects from the military habitus that has formed within the legally

Ömer YILDIZ

Uzman Askeri Sosyolog,
Millî Savunma Üniversitesi, Atatürk
Stratejik Araştırmalar Enstitüsü,
Askerî Sosyoloji Yüksek Lisans
Programı.
asomeryildiz@gmail.com
ORCID: 0000-0001-65427433

Adem BAŞPINAR

Dr. Öğr. Üyesi,
Kırklareli Üniversitesi, Fen Edebiyat
Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.
abaspinar@klu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-2125-1832

Cilt / Issue: 9(1), 263-287

Geliş Tarihi: 07.09.2021

Kabul Tarihi: 03.01.2022

Atf: Yıldız, Ö. ve Başpınar, A.
(2021). Türkiye’de subayların
emeklilik sonrası sivil hayata
uyumu. *Tesam Akademi Dergisi*, 9(2),
263-287. <http://dx.doi.org/10.30626/tesamakademi.1065508>.

¹ Bu çalışma Ömer Yıldız tarafından Millî Savunma Üniversitesi ATASAREN’de Askerî Sosyoloji programında 2021 yılında Adem Başpınar danışmanlığında hazırlanan “Subayların emeklilik sonrası sivil hayata uyumu” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

determined military sphere regarding military officers' adjustment to civilian life post-retirement forms the topic of this study. The traces of military identity and character formed under the umbrella of the military mentality and of the mutual ties with the military arena, culture, and habitus are observed in this context. The study's data have been obtained using the Enriched Life Scale, whose Turkish adaptation study is also being performed. The scale is a 5-point Likert-type scale consisting of 39 items and five dimensions and has been applied to 277 people. This study benefits from the programs SPSS 21.0 and AMOS 22.0 for analyzing the data. Confirmatory factor analysis has been used within the scope of the validity studies for the scale, and the methods of item-total correlations and Cronbach's alpha have been used within the scope of the reliability study. Cronbach's alpha for the overall Enriched Life Scale has been determined as 0.97 and as 0.94, 0.93, 0.89, 0.88, and 0.87 for the respective sub-scales. The item-total correlations for all items on the scale have been detected to be above .30 (ranging from 0.49 to 0.74). The retired officers who participated in the research answered "I agree" for enriched life (4.05 ± 0.59), genuine relationships (4.14 ± 0.66), sense of purpose (4.10 ± 0.66), engaged citizenship (3.83 ± 0.79), mental health (4.08 ± 0.67), and physical health (4.09 ± 0.71). The scores from the Enriched Life Scale and its sub-dimensions were determined not to show significant differences with respect to the retired officers' active duty corps ($p > 0.05$), the branch of service to which they belonged ($p > 0.05$), or rank at retirement ($p > 0.05$); significant differences were determined for their scores from the sub-dimensions of sense of purpose ($\chi^2 = 8.03, p < 0.05$) and engaged citizenship ($\chi^2 = 8.46, p < 0.05$) and for the Enriched Life Scale scores ($\chi^2 = 6.45, p < 0.05$) with respect to their education/training circuit.

Keywords: Military habitus, Enriched Life Scale, Adjusting to civilian life, Retired officer.

Extended Abstract

Every stage of a soldier's life from their entry into the military and how they execute their career to life after leaving the profession as well as the soldier-military institution relationship, the military-civil relationship, and military institution-civilian institution relations are seen to be in military sociology's sphere of interest. Through research in America, Europe, and other countries, military personnel are understood to be indirectly concerned about life after leaving the military despite not being directly related to the armed forces and to maintain these interests by working in other state institutions and organizations.

This article addresses how officers in Turkey adapt to civilian life after retirement. The state of officers' adaptation is attempted to be revealed through the phenomena that identify the conditions of their professional life. The effects from the military habitus that has formed within the legally determined military sphere on officers' adaptation to civilian

life after retirement forms the subject of this study. In this context, the impressions of the military identity and character that formed under the roof of the military mentality and the indications of their mutual connections with the military arena, military culture, and military habitus have been laid out.

This study uses the survey design, a quantitative research design, with the aim of examining military officers’ adaptation to civilian life in Turkey after retirement.

The universe of the research consists of officers who graduated from faculties related to the Military Academy, Naval Academy, and Air Force Academy; were assigned the rank of officer; received the rank of lieutenant; and subsequently retired, resigned, or were dismissed from the Turkish Armed Forces in any way.

In order to form the sample, the decision was made to conduct research on those who’d been assigned the rank of officer covering at least three generations (1970s, 1980s, and 1990s). Due to the inability of discovering the number of surviving retired officers, the decision was made to conduct the research with retired officers who’d graduated between 1972-1995, with the belief that 2000 officers graduate and join the Armed Forces annually. Performing the research with at least 271 retired officers was determined at a 90% confidence interval with the projection that 48,000 officers in total had graduated over the years from the 14 academies.

The Enriched Life Scale has been used to determine retired officers’ situation regarding adapting to civilian life.

According to the frequency and percentage distributions with respect to the demographic characteristics of the 277 retired officers participating in the research, 72.6% are in the Baby Boomer Generation, and 27.4% are from Generation X. Of the occupational classes of the retired officers, 49.8% served in combat units, 22.4% served in combat support units, and 27.8% served in combat service support units.

The results obtained from the fit indices for the first model are generally seen to not be at a good level. According to descriptive statistics of the scores from the overall ELS and its sub-dimensions, the scores of the retired officers who participated in the research were determined to be in “I agree” range for enriched life (4.05 ± 0.59), real relationships (4.14 ± 0.66), sense of purpose (4.10 ± 0.66), participatory citizenship (3.83 ± 0.79), mental health (4.08 ± 0.67), and physical health (4.09 ± 0.71).

When examining the comparison of ELS scores with respect to demographic variables, the following has been observed:

Scores for the sub-dimension of sense of purpose were determined to significantly differ according to the birth-year (generation) of the retired officers participating in the research ($Z=-2,07$; $p < 0,05$). Retired officers from the baby boomer generation have significantly higher sense of purpose scores compared to retired officers from Generation X.

The scores from the sub-dimensions of real relationships, participatory citizenship, mental health, and physical health and from the overall Enriched Life Scale were determined to not show significant differences according to the retired military officers' year of birth ($p > 0.05$).

The results from comparing ELS scores according to the participants' active-duty unit were found using the Kruskal-Wallis H test. The scores for the overall ELS and its sub-dimensions were determined to have no significance ($p > 0.05$) with respect to the retired officers' active-duty units.

The results for the comparison of ELS scores according to the branch of the military forces the participants had been members of were determined using the Kruskal-Wallis H test. The scores from the overall ELS and its sub-dimensions were determined to show no significant difference ($p > 0.05$) with respect to the military force branch they had belonged to while officers on active duty.

As a result of the Kruskal-Wallis H test comparing the participants scores from the ELS with respect to their education/graduation period, the participants' scores were determined to show significant differences with respect to when the participating retired officers' had been educated/graduated for the sub-dimensions of sense of purpose ($= 8.03$; $p < 0.05$) and participatory citizenship ($= 8.46$; $p < 0.05$) as well as for the overall scale ($= 6.45$; $p < 0.05$). According to the results from the Mann-Whitney U test conducted for the purpose of determining which groups the difference occurred between, the scores for sense of purpose, participatory citizenship, and for the overall scale are significantly higher for retired officers who graduated in the 1970s and 1980s compared to those who graduated in the 1990s.

Scores for the sub-dimensions of real relationships, mental health, and physical health were determined to not differ significantly ($p > 0.05$) with respect to when the officers were educated/graduated.

As a result of the Kruskal-Wallis H test for comparing the life enrichment

scores of the participants with respect to their rank at retirement, the scores for the overall scale and its sub-dimensions were determined to not differ significantly ($p > 0.05$) with respect to the officers’ ranks at retirement.

The need exists to also conduct this research that has been performed with retired officers on contracted or active-duty officers, non-commissioned specialists, non-commissioned officers and privates, as well as other military personnel for the purpose of determining the post-retirement status of TAF employees.

Giriş

Türkiye’de emekli ya da muvazzaf subaylara yönelik sosyolojik çalışmalar oldukça sınırlıdır. Bu durumun temel sebeplerinden birisi sosyolojinin bir alt dalı olarak askerî sosyolojinin Türkiye’de henüz yeni tanınıyor olmasıdır. Bundan dolayıdır ki askerlik mesleği, ordunun kurumsal yapısı ve toplumla ilişkilerine odaklanan sosyolojik çalışmalar henüz dikkate değer bir alanyazın oluşturmamıştır. Bir subayın mesleğe girişi, mesleğini icrası ve meslekten ayrıldıktan sonraki yaşamına dair her safha; askerî sosyoloji çalışmalarında subay-askerî kurum, asker-sivil, askerî kurum-sivil kurum ilişkileri kapsamında ele alınmaktadır. Askerî personelin ordudan ayrıldıktan sonraki yaşamı da, kimi ülkelerde doğrudan olmasa bile, silahlı kuvvetleri kurumsal olarak ilgilendirmektedir. Bu ilginin temel sebebi ise askerlik mesleğine özgü durumların sivil yaşama geçişi/uyumu zorlaştıran ya da kolaylaştıran kimi boyutlar içermesidir.

Silahlı Kuvvetlerden emekli olan subayların gerek geçiş süreçleri gerekse de deneyimleri uluslararası alanyazında da henüz yeterince bir ilgi görmemiştir. Sivil yaşama geçişte artık kanıksanmış askerî kültürün nasıl bir etkisi olacağına dönük araştırmalar görülmeye başlanmıştır. Bergman ve arkadaşları (2014), bazı askerî personelin sivil hayata geçişte yaşadığı beklenmedik zorlukları tanımlamak için bir “ters kültür şoku” modeli kullanmıştır. Zira askerî kültüre uyum ve silahlı kuvvetler içerisinde geçirilen zamanın bir sonucu olarak hem bireyin referans çerçevesi hem de sivil kültürün kendisi değişmiş olabilir. Bu da daha önceden tanıdık olan bu sivil ortama yeniden dahil olmak durumu söz konusu olduğunda bazı zorluklara yol açabilir (akt., Cooper ve ark., 2016, ss. 2-3). Bu sebeple subayların emeklilik sonrası sivil hayata uyumlarıyla ilgili uluslararası alanyazın bu süreçte ortaya çıkabilecek uyum sorunlarını ve de uyumu zorlaştıran faktörlerin tespitine yoğunlaşmıştır. Bu konuda Türkiye’de subayların emeklilik sonrası uyumunu konu edinen bir çalışma ise henüz yapılmamıştır. Bunun ötesinde Türkçe’de emekli subayları başka bir olgu çerçevesinde ele alan sosyolojik çalışma sayısı da çok sınırlıdır. Bu sebeple bu çalışma bu bağlamda bir subayların emeklilik sonrası uyum konusunu odağına alan ilk sosyolojik çalışmadır.

Kavramsal Çerçeve

Silahlı kuvvetlerden ayrılan personelin geçiş sürecini tanımlamak için en uygun çerçeve Pierre Bourdieu’nun habitus ve alan kavramlarıdır (Cooper ve ark., 2016). Subayların emeklilik sonrası sivil hayata uyumu Türk toplumu ve Türk Silahlı Kuvvetleri bağlamında ele alındığında Bourdieu’nun kavramlaştırdığı değerlerin, Türk aile ve toplum yapısındaki

karşılıkları ile Türk askerî mahiyetteki anlamları çok yakın ve aynı kültürel disiplinin kontrolü altında olduğu kabul edilebilir. Türk toplumunda, geleneksel olarak askerlik mesleğine ve askerî kışlalara, kültürel ve inanç bağlamında büyük anlamlar yüklenerek yüksek değerler verilmiştir. “Asker ocağı, peygamber ocağıdır.”, “Mehmetçik”, “Askerliğini yapmayana kız verilmez.”, “Daha askerliğini bile yapmamış!” gibi sosyal değerler, askerlik mesleğini bir değere dönüştürmüştür.

Türk Silahlı Kuvvetleri’ndeki hukuk kuralları, günlük emirler, devamlı emirler yönergesi ve diğer yazılı ve sözlü emirler, ahtapotun kolları gibi her askeri sarıp sarmalayarak adeta işleyen dev bir makinanın parçası hâline getirmektedir. Kanun karşısında maiyetinin yaptığı ve yapamadığı her şeyden sorumlu olan yönetici kadrolar, kendilerini hukuka karşı korumak için çok sert disiplin tedbirlerine başvurabilmektedir. Doğal olarak da aşırı sorumluluk duygusunun ve disiplin anlayışının askerleri başka bir kültüre, başka bir anlayışa ve başka bir topluluğa dönüştürdüğü söylenebilir.

Silahlı kuvvetlerin kendi askerlerinin zihniyetini nasıl şekillendirdiği konusunda Huntington’ın “Nesnel Denetim Modeli” (Huntington, 2006, s. 86), Janowitz’in “Sivil Kontrolü” (Başpinar, 2012; 2018, s. 41), Finer’in “Askerin Siyasete Nüfuzu: Siyasi Kültür Düzeyi ve Müdahale Modelleri”, Feaver’in “Askerin Bürokratik Rolü: Amir-Memur (Principal Agency) Kuramı”, Khuri’nin “Askerin Modernleştirici Rolü: Siyasi Gelişim Sürecinde Sivil-Asker İlişkileri Modelleri” ve Nordlinger’in “Askerin Darbeci Eğilimleri: Pretoryen Model”) (Kızılaslan, 2018, ss. 71-75) öne çıkan kuramsal çerçeveler sunmuştur. Bir kültürel evrenden ya da pratiklerden bir başkasına geçişi anlamlandırmak söz konusu olduğunda ise bu geçiş sürecini en iyi yansıtan yaklaşımın Bourdieu’nun sosyal, kültürel, ekonomik ve sembolik sermaye kavramsallaştırması olduğu söylenebilir. Türk Silahlı Kuvvetlerinin disiplin ve hiyerarşik yapısı; subay kadrosunun tarihsel, toplumsal, ekonomik kökenlerinin toplumun geri kalanından ayrılmış yapısı sivil alan ile askerî alanın iki kültür evreni olarak konumlandırılmasını ve geçişin de farklı bir kültürel alandan ve pratikten bir başkasına geçiş olarak okunmasını gerektirmektedir. Askerî alanın subaya sağlamış olduğu çeşitli sermayeler, geçişi ve uyumu başarılı kılmak ya da başarısız kılmak anlamında iki seçeneği de mümkün kılmaktadır.

Bourdieu, insan sanıları ile zihninde var olan ve algısal olarak değişmediğini düşündüğü şeylerin, değişenlerin özünde değişmeden kaldığı varsayılan idealist kavram(ların) yani *tözün* yerine, *uzam* kavramını önerir. Ona

göre *uzam* “kendiliğinden, toplumsal dünyanın bağıntısal kavranmasını getirir.” (Bourdieu, 2015, s. 49). Aslında burada Bourdieu, Gestalt Kuramı’na gönderme yapar. “Gestalt” kelimesi “kendi yasaları olan ve gerçeklikte verili olmayıp algılayan zihin ile gözün bir kurgusu sayılan, tutarlı bir bütünün” (Marshall, 1999, s. 268) adıdır. Bir diğer anlatımla “bir bütün, parçalarının toplamıyla aynı şey değildir.” (Durkheim, 2013, s. 134). Toplumsal alan içine girenler doğal olarak o alanın kurallarına uymak ve kurallar çerçevesinde temaslar kurmak durumundadır. Pierre Bourdieu, toplumsal gerçekliğin uzamsal alanını, içinde faaliyet gösteren bireylere kendi gücünü dayatan bir güç alanı olarak tanımlar. Bu güç alanı, “alanın yapısının korunmasına ya da dönüştürülmesine katkıda buldukları bir mücadele alanıdır.” (Bourdieu, 2015, s. 51).

Askerî Alan

Sivil alana geçiş yapan emekli askerî personel için farkında olmadan askerî alanda ürettiği kültürel tutumları sivil alanda yeniden üretmeye çalışmak gibi bir durum ortaya çıkmaktadır. Bunun ortaya çıkaracağı sorun ise askerî alanda yüksek değere sahip, rütbe gibi, kültürel kapitalin sivil alanda bu değeri görmemesi riskidir. Alan içerisindeki kurallar ve normlar, alanda bulunan güçler ve bireyler için aynı olduğunda, alan içerisinde bulunanlar geçerli değerlere göre benzer veya ortak tutum ve tavır geliştirerek ortak aidiyete kavuşabilirler. Alanın normları ve kuralları, alan içinden veya dışından müdahalelerle değişikliğe uğradığında, dengede kalmak ve birlikteliği muhafaza etmek adına alanda bulunanlar bu değişime süratle uyum sağlamak durumundadır. Aksi takdirde alanda anomik bir durum meydana gelebilir ve alandaki yapı ve düzen sarsıntıya uğrayabilir. Bir güç tarafından yaratılan alanın mutlaka güç tarafından belirlenmiş açık veya örtük kurallarının olması göz ardı edilmemelidir (Bourdieu, 2015, s. 126).

Askerî alanda üretilmiş askerî becerilerin sivil alana başarılı bir transferi bir kurum olarak silahlı kuvvetlerin ilgili becerilerin sivil alana uyumlu transfer edilebilir olmasını bir tarafıyla zorunlu kılmaktadır. Bu sebeple askerî alanda üretilen kapital özellikle *düşük rütbeli personelin* emeklilik sonrası kariyer planlaması için de önemli bir faktör olmaktadır.

Askerî Habitus

Genel *alan* içerisinde şekillenen habitusların devlet veya otoriter güçler tarafından belirlenmesine örnek olarak Silahlı Kuvvetlerin *askerî alanı* içinde oluşturulan, oluşan veya oluşacak olan habituslara *askerî habitus* denilebilir. Türkiye özelinde askerî habitus, zorunlu askerlik vazifesi

için kışlaya sevk edilen personelde, ilk sevk emrini aldığı andan itibaren etkisini gösterir. Sosyal çevrenin yıllar içinde verdiği disiplin ve anlattığı askerlik anıları ile motive ettiği genç asker adayları, kültür şokuna hazır olarak kışlasına teslim olmaya zorlayıcı hâkim otoritesi olabilmektedir.

Alışkanlıklar/habituslar, yasa veya normlar, günlük yaşamın rutinleri veya ritüelleri içerisinde varlıklarını sürerken çoğunlukla var olduklarını bile hissettirmezler. Ancak değerlerin ihlali durumunda habitusların oluştuğu alanın kuralları bir anda bireye veya topluma kendini hatırlatacağını da ifade etmemiz gerekir.

Toplumsal konumlar (bağıntısal kavram), yatkınlıklar (ya da habitus’ler) ve tavır almalar, yani toplumsal eyleyicilerin pratiğin birbirinden en farklı alanlarında (mutfak ya da sporda, müzik ya da siyasette olduğu gibi) yaptıkları “tercihler” arasındaki ilişkinin çözümlemesinin uygun bir biçimde okunmasının ilk koşulunu dile getirir (Boudieu, 2015, s. 18).

Habituslar, alana yeni girenlere eğitim, telkin ve örnek olma yoluyla öğretilir. Askerî habitusları da askerî kışla ve kurumları, silahlı kuvvetleri inşa eden iradenin, daha en başta belirlediği, varmak istediği hedefe ulaşacak şartları ve hedeflerini yasa, yönetmelik günlük emir veya diğer şekillerde ve cezai müeyyidelerin koruması altında güçlü şekilde varlıklarını sürdürürler şeklinde ifade edebiliriz. Bu nedendir ki sivil habitusun diğeriyle, yani askerî habitusla ikame edilmesi, amaçlayanın telkin yöntemiyle birincil habitusu doğrulamak gayesindeki ikincil habituslar arasında yakınlıkla da karakterize edilebilir (Bourdieu, 1990, s. 44).

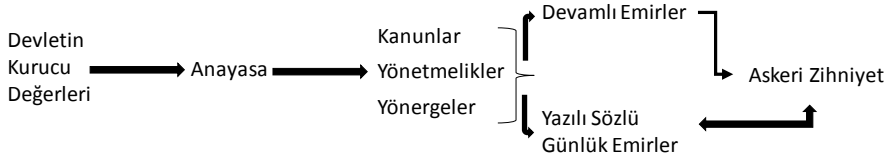
Askerî habitusun varlığı her zaman askerî alanın varlığına gereksinim duymayabilir. Çünkü askerî habituslar her askerin bedeninde ve zihninde varlıklarını sürdürürler. Bu nedenle askerler görev yaptıkları her alanda iletişim dili, yasal rütbelere ve statüleri ve eylemsel duruş ve davranış rolleri, ceza, mükâfat, emir komuta, sevk ve idare gibi görevlerini yerine getirirken kendileri ile bütünleşen askerî habituslara uygun olarak davranış sergilerler. Esasında her asker bir askerî alandır, askerî zihniyettir, askerî habitustur.

Askerî Zihniyetin Oluşumu

Comte’a göre Fransız Devrimi’yle birlikte başlayan zorunlu askerlik uygulaması toplumdaki anti tarihsel ve anakronik silahlı kuvvetler anlayışından uzaklaşmaya sebep olmuş ve ardından da ulusal düzenli

ordulara geçiş süreci başlamıştır. Bu durum silahlı kuvvetlerin geleneklerinde ve zihniyetinde köklü değişikliklere sebep olmuş, geleneksel toplum yapısından modern toplum yapısına dönüşle beraber klasik ordu zihniyeti değişime uğratarak modern topluma boyun eğmek durumuna getirilmiştir (Giuseppe, 2017, s. 9). Ulusal orduların askerî zihniyeti genellikle generaller ve çoğunlukla da subaylar tarafından belirlenmesi büyük olasılık görünmektedir. Halkın içinden seçilip gelmiş ve maaşından başka geçimini sağlayacak geliri ve mülkü olmayan askerlerin, askerî saygınlıklarına düşkün olmaları olağandır ve bu tür subaylarla da sıklıkla karşılaşmak mümkün olabilir (Tocqueville, 2016, s. 700). Bu durumun subayların zihniyetine de tesir edebileceği öngörülebilir. Şekil 1’de modern devlet zihniyeti içinde askerî zihniyete giden süreç ifade edilmektedir.

Şekil 1

Devlet Zihniyeti İçinde Askeri Zihniyete Giden Süreç

Subaylar devletleri adına meşru şiddetin idarecisi olmak zorundadırlar. Çünkü “bir subayın becerisi ne (ana hatlarıyla mekanik olan) bir zanaat, ne de (özgün ve aktarılmaz bir beceri gerektiren) sanat” değildir. Bu beceri, daha ziyade, kapsamlı bir çalışma ve eğitim gerektiren, olağanüstü karmaşık bir entelektüel beceridir. Subayın hususi özelliğinin, şiddet eyleminin bizzat kendisi değil, şiddetin yönetimi olduğunu hatırlamalıdır.” (Huntington, 2006, s. 15). Huntington (2006, s. 225), “Başarılı bir savaş kahramanı asker ya profesyonel olmayan bir asker ya da şayet profesyonelse, askerî fiyakalarını terk edip onlardan sıyrılmış, liberal kisvesine bürünmüş bir eski askerdir.” tanımlamasını yapar. Yasaların keskin çizgilerle askerî alanlarını belirlediği askerler, askerî zihniyetin temellerini oluşturan yasalarla kuşatılmışlardır. Subaylar sorumluluklarının farkında olarak, devletin güvenliğini sağlayacak muharip veya gayri muharip birlikleri yetiştirmek zorunda olduğunun idraki içindedirler (Huntington, 2006, s. 69).

Marshall (1999, s. 732), toplum kavramını “genel olarak ortak kültürü paylaşan, belli bir toprak parçasında yerleşik ve kendilerini birleşik ve

özgün bir varlık gören insanlardan oluşan grup” olarak tarif etmektedir. Marshall’ın tarifi üzerinden bizde askerî sosyolojik açıdan askerî toplum(sallaşma) tanımını; yasalarla sınırları tarif edilen kışla, karargâh ve askerî kurumlarda görev yapan askerî personel, oluşturdukları askerî kültür ve yasalar çerçevesinde göreceli olarak ait oldukları büyük toplumun içinde kendi kurumsal yapı ve kimlikleriyle ilişkiler bütününe ifade ettiğini söyleyebiliriz.

Yoğun bir eğitim, disiplin ve gözetim altında, oldukça kontrollü yaşayan, bireyselliğin neredeyse en az seviyeye indirildiği silahlı kuvvetlerde, her nesne ve her insan silahlı kuvvetlerin amaçlarına hizmet etmek üzere zamansal ve mekânsal kurallara bağlanır. Zaman içerisinde her personel yoğun eğitim, öğretim ve gözetim altında askerî disipline ve askerî kurallara uymayı, yani askerî habitusları içselleştirerek bir askerde bulunması gereken vasıfları artık aklına ve bedenine nakşederek asker kimliğine ve asker karakterine sahip olur; yeni bir kültürel aidiyete kavuşur. Bu yeni kültürel aidiyet duygusuyla birlikte askerler, askerî toplumsallaşmaya uğrayarak o orduyu kuran ulusun “saf asker ulusu” hâline gelerek adeta “asker milletini” inşa eder.

Askerlikten Sivil Hayata Geçiş

Ordu mensuplarının orduda geçen meslek yaşamları, birbirini takip eden geçiş evrelerini “askerliğe geçiş, askerlik ve askerlik sonrasına geçişi” (Castro and Kintzle, s. 4) ifade eder. “Askerî geçişte ilk aşama, kişisel, kültürel ve geçiş faktörlerini özetlemektedir. Geçiş yöneten ikinci aşama, hizmet üyeliğinden sivil bireyselliğe ilerlemeyi etkileyen bireysel, topluluk, örgütsel ve geçişsel faktörleri ifade eder. Geçiş değerlendiren son aşama, geçişle ilişkili sonuçları açıklar. Temel sonuçlar iş, aile, sağlık, genel refah ve toplumu içerir.” (Castro and Kintzle, s. 4).

Askerî habitus kimliğiyle, sivil habitus kimliğinin birbirine yakınlaşma seviyeleri, askerlerin askerlik sonrası sivil hayata uyum habitusunu belirler. Uyumun ahengi sivil hayat geçişi kolaylaştırırken uyumsuzluğu psikolojik ve sosyolojik sorunlara neden olabilir.

Silahlı kuvvetlerden ayrılan personelin askerlikten sivil yaşama geçişine yönelik araştırmalarda bazı teorik yaklaşımlarda bulunmaktadır. “Askerî-sivil geçiş teorileri ve çerçeveleri” çalışmasında Pedlar, Thompson ve Castro; bazı ülkelerin Birinci Dünya Savaşı’nda yaşananları görerek İkinci Dünya Savaşı sonrasında sivil yaşama geri dönen askerleri destek sağlama ihtiyacı duyduğunu (Castro and Kintzle, s. 24) aktararak bu maksatla “yeniden yerleşim faydaları ve hizmetler sağlık, rehabilitasyon,

istihdam, barınma, eğitim ve finans” konularında destek sağladığını ifade etmektedir. Yine aynı asker kimliğinden ve kültüründen yeni bir kimliğe ve yapılandırılmamış bir kültüre geçmek üzere olan personele yeniden entegrasyon ve adaptasyon dönemi için askerden sivilliğe geçiş kurslarının düzenlendiği de kaynaklarına dayanarak ifade etmektedir.

Askerlikten sivil hayat geçiş incelemeleri kültürel (Castro and Kintzle, s. 6), ekonomik, istihdam, sağlık, psikolojik (Zogas, 2017), veya tamamını (Castro and Dursun, 2019, s. 246) içeren akademik ve hükümetler düzeyinde çalışmalar yapılmıştır.

Yöntem

Bu araştırmada Türkiye’de subayların emeklilik sonrasında sivil hayata uyumlarını incelemek amacıyla nicel araştırma desenlerinden tarama deseni kullanılmıştır.

Örnekleme

Araştırmanın evrenini Kara, Deniz ve Hava Harp Okulu ile ilgili fakültelerden mezun olmuş, subaylığa naspedilmiş, teğmen rütbesini almış ve bilahare emekli, istifa veya bir başka surette Türk Silahlı Kuvvetleriyle ilişkisi kesilmiş subaylar oluşturmaktadır. Örnekleme belirlemek üzere en az üç kuşak (1970, 1980 ve 1990) subayların evreni belirlenmeye çalışılmıştır. Hâlâ hayatta olan emekli subay sayısını belirlemek mümkün olmadığından, yıllık yaklaşık 2000 subayın mezun olup Silahlı Kuvvetlere katıldığı kabul edilmiştir. Bu kapsamda 1972-1996 yılları arasında askerî okullardan mezun olup emekli olan subayların tespitine yönelinmiştir. Toplam 14 mezunu/yıl’da 48000 subay olduğu öngörülerek %90 güven aralığında 271 emekli subayla araştırma yapılması gerektiği belirlenmiştir. Araştırma için bu kapsamda 25 Şubat 2020 ila 25 Nisan 2020 tarihleri arasında 277 emekli subaya ulaşılmıştır. Örnekleme, yüz yüze ve çevrimiçi olarak ulaşılmıştır.

Veri Toplama Aracı

Emekli subayların sivil hayata uyum durumlarını belirlemek amacı ile “Zenginleştirilmiş Yaşam Ölçeği (ZYÖ)” kullanılmıştır. Angel ve arkadaşlarının (2018) geliştirdikleri ZYÖ toplam 40 maddeden oluşmakta ve beş boyutta uyumu sorgulamaktadır. ZYÖ’nün, her biri farklı bir özelliği ölçen, birbirini bütünleyen boyutlardan oluşan modüler bir yapıdadır. Bu araştırmada kullanılan, Türkçeye uyarlanarak güvenilirlik ve geçerlik çalışmaları yapılmış beşli Likert tipindeki ZYÖ’de, (1: kesinlikle katılmıyorum, 5: kesinlikle katılıyorum) 39 madde ve 5 alt boyut yer

almaktadır.

Veri toplama aracının ikinci bölümünde katılımcıların doğum yılı kuşağı, muvazzaf sınıfı, mensubu olduğu ordu kuvveti, öğrenim/mezuniyet devresi, emekli olduğundaki rütbesi, nüfusa kayıtlı olduğu ilin bulunduğu coğrafi bölge bilgilerini içeren demografik bilgi formu yer almaktadır.

ZYÖ’nün alt boyut boyutları ve maddeleri Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1

Zenginleştirilmiş Yaşam Ölçeğinin Madde ve Boyut İlişkisi

Madde Kodu	Boyut ve İfadeler
	Gerçek İlişkiler
Gİ1	Hayatımda duygusal destek alabileceğim insanlar var.
Gİ2	Kalıcı, pozitif ilişkilerim var.
Gİ3	Hayatımda güvendiğim insanlar var.
Gİ4	Hayatımda akrabam olmayan ama aile gibi hissettiren insanlar var.
Gİ5	Benim dost/en iyi arkadaş şeklinde tanımlayabileceğim ilişkilerim var.
Gİ6	Hayatımda, bilgi almak için başvurabileceğim insanlar var.
Gİ7	Sevdiğimi hissediyorum.
Gİ8	Hayatımda bana sağlayacakları olanaklar için başvurabileceğim insanlar var (finansal kaynak, çocuk bakımı, taşıma/ulaştırma, iş vs.)
Gİ9	Hayatımda bana ilham kaynağı olacak insanlar var.
Gİ10	Birlikte paylaştığımız zorluklardan dolayı başka bir insana kendimi yakın hissediyorum.
Gİ11	Başkalarına karşı sorumluluk duygusu hissediyorum.
	Amaç Duygusu
AD1	Hayatta nereye doğru gittiğimi hissedebiliyorum.
AD2	Hayatta bir amacım var.
AD3	Başarmak için üzerinde çalıştığım amaçlarım var.
AD4	Gelecek hakkında iyimserim ve umutluyum.
AD5	Kendimle gurur duyuyorum.
AD6	Hayata heyecanla ve enerjik yaklaşıyorum.

AD7	Kendimden daha büyük bir şeyin parçası olduğumu hissediyorum.
AD8	Diğer insanlarla ortak bir hedef için çalışıyorum.
AD9	Ailem, işim veya toplumdaki rolüm, kendime olan saygıma ve diğerleri ile olan bağlantılarıma pozitif yönde katkı sağlar.
AD10	Hayatımdaki insanlar ve fırsatlar için minnettarım.
AD11	Zor zamanlarımda kendime karşı anlayışlı ve nazığim.
AD12	Yeni tecrübeler denemeğe açığım.
	Katılımlı Vatandaşlık
KV1	Toplumda kendimi lider gibi hissediyorum.
KV2	Amaç farkındalığımı arttıracak toplumsal faaliyetlere katılıyorum.
KV3	Amaç farkındalığımı arttıracak liderlik faaliyetlerine katılıyorum.
KV4	Kendimi yerel topluma/topluluğa bağlı hissediyorum.
KV5	Kendimi geniş bir topluma ait hissediyorum.
KV6	Başkalarına yardım etmek için zaman ve çaba harcıyorum.
	Akıl Sağlığı
AS1	Tedirgin, kaygılı veya asabiyken bile günlük aktivitelerimi ve işlerimi devam ettirebiliyorum
AS2	Hasta, depresyonda veya halsizken bile günlük aktivitelerimi ve işlerimi devam ettirebiliyorum.
AS3	Odaklanabiliyorum, karar verebiliyorum ve hatırlayabiliyorum.
AS4	Sınırlendiğimde, sözlerimi ve eylemlerimi kontrol edebiliyorum.
AS5	Akıl/zihin sağlığım mükemmeldir.
	Fiziksel Sağlık
FS1	Fiziksel sağlığım mükemmeldir.
FS2	Kilom her zaman sağlıklıdır.
FS3	Haftalık fiziksel aktivitelerim yeterlidir.
FS4	Hayatımdaki rutin işleri kolaylıkla yapacak güce ve hareketliliğe sahibim.
FS5	İştahım iyi; genellikle rahatsız etmeyecek ölçüde doyana kadar sağlıklı şekilde yerim.

Ölçeğin Türkçeye uyarlanması sürecinde Hambleton ve Patsula’nın (1999) kültürlerarası ölçek uyarlamaya ilişkin önerileri dikkate alınmıştır. Bu bağlamda üç aşama takip edilmiştir:

Ölçek önce Türkçeye, İngilizceye ve Türkçeye hâkim ve aynı zamanda ölçek geliştirme süreçleri hakkında bilgisi bulunan iki uzman tarafından çevrilmiştir. Uzmanların çevirileri arasında dikkate değer farklar için tekrar görüş alınmış ve çeviri işlemleri tamamlanmıştır. Daha sonra, iki uzman tarafından kaynak (İngilizce) dile çevrilmiş ve özgün madde yapıları ile tutarlılıkları incelenmiştir. Yapılan incelemede, özgün ölçekteki maddeler ile Türkçeden yapılan çeviriyle elde edilen formdaki maddelerin dil denkliliğinin olduğu görülmüştür.

Ölçekte yer alan maddelerin; kelimelerin anlamları (anlamsal), yaşamda kullanılan deyimlerin anlamı (deyimsel), deneyimlerin varlığı ve anlamları (deneyimsel) ve kavramların aynı bağlamda kullanılması (kavramsal) açılarından denkliliğine bakılmıştır. Bu amaçla iki alan uzmanından görüş istenmiştir. Uzman görüşleri doğrultusunda bazı maddelerde düzeltmeler yapılmıştır.

Ölçeğin faktör yapısı, yapı geçerliği ile ölçek puanlarının güvenilirliği ve maddelerin ayırt ediciliğini değerlendirmek amacıyla ölçek, bir grup emekli subaya çevrimiçi olarak uygulanmıştır. Uygulamadan elde edilen verilere dayalı olarak Ölçeğin Türkçe formu için faktör yapıları, aracı oluşturan temel ölçekler ve/veya bu ölçekleri oluşturan alt ölçekler dikkate alınarak incelenmiştir. Analiz sonuçlarına tezin bulgular bölümünde yer verilmiştir.

Veri Analizi

Analizlerde SPSS 21.0 ve AMOS 22.0 yazılımları kullanılmıştır. ZYÖ’ye Doğrulayıcı Faktör Analizi uygulanırken güvenilirlik için madde toplam korelasyonu ile Cronbach Alpha yöntemi kullanılmıştır. Model uyum indeksleri için beklenen katsayılar aşağıdaki Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2

Model Uyum İndeksleri

Uyum İndeksleri	İyi Uyum	Mükemmel Uyum
X ² /sd	< 5	<3
RMSEA	≤0,10	<0,08
SRMR	≤0,08	<0,05
GFI	≥0,90	>0,95
NNFI	≥0,90	>0,95
CFI	≥0,90	>0,95

Güvenirlilik ve geçerlilik çalışmaları sonucunda elde edilen ölçek yapılarına ait ortalama, standart sapma değerlerinden oluşan puanlar betimsel istatistik tablosunda gösterilmiştir. Ölçek ve alt boyut puanlarının demografik değişkenlere göre karşılaştırılmasında parametrik ve non-parametrik testlerden hangisinin kullanılacağına karar vermek için demografik değişken gruplarındaki örneklem sayısına göre Kolmogorov Smirnov-Z (grup n>50) ve Shapiro Wilks (n<50) testlerinden yararlanılmıştır. Bu iki test için hesaplanan *p* değerlerinin tüm gruplarda anlamlı olmaması (*p* > 0,05) puanların normal dağılımdan anlamlı sapma göstermediği; diğer bir ifadeyle normal dağılım gösterdiği şeklinde yorumlanır. İki test için hesaplanan *p* değerlerinin herhangi bir grupta anlamlı olması durumunda puanların normal dağılım göstermediği şeklinde yorumlanıp non-parametrik testler uygulanır. Ölçek toplam ve alt boyut puanlarının demografik değişkenlere göre karşılaştırılmasında non-parametrik (Mann Whitney U, Kruskal Wallis H) testlerden yararlanılmıştır. Kruskal Wallis H testinde ölçek puanlarının gruplar arasında anlamlı farklılık gösterdiği tespit edildiğinde ikili karşılaştırmalar için Mann Whitney U testinden yararlanılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişki analizinde Pearson korelasyonundan yararlanılmıştır.

Bulgular

Demografik Bulgular

Araştırmaya katılan 277 emekli subayın %72,6'sı baby boomers kuşağında, %27,4'ü ise X kuşağında yer almaktadır. Emekli subayların %49,8'i muharebe sınıfında, %22,4'ü muharebe destek sınıfında, %27,8'i ise muharebe hizmet destek sınıfındadır.¹

¹ Bu birlikler şunlardan oluşmaktadır: Muharebe Birlikleri: Piyade, Tank Muharebe Destek Birlikleri: Topçu, Hava Savunma, Kara Havacılık, İstihkam, KBRN, İstihbarat, Muhabere

Zenginleştirilmiş Yaşam Ölçeği’nin Geçerlik ve Güvenirlik Analizi Sonuçları

Doğrulamalı Faktör Analizi Sonuçları: Tablo 3’te, ZYÖ’nün uyum indeksleri görülmektedir. Buna göre, genelde ilk modelin uyum indekslerinden elde edilen sonuçların iyi düzeyde olmadığı görülmektedir. Buna rağmen madde faktör yüklerinin uygun aralıklarda sıralanması sebebiyle öncelikle modifikasyon önerilerine uygun kovaryans bağlantıları ile uyum indeksleri iyileştirilmeye çalışılarak aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir.

Tablo 3

Zenginleştirilmiş Yaşam Ölçeği DFA Analizi Sonucu Elde Edilen Model Uyum İndeksleri

Model Uyum İndeksleri	İlk Model (39 madde 5 boyut)	İkinci Model* (39 madde 5 boyut)
X ² /sd	3,293	2,157
RMSEA	0,091	0,065
SRMR	0,064	0,051
GFI	0,687	0,800
NNFI	0,801	0,900
CFI	0,814	0,912
Faktörler arası korelasyon	0,58 / 0,81	0,61 / 0,86
Faktör yükü	0,65 / 0,84	0,55 / 0,87

*Kovaryans bağlantıları sonrası.

Ölçekte maddeler arasında uygun kovaryans bağlantıları kurulması sonrasında GFI uyum indeksi haricindeki tüm uyum indekslerinin uygun düzeye ulaştığı, GFI uyum indeksinde önceki modele göre iyileşme olmasına karşın 0,90’ın altında kaldığı tespit edilmiştir. Başka bir uygun modifikasyon önerisi olmaması, örneklem sayısının madde sayısına oranının düşük olması ve GFI indeksinin örnekleme duyarlı olması, düşük örneklem ile uygun değerler vermemeye meyilli olması (Büyüköztürk, Şekercioğlu ve Çokluk, 2018, ss. 266-272) ve son olarak diğer model uyum indekslerinin ve faktör yüklerinin uygun aralıklarda olması nedeniyle model uyumunun uygun olduğu kabul edilmiştir.

ZYÖ’ye uygulanan ile DFA sonucunda Ölçekteki 39 maddenin faktör

Muharebe Hizmet Destek Birlikleri: Bakım (Mühimmat dahil), Ulaştırma, Personel, İkmal, Maliye, Sıhhiye, Veteriner, Bando

yüklerinin 0,40'tan yüksek ve tümünün t değerlerinin anlamlı olduğu ($p < 0,01$) tespit edilmiştir. Doğrulayıcı faktör analizinden elde edilen bulgulara göre zenginleştirilmiş yaşam ölçeği 39 madde ve 5 boyutu ile geçerli bir ölçek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

ZYÖ'nün Cronbach Alpha katsayısı 0,97; alt boyutların Cronbach Alpha katsayıları sırasıyla 0,94 / 0,93 / 0,89 / 0,88 ve 0,87 olarak tespit edilmiştir. Ölçekteki tüm maddeler için madde-toplam korelasyonu 0,30'dan yüksek (0,49 ile 0,74 aralığında) tespit edilmiştir. Güvenirlik ve geçerlik analizi sonuçlarına göre zenginleştirilmiş yaşam ölçeğinin 39 madde ve 5 boyutlu yapısı ile geçerli ve güvenilir bir ölçek olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 4'te ZYÖ'nün ve alt boyut puanlarının betimsel istatistikleri gösterilmiştir.

Tablo 4

Zenginleştirilmiş Yaşam Ölçeği Puanlarının Betimsel İstatistikleri

Alt Boyutlar	n	Min.	Maks.	\bar{X}	SS
Gerçek İlişkiler	277	1,00	5,00	4,14	0,66
Amaç Duygusu	277	1,25	5,00	4,10	0,66
Katılımlı Vatandaşlık	277	1,33	5,00	3,83	0,79
Akıl Sağlığı	277	1,00	5,00	4,08	0,67
Fiziksel Sağlık	277	1,40	5,00	4,09	0,71
Zenginleştirilmiş Yaşam Ölçeği	277	1,51	5,00	4,05	0,59

Araştırmaya katılan emekli subayların zenginleştirilmiş yaşam ($4,05 \pm 0,59$), gerçek ilişkiler ($4,14 \pm 0,66$), amaç duygusu ($4,10 \pm 0,66$), katılımlı vatandaşlık ($3,83 \pm 0,79$), akıl sağlığı ($4,08 \pm 0,67$) ve fiziksel sağlık ($4,09 \pm 0,71$) puanlarının "katılıyorum" aralığında olduğu tespit edilmiştir.

Amaç duygusu alt boyut puanlarının araştırmaya katılan emekli subayların doğum yılı kuşağına göre anlamlı farklılık gösterdiği tespit edilmiştir ($Z = -2,07$; $p < 0,05$). Baby boomers kuşağındaki emekli subayların amaç duygusu puanları anlamlı düzeyde, X kuşağındaki emekli subayların puanlarına göre daha yüksektir.

Gerçek ilişkiler, katılımlı vatandaşlık, akıl sağlığı, fiziksel sağlık alt boyut puanları ve zenginleştirilmiş yaşam ölçeği puanlarının emekli subayların doğum yılı kuşağına göre $p > 0,05$ 'dir ve anlamlı farklılık

göstermediği tespit edilmiştir.

Zenginleştirilmiş yaşam puanlarının katılımcıların muvazzaflık sınıfına göre karşılaştırılmasına ait sonuçlar, yapılan Kruskal Wallis H testi ile bulunmuştur. Zenginleştirilmiş yaşam ölçeği ve alt boyut puanlarının emekli subayların muvazzaflık sınıfına göre $p > 0,05$ 'dir ve anlamlı farklılık göstermediği tespit edilmiştir.

Zenginleştirilmiş yaşam puanlarının katılımcıların mensubu olduğu kuvvet komutanlığına göre karşılaştırılmasına ait sonuçlar, yapılan Kruskal Wallis H testi ile belirlenmiştir. Zenginleştirilmiş yaşam ölçeği ve alt boyut puanlarının emekli subayların muvazzaflık sınıfına göre $p > 0,05$ 'dir ve anlamlı farklılık göstermediği tespit edilmiştir.

Zenginleştirilmiş yaşam puanlarının katılımcıların öğrenim/mezuniyet devresine göre karşılaştırılmasına ait Kruskal Wallis H testi sonuçlarında; Amaç duygusu ($X^2_{(2)} = 8,03; p < 0,05$), katımlı vatandaşlık ($X^2_{(2)} = 8,46; p < 0,05$) alt boyut puanları ve zenginleştirilmiş yaşam ölçeği puanlarının ($X^2_{(2)} = 6,45; p < 0,05$) araştırmaya katılan emekli subayların öğrenim/mezuniyet devresine göre anlamlı farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla gerçekleştirilen Mann Whitney U testi sonuçlarına göre 1970’te emekli olmuş subaylar ve 1980’li yıllarda emekli olmuş subayların amaç duygusu, katımlı vatandaşlık ve zenginleştirilmiş yaşam puanları anlamlılık düzeyinde, doksanlı devre emekli subayların puanlarına göre daha yüksektir.

Gerçek ilişkiler, akıl sağlığı, fiziksel sağlık alt boyut puanlarının emekli subayların öğrenim/mezuniyet devresine göre $p > 0,05$ 'dir ve anlamlı farklılık göstermediği tespit edilmiştir.

Zenginleştirilmiş yaşam puanlarının katılımcıların emeklilikteki rütbesine göre karşılaştırılmasına ait Kruskal Wallis H testi sonuçlarında, zenginleştirilmiş yaşam ölçeği ve alt boyut puanları emekli subayların emeklilikteki rütbesine göre $p > 0,05$ 'tir ve anlamlı farklılık göstermediği tespit edilmiştir.

Zenginleştirilmiş yaşam puanlarının katılımcıların nüfusa kayıtlı illerinin bulunduğu bölgelerin mukayesesinin sonuçları, Kruskal Wallis H testine ile elde edilmiştir.

Amaç duygusu ($X^2_{(5)} = 13,59; p < 0,05$), katımlı vatandaşlık ($X^2_{(5)} = 15,17; p < 0,05$) alt boyut puanları ve zenginleştirilmiş yaşam ölçeği puanlarının ($X^2_{(5)} = 12,90; p < 0,05$) araştırmaya katılan emekli subayların nüfusa kayıtlı

olduğu ilin bulunduğu bölgeye göre anlamlı farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla gerçekleştirilen Mann Whitney U testi sonuçlarına göre;

- Nüfusa kayıtlı olduğu il bakımından Ege bölgesinde bulunan emekli subayların amaç duygusu puanları anlamlılık düzeyinde, Karadeniz bölgesinde bulunan emekli subayların puanlarına göre daha yüksektir. Nüfusa kayıtlı olduğu il Marmara bölgesinde bulunan emekli subayların amaç duygusu puanları, nüfusa kayıtlı olduğu il İç Anadolu ve Karadeniz bölgesinde bulunan emekli subayların puanlarına göre anlamlı düzeyde daha yüksektir.

- Nüfusa kayıtlı olduğu il Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde bulunan emekli subayların katılımlı vatandaşlık puanları, nüfusa kayıtlı olduğu il İç Anadolu ve Karadeniz bölgesinde bulunan emekli subayların puanlarına göre anlamlı düzeyde daha yüksektir. Nüfusa kayıtlı olduğu il Ege ve Marmara bölgesinde bulunan emekli subayların katılımlı vatandaşlık puanları, nüfusa kayıtlı olduğu il Karadeniz bölgesinde bulunan emekli subayların puanlarına göre anlamlı düzeyde daha yüksektir.

- Nüfusa kayıtlı olduğu il bakımından Ege ve Marmara bölgesinde bulunan emekli subayların zenginleştirilmiş yaşam puanları anlamlılık düzeyinde, Karadeniz bölgesinde bulunan emekli subayların puanlarına göre daha yüksektir.

Gerçek ilişkiler, akıl sağlığı, fiziksel sağlık alt boyut puanlarının emekli subayların nüfusa kayıtlı olduğu ilin bulunduğu bölgeye göre anlamlı farklılık göstermediği ($p > 0,05$) tespit edilmiştir.

Sonuç

Ordular disiplinli ve görevine sadık askerler yetiştirmek isterler. Bu maksatla ordular, saflarına katılan her bireyi daha temel eğitim safhasında kültür şokuna uğratarak sivil yaşamda edindiği, askerlik mesleğine uymayan kültürel birikimi göz ardı etmeye zorlar. Her asker, askerî birliğe katıldığı andan itibaren ordunun yasal düzenlemeleri ve hiyerarşik yapının uygulamaları ile askerî alanın habituslarını içselleştirerek ruhen ve bedenen adeta bir makinanın parçası hâline gelir. 7 gün ve 24 saatin her anında kontrol altında olan, 24 saat içinde ülke içinde veya ülke dışında herhangi bir noktaya intikal etmeye hazır olması gereken bir asker, bireysellikten çıkıp dâhil olduğu asker grubunun doğal bir parçası olmaya razı gelerek, "ben" olmaktan çıkarak "biz" olmayı yaşam biçimi

hâline getirmek zorunda olduğunu hisseder.

Tüm bu değişimlerin arenası, askerî alandır. Askeri alan, önceden ifade ettiğimiz üzere; yasalarla sınırları çizilen, orduyu adeta bir bedene büründüren, fiziki alanlar olarak tanımlanabilir. Askerî alanı toplumsal canlı varlığa dönüştüren, ona ruh katan ise askerî zihniyet ve onun üretimi askerî kimlik ve askerî karakterdir. Bir zihniyetin hâkim olduğu askerî alan içindeki ordunun, kendine katılan bireyleri, askerî habitusun kapsamındaki özellikler ve işlev neticesinde askerî kültürle bütünleştirdiği, sivil bedenleri askerî bedenlere dönüştürdüğü, adeta bir asker milleti yarattığı ve bu asker millete, askerî kültürel düşünce ve yaşama tarzını benimsettiği ifade edilebilir.

İşte bu şartlar altında Türk Silahlı Kuvvetlerinde görev yapan personelin sivil hayata nasıl geçiş yaptığının ayrı bir araştırma konusu olması doğaldır. Birçok ülke, askerlerin sivil hayata geçişleri ve sivil hayata uyumları meselesiyle yakından ilgilenmektedir. Türkiye’de ise askeri sosyoloji bağlamında askerlerin sivil hayata geçişiyle ilgili araştırmalara rastlamak mümkün olmamıştır.

Fossey, Lazier, Lewis, Williamson ve Caddick, birçok ülkenin ordudan ayrılan askerlerine destek sağlayıcı politikalar izlediğini ifade etmektedirler.

“...NATO ülkelerinde askerlikten sivil hayata geçiş ile ilgili akademik literatür, gazilerin bazen zihinsel sağlık sorunları, evsizlik, hapisane ve sivil hayattan kopma gibi iddia edilen bir yabancılaşıma ... gibi sorunlara odaklanmıştır.” (Andrew ve Dursun, 2019, s. 52).

ZYÖ model uyum indeksinde Ki-kare istatistiğinin serbestlik derecesine oranı (X^2/sd) Doğrulayıcı Faktör Analiz sonuçlarına göre “iyi bir uyum için < 5 ”, “mükemmel bir uyum için < 3 ” değerleri gereklidir. Bu çalışmanın birinci testinde 3,293 elde edildiğinden katılımcıların sivil hayata uyumunun “iyi bir uyum” gösterdiği söylenebilir. İkinci analizde bu sonuç 2,157 (yani < 3) bulunduğundan “mükemmel bir uyum” olduğu söylenebilir. RMSEA Doğrulayıcı Faktör Analiz sonuçlarına göre “iyi bir uyum için $\leq 0,10$ ”, “mükemmel bir uyum için $< 0,08$ ” değerleri gereklidir. Bu araştırmanın birinci testinde elde edilen 0,091 değeri katılımcıların sivil hayata uyumunun “iyi bir uyum”; ikinci testinde elde edilen 0,065 değerli ise katılımcıların sivil hayata uyumunun “mükemmel bir uyum” göstermektedir. SRMR Doğrulayıcı Faktör Analiz sonuçlarımıza göre “iyi bir uyum için $\leq 0,08$ ”, “mükemmel bir uyum için $< 0,05$ ” değerleri gereklidir. Bu araştırmanın birinci testinde elde edilen 0,064 değeri

katılımcıların sivil hayata uyumunun “mükemmel bir uyum”; ikinci testinde elde edilen 0,051 değerli ise katılımcıların sivil hayata uyumunun “mükemmel bir uyum” göstermektedir. GFI Doğrulayıcı Faktör Analiz sonuçlarımıza göre “iyi bir uyum için $\geq 0,90$ ”, “mükemmel bir uyum için $> 0,95$ ” değerleri gereklidir. Bu araştırmanın birinci testinde elde edilen 0,687 değeri katılımcıların sivil hayata uyumunun “iyi bir uyum”; ikinci testinde elde edilen 0,800 değerli ise katılımcıların sivil hayata uyumunun “mükemmel bir uyum” göstermektedir. NNFI Doğrulayıcı Faktör Analiz sonuçlarımıza göre “iyi bir uyum için $\geq 0,90$ ”, “mükemmel bir uyum için $> 0,95$ ” değerleri gereklidir. Bu araştırmanın birinci testinde elde edilen 0,801 değeri katılımcıların sivil hayata uyumunun “iyi bir uyum”; ikinci testinde elde edilen 0,900 değerli ise katılımcıların sivil hayata uyumunun “mükemmel bir uyum” göstermektedir. CFI Doğrulayıcı Faktör Analiz sonuçlarımıza göre “iyi bir uyum için $\geq 0,90$ ”, “mükemmel bir uyum için $> 0,95$ ” değerleri gereklidir. Bu araştırmanın birinci testinde elde edilen 0,814 değeri katılımcıların sivil hayata uyumunun “iyi bir uyum”; ikinci testinde elde edilen 0,912 değerli ise katılımcıların sivil hayata uyumunun “mükemmel bir uyum” göstermektedir. Bu kapsamda çalışma bulguları alanyazında emekli subaylara yönelik diğer çalışma sonuçları ile uyumlu çıkmıştır (Angel ve ark., 2018; Angel ve ark., 2019).

Araştırmada ZYÖ, geçerli ve güvenilir bir ölçek olarak tespit etmiştir. Araştırmaya katılan emekli subayların zenginleştirilmiş yaşam ($4,05\pm 0,59$), gerçek ilişkiler ($4,14\pm 0,66$), amaç duygusu ($4,10\pm 0,66$), katılımlı vatandaşlık ($3,83\pm 0,79$), akıl sağlığı ($4,08\pm 0,67$) ve fiziksel sağlık ($4,09\pm 0,71$) puanlarının “katılıyorum” aralığında olduğu tespit edilmiştir. Türk subayının emekliliğe hazırlık yönünde büyük oranda hiçbir destek almadığı, kurslar görmediği ve sivil yaşama geçişle ilgili hiçbir kurumsal yapıyla iletişimi olmadığına göre bu uyumun gerekçesi ne olabilir?

Bu sorunun cevabını tam olarak sağlayabilmek için aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir:

- Türk Silahlı Kuvvetleri personelinin sivil hayata geçiş sürecine odaklanan akademik çalışmalar yapılması,
- Bunun dışında ayrıca muvazzaf subay, astsubay uzman erbaş ve erlerle ve diğer askeri personele de ZYÖ'nün uygulanması ve sonuçlarının karşılaştırılması,
- Sivil inşalarla da ZYÖ'nün yapılıp askerî personel ile sonuçlarının mukayese edilmesi önerilmektedir.

Ek Beyan / Declaration

Makalenin tüm süreçlerinde TESAM'ın araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

1. yazar %75 oranında, 2. yazar %25 oranında katkı sağlamıştır.

Bu çalışma için etik komite onayı Kırklareli Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar ve Yayın Etiği Kurulundan alınmıştır.

In all processes of the article, TESAM's research and publication ethics principles were followed.

There is no potential conflict of interest in this study.

The authors declared that this study has received no financial support.

1st author 75%, 2nd the author contributed 25%.

Ethics committee approval was received for this study from Scientific Research and Publication Ethics Committee at Kırklareli University.

Kaynakça / References

Angel, C. M., Woldetsadik, M. A., Armstrong, N. J., Young, B. B., Linsner, R. K., Maury, R. V. and Pinter, J. M. (2018). The Enriched Life Scale (ELS): Development, exploratory factor analysis, and preliminary construct validity for U.S. military veteran and civilian samples. *Translational Behavioral Medicine*, 10(1), 278–291. <https://doi.org/10.1093/tbm/iby109>.

Angel, C. M., Woldetsadik, M. A., McDaniel, J. T., Armstrong, N. J., Young, B. B., Linsner, R. K. and Pinter, J. M. (2019). Confirmatory factor analysis of the enriched life scale among US military veterans. *Frontiers in Psychology*, 10. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.02181>.

Başpınar, A. (2012). Sosyolojinin konusu olarak ordu ve asker: Askeri sosyoloji. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3(24), 279–314.

Başpınar, A. (2018). Amerika Birleşik Devletleri’nde sivil-asker ilişkileri

(Yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul).

Bourdieu, P, J-C. (1990). *Reproduction in education, society and culture* (R. Nice, trans.). Sage.

Bourdieu, P. (2016). Devlet üzerine: College de France dersleri (İkinci Baskı). (A. Sümer, Çev.). İletişim Yayınları.

Bourdieu, P. (2015). Pratik nedenler (İkinci Baskı). (H. Uğur Tanrıöver, Çev.). Hill Yayın.

Büyüköztürk, Ş., Şekercioğlu, G. ve Çokluk, Ö. (2018). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik: SPSS ve LISREL uygulamaları* (Beşinci Baskı). Pegem Yayınları.

Caforio, G. (2017). Askeri sosyoloji (Z. Uzun, H. Bayramlık, Çev. Ed.). Nobel Yayıncılık.

Castro, C. A. and Dursun, S. (2019). *Military veteran reintegration: Approach, management, and assessment of military veterans transitioning to civilian life*. Academic Press.

Castro, C. A. and Kintzle, S. (2014). *Suicides in the military: The post-modern combat veteran and the hemingway effect*. Springer.

Cooper, L., Caddick, N., Godier, L., Cooper, A. and Fossey, M. (2016). Transition From the Military Into Civilian Life. *Armed Forces & Society*, 44(1), 156–177. <https://doi.org/10.1177/0095327x16675965>.

Durkheim, E. (2013). Toplumbilimin yöntem kuralları (Ö. Ozankaya, Çev.). Cem Yayınevi.

Huntington, S. P. (2006). Asker ve devlet: Sivil asker ilişkilerinin kuram ve siyasası (İkinci Baskı). (K. U. Kızılaslan, Çev.). Salyangoz Yayınları.

Kızılaslan, K. U. (2018). *Dış politikanın sivil-asker ilişkileri üzerindeki etkisi: AB koşulluluk ilkesi ve Türkiye'nin ulusal güvenlik paradigması* (yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>.

Marshall, G. (1999). Sosyoloji sözlüğü (O. Akınhay, D. Kömürcü, Çev.). Bilim ve Sanat Yayınları.

Tocqueville, A. (2016). Amerika'da demokrasi (S. Sertdemir Özdemir, Çev.). İletişim Yayınları.

Zogas, A. (2017). *US Military veterans' difficult transitions back to civilian life and the VA's response*. https://watson.brown.edu/costsofwar/files/cow/imce/papers/2017/Zogas_Veterans%27%20Transitions_CoW_2.1.17.pdf.

TESAM Akademi Dergisi

Journal of TESAM Academy

ISSN 2148-2462 / E-ISSN 2458-9217

Asamblaj Kavramı ile Aktör-Ağ Teorisi Arasındaki Bağlantıların İncelenmesi: Asamblaj Kentçiliği¹

Investigation of the Relationships Between the Concept of Assemblage and Actor-Network Theory: Assemblage Urbanism

Şefika AYDIN

Öğr. Gör.,
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Meslek Yüksek
Okulu.
sefikaaydin@nku.edu.tr.
ORCID: 0000-0001-9925-6484

Murat ŞENTÜRK

Doç. Dr.,
İstanbul Üniversitesi, Edebiyat
Fakültesi Sosyoloji Bölümü.
murat.senturk@istanbul.edu.tr
ORCID: 0000-0002-9628-6300

Cilt / Issue: 9(1), 289-315

Geliş Tarihi: 28.09.2021

Kabul Tarihi: 07.01.2022

Atıf: Aydın, Ş., Şentürk, M. (2022).
Asamblaj kavramı ile aktör-ağ teorisi
arasındaki bağlantıların incelenmesi:
asamblaj kentçiliği. *Tesam Akademi
Dergisi*, 9(1), 289-315. [http://dx.doi.
org/10.30626/tesamakademi.
1022695](http://dx.doi.org/10.30626/tesamakademi.1022695).

Öz

Bu çalışmada Deleuze ve Guattari'nin asamblaj kavramı ile Bruno Latour'un aktör-ağ teorisi arasındaki bağlantının kent çalışmalarına nasıl yansıdığı ele alınmaktadır. Asamblaj kavramının kent çalışmalarında kullanımının temelde iki farklı versiyonu olsa da (DeLanda'nın asamblaj teorisi ve Latour'un aktör-ağ teorisi) daha ziyade aktör-ağ teorisiyle bağlantılı olarak değerlendirilmektedir. Aktör-ağ teorisi, Deleuze'den beslenmekte ve bu durum kent çalışmaları alanında "asamblaj kentçiliği" olarak nitelendirilen yeni bir araştırma yöntemiyle açığa çıkmaktadır. Asamblaj kentçiliği, etnografik yöntemle ağırlık vermekte ve yoğun betimlemeyle birlikte ampirik araştırmaya işaret etmektedir. Bağlam bağımlı klasik ve neo-Marksist kent çalışmalarından önemli farklılıklar barındıran asamblaj kentçiliği, insan olanlar kadar insan olmayan unsurları da aktör olarak tanımlamakta ve tüm ikilikleri reddederek akış, oluş ve sürece önem vermektedir. Bu özellikleri ile birlikte asamblaj kentçiliği, bir araya gelen aktörlerin rol oynadığı yoğunlaşmış ağ veya köksap biçiminde işleyen olağan kent yaşamının ilişkisel olarak incelenmesini mümkün kılabilmektedir.

Anahtar kelimeler: Asamblaj Kentçiliği, Aktör-Ağ Teorisi, Deleuze ve Guattari, Bruno Latour, Kent Çalışmaları

Abstract

The effect of the relation between the assemblage concept of Deleuze and Guattari and the actor-network theory of Bruno Latour on urban studies is discussed in this study. Although there are two different versions of using the assemblage concept in urban studies (DeLanda's theory of assemblage and Latour's actor-network theory), it is rather considered in relation with the actor-network theory. The actor-network

theory is influenced by Deleuze, and this is revealed in the field of urban studies by a new research methodology characterized as "assemblage urbanism". Assemblage urbanism highlights the ethnographic method and emphasizes empirical research with thick description. Assemblage urbanism, which has essential differences from context-dependent conventional and neo-Marxist urban studies, defines non-human elements as actors and gives importance to flow, becoming, and the process by rejecting all dichotomy. Because of these features, assemblage urbanism makes it possible to examine the ordinary urban life relationally, as a condensed network or rhizome in which the coming together actors play a role.

Keywords: Assemblage Urbanism, Actor-Network Theory, Deleuze and Guattari, Bruno Latour, Urban Studies

Extended Abstract

This study, on urban assemblages, aims to see the effect of the relation between actor-network theory and the concept of the assemblage on urban researches. Since the 1990s, the influence of Gilles Deleuze and Felix Guattari's philosophy has been evaluated more in urban studies. In the studies under the influence of Deleuze and Guattari, the urban attains an unstable ontology and can be evaluated together with all its elements without being limited. The concept of assemblage is included in the conceptual inventions of Deleuze and Guattari and provides examining the city with continuously converted machine relations. The concept of assemblage are considered along with other concepts of Deleuze's philosophy, such as territorialization/deterritorialization, encoding/decoding, actual/virtual, smooth/striated. These conceptual tools create a change in our understanding of phenomena such as gentrification, urban regeneration, and the global city, which are dealt with in classical and especially neo-Marxist urban studies. Assemblage, which focuses on machine operation, is used in terms of meanings such as emerging, coming together, arrangement, and it overturns the actor-structure dialectic. With these features, assemblage overlaps to a certain extent with Bruno Latour's way of thinking that is at the base of actor-network theory. Because while expressing the reassembling of social, Latour deals with the transformation of all actors in a networked becoming, evaluates the human and non-human elements as actors, and rejects dichotomy such as macro/micro and structure/actor. Latour's

sociological thought focuses on the process versus the structure and object-oriented way of thinking and considers everything as an event, as in Deleuze's philosophy. Latour aims to analyze Deleuzian virtuality, which is extremely important for the explanation of the becoming and emergence, with the concept of plasma. Thus, Latour opens the door to theoretically unrealized and unpredictable possibilities. Although there are two versions of Deleuze's process-oriented assemblage concept in urban studies (DeLanda's theory of assemblage and Latour's actor-network theory), assemblage urbanism is considered in connection with the actor-network theory. Latour, in his work titled "Reassembling the Social", states that actor-network theory can also be referred to as "actant-rhizome ontology". Assemblage makes it possible to study both temporary situations and sudden changes, and long-term transformations. In particular, assemblage researchers who research with the ethnographic method can examine all kinds of elements that are included in the lives of ordinary people in the daily life of the urban, together with networked relations. In this respect, the local operation is not seen as an imposition of the stabilized global capitalist system. On the contrary, the phenomenon described as "the global capitalist system" in assemblage urbanism is understood with the coming together of different actors in daily life, the separation of some of them, and the formation of new mergers and connections. The actors that come together and leave can be people, as well as bureaucracy, infrastructure elements, buildings, tools, legal rules, regulations, vehicles, security forces, plants, and animals. Assemblage urbanism with the "thick description" focuses on the continuation of the formation of the city together and allows the city to be dealt with in networked relations with the countryside, towns, and other cities without limiting it. Thus, the urban, which cannot be fixed by going beyond Euclid's concept of space and time, but can continue with the encounters and performances of the actors, can be examined as a decentralized and unlimited entity. Assemblage urbanism questions how we understand the city as an object of analysis and how the city works/operates. In this context, the relationship between the city and the conceptual tools developed by Deleuze himself and with Guattari is discussed in this study, firstly. Then, for the field of urban studies, the connections that can be made between Latour's actor-network theory and Deleuze's philosophy are explored. Thus, the question of "how does the urban operation" is answered with the assemblage urbanism discussions, and methodologically the contributions of assemblage urbanism to urban studies are discussed. As an assemblage, cities can be analyzed as spaces formed by the combination of fluid relations between people, institutions,

and infrastructural elements. Assemblage urbanism reveals not only ways to pose new research questions but also new ways of researching the urban. Methodologically, although assemblage urbanism is criticized over themes such as thick description, naive objectivism, lack of context, and being away from criticism, it can provide an important opening for urban studies with these features. Therefore, assemblage urbanism, as a reflection of Deleuze's philosophy on the field of urban studies and in connection with actor-network theory, is seen as an essential step in the methodological examination of the urban.

Giriş

Kent çalışmaları alanında asamblaj kavramı, teorik köklerini Gilles Deleuze ve Felix Guattari'nin (2005 [1987]) felsefi yaklaşımlarından almakla birlikte (Brenner, Madden ve Wachsmuth, 2014 [2011], s. 132) temelde Bruno Latour'un aktör-ağ teorisiyle (bundan sonra AAT olarak ifade edilecek) bağlantılı olarak anlaşılmaktadır (Dovey, 2011, s. 347). Deleuze ve Guattari'nin çalışmalarında asamblaj, bir tür organizmal bütünlük ve kararlılık içinde çeşitli katmanlarda yer almanın yanısıra organizmayı sürekli olarak parçalayan, geçiciliklere ve dolaşımlara yer veren yönleri sahip olmayı da (Deleuze ve Guattari, 2005, s. 4) ifade etmektedir.¹ Asamblaj kavramında bir araya gelme, birleştirilebilirlik, çoklu doğrusal zaman ve ortaya çıkma gibi süreçlerin geçiciliği ön planda tutulmaktadır. Deleuze ve Guattari, bu temaları bir kelime dağarcığına çevirmekte ve asamblajı (agencement), yerliyurtlulaşma (territorialization), yersizyurtsuzlaşma (deterritorialization), makine (machine) ve çokluk (multiplicity) kavramları ile birlikte düşünmektedirler. Asamblaj, böylelikle süreç ve fenomenin heterojen unsurları arasındaki karşılıklı ilişkilerin dinamik karakterine odaklanmakta ve hem yapısal hem de belirsiz etkileri tanıırken, karmaşık oluşa ve çokluğa işaret etmektedir (Venn, 2006, s. 107). Bu bakımdan asamblaj bir parça veya bütün değil daha çok bir çoklaşma ve dışsal ilişkilerle tanımlanan makinelere benzetilmektedir. Dışsallık, ilişkiye giren öğelerin bu ilişkiden özerkliğini ifade etmektedir. Bir asamblajın öğeleri dışsal ilişkilerle tanımlandığı için öğeler, sonsuza kadar eklenebilmekte, çıkarılabilmekte ve birbirleriyle yeniden birleştirilebilmektedir (Nail, 2017, s. 23; DeLanda, 2016). Asamblaj, içirme ve dışlama mekânizması olarak işlev gören ve tamamen biçimsel düzenlemede yer alan ilişkiler değil bir ilişki (Buchanan, 2017, s. 465),

¹ Deleuze ve Guattari'nin Fransızca orijinal eserlerinde kullandıkları "agencement" terimi, İngilizce'ye "assemblage" olarak çevrilmiştir. Deleuze ve Guattari, orijinal çalışmalarında (2005 [1987]) asamblajı, düzenleme (arrangement) ve fail (agency) kavramlarının bir araya getirilmesi biçiminde kullanmaktadır (Farias, 2011, s. 370). Çünkü Deleuze ve Guattari'ye göre, felsefi bir kavram ancak diğer kavramlarla bağlantılı olarak yaratıcı anlamlar kazanmaktadır. Bu bakımdan, "agencement" bağlantıların düzenlenmesidir ve parçalarını şu an oluşturan bir "duygu"nun üretilmesini, olay ve oluş kavramlarını içermektedir. John Phillips'e göre "assemblage" kavramının, "agencement" çevirisi olarak kullanılması, Deleuze ve Guattari'nin kullanımındaki bu manayı kaçırma tehlikesi barındırmaktadır (Phillips, 2006, s. 109). Bunun için varolan kavramsal çıkmaza yaklaşmanın verimli bir yolu, "assemblage"ların ne olduğu değil, ne yaptığıdır (Puar, 2012, s. 57; DeLanda, 2016, s. 1; Law, 2004, ss. 41-42). Kavramın Türkçe'ye çevirisinde de bir karışıklık söz konusudur. İngilizce literatürde "agencement" kavramı yerine kullanılan "assemblage" terimi, İngilizce'den Türkçe'ye öbekleşme, ajansman, asemblaj, asamblaj, birleştirme, toplanma, düzenleme gibi terimlerle çevrilmektedir. Bu çalışmada kavramın "asamblaj" çevirisi dikkate alınmaktadır.

bir mastar oluş (Deleuze ve Parnet, 1990, ss. 100- 101) olarak anlam kazanmaktadır.

21. yüzyılın başlarından itibaren kent araştırmaları alanında asamblaj kavramıyla ilişkili olarak kaydedeğer çalışmalar yapılmaktadır (Simone, 2011; McFarlane, 2009; McCann, 2011). Neil Brenner, David J. Madden ve David Wachsmuth'un (2014) "asamblaj kentçiliği (assemblage urbanism)"² olarak ifade ettiği bu çalışmalar daha ziyade asamblajın iki farklı çeşidiyle ilgilidir. Bunlardan birisi özellikle Deleuze ve Guattari'den (2005 [1987]) köklerini alan DeLanda'nın (2018 [2006]) *asamblaj teorisi (assemblage theory)* diğeri ise Bruno Latour ve AAT'den ilham alan *asamblaj (assemblage) kavramıdır* (Brenner vd., 2014; Farias, 2011, s. 365). Latour, "assemblage" terimini daha ziyade "toplanmayı, bir araya gelmeyi, birleşmeyi" ifade etmek için kullanmaktadır. Latour için, asamblajlar kalıcı şeyler, yinelenerek somutlaştırılmış şeyler ya da yapılar değildir. "Aktör-ağlar" veya "asamblaj"lar her zaman bir olaydır yani bir kez ve tek bir yerde meydana gelmektedirler (Elder-Vass, 2015, s. 105). Dolayısıyla Latour'un düşüncesinde tıpkı Deleuze ve Guattari düşüncesinde olduğu gibi mekânsal toplumsal sabitliklere, yapılara, kalıcı bağımlılığa yer verilmemektedir.

Deleuzyen içkin eleştiride, çağdaş kentsel süreçler, kapitalizm, neoliberalizm, küreselleşme gibi dışsal bir ana nedenle değiştirilen ve yeniden yapılandırılan bir perspektiften çözümlenmemektedir. Kent, bu tür açıklamaların dışında, merkezi olmayan, belirsiz ve karmaşık bir sistem olarak anlaşılmaktadır (Karaman, 2012, s. 1287). Öyleki 1980'li yıllardan sonra neoliberal ekonomi politikaların kentsel mekânı dönüştürmedeki etkisini öne çıkaran ve devleti, sermaye gruplarını ve uluslararası örgütlenmeleri önemli aktörler olarak konumlandıran düşünce biçimi (Bkz. Peck and Tickell, 2002; Brenner, 1997) de sorgulanmaktadır. Nigel Thrift, Batılı kent çalışmalarına ilişkin literatürün adeta bir çıkmaza girmiş gibi görüldüğünü ileri sürmektedir. Kent çıkmazı (urban impasse) kavramıyla Thrift, çağdaş Batılı analizlerin tanıdık, hatta tahmin edilebilir hale geldiğini ve aynı meselelerin giderek daha az etkiye neden olacak şekilde ele alındığını ileri sürmektedir (Thrift, 1993, s. 229). Thrift, ayrıca 1990'lardan itibaren kentlerin, geçici, göçebe mekân-zamanlar olarak yeniden tanımlanmasıyla, bu çıkmaza meydan okunduğunun da altını çizmektedir (Thrift, 1993, s. 236). Bu bakımdan uzun süredir kent çalışmalarının merkezinde yer alan kavramlar ve

² Asamblaj kentçiliğinin yol açtığı etkiler kent çalışmaları literatüründe önemli bir tartışma alanı yaratmaktadır. 2011 yılında Area'nın (Area A Journal of The Royal Geographical Society (With IBC) bir sayısı (43[2]) ile City'nin (City: Analysis of Urban Change, Theory, Action) 2, 3-4, 5 ve 6. sayılarında bu tartışmalara geniş bir şekilde yer verilmiştir.

kentin kendisi sorgulanmakta, zemin adeta sarsılmaktadır. İşte tam da bu noktada asamblaj kavramından hareket eden çalışmaların, kent çıkmazına bir çıkış yolu aradığı ifade edilmektedir (Farias, 2010, s. 1).

Bu çerçevede bu çalışmada “kenti nasıl inceleyebiliriz” sorusuna öncelikle asamblaj (agencement/assemblage) kavramının³ yanı sıra Deleuze ve Guattari’nin diğer kavramsal icatlarıyla birlikte yanıt verilmeye çalışılmaktadır. Daha sonra Bruno Latour’un aktör-ağ teorisi ile Deleuze ve Guattari’nin felsefi yaklaşımları arasındaki ilişki üzerinden kent çalışmalarında asamblajın yeri açıklanmakta ve yöntemsel olarak asamblaj kentçiliğinin açılımları tartışılmaktadır.

Kenti Deleuze ve Guattari ile Birlikte Düşünmek

Deleuze ve Guattari felsefesinde, kentler çeşitli akışların meydana geldiği, kesildiği ve yenilerinin oluştuğu varlıklardır. Oluş (becoming) ve akış (flow) sürecinde kent, dolaşımı ve çevrimi sağlayan girişler ve çıkışlarla tanımlanmaktadır. Giriş ve çıkışlardan etkilenen kent diğer kentlerle temas halinde bir ağıdır (Deleuze ve Guattari, 2005, s. 432).⁴ Kent, çok çeşitli asamblajlar yaratmakta ve katmanlaşma ile çalışmaktadır. Farklı katmanların (stratas) oluştuğu, açıldığı ve birbiriyle bağlandığı kent aynı zamanda kırsal alanlarla rezonansa da girmektedir (Deleuze ve Guattari, 2005, s. 433). Kent, üzerinden geçen sermaye, insan, bilgi akışı gibi akışlarla birlikte oluşmakta ve bu akışları koordine etmektedir. Akışlar çeşitli mekânsallıklar ve katlar (folds) oluşturabilmektedir. Dolayısıyla kent dışı kapalı ve statik bir kap değil heterojen çoklukların bir araya gelmesi ve farklılığı düzenlemesi olarak görülmektedir.

Deleuze ve Guattari “A Thousand Plateaus” (Bin Yayla) başlıklı çalışmalarında (2005 [1987]) kentleri betimsel olarak düzenleme ve düzensizlik arasındaki ilişki için bir tema olarak kullanmaktadırlar. Burada Deleuze ve Guattari, toplumsal oluşumları üretim biçimleriyle değil, bir araya gelmelerin yarattığı üretken bir toplanış olan makineyle ilgili süreçlerle tanımlamaktadırlar. Toplumsal makine, parçaları olarak

³ Literatürde aynı metin içerisinde asamblaj kavramı, asamblaj düşüncesi, asamblaj yaklaşımı/teorisi gibi ifadelerle sık sık karşılaşılabilmektedir. Mesela DeLanda (2018), Deleuze ve Guattari’nin asamblaj kavramını/düşüncesini kendisinin teorileştirdiğini ifade ederken, Thomas Nail (2017) ise Deleuze ve Guattari’nin bir asamblaj teorisi ortaya koyduklarını öne sürmektedir. Bu çalışmada Deleuze ve Guattari’nin kavram icat eden filozoflar olduğu gerçeğinden hareketle daha ziyade “asamblaj kavramı” kullanılmaktadır.

⁴ Geleneksel olarak her kentin ve mahallenin girişleri ve çıkışları vardır. Kentin pek çok işlevi sürdürebilmek için çeşitli akımların girişine ve çıkışına ihtiyacı vardır. Kent sınırlandırılmış gibi görülse de bir ilişki, akış, oluş ve süreç olarak düşünüldüğünde sınırsız hale gelmektedir.

insanlara sahiptir ve yerleşik hale getirilmiş bir modelde insanları bir araya getirmektedir (Deleuze ve Guattari, 2005, s. 435; Deleuze ve Parnet, 1990, s. 63). Göçebenin yerleşmek amacı olmaksızın üzerinden geçtiği kaygan (smooth) yani düzenlenmemiş mekânının aksine kent planlanmış, hesaplanmış, düzenlenmiş, bölünmüş ve kategorize edilmiş yani pürütklü (striated) hale getirilmiştir. Öklidçi hesaplanmış kent bu bakımdan daha ziyade devletin mekânı olarak görülmektedir. Ancak unutulmamalı ki Deleuze'ün kavramları iç içe geçmiştir.⁵ Yani pürütklü mekân aynı zamanda kayganlıklarla birlikte düşünülmelidir. Çünkü her ikisi de birbirine dönüşme eğilimi taşırlar ve iç içelik sergilerler.

Kentte sürekli olarak birşeyler birbirine bağlanmakta, ayrılmakta ve kentin kendisi de başka kentlerle, kırlarla makineli ilişkiler kurmaktadır. Bazı kentler bu bakımdan bir köksap⁶ olarak düşünülmektedirler. Örneğin Deleuze ve Guattari'ye göre "Amsterdam, tamamen köksüz bir kent, hizmetlerin muhteşem bir çılgınlıkla birleştiği ticari savaş makinesiyle ilgili bir köksap kent"tir (Deleuze ve Guattari, 2005, s. 15). Burada Deleuze'ün "makine" (machine) kavramı kenti hiçbir temeli olmayan bir oluş ve zaman olarak düşünmemize olanak sağlamaktadır. Makineler asambajları kesebilir, akıtabilir, dönüştürerek değişimini sağlayabilirler. Makinenin kendisi asambajların oluşturduğu bir ağıdır ve asambajlar, bir araya gelen heterojen unsurların yoğunlaşarak köksap (veya ağ) haline gelmesidir. Köksap makineli bir düzenlemedir (agencement/assemblage). Deleuze ve Guattari, gerçek bir buluş olarak "doğal veya yapay olarak aynı yöne doğru biçimlenerek (dayanıklılık) -katman katman yığılmış, örgütlenmiş, seçilmiş akımlar üzerinden alınan belirtilerin ve tekilliklerin⁷ tümüne düzenleme" demektedirler (Deleuze ve Guattari, 1990, s. 132).⁸

⁵ Deleuze'ün düşüncesinde diyalektik ikiliklere yer yoktur. Onun için söz konusu olan iki hareketin her birinin diğerinin içine geçmesidir. Burada düzenleme "yersizyurdsuzlaşmanın ve yeriniyurdunubulmanın çift hareketi içinde" gerçekleşmektedir (Deleuze ve Parnet, 1990, ss. 103-104).

⁶ Köksap, birbiriyle hiyerarşik olmayan şekilde bağlantı kuran, yeni kullanımlar oluşturan bağlar anlamını ifade etmektedir (Deleuze ve Guattari, 2005, s. 12).

⁷ Deleuze ve Guattari felsefesi temsili olmayan postmodern düşünce biçimleri içinde anılmaktadır. Onların felsefesinde özne ve nesne arasında keskin ayrımlar değil tekil düşünce hâkimdir. Tekil düşüncede hiyerarşik ikiye ayrılmalar ve tekte buluşmalar değil bölünebilir "çeşitlilikler, çokluklar" vardır (Akay, 2004, s. 149).

⁸ Deleuze ve Guattari'ye göre her düzenleme aynı zamanda bir arzu düzenlemesidir (Deleuze ve Guattari, 1990, s. 119). Kendiliğinden ortaya çıkmayan arzular düzenlemeyi oluşturdukları kadar, düzenlemeler de arzuları oluşturduğu ölçüde varoluş gösterebilmektedirler (Deleuze ve Guattari, 1990, s. 118). Bu bakımdan Deleuze için "toplumsal-üretim bizzat arzulara-üretimi"dir (Holland, 2013, s. 61) ve burada "özne yoktur, yalnızca kolektif sözcelem düzenlemeleri vardır" (Deleuze ve Guattari, 2000, s. 28).

Deleuze ve Guattari bir oluşumu, işlevi ve potansiyeli olan her makinenin, herşeyden önce başka makinelerle etkileşim halinde olduğunu ifade etmektedirler (Goodchild, 2005, ss. 88-89). “Her makine, bağlandığı makineyle ilişkili olarak akımdaki bir kesilmedir, ama ona bağlanan makineyle ilişkili olarak kendisi de bir akımdır ya da bir akımın üretimidir” (Deleuze ve Guattari, 2014, s. 60). Akım-kesim ilişkisi arzunun üretkenliğini sağlayan, birbirinin içine geçmiş bağlantılı bir süreçtir. Bu süreç kapitalizm ile ilişkilendirildiğinde kesilmeler sistemi olarak kapitalist makine artı-değeri elde etmek için akımları yersizyurtsuzlaştırmakta, kod çözmekte ve aksiyomlaştırmaktadır (Deleuze ve Guattari, 2014, ss. 58-59).

Asamblaj kavramı için kodlama ve yerliyurtlulaşma parametreleri önemlidir. Yerliyurtlulaşma asamblajın bileşenlerinin homojenleştirme sürecine maruz kalma derecesini ve sınırlarının kapsamını ölçmektedir (DeLanda, 2016, s. 3). Kod çözümü, verili anlamların tamamen erimesi, sabit anlamlar veren kurulu kodların istikrarsızlaştırılması ve nihayetinde silinmesi sürecidir (Holland, 2013, s. 55). Bir asamblaj, kodlama ve yerliyurtlulaşma olduğu kadar kod çözümü ve yersizyurtsuzlaştırma uçlarına da sahip olduğundan her zaman bir kaçış çizgisine (lines of flight) sahiptir (Deleuze ve Guattari, 2000, ss. 123-124). Yersizyurtsuzlaşma, “... kendi alanlarından koparılmış ve başka bir kavram içine yerleşmek zorunda kalmış” olmaktır (Deleuze ve Parnet, 1990, s. 35). Göç, istila örneğinde olduğu gibi dışla ilişkili yersizyurtsuzlaştırılmış bir organizma, zorunlu olarak kendi iç ortamını yeniden yerelleştirmektedir. Bir kod yersizyurtsuzlaştırma olabileceği gibi yeniden-yerliyurtlulaşma da bir kod çözüme olabilmektedir. Yersizyurtsuzlaştırılan ve yeniden yerliyurtlulaştırılan ve aynı zamanda kodlanan ve kodu çözülen aynı katmandaki (stratum) nüfuslar (populations) bir ortamda (milieu) iletişim kurarak birbirine geçmektedirler (Deleuze ve Guattari, 2005, s. 54). İlişkili bir ortamdaki katmanlar sürekli hareket etmekte ve değişmektedir; bazıları kaçış çizgileri ve yersizyurtsuzlaşma hareketleri tarafından silinip atılırken, diğerleri kod çözüme süreçleriyle yok olmaktadır (Deleuze ve Guattari, 2005, s. 55). Kaçış çizgisi toplumsal mekânsal katmanların geçici olarak düzenlenmiş işleyişini tehdit edebilmektedir.

Bir makine olarak kent üretilmiş akışların, oluşların, değişimin mekânıdır (Deleuze ve Guattari, 2001, s. 168). Taşrayı kente yerleşmek için terk etmiş birisi, gerçek bir yersizyurtsuzlaşma hareketine yakalanmakta ve aile, ticaret ve otorite sistemlerinde durmadan yeniden-yerliyurtlulaşmaktadır (Deleuze ve Guattari, 2000, ss. 19-20). Deleuze ve Guattari, esasen yerliyurtlulaşma ve yersizyurtsuzlaşma sürecindeki bu işleyiş ve deneyimlere odaklanmaktadır. Örneğin bir kentte iki bireyin karşılaşması

yalnızca insanlar arası karşılaşma olarak düşünülmemektedir. Karşılaşma deneyimi, insan merkezli bakış açısının aşılmasını sağlayacak, duygusal etkileme/etkilenme olarak düşünülmektedir. Nitekim Ash Amin ve Nigel Thrift (2017) Deleuze'ün makine ve canlılık kavramını merkeze alarak kenti çeşitlilikler üreten bir makine olarak değerlendirmektedirler. Bir makine olarak kent, gücünü insan olanlarla insan olmayanları bir araya getiren rezonanslı sosyo-teknik alt yapı sisteminden almaktadır. Bu bakımdan Amin ve Thrift, kenti çok sayıda değişik sosyo teknik sistemlerin bir araya getirilmesi (assemblage) sonucunda oluşan siyasal bir makine (Amin ve Thrift, 2017'den akt. Tekeli, 2019, s. 34) olarak değerlendirmektedirler. Devasa bir sosyo-teknik makine olarak kent, köksaplı bir işleyiş ile canlılığını sürdürmekte ve dışla bağlantı olarak mutasyona uğramaktadır.

Deleuze ve Guattari, içkin ilişkilerle toplumsal mekânı var etmektedirler. İçkin ilişkilerin birbirinden ayrı düşünülemez üç öğeye sahip olduğu ifade edilebilir: "Çokluk", "yaratım" ve "edimselleşme gücü". Çokluk, ilişki yoğunlaşması olarak olabildiğince çok bağlantının kurulması ve heterojen koşullarda her şeyin bir araya getirilmesidir. *Yaratım*, nesnelere etkileşime girmesi ve birbirini etkileyerek tutarlılık kazanmasıdır. *Yaratım*, bir şey üretebilen kurucu bir makine halinde topluluğu (assemblage) gerektirmektedir. Tümünü yeni içkin makinesel ilişkiler, hem bir ürün ortaya çıkarmakta hem de kendi süreçlerince yaratılıp üretilmektedirler. *Edimselleşme gücü* ise bu tür süreçlerin var olma eğilimine sahip olmalarıdır (Goodchild, 2005, s. 16-18). Deleuze'e göre her çokluk hem edimsel hem de virtüel öğeler barındırmaktadır. Dolayısıyla hiçbir nesne bütünüyle edimsel değildir. Çünkü "edimsel olan herşey durmadan yenilenen virtüellik çemberleriyle çevrilidir, bunların her biri de bir başka çember yaymakta ve hepsi edimseli çevreyerek onun üzerinde etkide bulunmaktadır" (Deleuze, 2016, s. 14).

Özellikle 1990'lardan beri Deleuze ve Guattari'nin düşünceleri ve kavramsal icatları mimarlık, tasarım, siyaset bilimi, coğrafya gibi farklı disiplinlerde etkili olmaktadır.⁹ Sosyoloji de bu disiplinlerden birisidir. Günümüz sosyoloji çalışmalarında Deleuze ve Guattari ile Latour'un

⁹ Ancak Thrift'e göre Deleuze ve Guattari'nin çalışmaları ilgi çekici olsa da bir takım önemli sorunlara da sahiptir. Thrift'e göre ilk olarak Deleuze ve Guattari, toplumu tahliye etme eğilimindedirler. İkincisi genel bir sınıf analizi yerine tekillikler, bireysel arzu düzenlemeleri üzerinde ısrar ederler ancak faşizm gibi genel kavramları kullanmak zorunda kalırlar. Üçüncüsü, tarihe karşı tutumları paradoksaldir yani hem daha çok hem de daha az tarihsel olmak isterler. Dördüncüsü, bir "çokluk" mantığı ile yaklaşmalar da yine de molar ve moleküler, yersizyurtsuzlaştırma ve yeniden-yerliyuurtuluşama, kaygan ve pürtüklü gibi ikilemler yoluyla ilerlerler. Beşinci olarak, akışa postyapısalcı bağlılıkları ve oluş sürecine vurguları, yalnızca maddiliğin radikal bir şekilde yeniden yapılandırılmasına değil aynı zamanda, beden ve öznenin parçalanmasına da neden olur (Thrift, 2008, ss. 266-267).

görüşlerinin birleştirilmesinin sosyolojik teorinin gelişimi açısından önem taşıdığı ifade edilmektedir (Hostaker, 2014, s. 1). Bu noktada Ulus Baker'in (2019, s. 95) Tarde ve Spinoza için söylediklerine referansla, biz de Latour ve Deleuze için şöyle diyebiliriz; Deleuze ve Latour arasındaki paralellik tuhaf değildir. Çünkü Deleuze felsefesinden damıtacağımız bir sosyoloji kısmen Latour'un görüşlerini andırmaktadır. Bu bakımdan aşağıda Deleuze felsefesinin Latour'un sosyolojisinde nasıl bir etki yarattığı üzerinde durulmakta ve ardından söz konusu etkinin kent çalışmalarındaki yansıması ele alınmaktadır.

Latour'un Aktör-Ağ Teorisi ile Deleuze ve Guattari Felsefesinin İlgisini Kurmak

Latour, "eylem halinde bilim" anlayışı ile aktör-ağ teorisinin önemli isimlerinden¹⁰ birisidir. Latour'a göre ağ, aktörleri birbirine bağlayan şeydir ve sosyoloğun yapması gereken ağdaki aktörlerin takip edilmesidir. Hiyerarşik bir biçimde düşünülmeyen ağda ilişkilerin düz kalmasına izin verilmektedir (Latour, 2005, s. 180). Düz bir ontolojide AAT, bir araya gelmelerin (assemblages) yeniliğini kaydetmenin yollarını aramaktadır (Latour, 2005, s. 261). Bunun için *kara kutuların* açılması gerekmektedir. Kara kutulama¹¹ bir nevi gerçeklerin maskelenmesidir. AAT kara kutuları açmaya çalışırken aslında güçlülerin gücünü açığa çıkarmakla ve iktidar taktiklerini ve stratejilerini ifşa etmekle ilgilenmektedir (Acuto, 2011, s. 556). Ancak AAT iktidar ilişkilerinin açığa çıkarılmasında makro teoriler gibi hareket etmemektedir. Latour, Tarde'in görüşlerinden hareketle büyük (devletler, kuruluşlar, pazarlar) olanın aynı zamanda küçüklerin basitleştirilmesi olduğunu ileri sürmekte ve makronun mikronun çoğalmasından oluştuğunu ifade etmektedir (Latour, 2005, ss. 252-253). Latour, sosyalin geleneksel Durkheimcı tanımını reddetmektedir (Demir, 2014). Bu reddedişte yine "Tarde sosyolojisi"nin etkisi vardır. Tarde, Durkheim'a karşıt şekilde toplumsalın özel bir gerçeklik alanı değil, bir bağlantı ilkesi olduğunu savunmakta ve "sosyal"i biyolojik organizmalar gibi diğer biraraya gelmelerden ayırmak için bir neden olmadığını öne sürmektedir (Latour, 2005, s. 13). Tarde, sosyal olanı yeni yöntemlerle takip edilmesi gereken dolaşım sıvısı olarak görürken Latour, sosyalin yeniden-birleşme (re-association) ve yeniden bir araya gelme (reassembling) ile görünüm kazandığını belirtmektedir (Latour, 2005, s. 7).

¹⁰ Diğer öne çıkan isimler John Law ve Michael Callon'dur.

¹¹ Bir bilimsel çalışmada örneğin biz sadece sabitlenmiş sonuç olarak üretilen makaleyi görürüz. Bu çalışmanın nasıl olup da bir makaleyle sonuçlandığı ise kara kutudadır ve bizim bu süreçten haberimiz yoktur.

Deleuze'den esinlenerek, "aktör-ağ teorisi"nin "aktant-köksap ontolojisi" (actant-rhizome ontology) olarak isimlendirilebileceğini ifade eden Latour (1999, s. 19), aktant terimiyle her zaman statik bir durumdan ziyade bir dönüşüm sürecine, üretken bir sürece vurgu yapmaktadır (Buchanan, 2017, s. 468). Latour, "aktör ağları (actor networks)" yerine "aktör köksaplarından (actant rhizomes)" bahsedebileceğimizi ifade ederken; John Law, Deleuze'ün düzenleme (agencement/assemblage) kavramı ile "aktör-ağı" terimi arasında çok az fark olduğunu savunmaktadır (Law, 2004). Gerek aktör ağları gerekse aktör köksapları üretken, heterojen ve oldukça sınırlı düzen biçimlerinin geçici birleşimine atıfta bulunmaktadır. Bu nedenle Law'a göre aktör-ağ teorisini postyapısalcılığın belirli bir ampirik çevirisi olarak görmekte yarar vardır (Law, 2009, ss. 145-146). Latour, ampirik çalışmalarında "sosyal"i her zaman sadece insan olanlara değil, insan olmayan aktörlere de atıfta bulunacak şekilde kullanmaktadır (Harman, 2009, s. 132). AAT böylelikle bir ilişkisellik vurgusuyla alanı genişletmektedir.¹² AAT için gerçekleri yaratanlar, performatif (performative) olanlardır. Örneğin piyasaları anlamak için, heterojen materyal ve sosyal uygulama ağlarının piyasaları nasıl ürettiğinin izini sürmemiz gerekmektedir (Law, 2009, s. 151). AAT perspektifinden nesnelere, araçlar, teknolojiler, metinler, formüller, kurumlar ve insanlar birbirlerini karşılıklı olarak inşa etmektedirler. Bu bağlantılara dikkat etmek, özellikle sosyo teknik sistemlerin ve metropollerin anlaşılması için önemli bir zemin sağlamaktadır. AAT'nin üç prensibi olan *radikal ilişkisellik (radical relationality)*, *genelleştirilmiş simetri (generalized symmetry)* ve *birleşme (association)* burada anahtar unsurlar olarak mekâna ve değişime ilişkin perspektifi belirlemektedir (Farias, 2010, s. 3). Bu üç prensiple birlikte Latour'un "hiçbir şey başka bir şeye indirgenemez, hiçbir şey başka bir şeyden çıkarılamaz, her şey başka her şeyle müttefik olabilir" ilkesi kent çalışmalarını etkilemektedir. Latour, bu ilkeyle radikal bir şekilde virtüel olanı reddetmekte yani somut ve indirgenemez olarak anlaşılabilir aktör-ağlarını, dışarıdaki güçlü aktörlere, altta yatan yapılar veya virtüel güçlere referansla açıklamamaktadır. Dolayısıyla Latour, Deleuze'ün virtüele ilişkin görüşüne olanak tanımıyor gibi görünmektedir (Farias, 2014, s. 27; Demir, 2014, s. 181). Ancak Ignacio Farias'a göre Latour, bir potansiyelden bahsetmeye başladığında virtüel "kontROLSÜZ bir şekilde" kavramsal repertuarına girmektedir. Bu durumun en bariz

¹² İlişkisel sosyoloji kendi içerisinde oldukça parçalıdır ve çeşitli teorilerle ve isimlerle bağlantılıdır. P. Bourdieu, R. Bhaskar, N. Luhmann, H. Becker, H. Blumer, M. Archer gibi pek çok teorisyenin çalışması için kullanılan ilişkisel sosyoloji terimi, Latour'un çalışmaları için de kullanılmaktadır. Birbirinden oldukça farklı görüşleri olan bu isimlerin ilişkisel bir ontoloji çerçevesinde ele alınmasının nedeni ise "her şey ilişkileri incelemekle ilgilidir" argümanını kabul etmelerinden kaynaklanmaktadır (Dépelteau, 2015, s.257).

örneği onun Emilie Hermant'la beraber yaptığı çalışmasında (2006 [1998]) "virtüel Paris" dediği şeyi açıklamak için kullandığı "plazma" kavramıdır (Farias, 2014).

Latour için plazma, henüz biçimlendirilmemiş, ölçülmemiş, toplumsallaşmamış, araştırılmamış, harekete geçirilmemiş veya özneleştirilmemiş olandır. Daha da açıklayıcı olabilmek için Latour, eğer ağların sosyal dünyası Londra Metrosu büyüklüğünde olsaydı, plazmanın Londra'nın kalan alanını dolduracağını ifade etmektedir (Latour, 2005, ss. 243-244; Harman, 2009, s. 132). Bu bakımdan Latour'a göre dünya birkaç stabil ve ölçülmüş küçük ada dışında bir belirsizlikler okyanusudur. Latour'a göre plazma her bir eylem planına kaynak sağlayan geniş bir hinterland gibidir, öyleki plazma tıpkı bir kentli için kırsal alan gibidir (Latour, 2005, s. 244). Graham Harman'a göre Latour'un plazması geniş bir toplumsallaşmamış malzeme alanıdır ve bildiğimiz tüm değişim ve hareketlerden sorumlu tutulmaktadır. Bu bakımdan değerlendirildiğinde Latour, "plazma" terimini açık bir şekilde "virtüel" kavramıyla ilişkilendirmektedir (Harman, 2009, s. 133). Harman'a göre Latour, aktörlerin biçimlerini nasıl tamamen değiştirebileceklerini açıklamada yaşadığı soruna yönelik çözümü, aktörlerin tamamen ittifaklarla biçimlendirilmemesinde görmektedir. Bu noktada ilişkiden kaçmak ya da çekilmek, Latour'un atıfta bulunduğu plazmanın metafiziğini oluşturmaktadır (Harman, 2009, s. 133).¹³ O halde AAT, nesnel-ilişkisel ağlarda gerçekliğin oluştuğunu öne sürerken, plazma da bu karmaşık ağlarda gerçek varlıklara dönüşebilmektedir (Demir, 2014, s. 191). Dolayısıyla Latour, oluşun ve ortaya çıkışın açıklanması için son derece önemli olan Deleuzeyen virtüelliği, plazma kavramı ile çözmeye çalışmakta böylelikle teorik olarak gerçekleşmemiş, öngörülemeyen ihtimallere kapı aralamaktadır.

Asamblajın Kent Çalışmalarında Sunduğu Olanaklar

Asamblaj, kent çalışmalarında genellikle ortaya çıkışı, çokluğu ve belirsizliği vurgulamak için kullanılmaktadır. Sosyo-mekânsallığın çeşitli unsurlarının bir araya gelmesini, birleşimini, geçici sosyo-mekânsal oluşu yeniden tanımlayan asamblajlar, insan ve insan dışı, organik ve inorganik, teknik ve doğal olabilen heterojen unsurlardan oluşmaktadır. Böylelikle asamblaj, doğa-kültür, makro-mikro ve yapı-fail gibi geleneksel ayrımları bulanıklaştırmaktadır (Anderson ve McFarlane, 2011, s. 124). Asamblaj kavramı özcü yaklaşımlara karşıt bir pozisyon benimsemekte

¹³ Thrift'e göre AAT'nin bir takım temel problemleri vardır. Bunlardan birisi potansiyel hakkında zayıf bir düşünceye sahip olmasıdır. Bir diğeri ise AAT'nin, düz bir ontoloji lehine, insanın ifade kapasitelerini, icat etme güçlerini ihmal etme eğiliminde olması ve duygulanımı ve arzuyu işlevsizleştirmesidir (Thrift, 2008, ss. 110-111).

(DeLanda, 2018, s. 54) ve toplumsal fenomenlerle ilgili kararlılık, süreç, istikrar ve istikrarsızlık sorununu ele almak için teorik bir kavram olarak kullanılmaktadır (Venn, 2006, s. 107; McFarlane, 2011b, s. 206). Bazı çalışmalarda asamblaj kavramı, AAT ile ilişkili kullanılsa da (Brenner, vd., 2014, s. 158) genel olarak AAT'nin asamblaj ile bağlantılı bir paradigma olduğu görülmektedir (Dovey, 2011, s. 347). Öyleki asamblaj kentçiliği, çoğunlukla sosyolojik AAT tarafından kent çalışmalarının nasıl değiştirildiğine dair bir araştırma alanı olarak değerlendirilmektedir (Madden, 2010, s. 583). Kent asamblajları (urban assemblages) üzerindeki bu çalışmada aktör-ağ teorisi ile Deleuze ve Guattari'nin asamblaj kavramı arasındaki bağlantının kent çalışmalarına nasıl yansıdığını görebilmek için aktör-ağ teorisi ile birlikte Deleuze'den ilham alan Manuel DeLanda'nın asamblaj teorisi ve her iki teoriyle ilişki olarak asamblaj kentçiliği ekseninde betimleyici bir tartışma yürütülmektedir.

DeLanda'ya göre (2018 [2006]), asamblajların ontolojisi yataydır ve farklı ölçeklerdeki *bireysel tekillikleri* içermektedir. Buradaki bireysel tekillikler yalnızca kişiler değil aynı zamanda topluluklar, örgütlenmeler, kentler veya ulus-devletler de olabilmektedir (DeLanda, 2018, ss. 54-55). Bu bakımdan DeLanda'nın asamblaj teorisi indirgemeciliğe karşı bir pozisyonu benimsemektedir. Çünkü kendi parçalarına indirgenemeyen ve kusursuz bir bütün oluşturmayan (DeLanda, 2018, s. 12) asamblajların parçaları kendi kendine yetmektedir (DeLanda, 2018, s. 37). Asamblajın unsurları asamblajdan ayrılabilen, başka bir asamblaja katılabilmekte ve böylelikle terimler değişmeden ilişkiler değişebilmektedir (DeLanda, 2018, s. 42; McFarlane, 2011b, s. 208). DeLanda'ya göre asamblajlar iki boyutta tanımlanmaktadır: (1) asamblajın bileşenlerinin *maddi rolden ifadesel role oynayabileceği değişken roller*, (2) asamblajın *kimliğinin istikrarsızlaşması yani yersizyurtsuzlaşması ve diğer yandan kimliğinin istikrar kazanması yani yerliyurtlulaşması* süreçleridir (DeLanda, 2018, s. 25-27). Bu noktada yerliyurtlulaştırma süreçleri hem bir asamblajın içsel homojenliğini arttıran mekânsal olmayan süreçlere (etnik ve ırksal homojenliğin yaratılması gibi) hem de keskin sınırların çizildiği mekânsal süreçlere işaret etmektedir (DeLanda, 2018, s. 29). Tüm bileşenleri ile asamblajların tekrar eden süreçleri, asamblajların herhangi bir mekânsal ölçekte birleştirilebilmesi ve aynı türden asamblaj süreçlerinin yerliyurtlulaşması ve kodlanması, toplumsal gerçekliğin mikro ve makro boyutlarını birbirine bağlama noktasında asamblaj teorisine önemli olanaklar sağlamaktadır.¹⁴ Asamblaj

¹⁴ Asamblajlar, parçaları arasındaki etkileşimlerden ortaya çıkmaktadır. İç içe geçmiş düzeylerin herhangi birinde, asamblajların bir parçası olarak asamblajlar bulunmakta ve belirli bir ölçekte bir bütün yalnızca molar varlıklardan değil, aynı zamanda daha küçük moleküler parçalardan oluşmaktadır (De Landa, 2016, s. 21).

teorisine göre şu an ile geçmiş, bütünü anlamak için birlikte ele alınmalı ve bütünü oluşturan unsurlar dikkatle değerlendirilmelidir. Bu bakımdan asamblaj olgunun ortaya çıkışı ve mutasyonu sürecinde zamana ve geçiciliğe duyarlılığı ifade etmekte ve dikkati “longue durée”ye (uzun zamana) yönelmektedir (Venn, 2006, s. 107). DeLanda, Fernand Braudel etkisi ile önemli değişimlerin incelenmesi için görece daha uzun zaman ölçeklerinin ele alınması gerektiğini öne sürmektedir (DeLanda, 2018, s. 79). Bu düşünce Deleuze ve Guattari’nin makineli işleyiş odaklanan anlayışına karşıt gibi görünse de DeLanda’nın “longue durée”nin etkisini dikkate alması asamblaj kentçiliği açısından önem taşımaktadır.

Asamblajların insan olan ve insan olmayan unsurları içeren varlıklar olarak görülmesi (DeLanda, 2018, s. 29) AAT ile asamblaj teorisi arasında kuvvetli bir bağ oluşturmaktadır. Bu bakımdan bir varlık olarak kentlere de bireysel varlıkların ontolojik statüsü verilmektedir. Kentler böylece binalar, caddeler, enerji hatları gibi alt ve üst yapı unsurları ile birlikte nesnel varlıklar olarak düşünülebilmektedir (DeLanda, 2018, s. 74). Ontolojik bakımdan süreç odaklı olan asamblaj (Rutzou ve Elder-Vass, 2019) kentin her şeyden önce ilişkisel olarak anlaşılması gerektiğini vurgulamaktadır (McFarlane, 2011a, s. 47). Asamblaj ontolojisinin en bariz sonucu ise insan olsun veya olmasın, yapım süreçlerine dâhil olan tüm gerçek varlıkları, bunların etkileşimlerini ve dönüşümlerini ele almayı mümkün hale getirmesidir (Farias, 2011, s. 369). Asamblaj teorisine ilişkin bu görüşler AAT’nin ontolojisi ile de uyum içerisindedir. Nitekim asamblaj teorisinde olduğu gibi AAT ile yapılan araştırmalarda da kent bir ağlar demeti olarak gösterilmekte ve sosyolojik dikkat asamblajların nasıl olduğu gibi bir araya getirildiğine yöneltilmektedir (Madden, 2010, s. 585-586). Kenti bir ağlar yığını olarak gösteren asamblaj yaklaşımı, metropolü de insan ağları, altyapı ağları, mimari ağlar ve güvenlik ağları gibi neredeyse sonsuza giden ağlardan oluşan ve çevresel bir sınır içermeyen “asamblajların asamblajı” olarak değerlendirebilmektedir (Bender, 2010, s. 316).

Colin McFarlane’e göre asamblaj kavramı kenti değişim ve karşılaşma alanı olarak görebilmemizi sağlamaktadır. Kent bir karşılaşma alanı olarak hem ortak olanın olumlu biçimlerini (yerel kültür) hem de olumsuz biçimlerini (çeşitli kamu hizmetlerine yönelik sorunlar etrafındaki sosyal çatışma) meydana getirmekte ve müşterekler (commons) asamblaj olasılığı yaratmaktadır (McFarlane, 2011b, s. 213). Ayrıca farklı aktörlerin (göçebe, yerli, göçmen kökenli, melez) asamblajlarda bir araya gelmesi, dağılması, çekişmesi ve asamblajın yenilenmesi süreç içinde oluşmaktadır (McFarlane, 2011b, s. 218). Asamblaj kavramı ile düşünüldüğünde, kent,

somut şeylerden (binalar, yollar, altyapı vs.) olduğu kadar bunlara ilişkin düzenlemelerden ve birbiriyle ilişkili bedenlerden de oluşan bir varlık haline gelmektedir. Kent, hem edimsel hem de virtüel alanlar olarak gerçeklik kazanmaktadır (Isin, 2007, s. 212). Asamblaj, yeni ilişkilerin ve biçimlerin ortaya çıkma şansını vurgularken, “bir asamblaj değiştiğinde veya asamblajdaki bir öge değiştiğinde ne değişir” ve “bir asamblajın değiştiğini veya değişme potansiyeline sahip olduğunu nasıl anlarız” sorularına yanıt aramaktadır (McFarlane ve Anderson, 2011, s. 163). Bu bakımdan asamblaj, değişimi, belirsizliği ve olasılığı ele almak için sıklıkla kullanılmaktadır (McFarlane ve Anderson, 2011, s. 162). Çünkü kenti asamblajla düşündüğümüzde, meydana gelen çok sayıda küçük çevresel değişiklikleri, küçük hareketleri ve aynı zamanda bunların aniden ivme kazanan hareketlere ve tekrarların akışını dağıtan, kökten değiştirici potansiyellere dönüşümünü de görebilmemiz mümkün olmaktadır (Farias, 2010, s. 1; Madden, 2010, s. 583).

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Latour, olasılığın ve potansiyelin açıklanmasında yaşadığı teorik soruna “plazma” kavramsallaştırması ile çözüm aramaktadır. Farias’a göre plazma, herhangi bir kentsel aktör ağına bağlı olmayan materyallerden ve varlıklardan oluşacak ve öngörülemeyen olasılıkları ve potansiyelleri açıklayacak olandır. Burada, AAT için temel teorik zorluk, somut fiili asamblajlarda var olan virtüel süreçleri, kapasiteleri ve eğilimleri kavramak için kavramsal ilişkileri geliştirmektir. Sadece aktör ağlarından değil, asamblajlardan bahsetmek, bu yöndeki ilk adımdır. Çünkü bu Deleuzyen kavram, tam olarak virtüel süreçlerin ve gerçek varlıkların uyumunu açıklamayı amaçlamaktadır. Ancak asıl zorluk, AAT’yi virtüel formları ve edimsel asamblajları birlikte oluşturan süreçleri açıklamak için farklı bir kelime dağarcığı ile zenginleştirmektir. Bu noktada Deleuze’ün zengin bir kelime dağarcığı vardır. Deleuze’ün kullandığı etkilenme, süre ve duygulanım kavramları, virtüelliği veya edimsel olanı belirleyen ve şekillendiren bir dış kuvvete (yapısal faktörler) izin vermezken, edimsel birleşimlerin potansiyelini, oluşmasını ve farklılaşmasını açıklamak için kilit önem taşımaktadır (Farias, 2014, s. 27). Her ne kadar plazma kavramsallaştırması Deleuze ve Guattari’nin virtüel ve edimsel arasında kurduğu bağlantıyı tam olarak yakalayamasa da AAT, kent çalışmalarında önemli açılımlar sağlamaktadır.

Latour ve Hermant, Paris’in birden çok yerde, farklı bir şekilde gerçeklik kazandığını gösterdikleri çalışmalarında, Paris’in yerel mahaller üzerinden işleyen aktör-ağlar tarafından nasıl ortaya çıktığını betimlemektedirler (Farias, 2010, s. 6). Latour ve Hermant’ın çalışmasında Paris, bir

harita üzerinde belli bir ölçek üzerine çizilmiş ve sınırlandırılmış bir kent olmadığı gibi uydu vasıtası ile görebildiğimiz görüntülerden de oluşmamaktadır. Paris, binlerce mahalde sayısız asamblajın oluşup dağıldığı devasa bağlantılardan oluşmaktadır (Latour ve Hermant, 2006). Fotoğrafik bir keşifle Paris sakinlerinin kenti nasıl deneyimlediği ve hizmetler, donatılar, sıradan nesnelere, emniyet gücü, yollar gibi kent yaşamını mümkün kılan sayısız teknik unsur bu çalışmada yer almaktadır. Latour ve Hermant, kentin metinler ve görüntülerle neden bir bakışta yakalanamadığının nedenleri araştırmaktadırlar. Böylelikle, gerçek kentlerin Italo Calvino'nun (1972) "Görünmez Kentler"i ile pek çok ortak noktası olduğunu göstermektedirler.

Bir inşaat alanı olan modern kentin tasarımının önemli bir parçası, işleyişinin görünmemesidir. Bu bakımdan kentsel form kentin kemik yapısı ise, altyapı da onun atardamarlarıdır (Tonkiss, 2013, s. 139). AAT perspektifinden kent, sosyal ve teknik unsurların bir araya gelmesiyle ortaya konulmakta (Graham ve Marvin, 2001) ve binalar statik nesnelere değil, hareketli projeler olarak konumlanmaktadır (Latour ve Yaneva, 2008). Aslında kentler, birbirlerini gittikçe daha fazla karşılıklı olarak inşa ederken, yakından bağlantılı sosyal ve teknik asamblajlarla bir arada tutulmaktadır. Latour'a göre bir kentin akıl almaz büyümesinin yol açtığı görünümü ele almak için kente tek bir bakış yeterli olmamaktadır. Çünkü herşey sürekli bir oluş ve değişim halinde olduğu gibi mekân da her türlü nesneyi kapsayacak şekilde birlikte varoluş ve birlikte yaşamadır (Latour, 2008, s. 124). Öyle ki kentlerdeki binalar da zaman ve mekân boyunca bir aktör olarak iklim şartlarına direnmekte, oluşmaya devam etmektedirler. Böylelikle kent hiç bitmeyen bir inşaat alanına dönüşmektedir (Latour ve Yaneva, 2008; McFarlane, 2011b, s. 221; Farias, 2011, s. 369). Bu bakımdan varlığı bilinen ama kendisi çoğu zaman görünmeyen "kentsel altyapılar", materyallerin, teknolojilerin, sosyal kurumların, kültürel değerlerin ve coğrafi uygulamaların heterojen asamblajları olarak değerlendirilmektedir. Steve Graham ve Simon Marvin'e göre bu karşılıklı yapılanma, "kent" ve "teknoloji" nin işlevselci ayrımlarını da anlamsız hale getirmektedir. Çünkü kentler en büyük sosyoteknik melezlerdir (Graham ve Marvin, 2001, ss. 214-215). Nitekim Latour ve Hermant'a göre su, ısı, elektrik, kanalizasyon gibi unsurlarıyla birlikte altyapı, büyük kentlerde yaşamı bir arada tutan maddi nesnelere. Latour ve Hermant, "büyük kentte hayatı bir arada tutan" şeyler hakkında düşünmemizi ve bunlara bakmamızı istemektedirler. Çünkü kentin altyapısını düşünmek ve ona bakmak en temel anlamıyla "yaşam" anlamına gelmektedir. Altyapının tasarımı, kentteki güç ve dışlama mekânizmalarını yansıtmakta, güçlendirmekte ve

yeniden oluşturmaktadır (Tonkiss, 2013, ss. 141-142). Tüm bu yönleriyle alt yapı toplumu oluşturan temel bileşenlerden birisi olarak asamblaj kentçiliğinde önemli bir çalışma alanı oluşturmaktadır.

Sonuç Yerine: Kenti Bir Asamblaj Olarak Yeniden Okuma

Kentler üzerine yapılan çalışmalar soylulaştırma, toplumsal hareketler, göç, sosyal dışlanma gibi çok çeşitli olgularla ilgilenmektedir. Bu olgular, kapitalist politik ekonomilerin oynadığı rol için detaylı bir dikkat gerektirmektedirler. Ancak akılda tutmamız gereken önemli bir soru Farias'ın da ifade ettiği gibi bunların her biri aracılığıyla kentin ve kent yaşamının nasıl yeniden yapılandırıldığı, materyallerin, teknolojilerin ve farklı yaşam biçimlerinin pratikte nasıl bir araya getirildiği yani kentin nasıl bir arada tutulduğudur. Farias'a göre, bu perspektiften kentlere bakarak, formlarını yerel alanlara dayatan soyut küresel kapitalist mantık değil, kent içinde birden fazla form varsayan somut bir süreç olarak, bir yaşam biçimi olarak kapitalizm hakkında¹⁵ daha fazla şey öğrenebiliriz (Farias, 2011, ss. 367-368). Kenti böyle bir süreç olarak ele alabilmek için asamblajın alternatif bir ontoloji sunduğu ifade edilmektedir (Farias, 2011; DeLanda, 2016; McFarlane, 2011b; Dovey, 2011). Ancak

¹⁵ Örneğin AbdouMaliq Simone, Jakarta'nın merkezindeki dünyanın en büyük tekstil ve giyim pazarını, Tanah Abang'ı bir asamblaj olarak inceler. Tanah Abang Pazarı, resmi olarak belediyenin idaresi altındadır ama yönetimi kentin büyük firmalarından birisine sözleşme ile devredilmiştir. Bu firma pazarın günlük işlemlerine ilişkin görevleri (park, nakliye, güvenlik, temizlik gibi) yapması için taşeron şirketlerle çalışmaktadır. Taşeron şirketlerin yanı sıra, tamirciler, bayiler, nakliyeciler, araçlar gibi aktörler arasındaki koordinasyonla işleyen pazar yerinde, 10.000 toptan ve perakende satış birimi vardır. Tüm bu aktörler ağdaki sürekli değişen parçalardır. Az sayıda girişimci pazarı kontrol etmektedir (Simone, 2011, s. 361). Bunların devlet memurlarıyla sürdürdüğü ilişkilerin yanı sıra sermaye gruplarıyla da etkileşimi vardır. Pazarın karlılığı tüketicilere, zamana, ihtiyaçlara ve kapasitelere bağlıdır. Tanah Abang, hergün yaklaşık 300.000 kişi tarafından kullanılmaktadır ve daha geniş piyasayla bağlantılı olarak işlemektedir. Tanah Abang, belli bir mahale yerleşmiş olsa da etrafındaki diğer mahallelere doğru uzanan çok sayıda ofis ve depoda da işlemektedir. Çevredeki pek çok konut ticari amaçla kullanılmaktadır. Kentin diğer 125 pazarının toplam cirosundan daha büyük bir ciroya sahip olan Tanah Abang'ın devamlılığı önemli ölçüde devlet organları ve sermaye sahiplerinin koalisyonlarıyla ilgilidir. Bu güç ilişkileriyle birlikte Tanah Abang aralıksız alma ve verme ile işleyen bir akış ve oluşturma. İç içe geçmiş birleşimler alanı olarak Tanah Abang'ın neresinde ne satılacağı, alıcı ve üreticilerin yılın farklı dönemlerinde nasıl kompozisyonlar alacağı önemlidir. Düz bir ontolojisi olan pazarda, parçalar olarak insanlar, malzemeler, fırsatlar, para, bağlantılar, bilgiler bir araya gelir. Bu pazara bel bağlayan ve önemli bir kısmı geçim sıkıntısı çeken yaklaşık 1.000.000 insan vardır. Pazarda satış yapmanın maliyeti yüksektir ve kazançlar düşüktür. Pazarıcıların çoğu daha fazla fırsat ve ürün dolu bir yaşam ve daha iyi bir sosyal konum elde etmek isterler. Bununla birlikte pazarda bulunmak; tek başına hareket edemeyeceğiniz, başkalarıyla birlikte çalışmanın risklerini kabul edeceğinizi ve mümkün olduğunca güvenmeden ağda yer almanız gerektiğini bildiğiniz, kaçış çizgilerinin de olduğu bir pratik gerektirir (Simone, 2011, ss. 362-363). Simone, bir pazarın çoklu bir yüzey olarak yoğun betimlemesini sunmakta ve bunu yaparken işleyişteki güç mücadelelerini ve bir kent pazarının sınırsız bağlantılarını görmemize de olanak sağlamaktadır.

bu alternatif ontoloji özellikle neo-Marxist eleştirel kent teorisyenlerince farklı yönlerden eleştirilmektedir. Bu eleştirileri (1) betimsel ampirik yönelim, (2) eleştirel imge, (3) failik meselesi ve (4) bağlam sorunu olarak birbirinin içine geçmiş dört tema üzerinden değerlendirebiliriz.

(1) Asamblaj kentçiliğinde betimsel ampirik yönelim ile ilişkilerin yeni ve değişen etkileşimler yoluyla zaman içinde nasıl bir araya geldiğine ve değiştiğine odaklanılmaktadır (McFarlane, 2011, s. 735). Asamblaj kentçiliği, yoğun betimleme (thick description) için uzun listeler çıkarmakta ve belirli bir ağda görünen her şeyi herhangi bir ayırım yapmadan listeye dâhil etmektedir (Tonkiss, 2011, s. 584). Kentsel asamblajların yoğun betimlemesiyle, devletin ve geniş ölçekli politik ekonomilerin insanların yaşam deneyimlerinde nasıl yer aldığı tespit edilebileceği vurgulanmaktadır (Rankin, 2011, s. 565; Acuto, 2011). Ancak eleştirel teori alanında yer alanlar bunun çok da mümkün olmadığını ve asamblaj kentçiliğinin yoğun betimlemeler yaparken eşitsiz gelişimi ve yapısal öğeleri yeterli ölçüde dikkate almadığını öne sürmektedirler (Brenner vd., 2014, ss. 170-171). Eleştirel teorinin bu argümanlarına karşın, gündelik ve olağan kent yaşamına betimsel ve ampirik olarak yaklaşan asamblaj analizinin hızla değişen kentsel peyzajın mikrososyalliğine ilişkisel olarak doğrudan temas edebileceği öne sürülmektedir (Acuto, 2011, s. 558; McFarlane, 2011b; Rankin, 2011). Bu noktada yaratıcı ve dönüştürücü bir süreç olarak “çeviri veya aktarım” (translation) önemli bir kavramsal araç olarak görülmektedir (Farias, 2010, s. 8). Çeviri, AAT’nin açıklama karşısındaki betimleme ile yetinerek ağda bir araya gelmeler üreten araçlar arasındaki ilişkiyi takip edebilmesini sağlamaktadır (Demir, 2014, s. 189).¹⁶ Nitekim kent çalışmalarına bunun yansımaları yoğun betimleme ile birlikte etnografik yöntem olmaktadır. Etnografi ile AAT bir ağın toplumda nasıl ortaya çıktığını, sabitlendiğini veya bazı durumlarda nasıl başarısız olduğunu betimlemekte ve ilişkilere dâhil olan oyuncularını takip etmeye yönelmektedir.

(2) AAT’nin eleştirel imgeye sahip olmamasının kentsel çalışmalarda etkisini sınırladığı ve potansiyel problemler üzerinde yeterince ileriye gidememesine neden olduğu ifade edilmektedir. Öyleki Madden, yalnızca AAT’yi kullanarak bazı kentsel sorular sormanın imkânsız

¹⁶ Çeviri kavramını Michael Callon’ın deniztarafı üzerine bir araştırma projesi örneği üzerinden açıklanabilir. Callon, projenin birkaç farklı aktörün katılım sağlaması ve bunların belirli bir ağda yer alması ile mümkün olduğunu ifade etmektedir. Deniztarafı araştırmasında, ağdaki kilit aktörler deniztarakları, balıkçılar ve bilim adamlarıdır. Bilim camiası, araştırma makalesinin deniztarafının eylemlerini yeterince iyi tanımladığına ikna olduğunda, araştırma yapan bilim adamları başarılı olacaklar ve çeviri süreci tamamlanacaktır (Callon, 1986’dan akt. Lindemann, 2011, s. 103).

olduğunu ve AAT'nin kent çalışmaları alanını entelektüel ve politik olarak fakirleştirebileceğini ileri sürmektedir (Madden, 2010, s. 583). Buna karşın asamblajın, gerçeği potansiyelle ilişkilendirdiği için eleştirel kent teorisinin imgesel boyutunu açabileceği (Dovey, 2011, s. 349) ve yeniden birleştirilen bir kent imgesi sunduğu için daha kapsayıcı, karşılıklı tanıma, dayanışma ve direnişe dayanan alternatif, kozmopolit bir şehirciliği olası kılabilceği iddia edilmektedir (McFarlane, 2011b, s. 220). Ancak Fran Tonkiss'e göre bunların ne eleştirel ne de kozmopolit bir imge için yeterli olup olmayacağı o kadar da açık değildir (Tonkiss, 2011, s. 586). Brenner ve arkadaşlarına göre (2014) de asamblaj kentçiliğinin gündemi eleştirel düşüncenin ele aldığı sorunlara neredeyse hiç temas etmemektir. Asamblaj, onlara göre daha çok "...kentsel süreçlerin, dönüşümlerin ve eşitsizliklerin yeniden tarif edilmesini amaçlıyor gibidir" (Brenner, vd., 2014, ss. 164-165). Bu durum büyük ölçüde ontolojik bakımdan asamblaj kavramıyla çalışılırken sürece odaklanılmasından kaynaklanmaktadır.

(3) Asamblaj kentçiliği eylem ve sürecin önemliliğine daha yakından bakmamızı sağlamada faydalı bir etkiye sahip olsa da (Tonkiss, 2011, s. 585; Brenner, 2013, s. 92) yapıya yer vermediği ve her yerde faillik gördüğü için eleştirilmektedir (Tonkiss, 2011, s. 584). Brenner ve arkadaşlarına göre AAT yönelimli asamblaj analizi bir yandan eleştirel ve makro ölçekli kentsel çalışmalara meydan okumakta diğer yandan asamblajları ve aktör ağları faili meçhul ve dağınık bir biçimde ele almaktadır (Brenner vd., 2014, ss. 175-176). Ayrıca Tonkiss'e göre asamblajın tüm varlıklara genelleştirilmiş simetri ilkesiyle aktör olma gücü tanınması da önemli bir problem yaratmaktadır (Tonkiss, 2011, s. 585). Tonkiss, insanlar her zaman etkili varlıklar olmasa da insan failliğinin maddenin etkinliğinden farklı bir düzeyde yer aldığını ve bunun asamblaj teorisinde gözardı edildiğini ifade etmektedir (Tonkiss, 2011, ss. 585-586; Thrift, 2008; Elder-Vass, 2015). Eleştirel teorisyenlere göre her türlü hiyerarşi ve dikotomiye reddeden AAT, gerçekliğin kendisi üzerinde ısrar eden ve değer içermeyen bir soruşturma ile naif bir pozitivizme yaklaşmakta ve şehrin mevcut koşullarını onaylamaktadır (Farias, 2011: 366). Aslında asamblaj kentçiliğinin önemli ismi McFarlane (2011c) de soylulaştırma veya özelleştirme gibi süreçlerin eleştirel teorisyenlerin iddia ettiği gibi temelde güç ilişkileri ile yapılandırıldığını kabul etmektedir. Nitekim AbdouMaliq Simone'e göre de kentlerin sermaye mantığı ile yapılandırıldığı bir gerçektir. Ancak asamblaj kentçiliğine göre yapıya aşırı vurgu yapan geleneksel kentsel çalışmalarda, insanlar sürekli olarak yetersiz varlıklar olarak resmedilmekte ve kent sakinlerinin somut yaşamları da eksik bir biçimde temsil edilmektedir. Oysaki Deleuze ve Guattari'nin (1980) de belirttiği gibi asamblajlar, çifte eklemlenme arasında işlerler. Asamblajlar

ilişkilere istikrar sağlayan kodlayıcı işlevsel kararlı yapıların dayatmaları ve istikrarsız, kodsuzlaştırıcı akışların arasında her türlü biçimi alırlar (Simone, 2011, s. 357).

(4) Eleştirel kent teorisyenlerine göre AAT, teorik belirsizliklere de sahiptir ve bağlamların bağlamını analitik olarak “kara kutuya” koymaktadır. Böylelikle çağdaş kentleşme süreçlerinin daha geniş jeopolitik ve jeoekonomik boyutlarını tam olarak açıklayamamaktadır (Brenner, 2013, ss. 92-93; Wachsmuth, Madden ve Brenner, 2011, s. 744). Bu bakımdan Brenner ve arkadaşları, asamblaj kavramını harekete geçirecek daha geniş bir teorinin ve yöntemin etkisi altında asamblajın siyasal iktisadı ve kapitalizmi ele alabileceğini ve AAT etkili asamblajdan daha fazla kentsel çalışmalara katkı sağlayabileceğini düşünmektedirler (Brenner vd., 2014, s. 164). Bu önemli eleştiriye karşın, AAT yönelimli asamblaj kentçiliğinin politikayı ve mücadeleyi içerdiği (McCann, 2011, s. 145) ve bağlamların bağlamının ilişkisel olarak nasıl üretildiğini anlamaya çalıştığı ifade edilmektedir (McFarlane, 2011c, s. 385). Çünkü asamblajların incelenmesi, aktörlerin, şeylerin veya süreçlerin mevcut hale getirildiği ve yok edildiği kara kutulu düzenlemelerin açılmasını gerektirmektedir. Asamblaj kavramı hem düzenleme (arrangement) hem de aktörü (agency) birlikte düşünmeye imkân sağladığı için, gücün üretildiği çeşitli eylem biçimlerinin incelenmesini kolaylaştıracak metodolojik bir araç sağlayabilmektedir. Asamblaj metodolojisi bunun için daha önceden varsayılan yapısal bir asimetriden veya bağlamdan hareket etmemekte (Farias, 2011, s. 370; Acuto, 2011, s. 555) ana kategorileri çözmek ve yerleşik hiyerarşileri sorgulamak için yeniden birleştirme (reassemlage) üzerine odaklanmaktadır (Acuto, 2011, s. 559). Bu perspektiften kent, merkezi olmayan, sınırlandırılmamış bir nesne haline gelmekte ve belirli bir bağlam olarak kabul edilmemektedir (Farias, 2010, s. 2). Dolayısıyla kentsel asamblajlar, eleştirel teoriden farklı olarak bağlam yerine, mekânsal oluşumları sürekli savunulması, bir arada tutulması, sürdürülmesi ve onarılması gereken oluşumlar olarak düşünebilmemize olanak sağlamaktadır (Farias, 2011, s. 370). Çünkü her defasında kişi gibi bağlam da değişmekte ve yeniden tanımlanmak durumunda kalmaktadır.

Tom Baker ve Pauline McGuirk, Deleuze ve Guattari’den yola çıkarak asamblaj teorisinin metodolojik olarak kullanılmasını sağlayabilecek olan dört taahhüt ortaya konulabileceğini ifade etmektedirler. İlk olarak asamblaj teorisi, araştırma fenomenlerinin çoklu süreçlerin bir ürünü olarak ele alınmasını talep eder. İkincisi, asamblaj metodolojileri sürece odaklanır ve sürecin anlaşılması için ampirik araştırma yapar.

Üçüncüsü, asamblaj metodolojileri, asamblajları üreten ve sürdüren aktörleri/emekçileri ortaya çıkarmaya odaklanır. Aktörlerin çalışma şeklini anlamak için aktörlerin belirli bağlamlar tarafından nasıl avantajlı veya dezavantajlı oldukları ve eylemi gerçekleştirmek için kaynakların, uzmanlığın, ilişkilerin ve benzerlerinin nasıl kullanıldığı analiz edilir. Son olarak, asamblaj metodolojileri belirsizlik duygusunu sürdürmeye de bağlı kalırlar. Bu taahhüt toplumsal araştırmanın sadece yerleşik okumalar üretebileceğini ve bu nedenle mütevazı iddialarda bulunabileceğini kabul etmeyi içerir (Baker ve McGuirk, 2017). Bu analitik çerçeveden hareketle AAT'nin kent çalışmalarına yönelik tutarlı bir metodoloji geliştirmeye yöneldiği ifade edilebilir (Acuto, 2011, s. 554). Ayrıca kentsel çıkmaza bir çözüm olarak asamblaj kentçiliğinin kentsel eşitsizliği betimlemeyi, eleştirmeyi ve yüzleşmeyi amaçladığı söylenebilir. Asamblaj bunu, alt-sınıfın bakış açılarını aktararak ve sermaye birikiminin diğer hiyerarşi ve marjinalleştirme biçimleriyle bir araya geldiği gündelik süreçleri etnografik olarak inceleyerek yapmaktadır. Bu açıkça Deleuzyen bir yaklaşımın ortaya koyduğu bir taahhüttür (Rankin, 2011, s. 565). Asamblaj kentçiliği bu türden bir yaklaşım ile kentin çözümlenmesine metodolojik olarak önemli katkılar sunabilir.

AAT birbirine bağlanan aktörler arasındaki gerçek ilişkilere odaklanmaktadır. AAT çalışmalarında asamblaj kavramı kolektif ve aktör-ağ ile eş anlamlı olarak yer almakta ancak kullanımı açısından Deleuzyen asamblaj kavramından birtakım farklılıklar taşımaktadır. AAT, asamblajların daha ziyade gerçekliğine, heterojenliğine, sosyo-materyal melez birleşimlerine eğilmektedir. Deleuzyen asamblaj teorisi ise sosyo-materyallığın ve heterojenliğin yanı sıra virtüel kapasiteler ve eğilimlerle oluşmaktadır. Ayrıca asamblajların oluşumunda kaçış çizgileri, yersizyurtsuzlaşma, yeniden yerliyurtlulaşma gibi süreçler önem taşımaktadır. Oysaki AAT bu süreçlerden neredeyse hiç bahsetmemektedir. Ancak yine de Latour'un 2005 yılında yayınlanan "Reassembling the Social" başlıklı çalışmasından beri asamblaj kavramı AAT ile ilgili literatürde daha yaygın kullanılmakta ve asamblaj, Deleuze ve Guattari'nin felsefesi ve AAT arasındaki yakınlığı sağlamaktadır. Deleuze ve Guattari'nin, Latour ve AAT üzerindeki etkisi oluş ve akış halindeki dünyayı anlama çabasında olduğu kadar insan olan ve insan olmayanların failliğinde, tüm dikotomilerin yerle bir edilmesinde ve diyalektik düşünce yerine sürece odaklanılmasında kendisini göstermektedir. Ayrıca Latour'un Deleuze ve Guattari'nin virtüele ilişkin düşüncesini plazma ile karşılamaya çalışması da AAT açısından önemli bir değişim yaratmaktadır. Asamblaj kentçiliği sadece yeni araştırma soruları ortaya koymanın yollarını değil, aynı zamanda kentte araştırma yapmanın yeni yollarını da ortaya koymaktadır. AAT

yönelimli asamblaj analizi böylelikle kenti ilişkisel olarak bir araya gelme, birleştirme ve düzenleme mekânı olarak inceleyebilmemizi mümkün kılabilir.

Ek Beyan / Declaration

Makalenin tüm süreçlerinde TESAM'ın araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

In all processes of the article, TESAM's research and publication ethics principles were followed.

There is no potential conflict of interest in this study.

The authors declared that this study has received no financial support.

The authors contributed equally to the study.

Kaynakça / References

Acuto, M. (2011). Putting ANTs into the mille-feuille. *City*, 15(5), 552–562.

Akay, A. (2004). *Tekil Düşünce*. İstanbul: Bağlam Yayınları.

Anderson, B. and McFarlane, C. (2011). Assemblage and geography. *Area*, 2, 124–127.

Baker, T. and McGuirk, P. (2017). Assemblage thinking as methodology: commitments and practices for critical policy research. *Territory, Politics, Governance*, 5(4), 425–442.

Baker, U. (2019). *Yüzeybilim Fragmanlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Bender, T. (2010). Reassembling the city: networks and urban imaginaries.

In I. Farias and T. Bender (Eds.), *Urban Assemblages: How Actor network theory changes urban studies* (pp. 303-324). New York: Routledge.

Brenner, N. (1997). State territorial restructuring and the production of spatial scale: urban and regional planning in the Federal Republic of Germany, 1960–1990. *Political Geography* (16), 273–306.

Brenner, N. (2013). Theses on Urbanization. *Public Culture*, 25(1), 85–114.

Brenner, N., Madden, D. J. ve Wachsmuth, D. (2014). Asamblajlar, aktör-ağlar ve eleştirel teorisinin karşılaştığı zorluklar. (A.Y. Şen, Çev.), N. Brenner, P. Marcuse ve M. Mayer (Ed.), *Kar için değil halk için: Eleştirel teorisi ve hakkı kitabı* içinde (s. 155-181). İstanbul: Sel Yayıncılık.

Buchanan, I. (2017). Assemblage theory, or, the future of an illusion. *Deleuze Studies*, 11(3), 457–474.

DeLanda, M. (2018). Yeni bir toplum felsefesi: Öbikleşme teorisi ve toplumsal karmaşıklık (S. Çalıcı, Çev.). İstanbul: Kolektif Yayınları.

DeLanda, M. (2016). *Assemblage theory*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Deleuze, G. ve Guattari, F. (1990). Kapitalizm ve şizofreni 1 bin yayla göçebebilimi incelemesi: Savaş makinası (A. Akay, Çev.). Ankara: Bağlam Yayınları.

Deleuze, G. ve Parnet, C. (1990). Diyaloglar. (A. Akay, Çev.). İstanbul: Bağlam Yayınları.

Deleuze, G. (2016). Edimsel ve virtüel. (H. Yücefer, Çev.). *Cogito*, (82), 14-17.

Deleuze, G. and Guattari, F. (2005). *A thousand plateaus: Capitalism and schizophrenia*. Minneapolis, London: University of Minnesota Press.

Deleuze, G. ve Guattari, F. (2000). Kafka: Minör bir edebiyat için. (Ö. Uçkan ve I. Ergüden, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Deleuze, G. ve Guattari, F. (2001). Felefe nedir? (T. Ilgaz, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Deleuze, G. ve Guattari, F. (2014). Anti Ödipus: Kapitalizm ve şizofreni 1. (F. Ege, H. Erdoğan ve M. Yiğitalp, Çev.). Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları.

Demir, M. (2014). Laboratuvar yaşamının antropolojisi: Bruno Latour'un bilim incelemeleri ve metafizik sonuçları. *Divan*, 19(36), 145-196.

Dépelteau, F. (2015). Kökten ilişkililik: Bir öneri. (Ö. Akkaya, Çev.), Powell, C. ve F. Depelteau (Ed.), *İlişkisel sosyoloji: Ontolojik ve teorik yönelimler kitabı* içinde (s. 251-284). Ankara: Phoenix Yayınevi.

Dovey, K. (2011). Uprooting critical urbanism. *City*, 15(3-4), 347-354.

Elder-Vass, D. (2015). Disassembling actor-network theory. *Philosophy of the Social Sciences*, 45(1), 100-121.

Farias, I. (2010). Introduction: Decentering the object of urban studies. In I. Farias and T. Bender (Eds.), *Urban assemblages: How actor-network theory changes urban studies* (pp. 1-24). New York: Routledge.

Farias, I. (2011). The politics of urban assemblages. *City*, 15(3-4), 365-374.

Farias, I. (2014). Virtual attractors, actual assemblages: How Luhmann's theory of communication complements actor-network theory. *European Journal of Social Theory*, 17(1), 24-41.

Goodchild, P. (2005). Deleuze ve Guattari: Arzu politikasına giriş (R. Ögdül, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Graham, S. and Marvin, S. (2001). *Splintering urbanism: Networked infrastructures, technological mobilities and the urban condition*. New York: Routledge.

Harman, G. (2009). *Prince of Networks: Bruno Latour and Metaphysics*. Melbourne: Re.Press.

Holland, E. (2013). Deleuze ve Guattari'nin anti-oedipus'u şizoanalize giriş (A. Utku, ve M. Erkan, Çev.). İstanbul: Otonom Yayıncılık.

Hostaker, R. (2014). *A different society altogether: What sociology can learn from Deleuze, Guattari, and Latour*. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing.

Inin, E. (2007). City, state: critique of scalar thought. *Citizenship Studies*, 11, 211-228.

Karaman, O. (2012). An immanentist approach to the urban. *Antipode*, 44(4), 1287-1306.

Latour, B. (1999). On recalling ANT. In J. Law and J. Hassard (Eds.) *Actor network theory and after* (pp. 15-25.). Oxford: Blackwell.

Latour, B. (2005). *Reassembling the social: An introduction to actor-network theory*. New York: Oxford University Press.

Latour, B. (2008). The space of controversies. *New Geographies*, 1(1), 122-135.

Latour, B. and Hermant, E. (2006). *Paris: Invisible city*. Erişim tarihi: 01.22.2021, <http://www.bruno-latour.fr/virtual/index.html>.

Latour, B. and Yaneva, A. (2008). Give me a gun and I will make all buildings move: An ant's view of architecture. In R. Geiser (Eds.), *Explorations in architecture: Teaching design research* (pp. 80–89). Basel: Birkhäuser.

Law, J. (2004). *After method: Mess in social science research*. London, New York: Routledge.

Law, J. (2009). Actor network theory and material semiotics. In B. Turner (Eds.) *The new blackwell companion to social theory* (pp. 141-158). Oxford, Malden: Blackwell Publishing.

Lindemann, G. (2011). On latour's social theory and theory of society, and his contribution to saving the world. *Human Studies*, 34(1), 93-110.

Madden, D. (2010). Urban ANTs: A review essay. In I. Farias and T. Bender (Eds.), *Urban assemblages: How actor-network theory changes urban studies* (pp. 583-589). New York: Routledge.

McCann, E. (2011). Veritable inventions, cities, policies and assemblage. *Area*, 43(2), 143–147.

McFarlane, C. (2009). Translocal assemblages: Space, power and social movements. *Geoforum*, 40(4), 561-567.

McFarlane, C. and Anderson, B. (2011). Thinking with assemblage. *Area*, 43(2), 162–164.

McFarlane, C. (2011a). *Learning the city: Knowledge and translocal assemblage*. Oxford: Wiley-Blackwell.

McFarlane, C. (2011b). Assemblage and critical urbanism. *City*, 15(2), 204-224.

McFarlane, C. (2011c). On context assemblage, political economy and structure. *City*, 15(3-4), 375-388.

Nail, T. (2017). What is an Assemblage? *SubStance*, 46(1), 21-37.

Peck , J. and Tickell , A. (2002). Neoliberalizing space. *Antipode* (34), 380-404.

Phillips, J. (2006). Agencement/Assemblage Theory. *Theory, Culture and Society*, 23(2-3), 108-109.

Puar, J. (2012). 'I would rather be a cyborg than a goddess': Becoming-intersectional in assemblage theory. *PhiloSOPHIA*, 2(1), 49-66.

Rankin, K. N. (2011). Assemblage and the politics of thick description. *City*, 15(5), 563-569.

Rutzou, T. and Elder-Vass, D. (2019). On assemblages and things: Fluidity, stability, causation stories, and formation stories. *Sociological Theory*, 37(4), 401-424.

Simone, A. (2011). The surfacing of urban life A response to Colin McFarlane and Neil Brenner, David Madden and David Wachsmuth. *City*, 15(3-4), 355-364.

Tekeli, İ. (2019). Temsili olmayan kuramların gelişimi planlama anlayışımızda ne tür değişimler yaratıyor. *Efil Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 2(7), 8-37.

Thrift , N. (2008). *Non-Representational theory: Space, politics, affect*. New York: Routledge.

Thrift, N. (1993). An urban impasse. *Theory, Culture & Society*, 10, 229-238.

Tonkiss , F. (2011). Template urbanism four points about assemblage. *City*, 15(5), 584-588.

Tonkiss, F. (2013). *Cities by design: The social life of urban form*. Cambridge: Polity Press.

Venn, C. (2006). A note on assemblage. *Theory, Culture and Society*, 23(2-3), 107-108.

Wachsmuth , D., Madden, D. ve Brenner, N. (2011). Between abstraction and complexity meta-theoretical observations on the assemblage debate. *City*, 15(6), 740-750.

TESAM Akademi Dergisi

Journal of TESAM Academy

ISSN 2148-2462 / E-ISSN 2458-9217

Modern Türk Aile Yapısında ve Kadınların Uğraşlarında Değişme¹

Change in Modern Turkish Family Structure and Women's Occupations

Zehra Zeynep SADIKOĞLU

Arş. Gör., Dr.,
İstanbul Medeniyet Üniversitesi,
Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal
Hizmet Bölümü.
zeynep.sadikoglu@medeniyet.edu.tr
ORCID: 0000-0003-0251-6652

Cilt / Issue: 9(1), 317-347

Geliş Tarihi: 17.07.2021

Kabul Tarihi: 20.08.2021

Atıf: Sadıkoğlu, Z.Z. (2021). Modern Türk Aile Yapısında ve Kadınların Uğraşlarında Değişme. *Tesam Akademi Dergisi*, 9(1), 317-347. <http://dx.doi.org/10.30626/tesamakademi.986225>.

¹ Bu makale, Ocak 2021 tarihinde İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde kabul edilen "Yoğun Annelik Algısı: Annelerin Perspektifinden Çağdaş Ebeveynlik Kültürü" başlıklı doktora tezinin bir kısmından uyarlanmıştır.

Öz

Mevcut araştırma bulgularının değerlendirmesine dayanan bu çalışma Cumhuriyetin ilk yıllarından günümüze Türk aile yapısında ve kadınların uğraşlarındaki değişmeyi ortaya koymayı amaçlamaktadır. Söz konusu değişme süreci, 1920'lerde Cumhuriyetin kuruluşundan 1950'li yıllara kadar olan ilk dönem, kentleşme ve kırdan kente doğru yoğun bir iç göçün belirleyici olduğu 1950-1980 yılları arası dönem ve Türkiye'nin küreselleşme sürecinin etkisine girdiği 1980 sonrası dönem olmak üzere üç alt dönemde ele alınmıştır. Süreç içerisinde Türk aile yapısının farklılaşan özellikleri çiftlerin tanışma ortamı ve evliliklerin gerçekleşme biçiminde daha modern eğilimlerin yaygınlık kazanması, doğurganlık oranlarında ikinci dönemden itibaren tedrici bir azalmanın öne çıkması, ataerkil geniş aile oranı azalırken tercihle oluşan dağılmış aile oranlarının artmasıdır. Kadınların uğraşlarında ise ev içinde çocukların eğitimi ile ilgili sorumlulukları artarken ev dışında öğrenim düzeylerinin artması ile tarım dışı istihdama katılım oranlarının arttığı göze çarpmaktadır. Bununla birlikte aile yapısında çekirdek hanehalkı modeli ve geniş aile ilişkileri önemini korumaya devam etmektedir. Kadınların uğraşlarında ise ev ve anne olmakla ilişkili sorumluluklara atfedilen toplumsal değer, piyasa ekonomisinin taşıdığı kısıtlılıklar ve günümüzde çocuğa atfedilen psikolojik değer kadınların geleneksel rollerinin önemini koruması yönünde etki göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Türk Aile Yapısı, Kadınların Uğraşları, Modernleşme, Kentleşme, Küreselleşme

Abstract

Based on the evaluation of current research findings, this study aims to reveal the change in Turkish family structure and women's occupations. This process was discussed in three sub-periods: the first from the 1920s to the 1950s, the second between 1950-1980, that is marked with urbanization and an intense internal migration, and the third after 1980s, when Turkey has become under the influence globalization. The changing characteristics of the Turkish family structure are the spread of more modern trends in the way couples meet and marry, the decrease in fertility rates, the increase in the rates of broken families, and the decrease in the rates of patriarchal extended families. In women's occupations, while the responsibilities related to the education of children increase over time, the rate of women's participation in non-agricultural employment increases with the increase in their level of education. However, the nuclear household model and extended family relations are still important. Also, the social value of the domestic responsibilities, the limitations of the market economy, and the child's psychological value causes women's traditional roles to maintain their importance.

Keywords: Turkish Family Structure, Women's Occupations, Modernization, Urbanization, Globalization

Extended Abstract

Based on the evaluation of current research findings, this study aims to reveal the changes in the Turkish family structure and the women's occupations. This process has been discussed in three sub-periods. The first period covers the years from the establishment of the Republic in the 1920s to the 1950s when automation began to spread in agriculture. In this period, the family formed the cornerstone of modern reforms and legal regulations. Also, many studies reveal that the extended family was common in this period was a myth. However, it should be underlined that extended family ties were important in daily life, especially in rural areas, in production and reproduction activities. In cities, on the other hand, an understanding that men are identified with the public space and women are mostly identified with domestic space was supported. In addition, in this period economic development was targeted with regulations promoting fertility and expanding health services.

The second sub-period covers the years between 1950-1980. In this period, with the mechanization of agricultural production and the spread of the market economy, there was an intense internal migration from the countryside to city centers. Although this migration had a limited

impact on the household structure, it should be noted that extended family relations hold up supportive functions. But urbanization caused the sharing of domestic responsibilities to differentiate. In particular, the education of the child became one of the main responsibilities of the mother. In addition, internal migration led to an increase in status by enabling men to shift out of the agricultural sector, and for women by eliminating the obligation to participate in the production.

On the other hand, the importance gained by the workforce's education level has differentiated the process of establishing a family. The age of first marriage and also the age of having the first child started to be postponed. Although this situation manifested itself as a decrease in fertility, the population continued to grow in this period as the decrease was not as rapid as the decrease in mortality rates. The increasing population was considered as an obstacle to economic development and population policies compatible with this point of view were put forward. Even though these policies did not give the desired results in the short term, there were significant decreases in fertility rates due to factors such as rapid urbanization, migration from rural to urban areas, and insufficient economic opportunities in cities.

After the 1980s, Turkey has become under the influence of globalization in economic, political, and cultural terms, and similar trends emerged in family structure and women's occupations under the influence of changes throughout the world. The first of these trends is that the factor determining social mobility shifted from migration and education to wealth, so educated men started to tend to trade more and educated women began to take men's place. Accordingly, while education and employment opportunities for women increased in this period, the glorification of housewifery peculiar to the previous period was abandoned. However, although women's education levels and opportunities to work in more qualified jobs increase, even today the social value attributed to women's domestic responsibilities maintains its power on women's participation in the labor market.

Further, more modern trends in the ways couples meet and form marriages draw attention. Also, the tendency to postpone the age of first marriage has increased over time. Postponing the first marriage, on the other hand, means that the age of having children is delayed and the household size decreases over time. This decrease is in parallel with both the widespread use of birth control methods and the decreasing trend in the total fertility rates. On the other hand, while the patriarchal

extended family weakened in the process, the rate of nuclear families, which was 59-60% in the 1960-the 1970s, has become stagnant by increasing to 69-70% today. Also, broken families in the last 50 years have reached a higher rate than the extended family. The decrease in the rates of widowed parents and the increase in the rates of divorced parents show that these families have transitioned to the process of being formed by choice. In addition, it is striking that the temporarily extended family rate remains relatively stable over time. This situation shows that extended family relations maintain their importance.

Changes such as a decrease in fertility rates and an increase in divorce rates indicate that today women have moved away from their traditional responsibilities to some extent. Although it is thought that this situation will increase women's participation in the workforce, the relative stability in women's labor force participation rates implies some limitations in the capacity of economic growth to create non-agricultural employment. These limitations create a context in which women are not free enough to participate in the workforce, and although having children in this context is often perceived as a barrier to this participation, the psychological value of the child causes women to view motherhood as a desirable barrier.

To summarize, in three sub-periods, there are both persistent and differentiating features in the Turkish family structure and the women's occupations. The changing characteristics of the Turkish family structure are the spread of more modern trends in the way couples meet and marry, the gradual decrease in fertility rates, the increase in the rates of broken families, and the decrease in the rates of patriarchal extended families. Also, it is noteworthy that women's education levels and non-agricultural employment rates have increased. However, the nuclear household model and extended family relations continue to maintain their importance. Also, the social value attributed to the domestic responsibilities, the limitations of the market economy, and the child's psychological value causes women's traditional roles to maintain their importance.

Giriş

Sanayileşme, kentleşme, sekülerleşme gibi süreçlerle ayırt edilen modernleşme, Batı toplumunda toplumsal hareketlilik, bireysellik ve ikincil ilişkileri öne çıkararak toplumsal düzenin geleneksel yapısını, dolayısıyla ailenin yapı ve örgütlenişini değiştirmiştir. Söz konusu değişimin seyrini açıklarken üzerinde durulması gereken ilk nokta ailenin üretim-tüketim ilişkilerindeki yerinin değişmesidir. Geleneksel toplumda bir bütün olarak ekonomik üretim ve alışverişin temel birimi durumunda olan geniş aile modeli modern Batı toplumunda yerini emek hareketliliğine olanak veren yalıtılmış çekirdek aile modeline bırakmıştır (Bidwell Millar ve Vander Mey, 2000, s. 4). Sanayileşme ve modern ekonominin genişlemesine bağlı olarak aile üyeleri farklı piyasalarda istihdam edilmeye başlamış, böylece oluşan hane ve iş yeri ayrımı babayı evin geçimini sağlayan kişi olarak ev dışına çıkarırken anneye çocuk yetiştirme ve ev işi görevi verilmiştir. Çocuk iş gücünün yasaklanması ve eğitimin zorunlu hale gelmesi ise kadının ev içi ve çocuğa dair sorumluluklarının artması yönünde etki göstermiştir. XX. yüzyıla gelindiğinde ise yalıtılmış çekirdek ailede çocukla ebeveyn arasındaki ilişki daha güçlü duygusal bir içerik kazanırken çocuğun düzenli eğitimine duyulan ilgi öne çıkmıştır.

Modern orta sınıf aileyi temsil eden yalıtılmış çekirdek aile modeli XX. yüzyılda Büyük Bunalım, II. Dünya Savaşı gibi tarihsel olaylar nedeniyle kesintiye uğrasa dahi Batı toplumunda 1970'li yıllara kadar desteklenmiştir. Bir ideal olarak benimsenen bu model çerçevesinde kadının annelik aracılığıyla topluma katkıda bulunacağı ve milli ideallerin devam ettirilmesinde annenin önemli bir role sahip olduğu inancı desteklenmiştir. Bu yıllarda ulus için sağlıklı çocuklar yetiştirmek kadının en önemli vatani görevlerinden biri addedilmiştir (Davis, 2012, s. 146). Ancak 1960'lı yılların sonu ve 1970'li yıllardan itibaren söz konusu ideal sorgulanmaya başlamış ve zaman içinde evlilik, aile ve kadınların uğraşlarına dair tutumlar da bu sorgulamalar doğrultusunda değişmiştir. Bugün aile üzerinden şahitlik ettiğimiz değişimler de bu ideali sekteye uğratan değişimleri yansıtır niteliktedir.

Bu yıllardan itibaren bilgiye dayalı bir ekonomiye geçiş ve emeğin değişen yapısı ile fiziksel iş gücünün yerine zihinsel iş gücünün önem kazanması, buna bağlı olarak kadınların iş gücüne katılma fırsat ve olanağının artması söz konusu idealin sorgulandığı bir bağlam ortaya çıkarmıştır. Bu süreçte bireysel özgürlüklerin alanının genişlemesi sonucunda kadınlık da bireysel bir kimlik olarak tanımlanmış ve annelik

bir vatan görevi olmaktan çıkarak bireysel zeminde değerlendirilmeye başlamıştır. Kadınların tarım dışı istihdam alanlarında iş gücüne katılımının yaygınlaşması, tıbbi doğum kontrol yöntemlerinin gelişimi ile kesintiye uğramadan bir kariyer sürdürme imkânının artması, artan eğitim seviyesine bağlı olarak kadınların kendini tatmin ve/veya gerçekleştirmek gibi motivasyonlarla çalışma hayatına katılımı gibi olgulara yine bu yıllar kaynaklık etmektedir. Diğer taraftan teknik otomasyonun ev içinde kullanımının yaygınlaşması kadının ev içi iş yükünün azalıp vasıfsızlaşmasına neden olmuştur. Dolayısıyla ev işinin değeri azalırken, bir kadın için finansal gelir ve kariyer gelişimini terk etmenin fırsat maliyeti artmıştır. Ayrıca yine bu yıllarda etkinliği artan feminist kadın hareketi de ev işleri, çocuğun bakımı ve yetiştirilmesinin kadının asıl sorumluluğu olduğu varsayımını reddi ile modern orta sınıf aile idealinin dönüşümünde etkili olmuş ve kendilerini feminist olarak nitelendirmeyen kadınların dahi ev işi, çocuk bakımı, aile içi roller karşısında tutumlarını değiştirmiştir (Thornton ve Young-DeMarco, 2001, s. 1011).

Tüm bu gelişmeler ile yalıtılmış çekirdek aile ideali çerçevesinde erkeğe ve kadına izafe edilen roller yeniden tanımlanmaya başlamıştır. Ev işi ve çocuklarının bakımı konusunda daha eşitlikçi temalar öne çıkarken ev dışında çalışmak, geçimi sağlamak gibi erkeğe atfedilen sorumluluklar onun tekelinden çıkmıştır. Diğer taraftan bu yıllara kadar çocuk sahibi olmak ile evlenmek hemen hemen aynı anlamı taşıyorken modernleşme sürecinin beraberinde getirdiği bireyselleşme yönündeki sosyal değişmeye eklenen tıbbi doğum kontrolünün kolay ulaşılabilir ve yaygın hale gelmesi evlilik örüntülerinde de bazı değişimlere neden olmuştur. Örneğin önceki dönemin aksine potansiyel eşler arasında aranan özelliklerin benzer olması ve ortak ilgi paylaşımı önemli addedilmeye başlamıştır. Bu eğilim uyarınca evliliklerin biçimlendirilmesinde eşler arasında benzer eğitim ve istihdam arka planına sahip olmak gibi kriterler, ev içi sorumlulukların eşit paylaşımı gibi beklentiler belirleyici nitelik kazanmıştır (Mika, 2009, ss. 23-24). Ayrıca günümüzde yetişkin bireyler hayat serüvenlerini oluşturan evreleri geleneğin/kurumların rehberliğinden uzakta devam ettirme, yıkma, yeniden kurma gibi farklı alternatiflerle karşı karşıyadır. Yalnız yaşamının daha kabul edilebilir bir alternatif haline gelmesi, boşanma oranlarındaki ve buna bağlı olarak tek ebeveynli aile ve yeniden kurulan aile sayısındaki artış gibi olgular da bu değişimi yansıtmaktadır.

Modern Türk ailesinin de belli ölçüde kendi tarihsel, kültürel ve toplumsal dinamiklerini korusa da gecikmeli bir şekilde dünyanın genelinde yaşanan

değişimlerin etkisinde benzer eğilimlere sahne olduğu söylenebilir. Mevcut araştırma bulgularının değerlendirmesine dayanan bu çalışma cumhuriyetin ilk yıllarından günümüze modern Türk aile yapısında ve kadınların uğraşlarında gerçekleşen değişmeyi ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda söz konusu süreç üç alt dönemde ele alınmıştır. Öncelikle cumhuriyetin ilk yıllarından 1950'li yıllara kadar geçen süreyi kapsayan ilk dönemde modernleşme tecrübesi ile Türk aile yapısında ve kadınların uğraşlarında devamlılık arz eden ve farklılaşan özelliklere değinilmiştir. Sonrasında 1950'li yıllar ile 1980'li yıllar arasında kapsayan ikinci dönemde kırsal bölgelerden kent merkezlerine doğru gerçekleşen göçün ve kentleşmenin aile yapısı ve kadın uğraşlarına yansımalarına dikkat çekilmiştir. Son olarak ise 1980'li yıllardan günümüze küreselleşme sürecinin etkisinin daha fazla hissedildiği Türkiye toplumunda aile yapısında ve kadınların uğraşlarındaki değişimin yönü gösterilmeye çalışılmıştır. Bu noktada söz konusu değişimin farklı sosyoekonomik statü (SES)¹ gruplarında farklılaştığını, değişimin yönünü belirleyen orta ve orta üst sosyoekonomik statü gruplarındaki aile ve kadınlara atıf yapıldığını belirtmek gerekir.

Modern Türk Aile Yapısı ve Kadınların Uğraşlarında Değişme

Modern ve ekonomik bakımdan güçlü Batı'nın siyasal ve kültürel çizgisinde modernleşme isteği, 19. yüzyıl sonlarından itibaren Batılı olmayan dünyada kendine yer bulmuştur. Türkiye'nin modernleşme tecrübesi de Osmanlı'nın son zamanından itibaren bu çerçevede başlamış ve Cumhuriyet'e geçişle birlikte daha kuşatıcı ve sistematik bir nitelik kazanmıştır. Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse Türk toplumunun modernleşmesi, Batı'dakinin aksine kendini tarihi ve toplumsal süreçlerinde ortaya çıkmamış, devletin ortaya koyduğu iktisadi, hukuki ve sosyal bir dizi reformla başlamıştır. Mikro düzeyde en küçük etkileşim birimi ve makro düzeyde bir kurum olarak aile ise modernleşmenin vitrinini oluşturmuştur (Dikeçligil, 2014, ss. 19-21).

Erken Cumhuriyet Dönemi Türk Aile Yapısı ve Kadınların Uğraşlarında Değişme

19. yüzyıl Tanzimat döneminden itibaren modernleşme yönünde gerçekleştirilen reform ve düzenlemelerin temel taşı birçok yönden aile oluşturmuştur. Bu kapsamda Tanzimat döneminde ilk defa Fransız Medeni Kanunu'nun kabul edilmesi gündeme getirilmiş; Mecelle-i

¹ Bu çalışmada sosyo-ekonomik statü kavramı bireylerin toplumsal konumlarına/ pozisyonlarına işaret edecek şekilde kullanılmıştır (Kalaycıoğlu, Çelik, Çelen ve Türkyılmaz, 2010, s. 192).

Ahkamı Adliye ve Hukuk-u Aile Kararnamesi gibi Batı standartlarında kanunlar çıkarılmıştır. Söz konusu kanunlarda çok eşlilik ve ergenlik öncesi evliliği yasaklayan; evlenme, boşanma, miras ve kadının durumuyla ilgili düzenlemeler yapılmıştır. Cumhuriyet döneminde ise İsvç Medeni Kanun'u Türkiye'ye uyarlanmış, yerleşim örüntülerinin değişimi desteklenmiş, geniş ailelerin yerine çekirdek aileler modernleşmeye daha uygun görülüp teşvik edilmiştir (Koç, 2018, s. 48).

Bununla birlikte tereke defterlerine dayandırılan çalışmalar, Cumhuriyet döneminden önce Osmanlı ailesinin anne, baba ve çocuklardan meydana gelen çekirdek aile görünümünde olduğunu vurgulamaktadır. Diğer akrabalar ile aynı hanenin paylaşılmıyor oluşunu dikkate alan bu çalışmalar, Osmanlı ailesinin geniş aile olarak ele alınamayacağına dikkat çekmektedir (Demirel, Gürbüz ve Tuş, 1992, s. 105). Baştuğ (2003) da Türkiye özelinde kuşaksal aktarımın hem kadın hem erkek üzerinden yürümesinin, evliliğin yeni kurulan hanelerle gerçekleşmesinin ve bağımsız çekirdek ailelerin oluşmasının "modernleşme"nin etkili olamayacağı kadar erken bir dönemde mevcut olduğunu belirtmektedir (Akt. Koç, 2018, s. 44). Bununla birlikte bu dönemde çekirdek ailelerin Batı'nın modern yalıtılmış çekirdek ailesinden farklı olduğunu da altını çizmek gerekir. Duben ve Behar (1991, ss. 55-68) 1880-1940 yılları arasındaki İstanbul hanelerini inceleyen çalışmalarında bu dönemde ailelerin her ne kadar çekirdek aile görünümünde olsalar da oldukça geniş akrabalık bağlarıyla birbirine bağlı olduğunu ifade etmektedir.

Öte yandan bu dönemde özellikle kırsal alanda günlük yaşamda üretim ve yeniden üretim faaliyetlerinde Türk ailesinin geniş aile yaşam ve üretim kalıplarına uyma eğilimi gösterdiğini söylemek mümkündür. Zira Özbay (1995, s. 125) hukuk, eğitim ve siyasal alanlarda yapılan reformlarla belirli bir dönüşüm hedeflense de söz konusu reformların ulaşamadığı çok sayıda kırsal bölgede ataerkil düzenin önceden belirlenmiş, demografik özelliklere göre sıralanan statü farklılaşmalarının söz konusu olduğu bir aile yapısına dikkat çekmektedir. Yaş unsurunun bireylerin statüsünü belirlediği ve cinsiyet ayrımı temeline dayanan bu yapı içerisinde aile bir bütün olarak üretim ve yeniden üretim faaliyetlerini gerçekleştirirken kadın ve erkeğe ait sorumluluklar birbirinden çok belirgin çizgilerle ayrışmamıştır. Kadınlar üretime büyük ölçüde katıldıkları gibi erkeklerin de yeniden üretimde belirli sorumlulukları bulunmaktadır.

Kentlerde ise modern Türk Cumhuriyetinin kurucu elitleri Cumhuriyet ideolojisini benimseyen yeni bir elit sınıfın gelişmesini hedeflemiştir. Bu hedef doğrultusunda kadınların da erkekler gibi eğitimi ve tarım

dışı üretime katılımı teşvik edilse dahi Sancar'ın (2014, s. 194) ifadesiyle "erkeklerin modern bir ulus devlet, kadınların modern aileler/yuvalar kurmak ve modern nesiller yetiştirmek için seferber oldukları bir modernlik anlayışı" genel kabul görmüş ve uygulanmıştır. Söz konusu anlayış çerçevesinde kadınlar erkeklerle eşit konum ve statüde vatandaşlar olmak yerine, daha çok anne olma vasıfları ile geleneğin ve milli kültürün gelecek kuşaklara aktarıcıları olarak kamusallaşma serbestisine sahip olabilmıştır (Sancar, 2014, s. 29). Bu dönemde kadınlara atfedilen en önemli sorumluluk modern hanelerin şekillendirilmesi ve vatana faydalı çocukların yetiştirilmesi olmuştur.

Diğer taraftan modernleşme sürecinde aile yapısındaki değişmeyi ele alırken üzerinde durulması gereken konulardan biri doğurganlık düzeyinde yaşanan değişmedir. Aslında Türkiye'de doğurganlık dönüşümü süreci Cumhuriyet'in kuruluşundan önce başlamıştır. Pek çok çalışma İstanbul, İzmir, Bursa gibi büyük kentlerde Cumhuriyet'in kuruluşundan çok daha öncesinde doğurganlık düzeyinin düşük seviyede olduğunu ortaya koymaktadır (Bkz. Fişek ve Shorter, 1968; Duben ve Behar, 1991). Örneğin 1885 ve 1907 yıllarında yapılan Osmanlı nüfus sayımlarına göre İstanbul'da toplam doğurganlık hızı sırasıyla 3,5 ve 3,8 olarak ölçülmüştür (Duben ve Behar, 1991). Bununla birlikte Kurtuluş Savaşı sonrası dönem hem doğurganlığın teşvik edildiği hem de sağlık hizmetlerinin iyileştirilip yaygınlaştırıldığı, dolayısıyla ölüm oranlarında ciddi düşüşün yaşandığı, doğurganlığın yükseldiği ve nüfus artışının olduğu bir dönemdir.

Bu dönemde nüfus artışının ekonomik kalkınmaya sağlayacağı faydalar göz önünde bulundurularak pronatalist nüfus politikaları uygulanmıştır. Söz konusu politikalara örnek vermek gerekirse 1929 yılında beşten fazla çocuğa sahip aileler yol vergisinden muaf tutulmuş, 1930 yılında altı ve daha fazla çocuklu ailelere madalya verilmesi kararı alınmıştır. Aynı yıl yürürlüğe konulan 1593 sayılı "Umumi Hıfzıssıhha Kanunu" ile doğumların kolaylaştırılması ve çocuk ölümlerinin azaltılması için önlemlerin alınması Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı (Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti)'nin sorumluluğuna verilmiştir. Aynı kanun ile kürtaj ve gebeliği önleyici uygulamalar ağır ceza kapsamına alınmıştır. Ayrıca 1926'da kabul edilen Türk Medeni Kanunu ile evlenmede yaş sınırları, erkekler için 17'ye, kadınlar için ise 15'e indirilmiştir (Eryurt, 2018, s. 15). Hem söz konusu politikaların hem de ekonomik ve toplumsal yeniden inşa sürecinin gereksinimleri neticesinde bu yıllarda kadın başına çocuk sayısı 5,5'tan 7'ye yükselmiş ve Türkiye nüfusu yaklaşık olarak iki katına çıkmıştır (T.C. ASPB, 2013, s. 32)

1950-1980 Yılları Arası Türk Aile Yapısı ve Kadınların Uğraşlarında Değişme

1950'lerden itibaren Türkiye'de tarımsal üretimde iş gücü yetersizliği makineleşme ile son bulmuştur. Hatta makineleşme sayesinde ekilebilir toprakların azami ölçüde kullanılabilir hale gelmesi, sürekli nüfus artışının yarattığı iş gücü fazlasını sorun haline getirmiştir. Diğer taraftan takip edilen ithal ikamesi politikası ulusal piyasa ekonomisinin kırsal bölgelere yayılmasını sağlamıştır (Özbay, 2015). Bu gelişmelere bağlı olarak ailelerin geçimlerini topraktan sağlayamamaya başlaması başka gelir kaynaklarına başvurma zorunluluğunu doğurmuştur. Söz konusu zorunluluğun ilk elden sonucu ise kırsal bölgelerden kent merkezlerine doğru göç olmuştur (Kandiyoti, 2015, s. 30). Öte yandan eğitim ve sağlık gibi sosyal hizmetlerde sağlanan iyileşmeler de kentlerin cazibesini, çekiciliğini arttırmış ve ulaşımdaki gelişmelerle göç süreci ivme kazanmıştır (Eryurt, 2018, s. 15). Bir önceki dönemde çok az bir artış gösteren 10.000 ve üzeri nüfuslu yerleşmelerde yaşayan nüfusun oranı bu dönemde %22,5'ten %51,1'e yükselmiştir (T.C. ASPB, 2013, s. 32).

Bununla birlikte Türkiye'de, kırsal bölgelerden kentlere çoğunlukla çekirdek aile veya çekirdek ailelere mensup fertler olarak göç edilmiştir. Dolayısıyla kente göç hane yapısına sınırlı etki göstermiştir. Bu nedenle 1950 sonrasında yaygın hane yapısının ataerkil geniş aile hanesinden kentli çekirdek aile hanesine doğru değiştiği iddiası pek doğru gözükmemektedir. Ancak bu dönemde çekirdek aile hanelerinin oranının yüksek olması, Türkiye'de geniş aile ilişkilerinin önem taşımadığı anlamına gelmemektedir (Duben, 2012). Örneğin 1968 Türkiye'de Aile Yapısı ve Nüfus Sorunları Araştırması'na göre çekirdek aile olarak tanımlanan hanehalklarının sadece %37'si evlenme aşamasında çekirdek aile olarak kurulmuştur. Bu bağlamda Timur (1978) ve Kıray (1985) Türk aile yapısı üzerine çalışmalarında özellikle kırsal bölgelerde bir döngünün hâkim olduğuna dikkat çekmektedir. Buna göre genç çiftler aile hayatına erkeğin ailesiyle yaşayarak başlamakta, daha sonra genellikle ekonomik nedenlerle bu ailenin yanından ayrılıp çekirdek aileye geçiş yapmakta, daha sonra da kendi erkek çocuklarının evlenip aynı hanede yaşamasıyla tekrar ataerkil geniş aile yapısına dönmektedir (Akt. Koç, 2018, s. 43). Kentlerde ise göçle gelenlerin akraba veya hemşerilerinin yaşadığı yerlere yakın hanelere yerleşmeyi tercih etmeleri, geçici bir süre için bile olsa hane paylaşımı söz konusudur (Adam ve Trost, 2005).

Dolayısıyla 1950 sonrasında kırsal bölgelerden kent merkezlerine göç, ataerkil geniş hanenin ekonomik temelini ortadan kaldırırsa da gerekli

şart ve koşullarda geçici geniş aile modeli tercih edilmiş ve geniş aile üyeleri arasında duygusal bağımlılık ilişkileri güçlü olarak devam etmiştir. Söz konusu aile yapısı ataerkil geniş aileden farklı olarak kuşakların aynı hanede yaşamaması, mesleki ortaklık gerektirmemesi ve hiyerarşik otoriter ilişkiler barındırmaması anlamında kısmi bir özerkliğe sahip olması, ancak kuşaklar arası bağların muhafazası ve aile üyelerinin birbirlerine önemli hizmetler vermesi anlamında da kısmi bir bağımlılık ile ayırt edilmektedir (Dikeçligil, 2014, s. 5). Bu zeminden hareketle kentleşme ve sanayileşmeyle Türkiye’de aile ve akrabalar arasında karşılıklı bağımlılık ilişkilerinin yerini bağımsızlık ilkelerine dayanan ilişkilere bıraktığı argümanı pek geçerli gözükmemektedir (Şentürk, 2018, s. 245).

Bununla birlikte bu dönemde kentleşme geniş aile hayatının toplumsal ve kültürel temelini oluşturan normların değişmesine neden olmuştur. Bu bağlamda öncelikle kentteki eğitim fırsatlarının ev içi sorumluluk paylaşımında sebep olduğu farklılaşmaya değinmek gerekir. Örneğin bu dönemde ailenin yeniden üretilmesi için gerekli bazı uğraşların yerine getirilmesinde babadan beklenen sorumluluklar azalırken, kadın özellikle çocuğun yetiştirilmesinde ve bir mesleğe hazırlanmasında eğitim kurumları ile iş birliği yaparak aile içinde babadan daha fazla sorumluluk almaya başlamıştır. Ayrıca kırsal kesimden kente gerçekleşen göçün sağladığı statü artışı erkekler için tarım sektöründen tarım dışına kayarak gerçekleşmiş olsa da kadınlar açısından söz konusu statü artışı üretime katılma zorunluluğunun kalkmasıyla gerçekleşmiştir. Bu dönemde kadına yönelik tarım dışı iş imkânlarının kısıtlı olması, ücretli işin göreceli değeri, kırsaldan gelen maddi destekler ve kadının üretime katılırken yeniden üretim faaliyetlerinin aksamaması gibi faktörler kadının üretime katılma zorunluluğunun ideolojik olarak ortadan kalkmasında etkili olmuştur (Özbay, 1995, ss. 128-129). Dolayısıyla kentte evin hanımı ve çocukların annesi olma ideali bu yıllarda kırsal kesimde ağır iş yükünden, kentte ise çalışma hayatının kadına yüklediği çifte yükten kurtulma arzusu ile benimsenmiştir.

Öte yandan 1950’li yıllardan itibaren yoğunlaşan iç göç sürecinde kentsel alanlarda organize olan sanayi ve hizmet sektörlerinin toplam üretim içindeki payının artması ve bu sektörlerdeki iş gücünün eğitim seviyesinin kazandığı önem, kentsel bölgelerde aile kurulma sürecini kırsal bölgelerdeki aile kurulma sürecinden farklılaştırmıştır. Bu dönemden itibaren ailelerin kurulmasında eğitim seviyesi ve mülkiyet sahibi olma kriterlerinin önemli hale gelmesi, eş seçimi için geçen sürenin uzamasına neden olmuştur (Koç, 2018, s. 38). İlk evlilik yaşının ve aynı

zamanda ilk çocuğa sahip olma yaşının ertelenmesi anlamına gelen bu durum doğurganlıkta düşüş olarak kendini göstermiştir. Ancak yaşanan düşüşün ölüm oranlarındaki azalma kadar hızlı olmaması nedeniyle bu dönemde de nüfus büyümeye devam etmiştir. Artan nüfus ise kişi başına düşen milli gelirin artması olarak kabul edilen ekonomik gelişmeye engel olarak görülmüştür (Turgut, 2014, s. 52). 1960 yılında kurulan Devlet Planlama Teşkilatı, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1963-1967) ilk defa hızlı nüfus artışının millî hasıla düşüşü, demografik yatırımlara yönelme zorunluluğu, istihdam sorunları, kentlerin kontrolsüz büyümesi, tarımda gizli işsizlik gibi sorunlara neden olacağını vurgulamıştır (Eryurt, 2018, s. 16).

Daha yüksek bir refah seviyesi ve daha hızlı gelişmenin nüfus artış hızının yavaşlatılmasıyla bağdaştırıldığı bu dönemde o zamana dek uygulanan nüfus politikasının nüfus planlamasını yasaklayan yönleri değiştirilmiştir (Turgut, 2014, ss. 52-53). Örneğin 1936 tarihli Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun gebeliği önleyen tedbirleri yasaklayan hükümleri kaldırılmıştır. Ayrıca 1965 yılında Ana-Çocuk Sağlığı Merkezlerinin kurulmuştur (Taşkın, 2002). Yine aynı yıl "Nüfus Planlaması Hakkındaki Kanunu'nun" kabulü ile gebeliği önleyici yöntemler ve kürtaj yasal hale gelmiştir (Eryurt, 2018, s. 16). Böylece nüfus planlaması bir halk sağlığı hizmeti olarak kabul edilmiştir. Bununla birlikte bu dönemde benimsenen antinatalist nüfus politikalarına rağmen istenen sonuçların elde edilememesi neticesinde doğurganlıkta yaşanan düşüşlerin devlet hizmetlerinden ziyade sosyal hayatta yaşanan değişimlerin bir sonucu olarak kademeli bir şekilde, kendi döngüsü içinde gerçekleştiği fark edilmiş ve nüfus politikalarının toplumsal ve ekonomik politikaların bir türevi olarak ele alınmasına karar verilmiştir (DPT, 1979, s. 250). Yapılan çalışmalar devlet adına tam anlamıyla istenen sonucu veremese de devam eden süreçte, kademeli olarak doğurganlık oranlarında önemli azalmalar olmuştur. Bu azalmaların temelinde ise 1950 sonrasında yaşanan hızlı kentleşme, kırsaldan kente göç, kentlerde ekonomik imkânların yetersizliği gibi faktörlerin yer aldığını söylemek mümkündür.

1980 Sonrası Türk Aile Yapısı ve Kadınların Uğraşlarında Değişme

1980 sonrası Türkiye ekonomisinin ve toplumunun küreselleşme sürecinin etkisi altına girdiği ve dünya geneline daha yoğun bir entegrasyonun gerçekleştiği bir dönemi oluşturmaktadır. 1980'den itibaren önce uluslararası ticarete, sonra da hem ticaret hem de yabancı sermayeye dayanan küresel ekonomiye entegrasyon hem Türkiye'nin küresel endüstriyel üretim ağı içerisinde yer almasını hem de bazı sanayi sonrası gelişmelere

sahne olmasını beraberinde getirmiştir. Bununla birlikte bugün her ne kadar Türkiye'yi ekonomik anlamda sanayi sonrası toplumu olarak tanımlamak mümkün gözükmesine dahi söz konusu entegrasyon süreci yaşanan siyasi ve ekonomik krizlere rağmen hızlanarak devam etmiş ve Türkiye ekonomisini büyük oranda değiştirmiş durumdadır. 1980 sonrası benimsenen neoliberal ekonomi politikası ile tarımda özelleştirmeyi teşvik eden ve üreticiye devlet desteğini kısıtlayan ihracata dayalı ekonomik büyüme hedefi Türkiye'de ekonomik kalkınmanın itici gücünü oluşturmuştur. Ancak 1990'lardan itibaren ihracata dayalı büyümenin tarım dışı istihdam yaratma kapasitesi, doğal kentsel nüfus artışı ve kırsal bölgelerden kent merkezlerine gerçekleşen göçten kaynaklanan işgücü fazlasını içermekte yetersiz kalmaya başlamış ve artan işsizlik oranları süreç içerisinde en önemli gündem maddesi haline gelmiştir. Bununla birlikte ekonomik büyümenin iş gücünü içermek kapasitesindeki yavaşlamaya rağmen, istihdamın yetişkin nüfus artışına oranı kadınlar için düşük bir düzeyde de olsa bir iyileşme eğilimi taşımaktadır. Özellikle hizmet sektöründe gerçekleşen genişleme, kentte kadınların işgücüne katılımının hızlanması, kentsel işgücü piyasasının kademeli olarak kadınlaşması (feminizasyon) olarak kendini göstermektedir. Ayrıca bu yıllardan itibaren ücretsiz aile işçiliği oranları azalsa dahi kadınlar tarım sektöründe kayıtlı veya kayıt dışı ucuz iş gücü temin etmeye devam etmektedir (İlkkaracan, 2012, ss. 8-10). Bu çerçevede 1980 sonrası benimsenen ekonomik hedef ve politikalar ile kadının çalışma hayatı içerisinde konumu, sorumlulukları ve gündelik hayatının bazı yönleri değişmiştir.

Politik anlamda ise küreselleşme süreci Türkiye devlet yapısı ve bürokrasisinin konumunu önemli ölçüde değiştirmiştir. Devletin ekonomideki varlığı ve etkisi, bürokrasinin de toplumdan özerkliği azalmıştır. Bireyselliğe dayanan bir girişimci tipi yaygınlık kazanırken, sivil toplum ve kimlik siyaseti güçlenmiştir (Kaya, 2019, ss. 102-107). Meta ve sermaye akışının yanında gerçekleşen insan ve bilgi akışındaki artış ise kültürel anlamda küresel entegrasyonu pekiştirici yönde etki göstermiştir. Bir başka ifadeyle 1980 sonrasında yaşanan ekonomik küreselleşmeye politik ve kültürel küreselleşme eşlik etmiştir. Hatta küreselleşmeyi ekonomik, siyasi ve toplumsal olmak üzere üç eksenle toplam 23 değişkenle ölçen KOF Küreselleşme İndeksine göre 1980'de ekonomik ve siyasi küreselleşme skorlarının daha altında olan Türkiye kültürel küreselleşme skoru özellikle 2000 sonrasında hızla ve diğer kategorilere göre daha yüksek bir oranda artmıştır (Kaya, 2019, s. 113). 1980'de yaklaşık 33,32 olan söz konusu skor 2018 yılında yaklaşık 59,1'e yükselmiştir (Gygli, Haelg, Potrafke ve Sturm, 2019).

Ayrıca bugün kültürel düzeyde internet mekânsal/coğrafi uzaklıktan bağımsız olarak farklı toplumlar ve insanlar arasında iletişim ve etkileşim imkânı oluşturarak farklı kültürel tüketim öğelerin, fikirlerin, haberlerin, bilgilerin aktarımı ve alışverişini kolaylaştırmaktadır. Bu nedenle her ne kadar kültürel entegrasyon ve etkileşimi nicel olarak ölçmenin zorlukları olsa da küreselleşme sürecinin kültürel etkisini ölçmek için yaygın bir şekilde başvuru internet kullanımına baktığımızda Dünya Bankası verilerine göre Türkiye’de 2000 yılında %3,7 olan internet kullanan bireylerin oranı 2018 yılında %71’e yükselmiştir (World Bank, 2018). Ayrıca yine 1980 sonrasında yabancı dil eğitiminin kazandığı önem ve yaygınlaşması, kültür ve eğitim alanında ortaya konan politikalar ile sürecin desteklenmesinin yanı sıra gündelik hayat dahilinde yer alan yeme-içme alışkanlıklarında, eğlenme ve dinlenme pratiklerinde yaşanan değişimler kültürel alanın küreselleşme sürecinden bağımsız olmadığını göstermektedir (Kaya, 2019, ss. 127-133).

1980 sonrasında yaşanan bu dönüşümün Türk ailesi üzerindeki etkilerine bakmak gerekirse bu dönemde özellikle dış pazar bağlamında ticaret ve turizm sektörünün kazandığı önem, sosyal hareketliliği belirleyen öncelikli unsurların eğitim ve (kırdan kente doğru) göçten zenginliğe doğru kaymasına neden olmuştur. Sosyal hareketlilikle ilgili değerlerin değişmesi uğraş ve tercihlere yansımıştır. Bu dönemde ücretli emeğin değer kaybetmesi karşısında eğitilmiş erkekler iş hayatına/ticarete atılırken onların yerlerini eğitilmiş kadınlar almaya başlamıştır. Kadınlara yönelik eğitim ve istihdam fırsatları artarken bir önceki döneme özgü ev hanımlığının yüceltilmesinden vazgeçilmiştir. Bununla birlikte hem kadının istihdama katılımının erkeğe nazaran daha sınırlı kalması hem de kadının statüsünün ailenin toplumsal statüsü ile bağlantılı kabul edilmesi nedeniyle bu dönemden itibaren kadınların uğraşlarının ailelerin diğer üyelerinin/çocuklarının statü kazanması veya kaybetmesi üzerine yoğunlaşması söz konusudur. Özellikle merkezi sınav sisteminin uygulanmaya başlaması ile eğitim sisteminin daha rekabetçi bir karakter kazanması gibi eğitim sisteminde yaşanan değişimlere bağlı olarak çocukların eğitimi kadınların uğraşlarının daha da yoğunlaştığı bir alana dönüşmüştür (Özbay, 1995, ss. 131-134). Her ne kadar bu dönemde eğitimin yukarı doğru sosyal hareketlilik işlevi zayıflamış olsa da özellikle orta-orta üst SES’e sahip aileler için çocuğun eğitimi aşağı doğru hareketliliği önlemek adına kadınların aktif sorumluluk aldığı bir mesele haline gelmiştir.

Öte yandan 1980’lerden günümüze kadınların eğitimleri ile ilgili verilere baktığımızda 1983 yılında Türkiye genelinde kadınların %41,29’unun

eğitimi bulunmazken %38,57'si ilkokul, %3,52'si ortaokul, %4.04'ü lise ve %1,58'i ise üniversite mezunuydu (HÜNEE, 1983). TÜİK İstatistiklerle Kadın verilerine göre ise bugün kadınların %41'i lise ve üzeri eğitim, %20'si orta okul, %29'u ilkokul eğitimi almıştır (TÜİK, 2019a). Bununla birlikte 1988 yılında %30,6 olan kadınların istihdama katılım oranınının 2020 yılında %26,9 olması kadınların istihdama katılım oranlarında benzer bir yükselişin olmadığını göstermektedir (Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), 1988, 2020). Ancak 30 yıllık süre zarfında istihdama katılımında oransal anlamda ciddi bir değişiklik görülmesi de 1980 sonrasında yaşanan ekonomik ve toplumsal dönüşümlerle birlikte kadın iş gücünün yoğunlaştığı sektörler değişim göstermiştir. Örneğin 1988 yılında çalışan kadınlar arasında tarım sektöründe istihdam oranı %76,8 iken 1998'de bu oran %67,7, 2008 yılında %32 ve 2020 yılında ise %25'e gerilemiştir (TÜİK, 1988, 1998, 2008, 2020). Kadınların eğitim fırsatlarına erişiminde yaşanan artış ise hizmet sektöründe çalışan kadın oranlarının 1988'de %5,7'den 2020'de %32'e yükselişi ile istihdama yansımıştır (TÜİK, 1988, 2020). Dolayısıyla kadınların iş gücüne katılım oranları durağan gözükse dahi istihdama katılım örüntüsü 1980 sonrası yaşanan ekonomik ve toplumsal değişimlerle birlikte farklılaşmıştır (Mert ve Sefer, 2019). Kadınların iş gücüne katılımının en önemli itici güçlerini ise hizmet sektörünün genişmesi ve kadınların eğitim seviyelerinin yükselmesi oluşturmaktadır. Ancak eğitim seviyesindeki yükselmeye denk düşen bir artışın iş gücüne katılım oranlarında gözlemlenmediğini vurgulamak gerekir (Uysal ve Durmaz Aslan, 2018, s. 183)

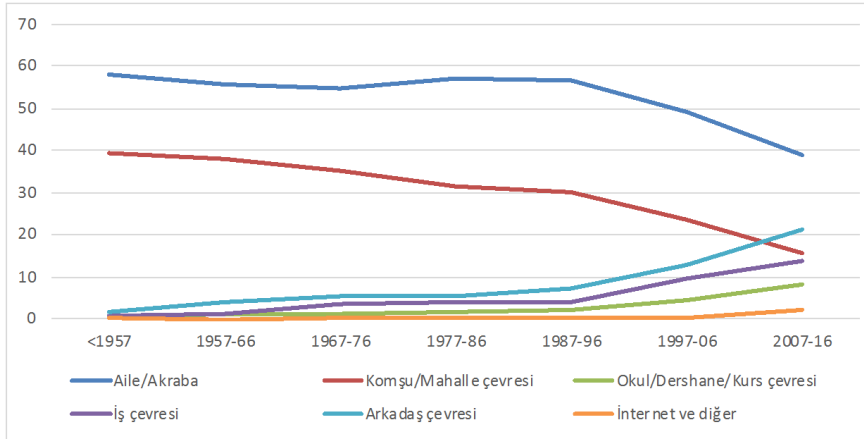
Aslında bugün kadınının iş gücüne katılımı konusunda geçmişe nazaran daha eşitlikçi bir toplumsal tutum bulunmaktadır. 2010 yılında yapılan Aile Değerleri Araştırması'na göre araştırmaya katılanların %77,1'i kadın ve erkeğin iş hayatında aynı ortamda çalışması hususunda belirttikleri olumlu kanaat bunu yansıtmaktadır. Ancak yine aynı araştırmada %50,8 oranıyla kadınının asıl görevinin çocuk bakımı ve ev işleri olduğu görüşü desteklenmiştir (T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, 2010, ss. 96-98). Günümüzde hanede temel gündelik işlerin %80-%88 arasında değişen oranlarda kadın tarafından yerine getiriliyor olması, hanelerin %86'sında çocukların bakım işinin anneler tarafından üstlenilmesi (TÜİK, 2016) ile akrabalık ve komşuluk ilişkilerinin sürdürülmesinde kadınının daha fazla sorumluluk alması (Şentürk, 2018, s. 296) da söz konusu bakış açısının önemli bir yere sahip olduğunu gösterir niteliktedir. Dolayısıyla günümüz Türkiye'sinde kadınların eğitime katılım oranları artmış ve iş gücüne katılımında daha eşitlikçi bir bakış açısı kendine yer bulmuş olsa da özellikle küçük yaştaki çocukların bakımı ve hane ile ilgili işler kadınının temel uğraşı olma,

kadına atfedilen bu sorumlulukların önemini korumaya devam ettiği görülmektedir. Bu öneme binaen ev ve aile ile ilişkili sorumlulukların çalışma hayatıyla birlikte nasıl yürütüleceği sorusu, kadınların çalışma ya da çalışmama tercihinde rol oynayabilmektedir (İlkkaracan, 2012).

Öte yandan bugün evlilik örüntüleri ve aile yapısı geçmişe göre farklılaşmıştır. Örneğin 2011 TAYA'na göre 1981-1990 arası evlenen çiftler çoğunlukla birbirleriyle aile, akraba çevresi, komşu ve mahalle çevresi aracılığıyla, ancak 2006-2011 döneminde evlenen çiftler ise daha çok okul, dersane, kurs çevresi, iş ve arkadaş çevresi gibi kendi kararlarının belirleyici olduğu ortamlarda tanışmaktadır. 2016 TAYA verilerini evlilik kuşakları temelinde ele alan Koç ve Saraç (2018, ss. 125-126) da Türkiye'de aile/akraba/komşu ve mahalle çevresinde tanışarak evlenen çiftlerin oranının %97'den %55'e gerilediğine, okul/dershane/iş ve arkadaş çevresinde tanışarak evlenen çiftlerin oranının ise %2,8'den %45'e yükseldiğine, dolayısıyla geleneksel çevrelerde tanışarak evlenmenin hâlen yaygınlığını korumasına karşın okul/dershane/iş ve arkadaş çevresi gibi daha modern tanışma ortamlarına doğru genel bir eğilime dikkat çekmektedir.

Tablo 1

Evlilik Kuşaklarına Göre Eşlerin Tanışma Ortamında Değişme

Kaynak: Koç ve Saraç (2018, s. 116)

Evliliklerin gerçekleşme biçimine bakıldığında ise 2006 TAYA'na göre "Görücü usulü, kendi rızasıyla" evlendiğini belirtenlerin oranı %29,7 iken bu oran 2011'de %42,3, 2016 yılında %47,8'dir. "Görücü usulü, ailemin rızasıyla" evlendiğini belirtenlerin oranı ise 2006 yılında %31,2,

2011’de %8,4 ve 2016 yılında %12,1’dir. Ayrıca “Kendi kararım, ailemin rızasıyla” evlendiğini belirtenlerin oranı 2006 yılında %31,2, 2011’de %41,6 ve 2016 yılında %30,2’dir. Bu verilerden yola çıkarak görücü usulünün evliliklerin gerçekleşme biçiminde önemini korumaya devam ettiğini söylemek mümkündür (Şentürk, 2018, s. 288). Ancak öğrenim durumu ve SES yükseldikçe kendi seçimi ve ailesinin onayıyla evlenenlerin oranı artmaktadır. 2016 TAYA’na göre üniversite/lisansüstü mezunlarının %67,1’i evliliklerinde kendi seçimleri ve ailelerinin onayıyla hareket etmektedir. Benzer bir şekilde en alt SES grubundaki kişilerin sadece %14’ü kendi seçimleri ve ailelerinin de rızasıyla evlenirken bu oran en üst SES grubunda %73’tür.

Diğer taraftan 2006 TAYA’na göre erkekler için 21,96 kadınların içinse 18,64 olan ilk evlenme yaşı 2016 TAYA’nda sırasıyla 24,05 ve 20,15 bulunmuştur. Ancak tüm yaş gruplarındaki ve farklı evlenme kuşaklarındaki bireyler üzerinden ilk evlenme yaşının hesaplanmasının yanlı sonuçlara neden olacağına ve dolayısıyla gerçek değişimin izlenmesinin bu şekilde mümkün olmayacağına dikkat çeken Koç ve Saraç (2018, ss. 99-109) evlilik kuşakları üzerinden yaptıkları analizlerinde ilk evlenme yaşının son 60 yıllık dönemde erkekler arasında 18,68’den 27,55’e, kadınlar arasında ise 16,36’dan 23,77’ye yükseldiğine dikkat çekmiştir. Buna göre ilk evlilik yaşında erkekler için 9, kadınlar için ise 7 yıllık bir artış söz konusudur. Bu artışta etkili olan faktörleri sosyal güvenlik kapsamında çalışma, SES, öğrenim düzeyi olarak sıralamak mümkündür. Hem erkeklerin hem de kadınların ilk evlilik yaşları sosyal güvenlik kapsamında çalışmaları halinde ve SES ile öğrenim düzeyleri arttıkça artmaktadır.

Tablo 2

Evlilik Kuşaklarına Göre İlk Evlilik Yaşında Değişme

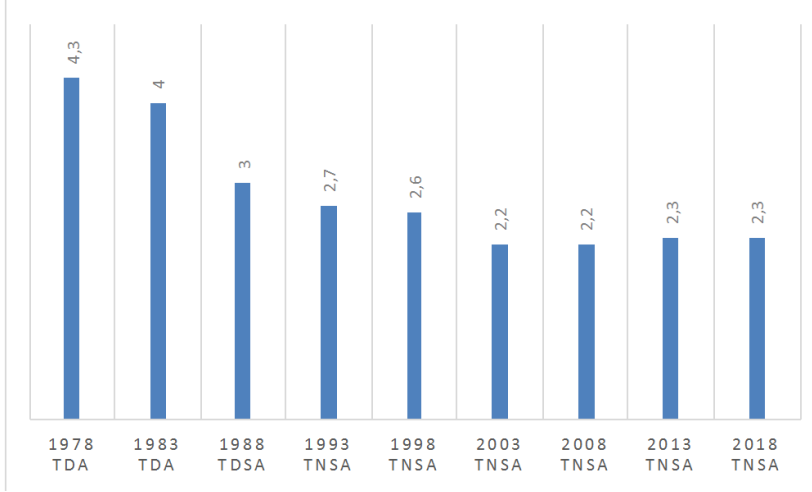
Evlilik Kuşağı	Erkek	Kadın	Toplam
2012-2016	27,55	23,77	25,57
2007-2011	26,49	22,75	24,55
2002-2006	25,38	21,50	23,36
1997-2001	24,27	20,36	22,21
1992-1996	23,79	19,90	21,76
1987-1991	23,71	19,80	21,64
1982-1986	22,95	19,67	21,23
1977-1981	22,41	18,95	20,57
1972-1976	21,85	18,63	20,04
1967-1971	21,56	18,21	19,59
1962-1966	21,26	17,58	19,00
1957-1961	20,34	17,17	18,19
1952-1956	20,21	16,71	17,88
<1952	18,68	16,36	16,98

Kaynak: Koç ve Saraç (2018, s. 100)

İlk evlilik yaşındaki söz konusu artış, aile kurma ve çocuk sahibi olma süresinin uzaması, dolayısıyla hanehalkı büyüklüğünün de zaman içinde azalması anlamını taşımaktadır. Ancak bu azalma eğilimi aynı zamanda hem doğum kontrol yöntemlerinin kullanımının yaygınlaşması hem de toplam doğurganlık hızında yaşanan azalma eğilimi ile de paralellik göstermektedir. Nitekim 1978 yılında 4,3 olan toplam doğurganlık hızı devamlı bir düşüş ile 2008'de 2,2'ye gerilerken son yıllarda azalma eğilimini bırakarak durağanlaşmıştır (HÜNEE, 2018b, s. xv).

Tablo 3

Toplam Doğurganlık Hızında Değişme

Kaynak: TNSA-2018

Ayrıca doğurganlık hızının zaman içerisinde tedricî bir çizgide oldukça yavaş bir hızda azalarak 2023 yılında 1,85 ve 2050 yılında 1,65 olacağı öngörülmektedir (T.C. ASPB, Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2013, s. 34). Söz konusu azalma eğilimi ile annenin öğrenim düzeyinin ve ailenin SES artışı arasındaki tersine ilişki ise dikkate değerdir. Bugün lise veya üzeri eğitim almış kadınların ortalama 1,8 çocuk doğururken hiç eğitim almamış ya da ilkokulu bitirmemiş kadınların ortalama 4,2 çocuk doğuruyor olması da bu ilişkiyi gösterir niteliktedir (HÜNEE, 2018a, s. 2). Benzer şekilde alt SES grubundaki kadınlar ortalama 3,8 çocuğa sahip olurken bu sayı üst SES grubundaki kadınlarda 2,1 çocuğa düşmektedir (T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2016).

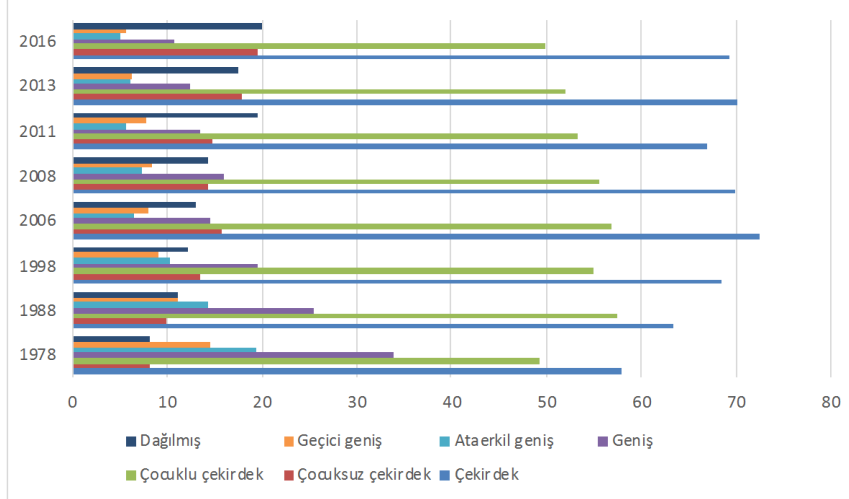
Bununla birlikte doğurganlık hızında olduğu gibi ideal çocuk sayısı da zaman içerisinde düşme eğilimi göstermektedir. 1980'li yıllarda üç çocuk düzeyinde olan ideal çocuk sayısı, sonraki yıllarda yaklaşık olarak 2,5 çocuk düzeyinde kalmıştır (Eryurt, 2018, s. 28). Bununla birlikte ideal çocuk sayısı ile sahip olunan çocuk sayısı arasındaki ilişki ele alındığında öğrenim düzeyi ve SES arttıkça istediğinden çok çocuk sahibi olanların yüzdesinin azaldığı, istediğinden az çocuk sahibi olanların yüzdesinin arttığı görülmektedir. Üniversite mezunu kadınların sadece %1'i istediğinden çok çocuğa sahipken bu oran ilkokul mezunu olmayan

kadınlar arasında %32'ye çıkmaktadır. Bunun tam tersine lise mezunu kadınların %63'ü, üniversite mezunlarının %66'sı, ilkokul mezunu olmayanların ise %28'i istediğinden az çocuğa sahiptir. Benzer şekilde alt SES gruplarındaki kadınların %29'u istediğinden çok çocuğa sahipken bu oran üst SES gruplarındaki kadınlar arasında %6'ya düşmektedir (T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2016).

Öte yandan Koç (2018, s. 77)'un 1972 ve 2016 yılları arasında gerçekleştirilen farklı araştırmaların verilerine dayanarak gerçekleştirdiği analizine göre son 50 yılda Türkiye'de çekirdek ve dağılmış ailenin yaygınlığı artmakta, ataerkil geniş ailenin yaygınlığı ise azalmaktadır. Bu analize göre 1980'li yılların ortalarına kadar dirençli bir yapı göstererek %25 seviyesinde kalan ataerkil geniş aile, istihdam yapısının değişmesi, artan kentleşme, tarımsal üretim biçiminin değişmesi, çocuğa verilen değerin artması, sosyal güvenlik sisteminin kapsamının genişlemesi gibi gelişmelerle süreç içerisinde zayıflamış, 2010'lu yıllarda %10-11 seviyesine kadar gerilemiştir. Bununla birlikte 1960-1970'li yıllarda %59-60 seviyesinde olan çekirdek aile oranı günümüzde %69-70 seviyesine çıkarak durağanlaşmıştır. Söz konusu %10'luk artışta çocuksuz çekirdek aile oranındaki artışın önemli bir yere sahip olduğunu ayrıca belirtmek gerekir. Çünkü 1978 yılında çocuksuz çekirdek ailenin çekirdek aile içindeki payı sadece %14 iken 2016 yılında bu oran %20 seviyesine ulaşmıştır. Bu durumun oluşmasında hem doğum kontrol yöntemlerinin kullanımının yaygınlaşması hem de ölüm hızlarının azalmasının bir sonucu olarak çocukların evden ayrılma süreci sonrasında ebeveynlerin yaşam süresinin uzamış olması etkilidir.

Tablo 4

Türkiye’de Aile Yapısında Değişme

Kaynak: Koç (2018, s. 50)

Ayrıca Türkiye’de dağılmış aile oranı son 50 yıl içinde artarak geniş aileden (%10,8) daha yüksek bir orana (%19,9) ulaşmıştır (Koç, 2018, s. 49). 2011-2016 TAYA’ları karşılaştırıldığında beş yıllık dönem içinde boşanmış ebeveynlerin oranı %1,9’dan %4,8’e yükselerek 1,5 kat artmıştır. Dağılmış ailelerdeki dul ebeveyn oranının 2006-2016 döneminde %65’ten %48’e gerilemesi, boşanmış ebeveyn oranının ise %20’den %37’ye yükselmesi ve ayrıca bu ailelerin kurulması sürecinde genç nüfusun giderek daha fazla yer alması ise bu ailelerin zorunlulukla oluşma sürecinden tercihle oluşma sürecine geçiş yaptığını gösterir niteliktedir (Koç, 2018, ss. 60-62). 2019 yılında bir önceki yıla nazaran boşanan çiftlerin sayısının %8 artması (TUIK, 2019b) da bu argümanı desteklemektedir.

Öte yandan günümüzde çekirdek aileye eklenen birey ya da bireylerden oluşan geçici geniş aile ölüm, yaşlanma, boşanma, iç göç, ayrı yaşama gibi süreçler nedeniyle ailesinden kopan ve kendi hanesini dağılmış aile biçiminde ya da yeni bir hane açarak sürdüremeyen bireyler için yeni toplumsal işlevler yüklenerek %5 seviyesinde görece sabit kalarak değişime direnç göstermektedir (Koç, 2018, s. 77). Bu bağlamda aile yapısındaki değişmeyi ele alırken yukarıda zikredilen döngüsel hane yaklaşımı çerçevesinde bireylerin hangi zaman ve koşullarda geniş ailenin bir parçası

olduklarını ve geniş ailenin hangi işlevleri üstlendiğinin belirlenmesinin önemine işaret etmek gerekir. Çünkü boşanma, yoksulluk, göç gibi nedenlerle günümüzde geniş ailelerle ve diğer akraba haneleriyle daha fazla karşılaşma olasılığı dikkate değerdir. Ayrıca günümüzde çalışan annelere geniş akrabalık ilişkilerinde çocuklarıyla ilgili verilen destek de geçici geniş aile biçimine örnek olarak verilebilir. Araştırmalar çağdaş annelerin teknolojik gelişmelerle farklı çözümler üretme kapasitelerindeki artışla birlikte kayınvalideyle birlikte oturmak yerine kendi annelerini bir süre evlerinde ağırladıklarını ya da kendilerinin annelerinin evinde misafir olduklarını ortaya koymaktadır (Özbay, 2014, s. 72, Akt. Şentürk, 2018, s. 277). Diğer taraftan bugün bakıma muhtaç yaşlı bireylerin çekirdek ailenin yanına yerleşmesiyle oluşan ve yaşlı bakımının genellikle ailenin kadın üyesi tarafından üstlenildiği aileler de geçici aile biçiminin bir başka örneğini oluşturmaktadır (Duben, 2018). Bu noktada Türkiye’de geniş aile ilişkilerinin halen yaygın olduğunu ve kadınların anne, anneanne/babanne ve evlat olarak bakım veren rollerinin önemini koruduğunu, dolayısıyla geniş aile içerisinde hizmet alışverişinin ve desteğin günümüzde de devam ettiğini söylemek mümkündür.

Bununla birlikte evlilik örüntüleri ve aile yapısındaki değişmeyi yansıtan bu verilerden yola çıkarak günümüzde önemli bazı gelişmelerin kadınları kadınlığa atfedilen geleneksel sorumluluklardan bir ölçüde uzaklaştırdığını ifade edebiliriz. Örneğin doğum kontrol yöntemlerinin yaygınlaşması ile ortaya çıkan doğurganlık hızındaki azalma bir taraftan kamusal/ekonomik hayata katılımın kadınların annelikle bağdaştırabilecekleri bir duruma dönüştüğüne diğer taraftan anneliğin tercih hakkı barındıran bir seçenek haline geldiğine işaret etmektedir. Dolayısıyla geçmişte bir kadının neredeyse ömrünü vakfettiği çocuk doğurup yetiştirme uğraşının bugün belirli bir zaman dilimini kapsayan bir yaşam evresine dönüştüğünü söylemek mümkündür (Beck, 2011, s. 166). Bu gelişmelerin önemli bir diğer sonucu ise anneliğin temel motivasyonlarının değişmesidir. Nitekim Çiğdem Kağıtçıbaşı’nın Türkiye’de 1975 Çocuğun Değeri Çalışması ile 2003 Çocuğun Değeri Araştırması’nın karşılaştırması bu duruma işaret etmektedir. 2003 Çocuğun Değeri Araştırması’nın en temel sonuçlarından biri çocuğun sahip olduğu ekonomik değerdeki düşüş ve psikolojik değerdeki yükseliştir. 1975 yılı ile 2003 yılı bulguları karşılaştırıldığında annelerin çocuk isteme nedenleri arasında neşe, zevk, sevgi gibi psikolojik nedenler ikinci araştırmada öne çıkarken çocuğun yaşlılık yıllarında güvence sağlama, evin gelirine maddi yardım gibi ekonomik katkıları süreç içinde önem kaybetmiştir (Kağıtçıbaşı, 2010, ss. 166-167).

Diğer taraftan Türkiye’de 1980’li yıllar sonrasında çeşitli teknolojik alet, makine ve tüketim malları aracılığıyla otomasyon süreçlerinin ev içine girmesi kadınların ev içindeki iş yükünü azaltmış ve böylece ev işleri artık değersiz bir iş olarak algılanmaya başlamıştır. Ev işinin mahiyetindeki söz konusu dönüşüme eşlik eden doğum kontrol yöntemlerinin daha yaygın kullanımı ile kadınlara sunulan eğitim ve istihdama katılım fırsatlarındaki eşitleme ise onların eğitim hayatını ve meslekî bir kariyeri devam ettirme imkân, istek ve olasılığını arttırmıştır. Söz konusu gelişmeler özellikle eğitilmiş kadınlar için kendilerini tatmin etmeyen ev işlerinden uzaklaşma ve kamusal-özel alanda erkek-kadın rollerinin yakınlaşması anlamını taşımaktadır. Ayrıca günümüzde boşanma oranlarındaki ve tek ebeveynli aile sayısındaki artış kadınlar açısından evlilik ve aile desteğinin kırılmasına işaret etmektedir. Söz konusu kırılmanın kadınların iş gücüne katılımını pekiştirici yönde etki göstereceği düşünülse de kadınların istihdama katılım oranlarındaki durağanlık kadınları ev işi, çocuk bakımı ve yetiştirilmesi gibi geleneksel rollerine bağlayan anlayışın dışında kalan başka koşulların da varlığına işaret etmektedir (Beck, 2011).

Söz konusu koşullar bağlamında kadın ve erkeğe yönelik eğitim ve istihdam fırsatlarında eşitleme eğilimine karşılık yerleşik bir iş gücü piyasasında tüm erkeklere ve kadınlara eşit ekonomik güvence sağlanmasının işsizlik rakamlarının yükselmesi anlamı taşıdığına işaret etmek gerekmektedir. Çünkü uluslararası ticaret ve ihracata dayanan bir piyasa ekonomisinde büyümenin tarım dışı istihdam yaratma kapasitesinin sınırları bulunmaktadır (İlkkaracan, 2012, s. 10). Yüksek işsizlik ve dolayısıyla emek piyasasına dahil olamama koşulları ise kadınların ev dışında çalışarak bağımsız bir yaşam sürmekte yeterince özgür olmadıkları bir bağlam ortaya çıkarmaktadır. Söz konusu bağlamda gerçek ücretli işçi davranışı bağlamından kurtulma ile “özgür/bağımsız” olma arasında kalan eğitilmiş orta ve orta üstü SES grubundaki kadınlar için çocuk sahibi olmak işgücüne katılımın önünde bir engel olarak algılanmaktadır. Buna rağmen bugün çocuğa atfedilen psikolojik değer ve çocuğun “sona kalan, değiştirilemez, alınıp verilemez” birincil ilişkilerin kaynağı konumunda olması anne olmayı meslekî rekabet karşısında arzu edilen bir engel olarak ortaya çıkarmaktadır (Beck, 2011, s. 168). Özellikle anneliğin sorumlu olmak, ilgili olmak, kendini gelecek kuşakta gerçekleştirmiş ve insan olarak bir kez daha temsil edilmiş olmak gibi taşıdığı psikolojik ve duygusal değer anne olma kararının oluşmasında etkili olmaktadır.

Sonuç

Cumhuriyetin ilk yıllarından günümüze Türk aile yapısında ve kadınların uğraşlarında değişmeyi ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmada söz konusu süreç üç alt dönemde ele alınmıştır. İlk dönem 1920'lerde Cumhuriyet'in kuruluşundan otomasyonun tarımda yaygınlaşmaya başladığı 1950'lere kadar geçen süreyi kapsamaktadır. Bu dönemde aile modernleşme yönünde ortaya konan reform ve yasal düzenlemelerin temel taşı oluşturmuştur. Bununla birlikte pek çok çalışma bu dönemde geniş aile biçiminin yaygın olduğu görüşünün bir mit olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak bu dönemde Türk ailesinin çekirdek görünümde olsa dahi geniş akrabalık bağlarının özellikle kırsal alanda günlük yaşamda üretim ve yeniden üretim faaliyetlerinde önemini koruduğunun altını çizmek gerekmektedir. Kentlerde ise Cumhuriyetin kurucu elitleri modernleşme yönünde atılan adımlara paralel bir şekilde erkeğin kamusal alanla özdeşleştirildiği, kadının daha çok hane ve çocuk ile ilgili sorumluluklarla eşleştirildiği bir anlayışı desteklemiştir. Ayrıca cumhuriyetin ilk yılları doğurganlığın teşviki ve sağlık hizmetlerinin yaygınlaşması yönünde düzenlemeler ile ekonomik kalkınmanın hedeflendiği bir dönemi oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu dönem ölüm oranlarında düşüş ve nüfus artışı ile ayırt edilmektedir.

Modern Türk ailesinin değişme sürecinin ikinci alt dönemi ise 1950-1980 yıllarını kapsamaktadır. Bu dönemde tarımsal üretimde makineleşme ve piyasa ekonomisinin yayılması ile kırdan kente doğru yoğun bir iç göç gerçekleşmiştir. Ancak söz konusu göç hane yapısını sınırlı ölçüde etkilemiştir. Bu bağlamda kente göç ve kentleşme sürecinin geniş aile modelinden çekirdek aile modeline doğru bir değişme ortaya çıkardığı argümanını desteklemek pek mümkün gözükmemektedir. Ancak hem kırsal hem de kentsel bölgelerde geniş aile ilişkilerinin destekleyici işlevler yüklendiği belirtmek gerekmektedir. Diğer taraftan bu dönemde kentleşme ve kentteki eğitim fırsatları ev içi sorumluluk paylaşımında farklılaşmaya sebep olmuştur. Özellikle bir önceki dönemde babanın sorumluluğunda olan çocuğun eğitimi bu dönemde annelerin sorumluluğuna girmiştir. Ayrıca iç göç, erkekler için tarım sektöründen tarım dışına kaymayı sağlayarak, kadınlar için ise üretime katılma zorunluluğunu ortadan kaldırarak statü artışına neden olmuştur.

Öte yandan 1950'li yıllardan itibaren sanayi ve hizmet sektörlerinin toplam üretim içindeki payının artması ve iş gücünün eğitim seviyesinin kazandığı önem kentsel bölgelerde aile kurulma sürecini farklılaştırmıştır. Eş seçimi için geçen süre uzamaya, ilk evlilik yaşı ve aynı zamanda ilk

çocuğa sahip olma yaşı ertelenmeye başlamıştır. Bu durum doğurganlıkta düşüş olarak kendini gösterse de yaşanan düşüşün ölüm oranlarındaki azalma kadar hızlı olmaması sebebiyle bu dönemde de nüfus büyümeye devam etmiştir. Artan nüfus ise ekonomik gelişmeye engel olarak ele alınmış ve bu bakış açısıyla uyumlu nüfus politikaları ortaya konmuştur. Söz konusu politikalar kısa vadede istenilen sonuçları vermese dahi süreç içerisinde hızlı kentleşme, kırsaldan kente göç, kentlerde ekonomik imkânların yetersizliği gibi faktörlere bağlı olarak doğurganlık oranlarında önemli azalmalar olmuştur.

1980 sonrası ise Türkiye'nin ekonomik, siyasi ve kültürel anlamda küreselleşme sürecinin etkisi altına girdiği, aile yapısı ve kadınların uğraşlarında da dünyanın genelinde yaşanan değişimlerin etkisinde benzer eğilimlerin ortaya çıktığı bir dönemdir. Bu eğilimlerden ilki bu dönemde sosyal hareketliliği belirleyen unsurun eğitimden zenginliğe doğru kayması, böylece eğitilmiş erkeklerin daha çok ticarete yönelmesi ve onların yerini ise eğitilmiş kadınların almaya başlamasıdır. Dolayısıyla bu dönemde kadınlara yönelik eğitim ve istihdam fırsatları artarken bir önceki döneme özgü ev hanımlığının yüceltilmesinden vazgeçilmiştir. Bununla birlikte her ne kadar süreç içerisinde kadınların öğrenim düzeyleri ve daha nitelikli işlerde çalışma olanakları artsa da kadının ev ve anne olmakla ilişkili sorumluluklarına atfedilen toplumsal değer, kadınların iş gücü piyasasına katılım ile ilgili kararlarını şekillendirici gücünü korumakta ve onların iş gücüne katılım oranlarının görece sabit kalması yönünde etki göstermektedir.

1980'li yıllardan günümüze evlilik örüntüleri ve aile yapısındaki değişme ele alındığında ise ilk olarak geleneksel çevrelerde tanışarak evlenme halen yaygın olsa da daha modern tanışma ortamlarına doğru genel bir eğilim dikkat çekmektedir. Evliliklerin gerçekleşme biçiminde ise görücü usulü önemini korumaya devam etse de öğrenim düzeyi ve SES arttıkça eş seçiminde kişisel karar ve aile onayının etkisinin arttığı görülmektedir. Bununla birlikte zaman içerisinde ilk evlenme yaşının ertelenme eğiliminin de arttığını söylemek mümkündür. İlk evlilik yaşının ertelenmesi ise aile kurma ve çocuk sahibi olma süresinin uzaması, dolayısıyla hanehalkı büyüklüğünün de zaman içinde azalması anlamını taşımaktadır. Ancak bu azalma, aynı zamanda hem doğum kontrol yöntemlerinin kullanımının yaygınlaşması hem de toplam doğurganlık hızında yaşanan azalma eğilimi ile de paralellik göstermektedir.

Diğer taraftan 1980'li yılların ortalarına kadar dirençli bir yapı gösteren ataerkil geniş aile, istihdam yapısının değişmesi, artan kentleşme,

tarımsal üretim biçiminin değişmesi, çocuğa verilen değerin artması, sosyal güvenlik sisteminin kapsamının genişlemesi gibi gelişmelerle süreç içerisinde zayıflamıştır. Bununla birlikte 1960-1970'li yıllarda %59-60 seviyesinde olan çekirdek aile oranı günümüzde %69-70 seviyesine çıkarak durağanlaşmıştır. Öte yandan son 50 yıl içinde dağılmış aile oranı geniş aileden daha yüksek bir orana ulaşmıştır. Dul ebeveyn oranlarının azalması, boşanmış ebeveyn oranlarının artması ise bu ailelerin zorunluluk yerine, tercihle oluşma sürecine geçiş yaptığını göstermektedir. Ayrıca günümüzde geçici geniş aile oranının görece sabit kaldığı göze çarpmaktadır. Bu durum boşanma durumunda, ancak aynı zamanda yoksulluk, göç, kadının çalışması durumunda çocuklarla ilgili destek verilmesi gibi durumlarda da geniş aile ilişkilerinin önemini koruduğunu gösterir niteliktedir.

Evlilik örüntüleri ve aile yapısındaki doğurganlık hızında azalma, boşanma oranlarındaki artış gibi değişimler, günümüzde kadınların kendilerine atfedilen geleneksel sorumluluklardan bir ölçüde uzaklaştığına işaret etmektedir. Her ne kadar bu durumun kadınların iş gücüne katılımını arttıracakı düşünülse de kadınların iş gücüne katılım oranlarındaki görece sabitlik, kadın- erkek rollerini geleneksel bir şekilde ele alan anlayışın yanı sıra ekonomik büyümenin tarım dışı istihdam yaratma kapasitesindeki sınırlılığı da imlemektedir. Söz konusu sınırlılık ise kadınların iş gücüne katılımında yeterince özgür olmadıkları bir bağlam ortaya çıkarmaktadır. Bu bağlamda kadınlar için çocuk sahibi olmak genellikle iş gücüne katılım önünde bir engel olarak algılsa da çocuğun anne için taşıdığı psikolojik değer, anneliğin arzu edilen bir engel olarak ele alınması yönünde etki göstermektedir.

Özetle belirtmek gerekirse cumhuriyetin ilk yıllarından günümüze Türk aile yapısı ve kadınların uğraşlarında devamlılık gösteren ve farklılaşan özellikler bulunmaktadır. Aile yapısının farklılaşan özelliklerinden ilki çiftlerin tanışma ortamı ve evliliklerin gerçekleşme biçiminde daha modern eğilimlerin yaygınlık kazanmasıdır. Ayrıca zaman içerisinde ilk evlilik yaşı artma eğilimi gösterirken doğurganlık oranlarında ve ideal çocuk sayısında tedrici bir azalma öne çıkmaktadır. Öte yandan 1980'li yıllar sonrasında ataerkil geniş aile oranı azalma eğilimi gösterirken boşanma oranları ve dolayısıyla tercihle oluşan dağılmış aile oranları süreç içinde artmıştır. Kadınların uğraşlarına bakıldığında ise 1950'li yıllar sonrasında kadınların ev içi, özellikle çocukların eğitimi ile ilgili sorumluluklarının arttığı göze çarpmaktadır. Bununla birlikte 1980'li yıllar sonrasında kadınların öğrenim düzeyleri ve tarım dışı istihdam oranları artmıştır. Devamlılık gösteren özelliklerden ise öncelikle hanehalkı yapısının

çekirdek görünümünü koruması dikkate değerdir. Ayrıca her ne kadar ataerkil geniş aile oranları zaman içerisinde azalma eğilimi gösterse de geniş aile ilişkileri önemini korumaya devam etmektedir. Özellikle geçici geniş aile oranlarındaki görece sabitlik, Türk toplumunda geniş aile ilişkilerinin toplumsal işlevlerini muhafaza ettiğini gösterir niteliktedir. Öte yandan günümüzde kadının iş gücüne katılımını pekiştirici pek çok faktör olsa dahi ev ve anne olmakla ilişkili sorumluluklara atfedilen toplumsal değerlerin yanı sıra hem piyasa ekonomisinin kısıtlılıklarının hem de günümüzde çocuğa atfedilen psikolojik değerlerin kadınların geleneksel rollerinin önemini koruması yönünde etki gösterdiğini söylemek mümkündür. Bu noktada bu çalışma hem kırılganlaşan evlilik ve aile ilişkilerinin güçlendirilmesi hem de kadının tarım dışı istihdama katılımının geniş aile ilişkilerini sürdürmesine izin verecek şekilde teşvik edilmesi yönünde politikaların geliştirilmesi ihtiyacına işaret etmektedir.

Ek Beyan / Declaration

Makalenin tüm süreçlerinde TESAM'ın araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

In all processes of the article, TESAM's research and publication ethics principles were followed.

There is no potential conflict of interest in this study.

The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça / References

Adams, B. N. ve Trost, J. (2005). *Handbook of world families*. Amsterdam: Sage Publications.

Badinter, E. (2017). *Kadınlık mı? Annelik mi?* (A. Ekmekçi, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Baştuğ, S. (2003). The household and family in Turkey: An historical perspective. In R. Liljeström and E. Özdalga (Eds.) *Autonomy and dependence in the family: Turkey and Sweden in critical perspective* (pp. 107-124). Istanbul: Swedish Research Institute.

Beck, U. (2011). Risk toplumu: Başka bir modernliğe doğru (B. Doğan, Çev.). İstanbul: İthaki Yayınları.

Bidwell Millar, L. D. ve Vander Mey, B. J. (2000). *Sociology of the family: Investigating family issues*. Baston: Allyn& Bacon.

Davis, A. (2012). *Modern motherhood, women and family in England, c. 1945-2000*. Manchester: Manchester University Press.

Demirel, Ö., Gürbüz, A. ve Tuş, M. (1992). Osmanlılarda ailenin demografik yapısı. *Sosyo-kültürel değişme sürecinde Türk ailesi cilt I* içinde (s. 97-161). Ankara: T.C. Başbakanlık Araştırma Kurumu.

Devlet Planlama Teşkilatı (1979). *Dördüncü beş yıllık kalkınma planı- Fourth five years plan (1979-1983)*. Ankara.

Dikeçligil, B. (2014). Aileye dair kabullerin ezber bozumu. M. Aydın (Ed.) *Aile sosyolojisi yazıları* içinde (s. 13-50). İstanbul: Açılım Kitap.

Duben, A. ve Behar, C. (1991). *Istanbul households: marriage, family and fertility 1880-1940*. Cambridge: Cambridge University Press.

Duben, A. (2012). *Kent, aile, tarih*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Duben, A. (2018). Türkiye ve Avrupa'da nüfus yaşlanması, aile, piyasa ve devlet. A. Duben (Der.) *Yaşlanma ve yaşlılık* içinde (s. 67-79). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Eryurt, M.A. (2018). Türkiye'de doğurganlık davranışları: Düzey, belirleyiciler, politikalar. *Türkiye aile yapısı ileri istatistik analizi* içinde (s. 12-33). Ankara: T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü.

Fişek, N.H. ve Shorter, F.C. (1968). Fertility control in Turkey. *Demography*, 5(2), 578-589.

Giddens, A. (2005). *Sosyoloji* (Ü. Yıldız Battal, Çev.). Ankara: Phoenix Yayınevi.

Gygli, S., Haelg, F., Potrafke, N. ve Sturm, J. E. (2019). The KOF Globalisation Index– Revisited. *Review of International Organizations*,

14(3), 543-574. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11558-019-09344-2>.

Hacettepe University Institute of Population Studies (1983). *Turkish population and health survey-1983*. Ankara.

Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü (HÜNEE) (2018a). *TNSA 2018- Türkiye nüfus ve sağlık araştırması 2018-Ara Rapor*. Ankara.

Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü (HÜNEE) (2018b). *TNSA 2018- Türkiye nüfus ve sağlık araştırması 2018-Ana Rapor*. Ankara.

İlkkaracan, İ. (2012). Why so few women in the labor market in Turkey? *Feminist Economics*, 18(1), 1-37. DOI: 10.1080/13545701.2011.649358.

Kağıtçıbaşı, Ç. (2010). *Benlik, aile ve insan gelişimi: Kültürel psikoloji*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Kandiyoti, D. (2015). Cariyeler, bacılar, yurttaşlar: Kimlikler ve toplumsal dönüşümler (A. Bora, Ş. Tekeli ve F. Özbay, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.

Kaya, Y. (2019). *Ayyıldız ve küre: Küreselleşme, toplumsal eşitsizlik ve kimlik*. Ankara: Nobel.

Kıray, M. (1985). Metropolitan city and the changing family. In T. Erder (Eds.) *Family in Turkish society sociological and legal studies* (pp. 79-92). Ankara: Turkish Social Science Association Press.

Koç, İ. (2018). Türkiye’de aile yapısının değişimi sürecinde tek ebeveynli ailelerin oluşumu, belirleyicileri ve refah durumu (2006-2016). *Türkiye aile yapısı ileri istatistik analizi* içinde (s. 36-85). Ankara: T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü.

Koç, İ. ve Saraç, M. (2018). Türkiye’de ilk evlilik yaşının ve evliliğe ilişkin pratiklerin değişimi ve boşanma ile ilişkisi (2006-2016). *Türkiye aile yapısı ileri istatistik analizi* içinde (s. 88-133). Ankara: T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü.

Kurt, A. (2012). Osmanlı aile yapısı. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 8(31), 119-136.

Mert, A.E. ve Sefer, B. K. (2019). *Yakın tarihsel süreçten günümüze Türkiye’de kadın istihdamının dönüşümü*. KOÇ-KAM. Erişim tarihi: 01.06.2020, <https://kockam.ku.edu.tr/yakin-tarihsel-surecten-gunumuze-turkiyede-kadin-istihdaminin-donusumu/>.

Mika, M. (2009). *Modernity and the matrix of family ideologies: How*

women compose a coherent narrative of multiple identities over the life course. (Unpublished Ph.D. thesis, The Graduate School of The Ohio State University, Ohio).

Özbay, F. (1995). Kadınların ev içi ve ev dışı uğraşlarındaki değişim. Ş. Tekeli (Ed.) *1980'ler Türkiye'sinde kadın bakış açısından kadınlar* içinde (s. 115-141). İstanbul: İletişim Yayınları.

Özbay, F. (2014). Akrabalık ve komşuluk ilişkileri. M. Turğut ve S. Feyzioğlu (Ed.) *Türk aile yapısı araştırması, tespitler, öneriler* içinde (s. 56-87). Ankara: T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü.

Özbay, F. (2015). *Dünden bugüne aile, kent ve nüfus*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Sancar, S. (2014). *Türk modernleşmesinin cinsiyeti*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Şentürk, M. (2018). Sosyal etkileşim ve dayanışma açısından akrabalık ve komşuluk ilişkileri. *Türkiye aile yapısı ileri istatistik analizi* içinde (s. 268- 311). Ankara: T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü.

T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (2006, 2011, 2016). *Türkiye'de aile yapısı araştırması (TAYA)*. Ankara: Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü.

T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (2013). *Türkiye'de doğurganlık oranlarının düşmesi, potansiyel etkiler ve sosyal politika önerileri*. Ankara: Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü.

T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü (2010). *Türkiye'de aile değerleri araştırması*. Ankara.

Taşkın, L. (2002). *Doğum ve kadın sağlığı hemşireliği*. (Beşinci Baskı). Ankara: Sistem Ofset Matbacılık.

Thornton, A. ve Young Demarco, L. (2001). Four decades of trends in attitudes toward family issues in The United States: The 1960s through The 1990s. *Journal of Marriage and Family*, 63, 1009-1037. DOI: 10.1111/j.1741-3737.2001.01009.x.

Timur, S. (1978). Determinants of family structure in Turkey: Muslim women's status and fertility. In J. Allman (Eds.) *Women's status and fertility in the muslim world* (pp. 54-77). New York: Praeger Publishers.

Turğut, F. (2014). *Türkiye’de aile siyasetinde yeni dönem politikaları (2000 sonrası bir değerlendirme)*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Bölümü, Konya).

Türkiye İstatistik Kurumu (TUİK). (1988, 1998, 2008). *Hanehalkı işgücü anketi*. Erişim tarihi:10.07.2020, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=16014>.

Türkiye İstatistik Kurumu (TUİK) (2016). İstatistiklerle aile. Erişim tarihi:10.07.2020, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Aile-2016-24646>.

Türkiye İstatistik Kurumu (TUİK) (2019a). İstatistiklerle kadın. Erişim tarihi:10.07.2020, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Kadin-2019-33732>.

Türkiye İstatistik Kurumu (TUİK) (2019b). Evlenme ve boşanma istatistikleri. Erişim tarihi:10.07.2020, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Evlenme-ve-Bosanma-Istatistikleri-2019-33708>.

Uysal, G. ve Durmaz Aslan, M. (2018). Türkiye’de kadınların iş gücü piyasasına katılma kararını belirleyen etmenler. *Türkiye aile yapısı ileri istatistik analizi* içinde (s. 179- 203). Ankara: T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü.

World Bank (2018). *Individuals using the internet (% of population) in Turkey*. Erişim tarihi: 20.10.2020, <https://data.worldbank.org/indicator/IT.NET.USER.ZS>.

YAZARLARA BİLGİ

AMAÇ VE KAPSAM

Tesam Akademi Dergisi, TESAM Ekonomik, Siyasal ve Stratejik Araştırmalar Merkezi'nin sosyal politika, ekonomi, uluslararası ilişkiler ve sosyoloji alanında orijinal ve özgün çalışmalarla hazırlayıp yılda 2 kez (Ocak ve Temmuz) yayınladığı hakemli bir dergidir.

EDİTORYAL POLİTİKALAR VE HAKEM SÜRECİ

Yayın Politikası

Dergiye yayınlanmak üzere gönderilen makalelerin içeriği derginin amaç ve kapsamı ile uyumlu olmalıdır. Dergi, orijinal araştırma niteliğindeki yazıları yayınlamaya öncelik vermektedir.

Genel İlkeler

Daha önce yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere başka bir dergide halen değerlendirilmedi olmayan ve her bir yazar tarafından onaylanan makaleler değerlendirilmek üzere kabul edilir.

Ön değerlendirmeyi geçen yazılar iThenticate intihal tarama programından geçirilir. İntihal incelemesinden sonra, uygun makaleler Editör tarafından orijinaliteleri, metodolojileri, makalede ele alınan konunun önemi ve derginin kapsamına uygunluğu açısından değerlendirilir.

Bilimsel toplantılarda sunulan özet bildirimler, makalede belirtilmesi koşulu ile kaynak olarak kabul edilir. Editör, gönderilen makale biçimsel esaslara uygun ise, gelen yazıyı yurtiçinden ve /veya yurtdışından en az iki hakemin değerlendirmesine sunar, hakemler gerek gördüğü takdirde yazıda istenen değişiklikler yazarlar tarafından yapıldıktan sonra yayınlanmasına onay verir.

Makale yayınlanmak üzere Dergiye gönderildikten sonra yazarlardan hiçbirinin ismi, tüm yazarların yazılı izni olmadan yazar listesinden silinemez ve yeni bir isim yazar olarak eklenemez ve yazar sırası değiştirilemez.

Yayına kabul edilmeyen makale, resim ve fotoğraflar yazarlara geri gönderilmez.

Açık Erişim İlkesi

Tesam Akademi Dergisi, tüm içeriği okura ya da okurun dahil olduğu kuruma ücretsiz olarak sunulur. Okurlar, ticari amaç haricinde, yayıncı ya da yazardan izin almadan dergi makalelerinin tam metnini okuyabilir, indirebilir, kopyalayabilir, arayabilir ve link sağlayabilir.

Tesam Akademi Dergisi'nin makaleleri açık erişimlidir ve Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr) olarak lisanslıdır.

İşleme Ücreti

Derginin tüm giderleri TESAM Ekonomik, Siyasal ve Stratejik Araştırmalar Merkezi tarafından karşılanmaktadır. Dergide makale yayını ve makale süreçlerinin yürütülmesi ücrete tabi değildir. Dergiye gönderilen ya da yayın için kabul edilen makaleler için işleme ücreti ya da gönderim ücreti alınmaz.

Makale Değerlendirme Kabul Şartı

Derginin Yazarlara Bilgi metninde açıklanan ilke ve kurallara uymayan ve Yazıların Hazırlanması başlığı altında belirtilen şartları taşımayan makaleler değerlendirmeye alınmaz ve gerekli düzenlemelerin tamamlanması için makale yazara iade edilir.

Hakem Süreci

Daha önce yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere başka bir dergide halen değerlendirmede olmayan ve her bir yazar tarafından onaylanan makaleler değerlendirilmek üzere kabul edilir. Gönderilen ve ön kontrolü geçen makaleler iThenticate yazılımı kullanılarak intihal için taranır. İntihal kontrolünden sonra, uygun olan makaleler baş editör tarafından orijinallik, metodoloji, işlenen konunun önemi ve dergi kapsamı ile uyumluluğu açısından değerlendirilir. Baş editör, makaleleri, yazarların etnik kökeninden, cinsiyetinden, cinsel yöneliminden, uyruğundan, dini inancından ve siyasi felsefesinden bağımsız olarak değerlendirir. Yayına gönderilen makalelerin adil bir şekilde çift taraflı kör hakem değerlendirmesinden geçmelerini sağlar.

Seçilen makaleler en az iki ulusal/uluslararası hakeme değerlendirmeye gönderilir; yayın kararı, hakemlerin talepleri doğrultusunda yazarların gerçekleştirdiği düzenlemelerin ve hakem sürecinin sonrasında baş editör tarafından verilir.

Hakemlerin değerlendirmeleri objektif olmalıdır. Hakem süreci sırasında hakemlerin aşağıdaki hususları dikkate alarak değerlendirmelerini yapmaları beklenir.

- Makale yeni ve önemli bir bilgi içeriyor mu?
- Öz, makalenin içeriğini net ve düzgün bir şekilde tanımlıyor mu?
- Yöntem bütünlüklü ve anlaşılır şekilde tanımlanmış mı?
- Yapılan yorum ve varılan sonuçlar bulgularla kanıtlanıyor mu?
- Alandaki diğer çalışmalara yeterli referans verilmiş mi?
- Dil kalitesi yeterli mi?

Hakemler, gönderilen makalelere ilişkin tüm bilginin, makale yayınlanana kadar gizli kalmasını sağlamalı ve yazar tarafında herhangi bir telif hakkı ihlali ve intihal fark ederlerse editöre raporlamalıdır. Hakem, makale konusu hakkında kendini vasıflı hissetmiyor ya da zamanında geri dönüş sağlaması mümkün görünmüyorsa, editöre bu durumu bildirmeli ve hakem sürecine kendisini dahil etmemesini istemelidir.

Değerlendirme sürecinde editör hakemlere gözden geçirme için gönderilen makalelerin, yazarların özel mülkü olduğunu ve bunun imtiyazlı bir iletişim olduğunu açıkça belirtir. Hakemler ve yayın kurulu üyeleri başka kişilerle makaleleri tartışamazlar. Hakemlerin kimliğinin gizli kalmasına özen gösterilmelidir.

YAYIN ETİĞİ VE İLKELER

TESAM Akademi Dergisi, yayın etiğinde en yüksek standartlara bağlıdır ve Committee on Publication Ethics (COPE), Directory of Open Access Journals (DOAJ), Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA) ve World Association of Medical Editors (WAME) tarafından yayınlanan etik yayıncılık ilkelerini benimser; Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing başlığı altında ifade edilen ilkeler için adres: <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

Gönderilen tüm makaleler orijinal, yayınlanmamış ve başka bir dergide değerlendirme sürecinde olmamalıdır. Her bir makale editörlerden biri ve en az iki hakem tarafından çift kör değerlendirmeden geçirilir. İntihal, duplikasyon, sahte yazarlık/inkar edilen yazarlık, araştırma/veri fabrikasyonu, makale dilimleme, dilimleyerek yayın, telif hakları ihlali ve çıkar çatışmasının gizlenmesi, etik dışı davranışlar olarak kabul edilir.

Kabul edilen etik standartlara uygun olmayan tüm makaleler yayından çıkarılır. Buna yayından sonra tespit edilen olası kuraldışı, uygunsuzluklar içeren makaleler de dahildir.

Araştırma Etiği

Dergi araştırma etiğinde en yüksek standartları gözetir ve aşağıda tanımlanan uluslararası araştırma etiği ilkelerini benimser. Makalelerin etik kurallara uygunluğu yazarların sorumluluğundadır.

- Araştırmanın tasarlanması, tasarımın gözden geçirilmesi ve araştırmanın yürütülmesinde, bütünlük, kalite ve şeffaflık ilkeleri sağlanmalıdır.
- Araştırma ekibi ve katılımcılar, araştırmanın amacı, yöntemleri ve öngörülen olası kullanımları; araştırmaya katılımın gerektirdikleri ve varsa riskleri hakkında tam olarak bilgilendirilmelidir.
- Araştırma katılımcılarının sağladığı bilgilerin gizliliği ve yanıt verenlerin

gizliliği sağlanmalıdır. Araştırma katılımcıların özerkliğini ve saygınlığını koruyacak şekilde tasarlanmalıdır.

- Araştırma katılımcıları gönüllü olarak araştırmada yer almalı, herhangi bir zorlama altında olmamalıdır.

- Katılımcıların zarar görmesinden kaçınılmalıdır. Araştırma, katılımcıları riske sokmayacak şekilde planlanmalıdır.

- Araştırma bağımsızlığıyla ilgili açık ve net olunmalı; çıkar çatışması varsa belirtilmelidir.

- Deneysel çalışmalarda, araştırmaya katılmaya karar veren katılımcıların yazılı bilgilendirilmiş onayı alınmalıdır. Çocukların ve vesayet altındakilerin veya tasdiklenmiş akıl hastalığı bulunanların yasal vasisinin onayı alınmalıdır.

- Çalışma herhangi bir kurum ya da kuruluşta gerçekleştirilecekse bu kurum ya da kuruluştan çalışma yapılacağına dair onay alınmalıdır.

- İnsan ögesi bulunan çalışmalarda, "yöntem" bölümünde katılımcılardan "bilgilendirilmiş onam" alındığının ve çalışmanın yapıldığı kurumdan etik kurul onayı alındığı belirtilmesi gerekir.

Yazarların Sorumluluğu

Makalelerin bilimsel ve etik kurallara uygunluğu yazarların sorumluluğundadır. Yazar makalenin orijinal olduğu, daha önce başka bir yerde yayınlanmadığı ve başka bir yerde, başka bir dilde yayınlanmak üzere değerlendirilmediği konusunda teminat sağlamalıdır. Uygulamadaki telif kanunları ve anlaşmaları gözetilmelidir. Telifle bağlı materyaller (örneğin tablolar, şekiller veya büyük alıntılar) gerekli izin ve teşekkürle kullanılmalıdır. Başka yazarların, katkıda bulunanların çalışmaları ya da yararlanılan kaynaklar uygun biçimde kullanılmalı ve referanslarda belirtilmelidir.

Gönderilen makalede tüm yazarların akademik ve bilimsel olarak doğrudan katkısı olmalıdır, bu bağlamda "yazar" yayınlanan bir araştırmanın kavramsallaştırılmasına ve dizaynına, verilerin elde edilmesine, analizine ya da yorumlanmasına belirgin katkı yapan, yazının yazılması ya da bunun içerik açısından eleştirel biçimde gözden geçirilmesinde görev yapan birisi olarak görülür. Yazar olabilmenin diğer koşulları ise, makaledeki çalışmayı planlamak veya icra etmek ve / veya revize etmektir. Fon sağlanması, veri toplanması ya da araştırma grubunun genel süpervizyonu tek başına yazarlık hakkı kazandırmaz. Yazar olarak gösterilen tüm bireyler sayılan tüm ölçütleri karşılamalıdır ve yukarıdaki ölçütleri karşılayan her birey yazar olarak gösterilebilir. Yazarların isim sıralaması ortak verilen bir karar olmalıdır. Tüm yazarlar yazar sıralamasını Telif Hakkı Anlaşması Formunda imzalı olarak belirtmek zorundadırlar.

Yazarlık için yeterli ölçütleri karşılamayan ancak çalışmaya katkısı olan tüm

bireyler “teşekkür / bilgiler” kısmında sıralanmalıdır. Bunlara örnek olarak ise sadece teknik destek sağlayan, yazıma yardımcı olan ya da sadece genel bir destek sağlayan, finansal ve materyal desteği sunan kişiler verilebilir.

Bütün yazarlar, araştırmanın sonuçlarını ya da bilimsel değerlendirmeyi etkileyebilme potansiyeli olan finansal ilişkiler, çıkar çatışması ve çıkar rekabetini beyan etmelidirler. Bir yazar kendi yayınlanmış yazısında belirgin bir hata ya da yanlışlık tespit ederse, bu yanlışlıklara ilişkin düzeltme ya da geri çekme için editör ile hemen temasa geçme ve işbirliği yapma sorumluluğunu taşır.

Editör ve Hakem Sorumlulukları

Baş editör, makaleleri, yazarların etnik kökeninden, cinsiyetinden, cinsel yöneliminden, uyuşundan, dini inancından ve siyasi felsefesinden bağımsız olarak değerlendirir. Yayına gönderilen makalelerin adil bir şekilde çift taraflı kör hakem değerlendirmesinden geçmelerini sağlar. Gönderilen makalelere ilişkin tüm bilginin, makale yayınlanana kadar gizli kalacağını garanti eder. Baş editör içerik ve yayının toplam kalitesinden sorumludur. Gereğinde hata sayfası yayınlamalı ya da düzeltme yapmalıdır.

Baş editör; yazarlar, editörler ve hakemler arasında çıkar çatışmasına izin vermez. Hakem atama konusunda tam yetkiye sahiptir ve Dergide yayınlanacak makalelerle ilgili nihai kararı vermekle yükümlüdür.

Hakemlerin araştırmayla ilgili, yazarlarla ve/veya araştırmanın finansal destekçileriyle çıkar çatışmaları olmamalıdır. Değerlendirmelerinin sonucunda tarafsız bir yargıya varmalıdırlar. Gönderilmiş yazılara ilişkin tüm bilginin gizli tutulmasını sağlamalı ve yazar tarafında herhangi bir telif hakkı ihlali ve intihal fark ederlerse editöre raporlamalıdırlar. Hakem, makale konusu hakkında kendini vasıflı hissetmiyor ya da zamanında geri dönüş sağlaması mümkün görünmüyorsa, editöre bu durumu bildirmeli ve hakem sürecine kendisini dahil etmemesini istemelidir.

Değerlendirme sürecinde editör hakemlere gözden geçirme için gönderilen makalelerin, yazarların özel mülkü olduğunu ve bunun imtiyazlı bir iletişim olduğunu açıkça belirtir. Hakemler ve yayın kurulu üyeleri başka kişilerle makaleleri tartışamazlar. Hakemlerin kimliğinin gizli kalmasına özen gösterilmelidir. Bazı durumlarda editörün kararıyla, ilgili hakemlerin makaleye ait yorumları aynı makaleyi yorumlayan diğer hakemlere gönderilerek hakemlerin bu süreçte aydınlatılması sağlanabilir.

GENEL BİÇİM ÖZELLİKLERİ

Yazı Tipi

Bütün metinde 11 punto Cambria yazı karakteri kullanılır. Tablo ve şekillerin nasıl hazırlanacağına dair ilgili bölüme bakınız.

Sayfa Yapısı

- A4 boyutlarındaki kâğıda üst, alt, sağ ve sol boşluk 2,5 cm (0.98 inç) bırakılarak, iki yana dayalı, satır sonu tirelemesiz şekilde olmalıdır.
- Çalışmalar tek sütun olarak hazırlanmalıdır.
- Paragraflarda ve başlıklarda girinti ve çıkıntı olmamalıdır.
- Çalışmalar 4500 - 8500 sözcük arasında olmalı ve sayfa numaraları sayfanın altında ve ortada yer almalıdır.

Paragraf Yapısı

Paragraf sekmesinde girintiler bölümünde;

- önce ve sonra alanı 0,6 nk
- satır aralığı 1,5 olmalıdır.

ÇALIŞMA BÖLÜMLERİ

Başlık

Makale başlığı, büyük harfli, bold ve sayfaya ortalı olmalıdır. Çalışma daha önce sunulmuşsa, bir projeden veya tezden üretilmişse vs. giriş başlığının sonuna (1) dipnotu konularak açıklama yapılmalıdır.

Yazar İsimleri

Yazar isimleri italik olmalıdır. Yazarın/yazarların tam adları, unvanları, çalıştıkları kurumlar ve elektronik posta bilgileri belirtilmelidir.

Öz

Öz 150-180 kelime arasında olmalıdır. Özde atıf kullanılmamalıdır.

Anahtar Kelimeler ve Genişletilmiş Özet

Dergimize gönderilen Türkçe makalelerde Giriş bölümünden önce 150-180 sözcük arasında çalışmanın kapsamını, amacını, ulaşılan sonuçları ve kullanılan yöntemi kaydeden Türkçe ve İngilizce öz (abstract) ile Türkçe makalelerde 750-1000 kelime içeren İngilizce genişletilmiş özet yer almalıdır. İngilizce makalelerde ise, yalnızca İngilizce öz (abstract) yer almalıdır. İngilizce ve Türkçe özlerin altında çalışmanın içeriğini temsil eden 3-5 İngilizce, 3-5 Türkçe anahtar kelime yer almalıdır.

Ana Metin

Nicel ve nitel çalışmalar Giriş, Yöntem, Bulgular ve Tartışma bölümlerini içermelidir.

Derleme türü çalışmalar problemi ortaya koymalı, ilgili literatürü yetkin bir biçimde analiz etmeli, literatürdeki eksiklikler, boşluklar ve çelişkilerin

üzerinde durmalı ve çözüm için atılması gereken adımlardan bahsetmelidir.

Diğer çalışmalarda konunun türüne göre değişiklik yapılabilir, fakat bunun okuyucunun metinden faydalanmasını güçleştirecek detayda alt bölümler şeklinde olmamasına özen gösterilmelidir.

Kaynakça

Hem metin içinde hem de kaynakçada Amerikan Psikologlar Birliği tarafından yayımlanan Publication Manual of American Psychological Association (APA) (6. baskı) adlı kitapta belirtilen yazım kuralları uygulanmalıdır.

TABLO, ŞEKİL VE EKLER

Tablo ve Şekiller

Tablo, şekil, resim, grafik vb. unsurlar metin içerisinde yer almalıdır. Çalışmanın sonunda ayrıca verilmemelidir.

Tablo ve şekillerde genel şablonun dışında 10 punto Cambria yazı karakteri kullanılır.

Kaynak kısmı ise tablonun altında olup, 9 punto Cambria ve standart yazı karakteri kullanılır.

Paragraf sekmesinde girintiler bölümünde;

- önce ve sonra alanı 0 nk,
- satır aralığı tek olmalıdır.

Başlıklar sola dayalı, bold ve rakam ile sıralanarak yazılmalı. (“**Tablo 1**” veya “**Şekil 5**” gibi...)

Tablo ve şekiller sola dayalı olmalı ve metin kaydırma özelliği kapalı olmalıdır.

Ekler

Her bir ek ayrı sayfalarda, kaynakçadan sonra verilmelidir.

Başlıkları 11 punto Cambria, bold ve sola dayalı yazılmalıdır. (“**EK 1**” gibi...)

BAŞLIK SİSTEMİ

Başlık Oluşturma

Her düzeydeki başlığı oluşturan kelimelerin ilk harfi büyük yazılmalıdır (ve, ile, de, mi gibi ekler her zaman küçük harfle yazılmalıdır.)

Tablo ve şekil başlıkları da bu kurala göre düzenlenmelidir.

Temel Başlıklar

Çalışmanın başlığı büyük harflerle ortalı ve bold yazılmalıdır.

Birinci Düzey Başlık

Sola dayalı ve bold yazılmalıdır. Kendinden önceki paragraftan bir satır boşluk ile ayrılmalıdır.

İkinci Düzey Başlık

Sola dayalı bold ve italik yazılmalıdır. Kendinden önceki paragraftan satır boşluğu ile ayrılmalıdır.

Üçüncü Düzey Başlık

Sola dayalı, bold ve italik yazılmalıdır. Sonuna üst üste iki nokta konmalı ve paragraf başlığın hizasından devam etmelidir. Kendinden önceki paragraftan satır boşluğu ile ayrılmalıdır.

Dördüncü Düzey Başlık

Sola dayalı ve italik yazılmalıdır. Sonuna üst üste iki nokta konmalı ve paragraf başlığın hizasından devam etmelidir. Kendinden önceki paragraftan satır boşluğu ile ayrılmamalıdır.

Beş düzeyden daha fazla başlık oluşturulması önerilmemektedir.

Tablo ve Şekil Başlıkları

Tablo ve Şekil ifadeleri (**Tablo 1**, **Şekil 1** gibi) bold kullanılmalıdır, başlıklar ise ifadelerin altında düz şekilde yazılmalıdır.

REFERANS KULLANIMI

Metin İçi Referans Gösterimi

Atıflarda yazarlar arasında & işareti değil ve ibaresi kullanılmalıdır.

Örnek;

Arpacı ve Kuyu'nun (2000) çalışması... (Kesme işaretini parantezli ifadeye koymayınız)

(Arpacı ve Kuyu, 2010, s. 72)

(Arpacı, Kuyu ve Huysuz, 2000, ss. 12-13)

Detaylar için **Temel Atıf Biçimleri** tablosuna başvurunuz.

Atıfların Sıralanması

Parantez için atıflar alfabetik olarak dizilmelidir.

Örnek;

(Arpacı, 2013; Arpacı ve Kuyu, 2010, s. 15; Karman, 2000; Zengin, Warrant, Güner, Aykut ve Karpaz, 2013)

Aktarılan Kaynak

Bir referansın içindeki bir başka referanstan yapılan aktarma aşağıdaki gibi

gösterilmelidir.

Örnek;

(Torgerson, 1958, ss. 1-8'den akt., Baykul, 2000; Zengin, 1957'den akt., Pınar, 1999)

DİĞER HUSUSLAR

Vurgu

Başlıklar, tablo ve şekillerde yer alan temel değişkenler haricinde metin içerisinde bold kullanılmamalıdır. Vurgulanmak istenen hususlar açma kapama tırnak imi [“ ”] veya italik kullanımı ile yapılmalıdır.

Doğrudan Alıntılar

Doğrudan alıntılar normal metne göre soldan ve sağdan girintili ve 11 punto italik olarak yazılmalıdır.

Temel Atıf Biçimleri

Atıf Türü	Metin İçinde İlk Atıf	Metin İçi Müteakip Atıflar	Parantez İçi İlk Atıf	Parantez İçi Müteakip Atıflar
Tek Yazarlı	Walker (2007)	Walker (2007)	(Walker, 2007)	(Walker, 2007)
İki Yazarlı	Walker ve Allen (2004)	Walker ve Allen (2004)	(Walker ve Allen, 2004)	(Walker ve Allen, 2004)
Üç Yazarlı	Bradley, Ramirez ve Soo (1999)	Bradley ve arkadaşları (1999)	(Bradley, Ramirez ve Soo, 1999)	(Bradley ve ark., 1999)
Dört Yazarlı	Bradley, Ramirez, Soo ve Walsh (2006)	Bradley ve arkadaşları (2006)	(Bradley, Ramirez, Soo ve Walsh, 2006)	(Bradley ve ark., 2006)
Beş Yazarlı	Walker, Allen, Bradley, Ramirez, Walker ve Soo (2008)	Walker ve arkadaşları (2008)	(Walker, Allen, Bradley, Ramirez, Walker ve Soo, 2008)	(Walker ve ark., 2008)
Altı ve Daha Fazla Yazarlı	Wasserstein ve arkadaşları (2005)	Wasserstein ve arkadaşları (2005)	(Wasserstein ve ark., 2005)	(Wasserstein ve ark., 2005)
Kurum (Kısaltması yaygın kullanılan)	Milli Eğitim Bakanlığı (MEB, 2003)	MEB (2003)	(Milli Eğitim Bakanlığı [MEB], 2003)	(MEB, 2003)

Temel Kaynakça Ögeleri

Kitap

Türkçe Kitap

Bozkurt, M. İ. (2015). *İnhiraf-Kırılma- 2: İslam mezheplerinin analizi*. (İkinci Baskı). Bursa: Revizyon Medya.

Türkçe'ye Çevrilmiş Kitap

Morris, C. (2002). Psikolojiyi anlamak (A. Erkuş, D. Batugün ve B. Ayvaşık, Çev.). Ankara: TPD Yayınları.

Türkçe Editörlü Kitap

Gleave, R. (2011). Şiilik. Y. M. Choueiri (Ed.), *Ortadoğu Tarihi kitabı* içinde (s. 103-124). İstanbul: İnkılap Yayınları.

Çok Yazarlı Türkçe Kitap

Kurban, D. ve Tsitselikis, K. (2010). *Bir mütekalibiyet hikayesi: Yunanistan ve Türkiye'de azınlık vakıfları*. İstanbul: TESEV.

Türkçe Kitap İçerisinde Bölüm

Öktem, E. (2008). Yeni Vakıflar Kanununun cemaat vakıflarına ilişkin hükümleri hakkında uluslararası hukuk açısından bazı gözlemler. S. Yazıcı, K. Gözler ve E. Göztepe (Ed.), *Prof. Dr. Ergun Özbudun'a armağan, Cilt II: Anayasa Hukuku kitabı* içinde (s. 547-377). Ankara: Yetkin Yayınları.

İngilizce Kitap

Gurr, T. R. (1993). *Minorities at risk*. Washington, D.C.: USIP Press.

İngilizce Editörlü Kitap

Aoi, C. and Coning, C. (2017). Conclusion. In C. Cedric, C. Aoi and J. Karlsrud (Eds.) *UN peacekeeping doctrine in a new era* (pp. 221-226). New York: Rutledge.

Çok Yazarlı İngilizce Kitap

Pruitt, D.G., Kim, S.H. and Rubin, J.Z. (2004). *Social conflict: Escalation, stalemate, and settlement*. New York: McGraw-Hill.

İngilizce Kitap İçerisinde Bölüm

Kjeksrud, S. and Vermeij, L. (2017). Protecting government from insurgencies. In C. Cedric, C. Aoi and J. Karlsrud (Eds.), *UN peacekeeping doctrine in a new era* (pp. 221-226). New York: Rutledge.

<p>Makale</p>	<p>Türkçe Makale Taşdemir, H. ve Saraçlı, M. (2007). Avrupa Birliği ve Türkiye perspektifinden azınlık hakları sorunu. <i>Uluslararası Hukuk ve Politika</i>, 2(8), 25-35.</p> <p>İngilizce Makale Galtung, J. (1990). Cultural violence. <i>Journal of Peace Research</i>, 27(3), 291-305.</p> <p>Online Edinilmiş Makale Galtung, J. (1990). Cultural violence. <i>Journal of Peace Research</i>, 27(3), 291-305. Retrieved from https://www.galtung-institut.de/wp-content/uploads/2015/12/Cultural-Violence-Galtung.pdf</p>
<p>Tez</p>	<p>Yüksek Lisans Tezi Ateş, T. (2016). <i>Azınlık hakları bağlamında Türkiye’de gayrimüslim cemaat vakıfları</i> (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Ankara)</p> <p>Doktora Tezi Türkel, R. (2013). <i>Vehhabilik ve arka planı (Başlangıçtan II. Suûd Devleti’ne kadar)</i> (Yayımlanmamış doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Bölümü Ana Bilim Dalı, İzmir.)</p>
<p>Kongre / Sempozyum Bildirileri</p>	<p>Tanrısever, O. (2017, Kasım). <i>Turkey’s migration diplomacy and the migration trends in its neighbouring regions: Opportunities and risks. Quo Vadis Türkiye? – Ekonomik, Siyasal, Sosyal ve Güvenlik Boyutları ile Türkiye’nin Gelecekteki Konumu</i>, II. Uluslararası TESAM Sosyal Bilimler Kongresinde sunulan bildiri, Bursa.</p> <p>Ateş, H. ve Bektaş, M. (2016). Suriyelilerin toplumsal, kültürel ve sosyal entegrasyonu. Y. Deniz ve F. Bilgin (Ed.), <i>TESAM Uluslararası sosyal bilimler sempozyumu ekonomik siyasal ve sosyal boyutları ile göç bildiri kitabı</i> içinde (s. 17-42). Erişim tarihi: 09.11.2017, http://tesam.org.tr/wp-content/uploads/2017/03/gocsempozyumbildirikitabi.pdf.</p>
<p>İnternet Kaynakları</p>	<p>T. C. Dışişleri Bakanlığı. (2017). Yunanistan’daki Türk Varlığı. Erişim tarihi: 01.01.2017, http://www.mfa.gov.tr/bati-trakya-turk-azinligi.tr.mfa.</p> <p>Hürriyet Gazetesi. (2015, 20 Kasım). Yunan sahil güvenlik mülteci botunu böyle patlattı. Erişim tarihi 04.10.2017, http://www.hurriyet.com.tr/yunan-sahilguvenlik-multeci-botunu-boyle-patlatti-40016425.</p> <p>Brookings Institution. (2014). <i>Syrian refugees and Turkey’s challenges: going beyond hospitability</i>. Erişim tarihi: 23.11.2017, https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/Syrian-Refugees-and-Turkeys-Challenges-May-14-2014.pdf.</p>

INFORMATION FOR AUTHORS

AIM AND SCOPE

TESAM Academic Journal is a refereed journal covering original and genuine studies on the areas of social policy, economy, foreign policy, sociology and published biannually (January and July) by TESAM Economic, Politic and Strategic Research Centre.

Besides hypothetical and analytical genuine studies, the Journal provides genuine compilations, short assertions, translations, and letter to the editor like writings and also it provides notes that examine current events under the name of agenda.

The main objective of the TESAM Academy is, to prepare an academic ground for both scientific studies about published issues and to create new opportunities by enabling relevant views to be shared. Also to be able to contribute to the domestic and abroad social sciences literature with the synergy composed of the ideas of writers who think differently in social sciences.

Without any compromising on quality and reliability, and with its persistency, TESAM Academy Journal claims to be the one of the chief publications in the academic community.

EDITORIAL POLICIES AND PEER REVIEW PROCESS

Publication Policy

The subjects covered in the manuscripts submitted to the Journal for publication must be in accordance with the aim and scope of the journal. The journal gives priority to original research papers submitted for publication.

General Principles

Only those manuscripts approved by its every individual author and that were not published before in or sent to another journal, are accepted for evaluation.

Submitted manuscripts that pass preliminary control are scanned for plagiarism using iThenticate software. After plagiarism check, the eligible ones are evaluated by editor-in-chief for their originality, methodology, the importance of the subject covered and compliance with the journal scope. Short presentations that took place in scientific meetings can be referred if indicated in the article. The editor hands over the papers matching the formal rules to at least two national/international referees for evaluation and gives green light for publication upon modification by the authors in accordance with the referees' claims.

Changing the name of an author (omission, addition or order) in papers submitted to the Journal requires written permission of all declared authors.

Refused manuscripts and graphics are not returned to the author. The copyright of the published articles and pictures belong to the Journal.

Open Access Statement

Journal of TESAM Academy is an open access journal which means that all content is freely available without charge to the user or his/her institution. Except for commercial purposes, users are allowed to read, download, copy, print, search, or link to the full texts of the articles in this journal without asking prior permission from the publisher or the author.

The articles in Journal of TESAM Academy are open access articles licensed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.en/>)

Article Processing Charge

All expenses of the journal are covered by TESAM Economic, Politic and Strategic Research Centre. Processing and publication are free of charge with the journal. There is no article processing charges or submission fees for any submitted or accepted articles.

Condition of Acceptance For Evaluation

Manuscripts which do not comply with the principles and rules defined in the Information for Authors and which do not meet the requirements stated in the Manuscript Preparation section in below are not taken into consideration and will be returned to the corresponding author for the completion of the necessary arrangements.

Peer Review Process

Only those manuscripts approved by its every individual author and that were not published before in or sent to another journal, are accepted for evaluation.

Submitted manuscripts that pass preliminary control are scanned for plagiarism using iThenticate software. After plagiarism check, the eligible ones are evaluated by Editor-in-Chief for their originality, methodology, the importance of the subject covered and compliance with the journal scope. Editor-in-Chief evaluates manuscripts for their scientific content without regard to ethnic origin, gender, sexual orientation, citizenship, religious belief or political philosophy of the authors and ensures a fair double-blind peer review of the selected manuscripts.

The selected manuscripts are sent to at least two national/international referees for evaluation and publication decision is given by Editor-in-Chief upon modification by the authors in accordance with the referees' claims.

Editor-in-Chief does not allow any conflicts of interest between the authors,

editors and reviewers and is responsible for final decision for publication of the manuscripts in the Journal. Reviewers' judgments must be objective.

Reviewers' comments on the following aspects are expected while conducting the review.

- Does the manuscript contain new and significant information?
- Does the abstract clearly and accurately describe the content of the manuscript?
- Is the problem significant and concisely stated?
- Are the methods described comprehensively?
- Are the interpretations and conclusions justified by the results?
- Is adequate references made to other Works in the field?
- Is the language acceptable?

Reviewers must ensure that all the information related to submitted manuscripts is kept as confidential and must report to the editor if they are aware of copyright infringement and plagiarism on the author's side.

A reviewer who feels unqualified to review the topic of a manuscript or knows that its prompt review will be impossible should notify the editor and excuse himself from the review process.

The editor informs the reviewers that the manuscripts are confidential information and that this is a privileged interaction. The reviewers and editorial board cannot discuss the manuscripts with other persons. The anonymity of the referees is important.

PUBLICATION ETHICS AND PUBLICATION MALPRACTICE STATEMENT

Journal of TESAM Academy is committed to upholding the highest standards of publication ethics and pays regard to Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing published by the Committee on Publication Ethics (COPE), the Directory of Open Access Journals (DOAJ), the Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA), and the World Association of Medical Editors (WAME) on <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

All parties involved in the publishing process (Editors, Reviewers, Authors and Publishers) are expected to agree on the following ethical principles.

All submissions must be original, unpublished (including as full text in conference proceedings), and not under the review of any other publication

synchronously. Each manuscript is reviewed by one of the editors and at least two referees under double-blind peer review process. Plagiarism, duplication, fraud authorship/denied authorship, research/data fabrication, salami slicing/salami publication, breaching of copyrights, prevailing conflict of interest are unethical behaviors.

All manuscripts not in accordance with the accepted ethical standards will be removed from the publication. This also contains any possible malpractice discovered after the publication. In accordance with the code of conduct we will report any cases of suspected plagiarism or duplicate publishing.

Research Ethics

The journal adheres to the highest standards in research ethics and follows the principles of international research ethics as defined below. The authors are responsible for the compliance of the manuscripts with the ethical rules.

- Principles of integrity, quality and transparency should be sustained in designing the research, reviewing the design and conducting the research.
- The research team and participants should be fully informed about the aim, methods, possible uses and requirements of the research and risks of participation in research.
- The confidentiality of the information provided by the research participants and the confidentiality of the respondents should be ensured. The research should be designed to protect the autonomy and dignity of the participants.
- Research participants should participate in the research voluntarily, not under any coercion.
- Any possible harm to participants must be avoided. The research should be planned in such a way that the participants are not at risk.
- The independence of research must be clear; and any conflict of interest or must be disclosed.
- In experimental studies with human subjects, written informed consent of the participants who decide to participate in the research must be obtained. In the case of children and those under wardship or with confirmed insanity, legal custodian's assent must be obtained.
- If the study is to be carried out in any institution or organization, approval must be obtained from this institution or organization.
- In studies with human subject, it must be noted in the method's section of the manuscript that the informed consent of the participants and ethics committee approval from the institution where the study has been conducted have been obtained.

Author Responsibilities

It is authors' responsibility to ensure that the article is in accordance with scientific and ethical standards and rules. And authors must ensure that submitted work is original. They must certify that the manuscript has not previously been published elsewhere or is not currently being considered for publication elsewhere, in any language. Applicable copyright laws and conventions must be followed. Copyright material (e.g. tables, figures or extensive quotations) must be reproduced only with appropriate permission and acknowledgement. Any work or words of other authors, contributors, or sources must be appropriately credited and referenced.

All the authors of a submitted manuscript must have direct scientific and academic contribution to the manuscript. The author(s) of the original research articles is defined as a person who is significantly involved in "conceptualization and design of the study", "collecting the data", "analyzing the data", "writing the manuscript", "reviewing the manuscript with a critical perspective" and "planning/conducting the study of the manuscript and/or revising it". Fund raising, data collection or supervision of the research group are not sufficient roles to be accepted as an author. The author(s) must meet all these criteria described above. The order of names in the author list of an article must be a co-decision and it must be indicated in the Copyright Agreement Form. The individuals who do not meet the authorship criteria but contributed to the study must take place in the acknowledgement section. Individuals providing technical support, assisting writing, providing a general support, providing material or financial support are examples to be indicated in acknowledgement section.

All authors must disclose all issues concerning financial relationship, conflict of interest, and competing interest that may potentially influence the results of the research or scientific judgment.

When an author discovers a significant error or inaccuracy in his/her own published paper, it is the author's obligation to promptly cooperate with the Editor to provide retractions or corrections of mistakes.

Responsibility for the Editor and Reviewers

Editor-in-Chief evaluates manuscripts for their scientific content without regard to ethnic origin, gender, sexual orientation, citizenship, religious belief or political philosophy of the authors. He/She provides a fair double-blind peer review of the submitted articles for publication and ensures that all the information related to submitted manuscripts is kept as confidential before publishing.

Editor-in-Chief is responsible for the contents and overall quality of the publication. He/She must publish errata pages or make corrections when

needed. Editor-in-Chief does not allow any conflicts of interest between the authors, editors and reviewers. Only he has the full authority to assign a reviewer and is responsible for final decision for publication of the manuscripts in the Journal.

Reviewers must have no conflict of interest with respect to the research, the authors and/or the research funders. Their judgments must be objective. Reviewers must ensure that all the information related to submitted manuscripts is kept as confidential and must report to the editor if they are aware of copyright infringement and plagiarism on the author's side.

A reviewer who feels unqualified to review the topic of a manuscript or knows that its prompt review will be impossible should notify the editor and excuse himself from the review process. The editor informs the reviewers that the manuscripts are confidential information and that this is a privileged interaction. The reviewers and editorial board cannot discuss the manuscripts with other persons. The anonymity of the referees must be ensured. In particular situations, the editor may share the review of one reviewer with other reviewers to clarify a particular point.

THE GENERAL FORMAT FEATURES

Font

11 point Cambria font is used for all text. Look at the related section about how to prepare the tables and figures.

Page Setup

- You should leave 2.5 cm (0.98 inch) blank to the top, bottom, left and right margins of the A4 size paper. It should be full justified. There should not be a hyphen at the end of the lines
- Studies should be prepared as a single column.
- There shouldn't be recesses and protrusions in the paragraphs and headings
- The manuscripts should contain between 4500 and 8500 words and the page numbers must be at the bottom and in the middle.

Paragraph Structure

In paragraph tab, indents section;

- 0.6 pt before and after
- Line space should be 1.5.

SECTIONS of the STUDY

Title

Article's title should be uppercase, bold and centered on the page. If the study has already submitted or it is made from a project or thesis, etc, an explanation should be made by placing * footnote at the end of the title.

Author Names

Author names should be italicized. Author's / authors' full names, academic degrees, institutions in which they work and e-mail information should be specified.

Abstract and Extended Abstract

Submitted manuscripts in Turkish must have before the introduction section, the abstract both in Turkish and English, between 150 and 180 words and an extended abstract in English between 750-1000 words, summarizing the scope, the purpose, the results of the study and the methodology used. Underneath the abstracts, 3 to 5 keywords that inform the reader about the content of the study should be specified in Turkish and in English. If the manuscript is written in English, it must include an abstract only in English.

Main Text

Quantitative and qualitative studies should contain Introduction, Methods, Results and Discussion sections. The sample / Working Group, Data Collection Tools and Process subdivisions should necessarily be situated in method section. Subdivision of model should exist only if the model is original.

Compilations should reveal the problem, analyze relevant literature with a competent way, should concentrate on the deficiencies, gaps and contradictions in the literature and should mention the steps to be taken for the solution.

The changes can be made according to type of the issue in the other studies. But you should be careful that it shouldn't have many subsections or else so many details cause that the reader has difficulties about taking advantage of the text.

Bibliography

The writing rules that are specified in a book, Publication Manual of the American Psychological Association (APA) (6th edition) published by American Psychological Association, should be applied both in the text and bibliography.

TABLES, FIGURES AND APPENDIX

Tables, Figures

Elements like tables, figures, pictures, graphics etc. should be included in the text. They shouldn't be placed additionally at the end of the study.

10 point, Cambria and regular font is used in the tables and figures except general template.

The resource section is under the chart, 9 point Cambria font is used.

In paragraph tab, recess section;

before and after space 0 pt,

line spacing should be single.

The titles should be left justified, bold and written by putting in order with number. (For instance "Chart 1" or "Figure 5" ...)

Tables and figures should be left justified and text scrolling feature should be turned off.

Appendices

Each annex should be in separate pages and given after the bibliography.

Titles should be written left justified, 11 point, Cambria and bold (like "Annex 1")

TITLE SYSTEM

Title Formation

All title's words' initial should be capitalized. (words like and, with, also should be written in small letters all the time)

Table's and figure's titles should be arranged according to these rules.

Basic Titles

The title of the study and basic headings (Methods, Results, Discussion) should be written center justified and bold.

First Level Title

It should be written left justified and bold. It should be separated with one-line gap from the previous paragraph.

Second Level Title

It should be written left justified, bold and italicized . It should be separated with one-line gap from the previous paragraph.

Third Level Title

It should be written left justified, bold and italicized . There should be colon at

the end of it and the paragraph should continue from the title's alignment. It should be separated with one-line gap from the previous paragraph.

Fourth Level Title

It should be written left justified and italicized. There should be colon at the end of it and the paragraph should continue from the title's alignment. It should be separated with one-line gap from the previous paragraph.

It isn't recommended that you create more titles than five levels.

Tables and Figures' Titles

Tables and Figures' statements (like **Table 1**, in **Figure 1**) should be bold.

The titles of tables and figures should be italic.

USE OF REFERENCE

Reference Display Inside of the Text

You should use "and" instead of & symbol between authors in citations.

For Instance;

Arpacı and Kuyu's (2000) study... (Do not use the apostrophe in parenthetical statement)

(Arpacı and Kuyu, 2010, p. 72)

(Arpacı, Kuyu and Huysuz, 2000, p. 12-13)

Look at table of **Basic Citation Format** for details.

Ordering Citations

Citations in parenthesis should be in alphabetical order

For Instance;

(Arpacı, 2013; Arpacı and Kuyu, 2010, p. 15; Karman, 2000; Zengin, Warrant, Güner, Aykut and Karpat, 2013)

Resources Transferred

A transfer made from a reference that is in another reference should be indicated as follows:

For Instance;

(Torgerson, 1958, from pp.1-8 Baykul, 2000; Zengin, from 1957, Pınar, 1999)

OTHER ISSUES

Emphasis

Bold shouldn't be used in the text except for basic variables in titles, tables and

figures. The points that required to be highlighted should be italicized or you should use opening and closing quotation marks [“”].

Direct Quotes

Direct quotes should be written 11 point, italics, left and right indented as regards normal text.

Basic Citation Format

Reference Type	The first reference in the text	Following references in the text	The first reference in the parenthesis	Following references in the parenthesis
Single Author	Walker (2007)	Walker (2007)	(Walker, 2007)	(Walker, 2007)
Two Authors	Walker and Allen (2004)	Walker and Allen (2004)	(Walker and Allen, 2004)	(Walker and Allen, 2004)
Three Authors	Bradley, Ramirez and Soo (1999)	Bradley et al. (1999)	(Bradley, Ramirez and Soo, 1999)	(Bradley et al., 1999)
Four Authors	Bradley, Ramirez, Soo and Walsh (2006)	Bradley et al. (2006)	(Bradley, Ramirez, Soo and Walsh, 2006)	(Bradley et al., 2006)
Five Authors	Walker, Allen, Bradley, Ramirez, Walker and Soo (2008)	Walker et al., (2008)	(Walker, Allen, Bradley, Ramirez, Walker and Soo, 2008)	(Walker et al., 2008)
Six and more Authors	Wasserstein et al. (2005)	Wasserstein et al., (2005)	(Wasserstein et al., 2005)	(Wasserstein et al., 2005)
associations, government agencies etc. (commonly used abbreviation)	Ministry of Education (MOE, 2003)	MOE (2003)	(Ministry of Education [MOE], 2003)	(MOE, 2003)

References Examples

Books

Book in Turkish

Bozkurt, M. İ. (2015). *İnhiraf-Kırılma- 2: İslam mezheplerinin analizi*. (İkinci Baskı). Bursa: Revizyon Medya.

Book Translated in Turkish

Morris, C. (2002). Psikolojiyi anlamak (A. Erkuş, D. Batıgün ve B. Ayvaşık, Çev.). Ankara: TPD Yayınları.

Edited Book

Gleave, R. (2011). Şiilik. Y. M. Choueiri (Ed.), *Ortadoğu Tarihi kitabı* içinde (s. 103-124). İstanbul: İnkılap Yayınları.

Turkish Book with Multiple Authors

Kurban, D. ve Tsitselikis, K. (2010). *Bir mütekabiliyet hikayesi: Yunanistan ve Türkiye'de azınlık vakıfları*. İstanbul: TESEV.

Book Chapter in an Edited Book in Turkish

Öktem, E. (2008). Yeni Vakıflar Kanununun cemaat vakıflarına ilişkin hükümleri hakkında uluslararası hukuk açısından bazı gözlemler. S. Yazıcı, K. Gözler ve E. Göztepe (Ed.), *Prof. Dr. Ergun Özbudun'a armağan, Cilt II: Anayasa Hukuku kitabı* içinde (s. 547-377). Ankara: Yetkin Yayınları.

Book in English

Gurr, T. R. (1993). *Minorities at risk*. Washington, D.C.: USIP Press.

English Edited Book

Aoi, C. and Coning, C. (2017). Conclusion. In C. Cedric, C. Aoi and J. Karlsrud (Eds.) *UN peacekeeping doctrine in a new era* (pp. 221-226). New York: Rutledge.

English Book with Multiple Authors

Pruitt, D.G., Kim, S.H. and Rubin, J.Z. (2004). *Social conflict: Escalation, stalemate, and settlement*. New York: McGraw-Hill.

Book Chapter in an Edited Book in English

Kjeksrud, S. and Vermeij, L. (2017). Protecting government from insurgencies. In C. Cedric, C. Aoi and J. Karlsrud (Eds.), *UN peacekeeping doctrine in a new era* (pp. 221-226). New York: Rutledge.

<p>Article</p>	<p>Article in Turkish Taşdemir, H. ve Saraçlı, M. (2007). Avrupa Birliği ve Türkiye perspektifinden azınlık hakları sorunu. <i>Uluslararası Hukuk ve Politika</i>, 2(8), 25-35.</p> <p>Article in English Galtung, J. (1990). Cultural violence. <i>Journal of Peace Research</i>, 27(3), 291-305.</p> <p>Online Magazine Article Galtung, J. (1990). Cultural violence. <i>Journal of Peace Research</i>, 27(3), 291-305. Retrieved from https://www.galtung-institut.de/wp-content/uploads/2015/12/Cultural-Violence-Galtung.pdf</p>
<p>Thesis</p>	<p>Master's Thesis Ateş, T. (2016). <i>Azınlık hakları bağlamında Türkiye'de gayrimüslim cemaat vakıfları</i> (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Ankara)</p> <p>Doctoral Dissertation Türkel, R. (2013). <i>Vehhabilik ve arka planı (Başlangıçtan II. Suûd Devleti'ne kadar)</i> (Yayımlanmamış doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Bölümü Ana Bilim Dalı, İzmir.)</p>
<p>Meetings and Symposium</p>	<p>Tanrısever, O. (2017, Kasım). <i>Turkey's migration diplomacy and the migration trends in its neighbouring regions: Opportunities and risks</i>. Quo Vadis Türkiye? – Ekonomik, Siyasal, Sosyal ve Güvenlik Boyutları ile Türkiye'nin Gelecekteki Konumu, II. Uluslararası TESAM Sosyal Bilimler Kongresinde sunulan bildiri, Bursa.</p> <p>Ateş, H. ve Bektaş, M. (2016). Suriyelilerin toplumsal, kültürel ve sosyal entegrasyonu. Y. Deniz ve F. Bilgin (Ed.), <i>TESAM Uluslararası sosyal bilimler sempozyumu ekonomik siyasal ve sosyal boyutları ile göç bildiri kitabı</i> içinde (s. 17-42). Erişim tarihi: 09.11.2017, http://tesam.org.tr/wp-content/uploads/2017/03/gocesempozyumbildirikitabi.pdf.</p>
<p>Internet</p>	<p>T. C. Dışişleri Bakanlığı. (2017). Yunanistan'daki Türk Varlığı. Erişim tarihi: 01.01.2017, http://www.mfa.gov.tr/bati-trakya-turk-azinligi.tr.mfa.</p> <p>Hürriyet Gazetesi. (2015, 20 Kasım). Yunan sahil güvenlik mülteci botunu böyle patlattı. Erişim tarihi 04.10.2017, http://www.hurriyet.com.tr/yunan-sahilguvenlik-multeci-botunu-boyle-patlatti-40016425.</p> <p>Brookings Institution. (2014). <i>Syrian refugees and Turkey's challenges: going beyond hospitality</i>. Erişim tarihi: 23.11.2017, https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/Syrian-Refugees-and-Turkeys-Challenges-May-14-2014.pdf.</p>

